

proust

508

proust

guermantes

★★

(În căutarea timpului pierdut VI)

proust

«Paginile de referințe nobiliare, foarte numeroase în *À la Recherche du Temps Perdu*, par a fi indicii de cea mai iritantă vanitate, dacă le citim izolate de întregul operei. Citite integrativ, aceleași pagini exprimă însă nu atât plăcerea unui personaj de vechimea familiei proprii, cât constanța de viziune a romancierului, adică percepția imuabilității într-o lume haotică, devenirea ultimă a nemainumitei metafore vegetale. Perspectiva curat estetică schimbă însă pînă și sensul snobismului, pe care însuși Proust și-l recunoaște în unele scrisori către prieteni, iar cititorii mai toți i-l impută. Dar „snobul” repudiat unanim, simțind plăcerea să frecventeze o ducasă, caută îndeosebi apartenența istorică, fixitatea heraldică, legătura ascunsă, pe care chiar cite o țărancă, aparținînd ineradicabil unui anumit spațiu geografic, i-o dezvăluie de asemenea. Snobismul proustian, încadrat artistic, își pierde astfel definiția frivolă cu care înșală de obicei pe cititorii fragmentariști. Mărturisirea lui André Billy e în acest sens menționabilă: „Am citit *Du côté de chez Swann* la apariție, cînd nu se știa că va avea o urmare. Acele povești cu oameni din lumea înaltă, spuse de un snob, m-au plictisit îngrozitor. A trebuit urmarea *Timpului pierdut* care să mă învețe a admira pe Proust.” Nu e prea clar, într-adevăr, dacă Billy a ajuns după lectura întregului ciclu de romane să înțeleagă chiar pe „snob”. Dar în cazul că acesta ar fi sensul mărturisirii lui, interpretarea snobismului proustian ca atracție a rădăcinilor lumii sau, oricum, ca mișcare artistic semnificativă, ar primi și dinafară un sprijin critic. Țărancă sau marchiză, femeia este pentru Proust imaginea diferită a aceleiași stabilități vegetale, care o face vrednică de considerat. Interesul romancierului merge de aceea la fixitatea tipului uman, fixitate genealogică și istorică în cazul familiilor nobile, pămînteană și geografică în privința țărănimii.»

VLADIMIR STREINU (1968)

editura pentru literatură

Vol. V-VI lei 10

Ilustrația copertei : *Petre Vulcănescu*

marcel proust

guermantes

★★

(În căutarea timpului pierdut, VI)

ROMAN

TRADUCERE DE
RADU CIOCULESCU

1969

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL ÎNTÎI

Boala bunicii. — Boala lui Bergotte. — Ducele și medicul. — Declinul bunicii. — Moartea ei.

Am străbătut din nou *avenue* Gabriel, prin mulțimea care se plimba. Am așezat-o pe bunica pe o bancă și m-am dus să caut o trăsură. Ea, în inima căreia mă situam totdeauna ca să judec cea mai neînsemnată ființă, mi-era acum închisă, devenise o parte din lumea exterioară, și mai mult decît unor simpli trecători, eram silit să-i ascund ceea ce credeam despre starea ei, să-i ascund îngrijorarea mea, despre care nu i-aș fi putut vorbi cu mai multă încredere decît unei străine. Acum, îmi restituia gîndurile, durerile pe care încă din copilărie i le încredințasem pentru totdeauna. Nu murise încă. Dar eram de pe acum singur. Chiar aluziile ei la *Guermites*, la *Molière*, la conversațiile noastre în legătură cu micul nucleu, aveau aerul că sînt nesustînute, fără pricină, fantastice, căci ieșeau din aceeași ființă care poate nu va mai exista mîine, pentru care nu vor mai avea nici un înțeles, din

acel neant — incapabil de-a le concepe — din care bunica va face în curînd parte.

— Domnule, nu vă contrazic, dar n-ați luat oră la mine, n-aveți număr. De altminteri, nu e ziua mea de consultație. Trebuie să aveți un medic al dumneavoastră, căruia nu mă pot substitui, afară numai dacă m-ar chema în consult. E o chestiune de deontologie...

În clipa în care făceam semn unei trăsurii, întîlnisem pe vestitul profesor E..., oarecum prieten cu tata și cu bunicul, întreținînd în orice caz legături cu ei, care locuia în *avenue* Gabriel și, cuprins de o inspirație subită, îl opriam tocmai cînd se întorcea acasă, gîndindu-mă că poate i-ar fi de mare folos bunicii. Dar cum era grăbit, după ce și-a luat scrisorile, ar fi vrut să mă concedieze, și nu i-am putut vorbi decît urcîndu-mă cu el în ascensor, ale cărui butoane mă rugă să-l las să le manevreze, ceea ce era o manie a lui.

— Domnule, nu vă cer să o primiți pe bunica, veți înțelege după cele ce vreau să vă spun, că nu e în stare, ci, dimpotrivă, vă rog să treceți peste o jumătate de oră la noi acasă, unde ea se va fi înapoiat.

— Să trec pe la dumneavoastră, domnule ? Nici să nu vă gîndiți. Cinez la ministrul comerțului, înainte de cină trebuie să mai fac o vizită, mă voi îmbrăca numaidecît și, culmea nenorocului, fracul meu s-a rupt, iar celălalt n-are cheutoare pentru decorații. Faceți-mi plăcerea, vă rog, de-a nu atinge butoanele ascensorului, pe care nu știți să le manevrați, trebuie să fim prevăzători în toate. Cheutoarea asta mă face să întîrzii și mai mult. În sfîrșit, din prietenie pentru familia dumneavoastră, dacă bunica dumneavoastră vine îndată, o voi

primi. Dar vă înștiințez dinainte că nu-i pot acorda decît un sfert de oră.

Am plecat numaidecît, nici nu ieșisem încă din ascensorul pe care profesorul E... îl pusese în mișcare ca să cobor, nu fără să mă fi privit cu neîncredere.

Spunem de bunăseamă că ceasul morții nu e sigur, dar cînd afirmăm asemenea lucru, ne înfățișăm această oră situată într-un spațiu nedeslușit și depărtat, nu ne gîndim că ar avea vreo legătură cu ziua care a și început și că ar putea însemna că moartea — sau prima ei luare în posesie parțială a persoanei noastre, după care nu ne va mai da drumul — se va putea produce chiar în această după-amiază, atît de puțin nesigură, în această după-amiază cînd întrebuintarea timpului este dinainte rînduită. Ții la plimbarea ta, ca să ai într-o lună cantitatea de aer curat necesară, ai stat la îndoială dacă să ieși paltonul, sau o trăsură, ești în birjă, ai toată ziua înaintea ta, scurtă, căci vrei să te întorci la timp ca să primești o prietenă ; ai vrea ca mîine timpul să fie tot atît de frumos ; habar n-ai că moartea care pășea în tine în alt plan, într-un întuneric de nepătruns, a ales tocmai această zi ca să intre în scenă, peste cîteva minute, aproape în clipa în care trăsura va ajunge pe Champs-Elysées. Poate că aceia pe care-i urmărește de obicei spaima deosebitei ciudățenii a morții vor găsi ceva liniștitor în acest soi de moarte — în acest soi de prim contact cu moartea — căci ea capătă o înfățișare cunoscută, familiară, zilnică. A precedat-o un prînz bun și aceeași plimbare pe care o fac oamenii sănătoși. Întoarcerea în trăsură deschisă se suprapune cu prima ei atingere ; oricît de bolnavă ar fi fost bunica, la urma urmelor mai multe persoane ar

fi putut spune că o salutaseră cînd trecea într-o trăsură deschisă, pe un timp minunat, la ora șase, întorcîndu-se de la Champs-Élysées. Legrandin, care se îndrepta spre Place de la Concorde, ne salută, oprindu-se cu un aer mirat. Eu, care nu mă desprinsesem încă de viață, am întrebat-o pe bunica dacă-i răspunsese, aducîndu-i aminte că e susceptibil. Bunica, găsindu-mă fără îndoială foarte ușuratec, ridică mîna ca și cum ar fi vrut să spună : „Ce are a face ? N-are nici o însemnătate.“

Da, adineaori, pe cînd căutam o birjă, s-ar fi putut spune că bunica stătea pe o bancă, în *avenue* Gabriel, și că trecuse ceva mai tîrziu într-o trăsură deschisă. Să fi fost însă adevărat ? Banca n-are nevoie de energie ca să stea pe o alee — deși ea este supusă unor anumite condiții de echilibru. Dar ca o ființă vie să fie stabilă, chiar cînd e sprijinită pe o bancă sau într-o trăsură, e necesară o tensiune de forțe pe care nu le percepem de obicei, după cum nu percepem (pentru că ea se exercită în toate sensurile) presiunea atmosferică. Poate dacă s-ar face vid în noi și am fi lăsați să suportăm presiunea aerului, am simți, în clipa care ar preceda distrugerii noastre, greutatea teribilă pe care nimic nu ar mai neutraliza-o. Tot astfel, cînd prăpăstiile bolii și ale morții se deschid în noi și nu mai avem nimic de opus tumultului cu care lumea și propriul nostru trup se năpustesc asupra noastră, a susține atunci însăși ideea mușchilor noștri, însuși fiorul care ne pustiște măduva, atunci a sta chiar nemișcați în ceea ce credem că nu este de obicei decît poziția negativă a unui obiect, necesită, dacă vrei ca privirea să stăruie liniștită și capul drept, o energie vitală, și devine obiectul unei lupte istovitoare.

Legrandin ne privise cu acel aer uimit, pentru că atît lui cît și trecătorilor, în trăsura în care bunica părea că sta pe banchetă, li se păruse că ea se prăbușea, alunecînd într-o prăpastie, agățîndu-se cu deznădejde de pernele care abia îi mai puteau reține trupul povîrnit, cu părul răvășit, cu ochii rătăciți, incapabilă de a mai face față iureșului imaginilor pe care pupila lor nu mai reușea să le cuprindă. Deși întovărășită de mine, parcă era cufundată în acea lume necunoscută în sînul căreia și primise loviturile ale căror urme le purta cînd o văzusem mai adineiori pe Champs-Élysées, cu pălăria, fața, mantoul răvășite de mîna îngerului nevăzut cu care luptase.

Mi-am spus mai tîrziu că acel moment al atacului pesemne că n-o surprinsese cu totul pe bunica, că poate-l prevăzuse cu mult mai înainte, că trăise în așteptarea lui. Fără îndoială, nu știuse cînd va veni acest moment fatal, nesigură, ca și amanții pe care o îndoială de acest soi îi îndeamnă rînd pe rînd să-și întemeieze nădejdlile nesocotite și bănuielile nedreptățite pe fidelitatea metresei lor. Rareori însă se întîmplă ca aceste boli grave, ca aceea care tocmai o lovise în plin, să nu-și aleagă cu mult înainte domiciliul la bolnav înainte de a-l ucide ; iar acesta să nu le cunoască destul de repede în acest răstimp, ca pe un vecin sau un chiriaș „îndatoritor“. Este o cunoștință îngrozitoare, nu atît datorită suferințelor pe care le pricinuieste, cît ciudatei noutăți a restricțiilor definitive pe care le impune vieții. Vezi că mori, în acest caz, dar nu în însăși clipa morții, ci cu luni, uneori cu ani mai înainte, de cînd hîda a venit să sălășluiască în tine. Bolnava face cunoștință cu străinul pe care-l aude forfotînd în creierul ei. Firește, nu-l cunoaște din ve-

dere, dar îi deduce obiceiurile după zgomotele pe care le aude făcându-le cu regularitate. E un rău-făcător? Într-o dimineață, nu-l mai aude. A plecat. Ah! dacă ar fi plecat pentru totdeauna! Seara, însă, s-a reîntors. Ce intenții are? Medicul consultant, căruia i se pune întrebarea, răspunde ca o metresă adorată prin jurăminte crezute în cutare zi, puse la îndoială în cutare alta. Medicul joacă de altminteri mai degrabă rolul servitorilor întrebați decît acela al metresei. Ei nu sînt decît niște terți. Aceea pe care o zorim, de care nu știm că e pe punctul de-a ne trădă, este însăși viața, și, deși nu o mai simțim aceeași, mai credem în ea, stăm în orice caz la îndoială pînă în ziua în care ne-a părăsit în sfîrșit.

Am urcat-o pe bunica în ascensorul profesorului E... și după o clipă el veni în întîmpinarea noastră și ne introduse în cabinetul său, unde, oricît de grăbit ar fi fost, aerul său bătos se schimbă, atît de puternică este obișnuința, și el o avea pe aceea de-a fi amabil, chiar bine dispus cu bolnavii. Cum știa că bunica era foarte cultă și el însuși era cult, începu să-i citeze timp de două sau trei minute niște versuri frumoase în legătură cu vara radioasă de care ne bucurasem acum. O așezase într-un fotoliu, iar el se retrase în umbră ca să o vadă mai bine. O examină foarte amănunțit și mă rugă chiar să-i las o clipă singuri. Continuă să o examineze, apoi, după ce sfîrși, deși sfertul de oră era pe sfîrșite, începu să-i citeze din nou niște versuri. Îi adresă chiar unele glume destul de fine, pe care aș fi preferat să le aud în altă zi, dar care mă liniștiră de-a binelea, datorită tonului vesel al medicului. Mi-am adus atunci aminte că domnul Fallières, președintele Senatului, avusese, cu mulți ani în urmă,

fals atac, și că, spre deznădejdea concurenților săi, își reluase peste trei zile funcțiunile și acuma pregătea, se spunea, o candidatură mai mult sau mai puțin depărtată la președinția Republicii. Încrederea într-o grabnică însănătoșire a bunicii fu cu atât mai deplină, cu cât, în clipa în care-mi aminteam pilda domnului Fallières, un hohot de râs care puse capăt unei glume a profesorului E... mă dezmetici din gândul acestei apropieri. Apoi, scoase ceasornicul, încruntă înfrigurat sprinceană văzînd că întîrziase cu cinci minute, și, în timp ce-și lua rămas bun de la noi, sună ca să i se aducă îndată fracul. Am lăsat-o pe bunica să treacă înainte, am închis ușa și l-am rugat să-mi spună adevărul.

— Bunica dumneavoastră e pierdută, îmi spuse el. E un atac provocat de uremie. Uremia nu e în sine o boală mortală, dar cazul mi se pare disperat. Nu trebuie să vă mai spun că nădăjduiesc să mă înșel. Cu Cottard sînteți pe mîini foarte bune. Scuzați-mă, îmi spuse el, văzînd că intrase o cameristă care purta pe braț fracul profesorului. Știți că cinez la ministrul comerțului, și mai am de făcut o vizită. Ah! viața nu e presărată numai cu trandafiri, cum cred unii la vîrsta dumneavoastră.

Îmi întinse grațios mîna. Închisesem ușa și un fecior ne călăuzea în anticameră, pe bunica și pe mine, cînd am auzit niște țipete de mînie. Camerista uitase să găurească cheutoarea pentru decorații, ceea ce mai necesita încă zece minute. Profesorul continua să țipe în gura mare în timp ce o priveam în prag pe bunică-mea care era pierdută. Orice om e foarte singur. Am plecat spre casă.

Soarele scăpăta ; se reflecta pe un zid fără sfîrșit de-a lungul căruia avea să meargă trăsura noastră înainte de a ajunge în strada unde locuiam, zid pe care umbra calului și a trăsurii proiectată de amurg se desprindea neagră pe fondul roșu ca un car funebru pe o oală de lut din Pompei. Am ajuns, în sfîrșit. Am așezat-o pe bunica în capul scării, în vestibul, și am urcat să-i dau de veste mamei. I-am spus că bunica se întorcea puțin suferindă, în urma unei amețeli. De la primele cuvinte, chipul mamei atinse paroxismul unei deznădejdi totuși atît de resemnată, încît mi-am dat seama că o ținea pregătită în ea pentru ziua nesigură și finală. Nu mă întrebă nimic : după cum răutății îi place să exagereze suferințele altora, se părea că, datorită dragostei, ea nu voia să admită că mama ei ar fi prea greu lovită, mai cu seamă de o boală care poate atinge inteligența. Mama tremura, plîngea fără lacrimi, porunci să se cheme un medic, dar cînd Françoise întrebă cine este bolnav, ea nu putu răspunde, vocea i se opri în gîtlej. Coborî în fugă cu mine, ștergîndu-și de pe față suspinul care i-o cuta. Bunica aștepta jos, pe canapeaua din vestibul, dar îndată ce ne auzi, se îndreptă, se ridică și-i făcu mamei semne vicioase cu mîna. Îi înfășurasem pe jumătate capul cu un șal de dantelă albă, ca să nu-i fie frig pe scară, după cum îi spuseseam. Nu vream ca mama să observe prea bine fața alterată, gura strîmbată ; precauțiunea mea era inutilă : mama se apropie de bunica, îi sărută mîna ca unui Dumnezeu, o sprijini, o ridică pînă la ascensor, cu precauțiuni infinite, care, osebit de teama de a fi neîndemînică și de a-i pricinui dureri, izvorau din umilința celui ce se simte nedemn de a atinge ceea ce știe mai de preț ca orice, dar nu

ridică măcar o dată ochii și nu privi fața bolnavei. Poate pentru ca aceasta să nu se întristeze la gândul că vederea ei ar putea prilejui neliniștea fiicei sale. Poate de teama unei dureri prea puternice, pe care nu îndrăznea să o înfrunte. Poate din respect, pentru că socotea că nu i-ar fi îngăduit să constate fără împietate urma vreunei slăbiri intelectuale pe fața venerată. Poate ca să păstreze mai bine, în urmă, intactă, imaginea adevăratului chip al mamei sale, sclipind de inteligență și de bunătate. Astfel urcară una lângă alta, bunica pe jumătate ascunsă sub șalul ei, mama întorcînd privirea.

În acest timp, o ființă nu ai deslipi pe ai ei de ceea ce se putea ghici din trăsăturile schimbate ale bunicii pe care fiica ei nu îndrăznise să le vadă, o ființă care aținea asupra-le o privire înmărmurită, indiscretă și rău prevestitoare : aceasta era Françoise. Nu că n-ar fi iubit-o sincer pe bunica (ba chiar fusese decepționată și scandalizată de răceala mamei, pe care ar fi dorit să o vadă aruncîndu-se plîngînd în brațele mamei sale), dar era oarecum înclinată să se gîndească totdeauna numai la rău, păstrase din copilărie două însușiri care parcă ar trebui să se excludă, dar care, cînd se îmbină, se întăresc : lipsa de educație a oamenilor din popor care nu încearcă să ascundă impresia ba chiar groază durerii cășunate în ei la vederea unei schimbări fizice pe care ar fi mai delicat să pară că nu o deosebesc, și asprimea insensibilă a țărăncii care smulge aripile libelulelor înainte de a avea prilejul să sucească gîtul puilor de găină și lipsa de pudoare care ar îndemna-o să ascundă interesul pe care-l încearcă la vederea cărnii care suferă.

Cînd, grație desăvirșitelor îngrijiri ale Fran-

goisei, bunica fu culcată, ea își dădu seama că vorbea cu mult mai lesne, mica ruptură sau astuparea vreunei vinișoare, produsă de uremie, fusese fără indoială foarte ușoară. Atunci ea nu vru să se mai deslipească de mama, ca să o ajute în clipele cele mai cumplite pe care aceasta avea să le străbată.

— Ei ! fata mea, îi spuse ea apucînd-o cu o mîină și ținînd-o pe cealaltă în fața gurii ca să atribuie această cauză aparentă ușoarei dificultăți pe care o mai întîmpina rostind unele cuvinte, iată cum îți compătimesti mama ! Ai aerul să crezi că o indigestie nu e lucru neplăcut !

Atunci ochii mamei se ațintiră înția oară cu pasiune asupra ochilor bunicii, nevrînd să vadă restul feței sale, și spuse, începînd să depene lista acelor jurăminte false pe care nu le putem ține :

— Mamă, te vei vindeca în curînd, fie-ta își ia obligația asta !

Și cuprinzînd dragostea ei cea mai puternică, toată voința ca mama ei să se vindece, într-o sărutare căreia le încredința și pe care o însoți cu gîndul, din toată ființa ei, pînă în virful buzelor, o depuse cu umilitate, cu cucernicie, pe fruntea adorată. Bunica se plîngea de un soi de aluviune de plăpumi care se depunea tot timpul în aceeași parte pe piciorul ei stîng, pe care nu reușea să-l ridice. Dar nu-și dădea seama că ea însăși era de vină (astfel încît pe nedrept o acuza în fiecare zi pe Françoise că nu-i „așternea” bine patul). Arunca cu o mișcare convulsivă în acea parte mulțimea acelor spumoase plăpumi de lînă fină care se îngrămădeau ca nisipul unui mal ce se transformă repede în prundiș (dacă nu se clădește pe el un dig), prin depunerile succesive ale fluxului.

Mama și cu mine (a căror miuciuță Françoise, perspicace și jignitoare o ghicea dinainte), nici nu vream să spunem că bunica ar fi grav bolnavă, ca și cum asta ar fi putut prilejui plăcere dușmanilor pe care de altminteri nu-i avea, și ca și cum ar fi fost mai afectuos să pretindem că nu era atât de bolnavă, în fond din același simțămînt instinctiv care mă făcuse să presupun că Andrée o plîngea prea mult pe Albertine ca să o iubească mult. Aceleași fenomene se reproduc de la particulari la mulțime, în marile crize. Într-un război, cel ce nu-și iubește țara nu o vorbește de rău, dar o crede pierdută, o compătimește, și vede lucrurile în negru.

Françoise ne era de mare folos datorită însușirii ei de-a se lipsi de somn, de-a săvîrși lucrurile cele mai grele. Și cînd se dusesse să se culce după mai multe nopți de veghe, eram siliți să o chemăm abia un sfert de oră după ce adormise, era atât de fericită că putea face lucrurile cele mai obositoare ca și cum ar fi fost cele mai simple, încît, departe de a se strîmba, mulțumirea și modestia i se oglindeau pe față. Dar cînd venea ora liturghiei și aceea a primului dejun, chiar dacă bunica ar fi fost în agonie, Françoise ar fi șters-o la timp ca să nu întirzie. Nu putea, nici nu voia să fie înlocuită de tînărul ei fecior din casă. Firește, venise de la Combray cu o părere foarte înaltă despre îndătoririle fiecăruia față de noi; n-ar fi tolerat ca unul din servitorii noștri să fi fost „necuviincios“ cu noi. Această însușire făcuse din ea o educatoare atât de nobilă, atât de imperioasă, atât de eficace, încît nu avusesem niciodată servitori oricît de stricați care să nu-și fi schimbat repede, să nu-și fi cioplit concepția lor de viață, ajungînd să nu se mai atingă de un ban și să se

repeadă — oricît de puțin, serviabili ar fi fost pînă atunci — ca să-mi ia din mîini și să nu mă lase să mă obosesc ducînd cel mai mic pachet. Françoise contractase tot la Combray — și importase la Paris — obiceiul de-a nu putea îndura nici un ajutor în munca ei. Parcă ar fi ocărit-o cel ce ar fi vrut să-i dea o mînă de ajutor și unii servitori n-au primit săptămîni de-a rîndul vreun răspuns din parte-i la salutul lor matinal, au plecat chiar în vacanță fără ca ea să-și fi luat rămas bun de la ei și fără ca ei să fi ghicit pentru ce, în realitate din singurul motiv că voiseră să facă o parte din treaba ei, într-o zi cînd era bolnavă. În acest moment, cînd bunicii i-era atît de rău, i se părea că treaba îi revenea îndeosebi. Nu voia, ea, care era titulară, să lase să i se fure rolul în aceste zile de gală. De aceea, tînărul ei fecior din casă, înlăturat de ea, nu știa ce să facă și, nemulțumit că, luînd pildă de la Victor, îmi luase hîrtia de scris din birou, se apucase, mai mult, să-mi ia volumele de versuri din bibliotecă. Le citea, o jumătate de zi, din admirație pentru poeții care le scriseseră, iar în restul timpului său, ca să presare cu citații scrisorile pe care le scria prietenilor săi de la țară. Firește, credea că-i uluiește astfel. Dar cum nu prea avea șir în ideile sale, în el se cuibărise aceea că aceste poeme, găsite în biblioteca mea, erau lucruri pe care toată lumea le cunoștea și la care te poți referi curent. Astfel încît scriind acestor țărani a căror uimire o sconta, își îmbina propriile-i reflecții cu versuri de Lamartine, ca și cum ar fi spus : cine va trăi va vedea, sau chair : bună ziua.

Din pricina suferințelor care o chinuiau, i se îngădui bunicii să ia morfină. Din nenorocire, dacă aceasta le alina, ea sporea în același timp și

doza de albumină. Loviturile pe care le destinam bolii care se cuibărise în bunica nimereau în gol, tocmai ea, bietul ei trup interpus le primea, fără ca să se plîngă decît printr-un geamăt slab. Iar durerile pe care i le pricinuiau nu erau cumpănite de un bine pe care nu i-l puteam face. Boala cumplită pe care am fi vrut s-o stîrpim, abia dacă o atinsesem ușor în treacăt, dar o exasperasem și mai mult grăbind poate clipa în care captiva va fi sfișiată. În zilele cînd doza de albumină era prea mare, Cottard, după o clipă de șovăire, refuza morfina. Acest om atît de neînsemnat, atît de comun, avea, în acele scurte răstimpuri cînd chibzuia, cînd primejdiile unui tratament sau al altuia se luau la întrecere în el pînă ce se oprea la unul din ele, aceea măreție a unui general care, vulgar în restul vieții, ne mișcă prin hotărîrea sa în clipa în care soarta patriei este în joc, cînd, după ce a chibzuit o clipă, adoptă părerea căre, din punct de vedere militar, e cea mai cuminte : „Rezistență la răsărit”. Oricît de puțină nădejde ar fi stăruit din punct de vedere medical de a pune capăt acestei crize de uremie, rinichii nu trebuiau obosiți. Dar, pe de altă parte, cînd bunica nu lua morfina, durerile ei deveneau de nesuferit ; repeta într-una o anumită mișcare pe care numai cu greu o făcea fără să geamă : în buna parte suferința este un soi de nevoie a organismului de a deveni conștient de o stare nouă care-l neliniștește, de a obișnui sensibilitatea cu această stare. Poți deosebi acest izvor al durerii în cazul stingherelilor pe care nu toată lumea le privește ca atare. Într-o odaie plină de un fum cu miros pătrunzător, doi oameni grosolani vor intra și-și vor vedea de treabă, al treilea, dc-o plămadă mai subțire, va trăda o turburare necurmată. Nările lui vor adúlmece mereu, cu neliniște, mirosul pe

care, pare-se, ar trebui să încerce să nu-l simtă și pe care se va strădui de fiecare dată să-l facă să adere, printr-o cunoaștere mai exactă, la mirosul său stingherit. Acestui fapt se datorește fără îndoială împrejurarea că o preocupare adincă te împiedică să te plîngi de durere de dinți. Cînd bunica suferea astfel, pe fruntea ei lată și mov curgea sudoare, năclăindu-i șuvițele albe de păr și, dacă credea că nu eram în odaie exclama : „Ah ! e îngrozitor !“ dar dacă o zărea pe mama, își aduna numai-decît toată energia ca să șteargă de pe fața-i urmele durerii sau, dimpotrivă, repeta aceleași vaiete, însoțindu-le cu explicații care dădeau retrospectiv alt înțeles acelor pe care mama le putuse auzi :

— Ah ! fata mea, e îngrozitor să stai în pat pe soarele ăsta frumos, cînd ai vrea să te duci să te plimbi, plîng de ciudă împotriva prescripțiilor voastre.

Dar nu putea înfrîna geamătul privirilor ei, sudoarea de pe frunte, tresărirea convulsivă, numai-decît înăbușită, a membrelor ei.

— Nu mă doare, mă plîng pentru că nu stau bine, îmi simt părul răvășit, mi-e greață, m-am lovit de perete.

Iar mama, la picioarele patului, țintuită de această suferință ca și cum pătrunzînd cu privirea-i această frunte îndurerată, acest trup care tănuia boala, ea ar fi trebuit să sfîrșească prin a o atinge, prin a o lua cu sine, mama spunea :

— Nu, măicuță, n-o să te lăsăm să suferi astfel, o să găsim ceva, mai rabdă o clipă, îmi îngădui să te îmbrățișez fără să te miști ?

Aplecîndu-se deasupra patului, cu picioarele înmuiate, pe jumătate ingenunchiată, ca și cum prin umilință ar avea mai mulți sortii de-a izbuti să se împlinească darul pasionat al ființei sale,

ea pleca spre bunica toată viața ei, în fața ei, ca într-un caliciu pe care i-l întindea, împodobit cu reliefuri de gropițe și de cute atât de pasionate, atât de dezolate și atât de gingașe, încît nu știai dacă erau săpate de daltă unui sărut, al unui suspin sau al unui suris. Și bunica încerca, la rîndul ei, să-și întindă spre mama fața-i, care era atât de schimbată încît, fără îndoială, dacă ar fi avut puterea să iasă din casă, n-ai fi recunoscut-o decît după pana de la pălărie. Trăsăturile ei parcă se sileau într-o strădanie care o îndepărta de orice, să se potrivească, ca în acele ședințe de modelaj, unui anumit model pe care nu-l cunoșteam. Această muncă a sculptorului se apropia de sfîrșit, și dacă fața bunicii se îmușinase, în aceeași măsură se și înăsprișe. Vinele care o străbăteau parcă nu erau acelea ale marmurei, ci ale unei pietre mai zgrunțuroase. Veșnic aplecată înainte din pricina greutății de a respira și în același timp îndoită din cauza oboselii, fața ei necioplită, rețusă, cumplit de expresivă, parcă era, într-o sculptură primitivă, aproape preistorică, chipul aspru, violaceu, roșcovan, deznădăjduit al vreunei sălbătice paznice de mormînt. Dar opera nu era încă pe de-a-ntregul săvîrșită. În urmă, va trebui să o spargi, apoi să cobori în acest mormînt — pe care l-ai păzit cu atîta greutate, cu acea zgîrcire cumplită.

Într-unul din acele momente cînd, potrivit expresiei populare, nu mai știi cărui sfînt să te închini, fiindcă bunica tușea și strănuta mult, am urmat sfatul unei rude care susținea că, datorită specialistului X..., va fi în trei zile în afară de orice primejdie. Oamenii de lume spun asemenea lucru despre medicul lor, și sînt crezuți, așa cum Françoise credea în reclamele din ziare. Specialistul

sosi cu trusa lui plină de toate guturaiurile clienților săi, ca burduful lui Eol. Bunica refuză răspicat să se lase examinată. Iar noi, stingheriți din pricina specialistului care se deranjase degeaba, ne-am supus dorinței sale de-a ne vizita nasurile respective care n-aveau totuși nimic. El susținea contrariul, spunînd că migrena sau colicele, boala de inimă sau diabetul sînt o boală de nas nedibuită. El spunea fiecăruia : „Iată un cornet pe care mi-ar plăcea să-l revăd. Nu așteptați prea mult. Vă voi scăpa de el cu cîteva puncte de foc.“ Ne gîndeam, firește, la cu totul altceva. Totuși, ne întrebărăm : „Să ne scape de ce?“ În puține cuvinte, toate nasurile noastre erau bolnave ; el nu se înșelă decît punînd lucrul la prezent. Căci încă a doua zi, examenul și pansamentul său provizoriu își împliniră efectul. Fiecare aveam guturaiul nostru. Cum îl întilni pe stradă pe tata scuturat de accese de tuse, surise la gîndul că un neștiutor ar putea crede că boala se datora intervenției sale. Ne examinase în momentul în care eram deja bolnavi.

Boala bunicii prilejui multora ocazia să manifeste o simpatie excesivă sau neîndestulătoare, care ne-a surprins tot atît de mult ca și împrejurarea datorită căreia unii și alții ne descopereau legături de circumstanță sau chiar de prietenie pe care nu le-am fi bănuît. Dovezile de interes date de cei ce veneau mereu să se informeze, ne destăinuiau gravitatea unei boli pe care pînă acum n-o deslușisem îndeajuns, n-o despărțisem de miile de impresii dureroase încercate în apropierea bunicii. Înștiințate telegrafic, surorile ei nu se urniră din Combray. Descoperiseră un artist care le oferea ședințe de muzică de cameră excelentă, în audiența căreia credeau că găsesc, mai bine decît la căpătiul bolnavei, o reculegere, o înălțare dure-

roasă, a căror formă avu darul de-a ni se părea neobișnuită. Doamna Sazerat scrisese mamei, dar ca cineva de care o logodnă stricată pe neașteptate (ruptura era dreyfusismul) ne-a despărțit pe veci. În schimb, Bergotte veni să petreacă zilnic câteva ore cu mine.

Îi plăcuse totdeauna să se aciueze citva timp în aceeași casă unde nu trebuia să facă eforturi, altădată ca să vorbească fără să fie întrerupt, iar acum ca să tacă îndelung, fără să fie solicitat să vorbească. Căci era grav bolnav, unii spuneau de albuminurie, ca bunica. După spusele altora, avea o tumoare. Slăbea văzînd cu ochii; urca cu greutate scara noastră și o cobora încă și mai anevoie. Deși se sprijinea de parmaclîc, se poticnea adesea și cred că ar fi stat acasă, dacă nu s-ar fi temut că ar pierde cu desăvîrșire obiceiul, posibilitatea de a ieși, el, „omul cu bărbuță“, pe care-l cunoscusem, nu de mult, sprinten. Nu mai vedea de loc și se împiedica chiar la vorbă.

Dar în același timp, dimpotrivă, totalitatea operelor sale cunoscute numai de literați pe timpul cînd doamna Swann patrona sfioasele lor strădănii de împrăștiere, acum sporite și puternice în ochii tuturor, dobîndise o nemaipomenită putere de expansiune în marele public. Fără îndoială, se întîmplă ca un scriitor să ajungă celebru abia după moarte. Dar el asistă încă în viață și în timpul înaintării lui treptate, dar lente spre moartea pe care încă n-o atinsese, la aceea a operelor sale spre Renumere. Un autor mort e cel puțin ilustru fără oboseală. Strălucirea numelui său se oprește la piatra mormîntului. Gloria nu-l plictisește în surzimea somnului veșnic. Dar în privința lui Bergotte, antițeza nu era pe de-a-ntregul împlinită. El trăia încă îndeajuns ca să sufere de pe

urma tumultului. Mișca încă, deși cu greutate, în timp ce operele lui, zburdalnice ca niște fiice pe care le iubești, dar a căror tinerețe vie și plăceri zgomotoase te obosesc, tirau zilnic noi admiratori la picioarele patului său.

Vizitele pe care ni le făcea acum cădeau pentru mine cu câțiva ani prea tirziu, căci nu-l mai admiram atât de mult. Ceea ce nu e în contrazicere cu aceea creștere a renumelui său. O operă e rareori pe de-a-ntregul înțeleasă și victorioasă, fără ca aceea a unui alt scriitor, încă obscur, să fi început să substituie în câteva minți mai dificile un nou cult aceluia care aproape a sfârșit să se impună. În cărțile lui Bergotte pe care le reciteam adesea, frazele sale erau atât de limpezi în ochii mei ca propriile mele idei, ca mobilele din odaia mea și trăsurile de pe stradă. Toate lucrurile se desluseau lesne în ele, dacă nu așa cum le văzusem totdeauna, cel puțin așa cum obișnuiam de-a le vedea acum. Ori, un scriitor nou începuse să publice niște opere în care raporturile dintre lucruri se deosebeau atât de mult de acelea care le legau de mine, încît nu înțelegeam aproape nimic din ce scria. Spunea de pildă : „Furtunurile de stropit admirau buna întreținere a șoselelor“ (ceea ce era ușor, lunecam de-a lungul acestor șosele) „care porneau din cinci în cinci minute de la Briand și de la Claudel“. Atunci nu mai înțelegeam nimic, căci mă așteptasem la un nume de oraș și el îmi dăduse unul de persoană. Dar simțeam că nu fraza era prost alcătuită, ci eu nu sînt destul de tare și de sprinten ca să merg pînă la capăt. Îmi reluam avîntul, mă ajutam cu mîinile și cu picioarele ca să ajung la punctul de unde voi vedea raporturile noi dintre lucruri. Dar de fiecare dată, cînd ajungeam aproape la jumăta-

tea frazei, cădeam din nou ca mai târziu la cazarmă, cu prilejul exercițiului căruia i se spunea portic. Nu e mai puțin adevărat că aveam pentru noul scriitor admirația pe care o are un copil stângaci, căruia i se pune nota zero la gimnastică, față de altul mai îndemînat. De atunci l-am admirat mai puțin pe Bergotte a cărui limpezime mi s-a părut că este o insuficiență. A fost un timp cînd recunoșteai de bunăseamă lucrurile cînd le picta Fromentin și nu le recunoșteai cînd le picta Renoir.

Oamenii de gust ne spun astăzi că Renoir este un mare pictor din veacul al XIX-lea. Dar afirmînd acest lucru, uită Timpul și că a trebuit mult, chiar în plin veac al XX-lea, ca Renoir să fie socotit drept artist. Ca să reușească să fie astfel recunoscuți, pictorul original, artistul original, procedează ca oculiștii. Tratamentul cu pictura, cu proza lor, nu e toțdeauna plăcut. Cînd a terminat, specialistul ne spune : „Priviți acum. Iată că lumea (care n-a fost creată o dată, ci de atîtea ori de cîte ori s-a ivit un artist original) ni se înfățișează cu totul deosebită de cea veche, dar foarte limpede. Niște femei trec pe stradă, deosebite de cele de altădată, deoarece sînt niște Renoir, din aceia în care refuzam odinioară să vedem femei. Trăsurile de asemenea sînt niște Renoir, și apa, și cerul : dorim să ne plimbăm în pădurea care seamănă cu aceea care în prima zi ni se părea orice afară de pădure, și de pildă o tapiserie cu multe nuanțe, dar în care lipseau tocmai nuanțele proprii pădurilor. Așa este universul nou și tre-cător, care tocmai a fost creat. Va dura pînă la viitoarea catastrofă geologică, pe care o vor dez-lanțui un pictor nou sau un scriitor nou, original.

Cel ce-l înlocuise în ochii mei pe Bergotte nu mă obosea prin incoerența, ci prin noutatea, perfect coerentă, a raporturilor pe care nu mă obișnuisem să le urmăresc. Punctul, totdeauna același, unde simțeam că recad, indica identitatea fiecărei opintiri pe care trebuia să o fac. De altminteri, când o dată dintr-o mie puteam urmări pe scriitor pînă la capătul frazei sale, ceea ce vedeam era totdeauna de un comic, de un adevăr, de un farmec, asemenea acelor pe care le găsisem odinioară în lectura lui Bergotte, dar mai desfătătoare. Mă gîndeam că, mai acum cîțiva ani, Bergotte îmi oferise o primenire a lumii asemenea cu aceea pe care o așteptam de la urmașul său. Ajungeam să mă întreb dacă este oarecare adevăr în această deosebire pe care o facem totdeauna între artă, care nu este mai înaintată ca pe timpul lui Homer, și știința cu progrese continui. Poate că arta seamănă, dimpotrivă, în această privință, cu știința; fiecare nou scriitor original mi se părea în progres față de acela care-l precedase; și cine-mi spunea că peste douăzeci de ani, când voi ști să însoțesc, fără să obosesc, pe noul scriitor de astăzi, nu se va ivi altul, în fața căruia actualul se va grăbi să-l ajungă pe Bergotte?

I-am vorbit acestuia din urmă despre noul scriitor. El mă dezgustă mai puțin de el încredințîndu-mi că arta lui e zgrunțuroasă, ușoară și goală, decît povestindu-mi că-l văzuse, semănînd, leit cu Bloch. Această imagine se profilă de acum înainte pe paginile scrise și nu m-am mai socotit constrîns la osteneala de a-l înțelege. Dacă Bergotte mi l-a vorbit de rău, cred că a făcut-o mai puțin din gelozie pentru succesul său, decît din necunoașterea operei sale. Nu citea aproape nimic. Aproape cea mai mare parte a gîndirii lui trecuse

din minte în cărțile sale. Slăbise, ca și când ar fi fost operat de ele. Instinctul său de reproducere nu-l mai îndemna la activitate, acum când dăduse aproape tot ce gîndea. Ducea viața vegetativă a unui convalescent, a unei lehuze ; ochii săi frumoși stăruiau nemișcați, oarecum înmărmuriți, ca ochii unui om întins pe malul mării care privește într-o vagă reverie fiecare mic val. Nu încercam nici o remușcare fiindcă mă interesa mai puțin decît odinioară să stau de vorbă cu el. Era în asemenea măsură omul obiceiurilor, încît, o dată ce le adoptase, cele mai simple ca și cele mai luxoase îi deveneau citva timp indispensabile. Nu știu ce-l îndemnă să vină înțîia oară, dar în urmă venea în fiecare zi pentru motivul că venise în ajun. Sosea la noi acasă ca și cum s-ar fi dus la cafe-nea, ca să nu i se vorbească, ca să poată — rareori — vorbi, astfel încît n-ai fi putut, la urma urmei, găsi un semn că mîhnirea noastră îl emoționează sau că-i plăce să stea de vorbă cu mine, dacă ai fi vrut să tragi vreo concluzie de pe urma unei asemenea asiduități, dar ea nu-i era indifere-nță mamei, sensibilă la orice putea fi privit ca un omagiu adus bolnavei sale. Și-mi spunea în fiecare zi : „Nu uita mai cu seamă să-i mulțu-mești”.

Am primit — atenție discretă de femeie, ca ceaiul pe care ni-l servește, între două ședințe de poză, tovarășa unui pictor — supliment gra-tuit la acelea pe care ni le făcea soțul ei, vizita doamnei Cottard. Venea să ne ofere „camerista” ei, iar dacă preferam un bărbat, avea să „por-nească în căutarea” lui, ba mai mult, în fața re-fuzului nostru ne spuse că nădăjduia cel puțin că asta nu era din partea noastră o „scuză”, cuvînt care în lumea ei înseamnă un fals pretext ca să

nu primim o invitație. Ne încredință că profesorul, care nu vorbea niciodată acasă de bolnavii lui, era atât de trist ca și cum ar fi fost vorba de ea. Se va vedea mai târziu că dacă asta ar fi fost adevărat, ar fi însemnat totodată prea puțin și prea mult, din partea celui mai necredincios și celui mai recunoscător soț.

Oferte tot atât de folositoare și nespuse mai emoționante prin maniera lui (care era o îmbinare a celei mai înalte inteligențe, a celei mai mari bunătați și a unei expresii din cele mai fericite) îmi fură adresate de marele-duce moștenitor de Luxemburg. Îl cunoscusem la Balbec unde venise să o vadă pe una din mătușile lui, principesa de Luxemburg, când era doar conte de Nassau. Se însurase peste câteva luni cu fermecătoarea fiică a unui alt principe de Luxemburg, peste măsură de bogată, căci era fiica unică a unui principe căruia îi aparținea o întreprindere imensă de făină. În urma acestei căsătorii, marele-duce de Luxemburg care n-avea copii și-l adora pe nepotul său Nassau, ceru Camerei să aprobe și reuși ca acesta să fie recunoscut drept mare-duce moștenitor. Ca în toate căsătoriile de acest soi, originea averii este o piedică, după cum este și cauza eficiență. Îmi aminteam de acest conte de Nassau ca de unul din cei mai remarcabili tineri din ciți am întâlnit, mistuit încă de pe atunci de o dragoste mohorită și răsunătoare pentru logodnica lui. Am fost foarte mișcat de scrisorile pe care nu încetă să mi le scrie cît timp bunica fu bolnavă, și însăși mama emoționată, repeta, tristă, o expresie a mamei sale : „Sévigné nu s-ar fi exprimat mai bine“.

În ziua a șasea, mama, ca să asculte de rugămintile bunicii, trebui să se despartă un moment de ea și să simuleze că se duce să se odihnească.

Aș fi vrut ca Françoise să nu se miște, pentru ca bunica să adoarmă. În ciuda rugămintilor mele, ea ieși din odaie ; cu istețimea și pesimismul ei o considera pierdută. Ar fi vrut deci să-i dea toate îngrijirile cu putință. Dar i se spusese că venise un lucrător electrician, foarte vechi la firma lui, cumnatul patronului său, stimat în imobilul nostru, unde venea de mulți ani să lucreze, și mai cu seamă de Jupien. Acest lucrător fusese chemat înainte ca bunica să se fi îmbolnăvit. Mi se părea că s-ar fi putut să i se spună să plece sau să aștepte. Dar protocolul Françoisei nu îngăduia asemenea purtare, n-ar fi fost cuviincioasă cu acest om de treabă, starea bunicii nu mai avea nici o importanță. Când, peste un sfert de oră, exasperat, m-am dus să o caut în bucătărie, am găsit-o stînd de vorbă cu el pe palierul scării de serviciu, a cărei ușă era deschisă, procedeu care avea avantajul de-a îngădui, dacă unul din noi venea, de-a simula că tocmai avea să se despartă, cu neajunsul de-a pricinui niște curente îngrozitoare. Françoise se despărți deci de lucrător, nu fără să fi strigat după el niște complimente, pe care le uitase, pentru soția lui și cumnatul său. Grijă caracteristică, de la Combray, de-a nu fi lipsită de delicatețe, pe care Françoise o purta chiar în politica externă. Neghiobii își închipuiesc că marile dimensiuni ale fenomenelor sociale sînt o minunată ocazie de a pătrunde mai adînc în sufletul omenesc ; ar trebui, dimpotrivă, să înțeleagă că tocmai coborînd în adîncimea unei individualități, ar avea sorti să priceapă aceste fenomene. Françoise repetase de mii de ori grădinarului din Combray că războiul este crima cea mai nesăbuită și nimic nu prețuiește mai mult decît viața. Ori, cînd izbuoni războiul ruso-japonez, se simțea

stingherită față de țară, pentru că nu intrasem în război ca să ajutăm pe „bieții ruși“, „de vreme ce ne alientaserăm cu ei“, spunea ea. Nu găsea că e delicat față de Nicolae al II-lea care avusese totdeauna „cuvinte atât de bune pentru noi“ ; era un efect al aceluiași cod care ar fi împiedicat-o să refuze de la Jupien un păhăruț care știa că-i va „zădărnici digestia“, și datorită căruia, în preajma morții bunicii, ar fi crezut că săvârșește un lucru tot atât de imoral, de care considera că Franța este vinovată fiindcă rămăsese neutră față de Japonia, dacă nu s-ar fi dus să se scuze în persoană față de acest brav lucrător electrician care se ostenise atât de mult.

Am scăpat din fericire foarte repede de fiica Françoisei care avea să lipsească mai multe săptămâni. La obișnuitele sfaturi care se dădeau la Combray familiei unui bolnav : „N-ai încerca o călătorie cât de mică, schimbarea aerului, redobândirea poftelor de mâncare“ etc..., ea adăugase ideea aproape unică pe care anume și-o făurise și pe care o și repeta ori de câte ori o vedea : fără să obosească de fel ca și când ar fi vrut să o înfigă în capul altora : „Ar fi trebuit să se îngrijească *radical* încă de la început“. Ea nu preconiza un soi de cură mai degrabă decât alta, cu condiția ca aceasta să fie *radicală*. Iar Françoise vedea că i se dădeau prea puține doctorii bunicii. Cum, după ea, ele nu slujesc decât să-ți strice stomacul, era fericită, dar mai mult încă umilită. Avea în sudul Franței niște veri — relativ bogați — a căror fiică îmbolnăvinduse în plină adolescență, murise la douăzeci și trei de ani ; în acești câțiva ani, tatăl și mama se ruinaseră cu doctoriile, cu doctorii, cu peregrinările dintr-o „stațiune“ termală într-alta, până la deces. Ori,

asta i se părea Françoisei un soi de lux din partea acestor părinți, ca și cum ar fi avut cai de curse, un castel. Ei înșiși, oricât erau de mîhnîți, se mîndreau cu asemenea cheltuieli. Sărăciseră, pierduseră tot, mai cu seamă averea cea mai de preț, copilul lor, dar le plăcea să repete că făcuseră pentru ea atît, ba mai mult decît oamenii cei mai bogați. Îi măgulea îndeosebi razele ultraviolete, la acțiunea cărora o expuseseră pe nenorocită de mai multe ori pe zi, timp de mai multe luni. Tatăl, îngîmfat în durerea sa de un soi de glorie, apuca să vorbească uneori de fiica lui ca de o stea de Operă pentru care se ruinase. Françoise nu era insensibilă la atîta punere în scenă; aceea care însoțea boala bunicii i se părea cam săracă, bună pentru o boală pe scena unui mic teatru de provincie.

La un moment dat, uremia se răsfrînse asupra ochilor bunicii. Cîteva zile, nu mai văzu de loc. Ochii ei nu erau nicidecum accia ai unei oarbe ci rămîneau aceiași. Am înțeles că nu mai vede, numai după ciudățenia surîsului cu care te întîmpina cînd deschideai ușa, pînă ce-i luai mîna ca să-i spui bună ziua, surîs care începea prea de vreme, și stăruia nemișcat pe buzele ei, fix, dar totdeauna din față și încercînd să fie văzut din toate părțile, căci nu mai avea ajutorul privirii ca să-l îndrepte, să-i indice momentul, direcția, să-l pună la punct, să-l facă să varieze pe măsură ce îți schimbai locul sau cel ce intra își modifica expresia: căci rămînea singur fără un surîs al ochilor care ar fi întors oarecum de la el atenția vizitatorului, și dobîndea astfel, în stîngăcia lui, o importanță covîrșitoare, dînd impresia unei amabilități exagerate. Apoi vederea reveni de-a binelea și boala rătăcitoare trecu de la ochi la urechi. Cîteva zile, bunica fu surdă. Cîm îi era teamă de-a fi surprinsă

de intrarea neașteptată a cuiva, pe care nu l-ar fi auzit intrînd (deși era culcată de-a lungul peretelui), întorcea mereu brusc capul spre ușă. Dar mișcarea grumazului era stîngace, căci nu te obișnuiești în cîteva zile cu asemenea răsturnare a rînduiclii, dacă nu de-a privi niște zgomote, cel puțin de-a asculta cu ochii. În sfîrșit, durerile scăzură, dar greutatea de-a se exprima spori. Eram siliți să o punem să repete aproape tot ce spunea.

Bunica, dîndu-și acum seama că n-o mai înțelegem, renunță de-a mai rosti un singur cuvînt și stătea nemișcată. Cînd mă zărea, avea un soi de tresărire ca cei cărora le lipsește deodată aerul, vrea să-mi vorbească, dar articula doar niște sunete care nu se puteau înțelege. Stăpînită atunci de înșăși neputința ei, lăsa să-i cadă capul pe pernă, se lungea în pat, cu fața gravă, de marmură, cu mâinile nemișcate pe cearșaf, sau ocupîndu-se de un lucru cu totul material ca acela de a-și șterge degetele cu batista. Nu voia să gîndească. Apoi, începu o agitație stăruitoare. Dorea mereu să se scoale. Dar o împiedicam pe cît puteam, de tîrziu ca nu cumva să-și dea seama că este paralizată. Într-o zi, cînd o lăsasem o clipă singură, am găsit-o sculată în cămașa de noapte, încercînd să deschidă fereastra.

Cînd o văduvă care se aruncase în mare fusese salvată la Balbec, împotriva voinții ei, ea îmi spusese (împinsă poate de una din acele presimțiri pe care le citim uneori în misterul totuși atît de nedeslușit al vieții noastre organice, dar în care pare-se că se răsfrînge viitorul), că nu poate fi cruzime mai mare ca aceea de a smulge o deznădăjduită de la moartea pe care a dorit-o și de-a o reda martiriului ei.

Abia am avut timpul să o sprijin pe bunica, ea susținu împotriva mamei o luptă aproape brutală, apoi învinsă, după ce o așezasem cu forța într-un fotoliu, încetă de-a mai vrea, de-a mai regreta, fața ei deveni nepăsătoare și începu să-și curețe cu grijă firele de blană pe care le lăsase pe cămașa ei de noapte un mantou cu care o acoperisem.

Privirea ei se schimbă cu totul, adesea neliștită, duioasă, rătăcită, nu mai era privirea ei de altădată, ci privirea ursuză a unei femei bătrîne care spunea prostii...

Tot întrebînd-o dacă nu dorea să o pieptene, Françoise sfîrși prin a se convinge că bunica îi solicita acest lucru. Ea aduse niște perii, niște piepteni, apă de colonie, un capot. Spunea : „Asta n-o poate slăbi pe doamna Amédée, dacă o pieptăn ; oricît de slab ai fi, poți fi totuși pieptănat“. Adică, nu ești niciodată prea slab astfel încît altcineva, în ceea ce-l privește, să nu te poată pieptăna. Dar cînd am intrat în odaie, am văzut în mîinile nemiloase ale Françoisei, încîntată, ca și cum ar fi fost pe cale să-i redea bunicii sănătate, sub revărsarea unui păr îmbătrînit care n-avea puterea de a îndura contactul pieptenului, un cap care, incapabil de-a sta în poziția care i se dăduse, se năruia într-un vârtej neîncetat în care sleirea puterilor alterna cu durerea. Mi-am dat seama că se apropie momentul în care Françoise avea să sfîrșească această operație, și nu îndrăzneam să o zoresc spunîndu-i : „Destul“, de teamă că nu-mi va da ascultare. Dar m-am repezit în schimb cînd, cu o inocență feroce, Françoise apropie o oglindă, ca bunica să vadă dacă e bine pieptănată. Am fost mai întîi fericit că o putusem smulge la timp din mîinile ei, înainte ca bunica, din apropierea căreia îndepărtasem cu grijă orice oglindă, să fi zărit din

greșeală o imagine a ei pe care nu și-o putea închipui. Dar, din păcate, cînd m-am aplecat peste o clipă spre ea ca să sărut această frumoasă frunte pe care Françoise o obosise atît de mult, ea mă privi cu un aer uimit, neîncrezător, scandalizat, nu mă recunoscuse.

După părerea medicului, era un simptom că congestia cerebrală progresa. Creierul trebuia degajat. Cottard șovăia. Françoise nădăjdui o clipă că i se vor pune ventuze „clarificate“, ale căror efecte le căută în dicționarul meu, dar nu putu da de **ele**. Chiar dacă ar fi spus scarificate în loc de clarificate, și tot n-ar fi găsit adjectivul, căci nu-l căuta nici la litera c, nici la s / spunea, într-adevăr, „clarificate“, dar scria (și credea prin urmare că așa se scrie) „esclarificate“. Cottard preferă lipitorile, ceea ce o decepționează. Cînd am intrat peste cîteva ore la bunica, lipiți de ceafa, de templele, de urechile ei, micii șerpi negri se suceau în părul ei înșingherat, ca în acela al Meduzei. Dar pe fața ei palidă și împăcată, cu desăvîrșire nemișcată, am văzut ochii ei frumoși de altădată, deschiși, luminoși și liniștiți (poate și mai încărcați cu inteligență decît înainte de-a se fi îmbolnăvit, pentru că, cum nu putea vorbi, nu avea voie să se miște, încredința numai ochilor gîndul ei, gîndul care poate reînvia ca prin generație spontană datorită cîtorva picături de sînge pe care le scoți), ochii ei blînzi și lichizi ca uleiul, pe care focul din nou aprins, care ardea, lumina în fața bolnavei universul recucerit. Liniștea ei nu mai era înțelepciunea disperării, ci a nădejzii. Ea își dădea seama că îi este mai bine, voia să fie prevăzătoare, să nu miște, și-mi dăruie numai un surîs frumos, ca să știu că se simte bine, și-mi strînse ușor mîna.

Știam cât de dezgustată era bunica văzînd unele animale, cu atît mai mult cînd urma să le îndure contactul. Știam că suporta lipitorile avînd în vedere un folos superior. De aceea Françoise mă exaspera cînd îi repeta cu acel rîs pe care îl ai față de un copil pe care vrei să-l faci să se joace : „Oh ! micile jigodii căre mișună pe doamna“, ceea ce însemna, pe deasupra, să te porți fără respect cu bolnava noastră, ca și cum ar fi căzut în copilărie. Dar bunica, a cărei față adoptase vitejia liniștită a unui stoic, nici n-avea aerul că aude.

După ce lipitorile fură scoase, congestia continuă din păcate din ce în ce mai gravă. M-a mirat că tocmai acum, cînd bunicii i-era atît de rău, Françoise dispărea în orice moment. Își comandase o toaletă de doliu și nu voia să o facă pe croitoreasă să aștepte. În viața celor mai multe femei, totul, chiar cea mai mare supărare, duce la o probă.

Cîteva zile mai tîrziu, pe cînd dormeam, mama mă chemă în toiul nopții, și-mi spuse cu menajamentele gingașe pe care, în marile împrejurări, cei copleșiți de o adîncă durere le manifestă chiar față de cele mai mărunte necazuri ale altora :

— Iartă-mă că-ți turbur somnul.

— Nu dormeam, am răspuns, trezindu-mă.

Erăm de bună credință. Marea schimbare pe care o prilejuiește în noi trezirea din somn se datorește mai puțin faptului că ne introduce în viața limpede a conștiinței, cît aceluia de a ne face să pierdem amintirea luminii mai cernute în care odihnea inteligența noastră, ca în fundul opalin al apelor. Gîndurile, parte învăluite pe care pluteam încă mai acum o clipă, întrețineau în noi o mișcare cu totul indestulătoare, ca să le fi putut desemna cu numele de veghe. Dar trezirea se pomește atunci în fața unei interferențe a memoriei.

Curînd, fi spunem somn, căci nu ne mai aducem aminte de ea. Iar cînd lucește acea stea strălucitoare care, în clipa trezirii, luminează în urma celui ce doarme întreg somnul său, ea îl face să creadă, timp de cîteva secunde, că nu era somn, ci veghe; stea căzătoare, la drept vorbind, care ia cu lumina ei existența mincinoasă, dar și înfățișările visului și îngăduie doar ca cel ce se trezește să-și spună: „Am dormit“.

Mama mă întrebă cu o voce atît de gingașă, în-cît parcă se temea să nu-mi facă rău, dacă nu m-ar obosi prea mult să mă scol, și-mi mîngîie mina:

— Sărmanul meu copil, de acum înainte nu te vei mai putea bizui decît pe tatăl tău și pe mama ta.

Am intrat în odaie. Încovoiată în semi-cerc pe pat, altă ființă decît bunica, un soi de animal care s-ar fi împodobit cu părul și s-ar fi culcat în așternutul ei, gîfîia, gemea, scuturînd plapuma cu zvircoalele lui. Pleoapele erau închise și tocmai pentru că nu se închideau bine, mai degrabă decît pentru că se deschideau, lăsau să se vadă un colț din albul ochiului, turbure, urduros, reflectînd întunericul unei viziuni organice și a unei suferințe lăuntrice. Toată această frămîntare nu ni se adresa nouă, pe care nu ne vedea, nici nu ne cunoștea. Dar dacă nu mai era decît un animal care se mișcă aici, unde era bunica? Recunoștea-i totuși forma nasului ei, care acum nu mai era proporționat cu restul feței, dar pe al cărui colț stăruia o aluniță, mina care dădea plapumele la o parte cu un gest care ar fi însemnat altă dată că ele o stingheresc și care acum nu însemna nimic.

Mama mă rugă să aduc puțină apă și oțet ca să ude fruntea bunicii, singurul lucru care o răcorea, credea ea, care vedea cum încerca să-și dea părul

la o parte. Dar mi se făcu semn prin ușă să vin. Vestea că bunica își trăiește ultimele clipe se răs-pîndise numaidecît în casă. Unul din acele „suplimente“ pe care le aduci în momentele excepționale ca să ușurezi oboseala servitorilor, datorită cărui fapt agoniile au ceva sărbătoreasc, tocmai deschisese ducelui de Guermantes, care, rămînînd în anticameră, întrebă de mine; n-am putut scăpa de el.

— Tocmai am auzit, scumpe domn, aceste vești macabre. Aș vrea să strîng, în semn de simpatie, mîna tatălui dumneavoastră.

M-am scuzat, invocînd greutatea de a-l deranja în acest moment. Domnul de Guermantes pica parcă în clipa în care pleci în călătorie. Dar era atît de pătruns de însemnătatea politetei pe care ne-o făcea, încît aceasta îi ascundea restul și voia să intre cu orice preț în salon. Obişnuia îndeobşte să țină la deplina împlinire a formalităților cu care hotărîse să cinstească pe cineva și puțin îi păsa dacă bagajele erau făcute sau sicriul era gata.

— L-ați chemat pe Dieulafoy? Ah! mare greșală. Dacă mi-ați fi spus, ar fi venit pentru mine, nu-mi refuză nimic, deși a refuzat-o pe ducesa de Chartres. Vedeți, mă situez categoric deasupra unei principese de sînge. În fața morții, sîntem de altminteri cu toții egali, adăugă el, nu ca să mă convingă că bunica devenea egala lui, dar poate dîndu-și seama că o conversație prelungită cu privire la influența lui asupra lui Dieulafoy și la înțîietatea lui asupra ducesei de Chartres n-ar fi de prea bun gust.

De altminteri, sfatul lui nu mă miră. Știam că în casa Guermantilor numele Dieulafoy era totdeauna citat (doar cu ceva mai mult respect) ca acela al unui „furnizor“ fără pereche. Iar bătrîna

ducesă de Mortemart, născută Guermantes (e cu neputință să înțelegi de ce îndată ce e vorba de o ducesă se spune aproape totdeauna : „bătrîna ducesă de“, sau, dimpotrivă, cu un aer fin și „Wat-teau“, dacă e tînără, „mica ducesă de“), preconiza aproape în chip mecanic, clipind din ochi, în cazurile grave : „Dieulafoy. Dieulafoy“, ca și cum ai avea nevoie de înghețată „Poiré Blanche“ sau de prăjiturile „Rebattet, Rebattet“. Dar nu știam că tata tocmai îl chemase pe Dieulafoy.

În acest moment mama, care aștepta cu nerăbdare niște baloane cu oxigen care aveau să înlesnească respirația bunicii, intră în anticamera unde nu știa că va da de domnul de Guermantes. Aș fi vrut să-l ascund oriunde. Dar convins că nimic nu este mai esențial, nu poate de altminteri măguli mai mult și nu este mai indispensabil ca să-i mențină reputația de desăvîrșit gentilom, mă luă cu putere de braț și deși mă apăram ca împotriva unui viol, repetînd : „Domnule, domnule“, mă tîri spre mama, spunîndu-mi : „Vreți să-mi faceți marea cinste de a mă prezenta mamei dumneavoastră?“ deraînd puțin cînd rosti cuvîntul : mamei. Era atît de convins că cinstea era de fapt pentru ea, încît nu se putu opri de a surîde, în timp ce-și lua o mutră de circumstanță. N-am avut încotro, l-am prezentat, ceea ce dezlănțui îndată din parte-i niște temenele, niște saluturi adînci, și era cît pe aci să înceapă toată ceremonia completă a salutului. Avea de gînd să între și în vorbă cu ea, dar mama, copleșită de durerea ei, îmi spuse să vin îndată și nici nu răspunse frazelor domnului de Guermantes care, așteptîndu-se să fie primit în vizită și pomenindu-se, dimpotrivă, lăsat singur în anticameră, ar fi sfîrșit prin a ieși, dacă în același moment nu l-ar fi văzut intrînd pe

Saint-Loup care sosise chiar în acea dimineață la Paris și venise în grabă să se informeze de starea bunicii. „Ah ! asta-i bună !“ exclamă vesel ducele, prinzîndu-și nepotul de un nasture pe care era cît pe aici să-l rupă, fără să se sinchisească de prezența mamei care străbătea din nou anticamera. În ciuda mîhnirii sale sincere, cred că lui Saint-Loup nu-i părea rău să evite de-a mă vedea, date fiind sentimentele pe care mi le purta. Plecă tîrît de unchiul său care, avînd să-i spună ceva foarte însemnat, și fiind cît pe aci să plece la Doncières din această pricină, nu mai putea de bucurie că-și putuse cruța asemenea deranj. „Ah ! dacă cineva mi-ar fi spus că n-aș avea decît să străbat curtea ca să te găsesc aici, aș fi crezut că este o mare păcăleală ; cum ar spune prietenul tău Bloch, o festă în toată legea.“ Și, în timp ce se depărta cu Robert pe care-l ținea de umăr : „Oricum, repeta el, se vede că am pus mina pe funia spînzuratului sau cam așa ceva ; mare noroc am“. Nu că ducele de Guermantes ar fi fost prost crescut, dimpotrivă. Dar era din cei ce nu sînt în stare să se pună în locul altora, ce seamănă în această privință cu cei mai mulți medici și ciocli care, după ce au adoptat o mutră de circumstanță și au spus : „Sînt momente foarte dureroase“, te-au îmbrățișat la nevoie și te-au sfătuit să te odihnești, privesc o agonie sau o înmormîntare ca o reuniune mondenă mai mult sau mai puțin restrînsă, unde, cu o jovialitate un moment înăbușită, caută cu ochii persoana căreia îi pot vorbi de micile lor treburi, pe care o pot ruga să-i prezinte alteia sau căreia pot „să-i ofere un loc“ în trăsura lor, ca „să o ducă acasă“. În timp ce se felicita de „vîntul bun“ care-l împinsese pînă la nepotul său, ducele de Guermantes fu atît de mirat de primirea totuși atît de firească

a mamei, încît declară mai tîrziu că ea este tot atît de dezagreabilă pe cît este tata de politicoș, că are „absențe“, în timpul cărora parcă nici nu aude ce i se spune și, după părerea lui, ea nu este în apele ei și poate chiar nici în toate mințile. După cite mi s-a spus, binevoi totuși să atribuie asta în parte împrejurărilor, și să declare că mama i se păruse foarte „afectată“ de această întîmplare. Dar avea încă în picioare tot restul saluturilor și al plecăciunilor de-a-ndăratelea pe care fusese împiedicat să le ducă la bun sfîrșit și-și dădea de altminteri atît de puțin seama de ceea ce era durerea mamei, încît întrebă în ajunul înmormintării, dacă n-aș vrea să încerc să o distrez.

Un cumnat al bunicii care era călugăr, și pe care nu-l cunoșteam, telegrafie în Austria unde se afla căpetenia cinului său și, dobîndind printr-o favoare excepțională îngăduința, sosi în ziua aceea. Copleșit de tristețe, citea lingă pat niște rugăciuni și meditații, fără să-și desprindă totuși ochii-i sfredelitori de pe bolnavă. Într-un moment cînd bunica era fără cunoștință, vederea tristeții acestui preot îmi făcu rău, și l-am privit. Compătimirea mea îl uimi, și atunci se petrecu ceva ciudat. Își împreună miinile pe față ca un om absorbit într-o meditație dureroasă, dar dîndu-și seama că-mi voi abate ochii de la el, am văzut că lăsase un mic spațiu între degete. În momentul în care privirile mele îl părăseau, am zărit ochiul său pătrunzător care profita de acest adăpost al mîinilor sale, ca să observe dacă durerea mea este sinceră. Stătea acolo, la pîndă, ca la umbra unui confesional. Își dădu seama că-l văd și închise îndată, ermetic, grilajul pe care-l lăsase întredeschis. L-am revăzut mai tîrziu, dar între noi n-a mai fost niciodată vorba de acest moment. Convenisem tacit între noi

că nu observasem că mă pîndise. Preotul, ca și medicul de nebuni, are totdeauna o înclinare de judecător de instrucție. Care este, de altminteri, prietenul, oricît de scump ar fi, în trecutul nostru comun, care să nu fi avut din acele momente despre care am găsi că e mai comod să ne convingem că le-a uitat ?

Medicul făcu o injecție cu morfină și ceru niște baloane de oxigen ca să-i ușureze respirația. Mama, doctorul, sora le țineau în mînă, și îndată ce unul se golea, li se dădea altul. Ieșisem o clipă din odaie. Cînd m-am întors, m-am aflat parcă în fața unei minuni. Însotită în surdină de un murmur nesfîrșit, bunica parcă ne adresa un lung cîntec de fericire care umplea odaia, rapid și muzical. Am înțeles îndată că nu era mai puțin inconștient și mecanic, ca și horcăitul de mai adineauri. Poate reflecta într-o slabă măsură vreo alinare provocată de morfină. Se datora mai cu seamă, aerul nemai-trecînd în același chip prin bronhii, unei schimbări de registru a respirației. Liberată de îndoita acțiune a oxigenului și a morfinei, răsufierea bunicii nu se mai trudea, nu mai gemea, ci luneca, vioaie, patinînd spre fluidul desfătător. Poate că răsufierea insensibilă, ca aceea a vîntului în flautul unei trestii, se îmbina în acest cîntec cu vreunele din acele suspine mai omenеști care, liberate la apropierea morții, fac să bănuiești niște impresii de suferință sau de fericire la cei ce nu mai simt nimic, și adaugă un accent mai melodios dar fără să-i schimbe ritmul, acestei lungi fraze care se înalță, se ridică și mai mult, apoi cade din nou, ca să se avînte iarăși, din pieptul ușurat, în urmărirea oxigenului. Apoi, ajuns la asemenea înălțime, prelungit cu atîta putere, acest cîntec îmbinat cu un murmur de rugă smerită în volup-

tate, parcă se oprea de-a binelea în unele momente ca un izvor care seacă.

Cînd avea o mare supărare, Françoise încerca nevoia atît de inutilă, dar nu poseda arta atît de simplă de-a o exprima. Considerînd-o pe bunica de-a binelea pierdută, Françoise ținea să ne împărtășească impresiile ei. Nu știa decît să repete : „Îmi pare foarte rău“, cu același ton cu care spunea cînd mîncase prea multă supă de varză : „Parcă simt o greutate la stomac“, ceea ce în amîndouă cazurile era mai firesc decît părea ea să creadă. Atît de slab tălmăcită, durerea ei nu era mai puțin puternică, agravată de altminteri de supărarea că fiica ei, reținută la Combray (căruiă tînăra pariziană îi spunea acum, cu dispreț, „la țară“, unde simțea că devine „țărăncă“) nu putea de bună seamă să se întoarcă să asiste la ceremonia funebră, care presimțea Françoise că trebuie să fie ceva superb. Știind că nu prea ne deschidem inima, convocase dinainte pentru orice întîmplare pe Jupien în toate serile din timpul săptămîinii. Știa că el nu va fi liber la ora înmormîntării. Voia cel puțin să i-o „povestească“, la întoarcere.

Tata, bunicul, unul din verii noștri stăteau de veghe de mai multe nopți și nu mai ieșeau din casă. Devotamentul lor sfîrșea prin a adopta o mască de indiferență, și nesfîrșita trîndăvie în jurul acestei agonii îi făcea să debiteze aceleași cuvinte ce sînt nedespărțite de o ședere prelungită într-un vagon de drum de fier. De altminteri, acest văr (nepotul strămătușii mele), îmi trezea atîta antipatie cît și merita, și cît era îndeobște de stimat.

Îl „găseai“ totdeauna în împrejurări grele, și era atît de nelipsit de lingă muribunzi, încît familiile,

pretinzînd că are sănătatea şubredă, în ciuda înfăţişării sale zdravene, vocii joase şi bărbii de genist, îl conjurau totdeauna cu perifrazele de rigoare, să nu vină la înmormîntare. Ştiam dinainte că mama, care se gîndea la alţii în toiul durerii ei celei mai nemărginite, îi va spune, sub altă formă, ceea ce el se obişnuise să audă mereu spunîndu-i-se :

— Făgăduieşte-mi că nu vei veni „mîine“. Fă-o pentru „ea“. Cel puţin nu te du „acolo“. Te-a rugat să nu vii.

În zadar ; el era totdeauna cel dintîi „acasă“, din care pricină i se dăduse în alt mediu porecla pe care o ignoram de „nici flori, nici coroane“. Înainte de-a se duce „peste tot“, „se gîndise totdeauna la toate“, ceea ce-i atrase următoarele cuvinte : „Dumitale nu ţi se spune mulţumesc“.

— Ce spui ? întrebă cu voce tare bunicul care cam surzise şi nu auzise ceva din ceea ce vărul meu tocmai îi spusese tatii.

— Nimic, răspunse vărul. Spuneam doar că am primit azi-dimineaţă o scrisoare de la Combray, unde e un timp îngrozitor, iar aici un soare aproape prea cald.

— Totuşi, barometrul e destul de scăzut, spuse tata.

— Unde spui că e timp urît ? întrebă bunicul.

— La Combray.

— Ah ! nu mă miră, căci ori de cîte ori e urît aici, e frumos la Combray, şi invers. Dumnezeu ! vorbiţi de Combray ; v-aţi gîndit să-l vestiţi pe Legrandin ?

— Da, nu vă mai frămîntaţi, s-a făcut, răspunse vărul meu, ai cărui obraji bronzăţi de o barbă prea deasă surîseră imperceptibil, de mulţumire că se gîndise la acest lucru.

În acest moment, tata se repezi, mi-am închipuit că starea bolnavei se îmbunătățise sau se înrăutățise. Era doctorul Dieulafoy, care tocmai sosise. Tata se duse să-l primească în salonul alăturat, ca pe actorul care trebuia să vină să joace. Nu fusese chemat să o îngrijească, ci să constate, ca un soi de notar. Doctorul Dieulafoy a putut fi, într-adevăr, un mare medic, un minunat profesor; adăuga acestor felurite roluri în care era superior altora, un altul în care fu timp de patruzeci de ani fără pereche, un rol tot atât de original ca moralistul, caraghiosul sau tatăl nobil, acela de-a constata agonia sau moartea. Numele său prevestea deja demnitatea cu care va deține rolul, și cînd servitoarea spunea: domnul Dieulafoy, te credeai la Molière. La demnitatea atitudinii concura, fără să lase să fie văzută, mlădierea unei talii încîntătoare. O față prea frumoasă în sine era amortizată de adaptarea la niște împrejurări dureroase. În nobila sa redingotă neagră, profesorul intra, trist fără exagerare, nu rostea un singur cuvînt de mîngîiere care ar fi părut simulată și nici nu săvîrșea cea mai mică infracțiune împotriva tactului. La căpățîiul unui mort, el și nu ducele de Guermantes era marele senior. După ce o privi pe bunica fără să o obosească, și cu acel prisos de rezervă care însemna o politețe la adresa medicului curant, spuse în șoaptă cîteva cuvinte tatii, se înclină respectuos în fața mamei, căreia am simțit că tata se stăpînea să nu-i spună: „Profesorul Dieulafoy“. Dar acesta întorsese deja capul, nevrînd să supere și ieși în chipul cel mai frumos din lume, luînd fără înconjur onorariul care i se înmînă. N-avusesese aerul că-l văzuse și noi înșine ne-am întrebat un moment dacă i-l înmînase, atîta îndemînare de scamator folosisese ca să-l facă să dispară, fără să

piardă totuși nimic din gravitatea lui mai degrabă sporită de mare consultant în redingotă lungă cu reveruri de mătăasă, cu capul său frumos plin de o nobilă compătimire. Încetineala și vioiciunea lui arătau că, dacă-l mai așteptau încă o sută de vizite, nu voia să aibă aerul grăbit. Căci era însuși tactul, inteligența și bunătatea. Acest om eminent nu mai este. Alți medici, alți profesori l-au putut egala, poate chiar l-au întrecut. Dar „rolul“, în care știința lui, însușirile sale fizice, înalta sa educație îl făceau să biruiască, nu mai există, din lipsă de urmași care ar fi știut să-l dețină. Mama nici nu-l zărise pe domnul Dieulafoy, căci tot ce nu era bunica nu exista pentru ea. Îmi amintesc (anticipez aici) că la cimitir, unde a fost văzută ca o arătare supranaturală, apropiindu-se sfioasă de mormînt parcă privind o ființă care-și luase zborul și era departe de ea, tata spunîndu-i : „bătrînul Norpois a fost acasă, la biserică și la cimitir, a scăpat o comisie foarte importantă pentru el, ar trebui să-i spui un cuvînt, care l-ar mișca nespus“, cînd ambasadorul se înclină în față-i, mama nu fu în stare decît să-și aplece cu duioșie fața care nu plînsese. Cu două zile mai înainte — și ca să anticipiez încă o dată, înainte de a mă reîntoarce în aceeași clipă la patul unde bolnava agoniza — în timp ce bunica moartă era vegheată, Françoise care nu tăgăduia de-a binelea existența strigoilor, se speria la cel mai mic zgomot, spunea : „Mi se pare că este ea“. Dar în loc de teamă, aceste cuvinte treziră o nemărginită gingășie în mama care ar fi ținut atît de mult ca morții să se întoarcă, să o aibă uneori pe mama ei lîngă ea.

Ca să mă întorc acum la acele clipe de agonie :

— Știi ce ne-au telegrafiat surorile ei ? întrebă bunicul pe vărul meu.

— Da, Beethoven, mi s-a spus, e de pus în ramă, nu mă miră.

— Biata mea soție care ținea atât de mult la ele, spuse bunicul ștergându-și o lacrimă. Nu trebuie să fim supărați pe ele. Am spus totdeauna că sînt nebune de legat. Ce s-a întîmplat ? Nu-i mai dați oxigen ?

Mama spuse :

— Dar atunci mama va începe iarăși să răsufle greu.

Medicul răspunse :

— Nu, efectul oxigenului va mai dura încă o bucată de vreme, vom reîncepe îndată.

Mi se părea că asemenea cuvinte nu s-ar fi rostit dacă ar fi fost vorba de o muribundă, că, dacă acest efect bun avea să dureze, se putea face ceva pentru viața ei. Șuieratul oxigenului încetă cîteva clipe. Dar vaietul fericit al răsufleurii țîșnea neconținut ușor, chinuit, neisprăvit, reîncepînd mereu. Uneori, mi se părea că totul s-a sfîrșit, răsufierea se oprea, fie prin acele schimbări de octavă care apar în respirația celui ce doarme, fie printr-o intermitență firească, un efect al anesteziei, progresul asfixiei, vreo slăbiciune a inimii. Doctorul luă din nou pulsul bunicii, dar, ca și cum un afluent și-ar fi adus tributul unei ape secate, un cîntec nou se lega de fraza întreruptă, care continua pe alt diapazon, cu același avînt nesilit. Cine știe dacă, fără ca bunica să fi fost conștientă de ele, atîtea stări fericite și duioase comprimate de suferință nu scăpau acum din ea, ca acele gaze mai ușoare pe care le-ai înăbușit timp îndelungat ! S-ar fi spus că tot ce avea ea să ne spună se re-

vărsa, că ni se adresa nouă cu această prolixitate, cu această grabă, cu această efuziune. La picioarele patului, zguduită de toată suflarea acestei agonii, neplângînd dar uneori scăldată în lacrimi, mama încerca deznădejdea lipsită de orice gînd a unui frunziș biciuit de ploaie și întors de vînt. Mi s-a spus să-mi șterg ochii înainte de-a mă duce să o îmbrățișez pe bunica.

— Dar credeam că nu ne mai vede, spuse tata.

— Nu poți ști niciodată, răspunse doctorul.

Cînd buzele mele o atinseră, mîinile bunicii se frămîntară, un fior lung, o străbătu toată, fie reflex, fie că unele gingășii au hiperestezia lor care recunoaște, prin vîlul inconștienței, ceea ce aproape n-au nevoie de simțuri ca să îndrăgească. Bunica se ridică deodată pe jumătate, făcu o sforțare violentă ca cineva care-și apără viața. Françoise nu putu îndura acest spectacol și izbucni în hohote de plîns. Aducîndu-mi aminte de ceea ce-mi spuse medicul, am vrut să o gonesc din odaie. În acest moment, bunica deschise ochii. M-am repezit la Françoise ca să-i ascund lacrimile, în timp ce părinții mei s-ar adresa bunicii. Zgomotul oxigenului încetă, medicul se depărtă de pat. Bunica murise.

Peste cîteva ore, Françoise putu pieptăna, pentru ultima oară și fără să-l facă să sufere, acel păr frumos care încărunțea doar și păruse pînă acum mai tînăr decît ea. Dar acum, dimpotrivă, numai el impunea cununa bătrîneții pe fața întinerită de pe care dispăruseră zbîrciturile, zgîrcirea, umflăturile, tensiunea, îndoiturile, pe care de atîția ani i le adăugase suferința. Ca în timpurile îndepărtate cînd părinții ei îi aleseseră un soț, puritatea și supunerea îi desenaseră cu gingășie trăsăturile,

obrajii strălucind de o nădejde neprihănită, de un vis de fericire, chiar de o nevinovată veselie, pe care anii le distruseseră încetul cu încetul. Viața retrăgându-se din ei, luase cu sine deziluziile sale. Pe buzele bunicii parcă se așezase un suris. Pe acest pat funebru, moartea, ca sculptorul din evul mediu, o culcase sub înfățișarea unei fete.

CAPITOLUL AL DOILEA

Vizita Albertinei. — Perspectiva unei căsătorii bogate pentru unii prieteni ai lui Saint-Loup. — Spiritul Guermanților în fața principesei de Parma. Vizită ciudată la domnul de Charlus. — Înțeleg din ce în ce mai puțin caracterul său. — Pantofii roșii ai ducesei.

Deși era numai o duminică de toamnă, renăscusem, existența era intactă în față-mi. căci dimineața, după o serie de zile plăcute, fusese o ceață rece care nu se ridicase decît către amiază. Ori, schimbarea timpului e de ajuns să creeze din nou lumea și pe noi înșine. Odinioară, cînd vîntul sufla în căminul meu, ascultam, cu aceeași emoție, loviturile lui în chepeng ca și cum, asemenea vestitelor lovituri de arcuș cu care începe Simfonia în do minor, ar fi fost chemările irezistibile ale unui tainic destin. Orice schimbare vădită a naturii ne oferă o transformare asemănătoare, adaptînd dorințele noastre armonizate modului nou al lucrurilor. Încă din clipa deșteptării mele, pîcla făcuse din mine, în locul ființei centrifuge cum ești cînd

timpul e frumos, un om retras în el, dornic de un colțisor cu foc și de un pat în care să nu fii singur. Adam friguros în căutarea unei Eve sedentare, în această lume deosebită.

Între culoarea cenușie și gingașă a unui peisaj matinal și gustul unei cești de ciocolată, cuprindeam toată originalitatea vieții fizice, intelectuale și morale pe care-o adusesem mai acum un an la Doncières, și care, blazonată cu forma prelungă a unui colnic pleșuv. — totdeauna prezentă, chiar cînd nu se putea vedea, — alcătuia în mine o serie de plăceri pe de-a-ntregul deosebite de oricare altele, care nu se puteau mărturisi unor prieteni, în sensul că impresiile depănate din belșug unele în altele care le orchestrau, le caracterizau cu mult mai puternic pentru mine și fără știrea mea, decît faptele pe care le-aș fi putut povesti. Din acest punct de vedere, lumea nouă în care mă cufundase ceața de dimineată era o lume pe care o cunoșteam acum (ceea ce-i conferea și mai mult adevăr), și uitată de cîva timp (ceea ce-i dădea toată frăgezimea). Și am putut privi unele din tablourile cu brumă pe care memoria mea le dobîndise, mai cu seamă niște „dimineți la Doncières“, fie în prima zi la cazarmă, fie altă dată într-un castel învecinat, unde Saint-Loup mă dusese să petrec douăzeci și patru de ore : de la fereastra, ale cărei perdele le ridicasem în zorii zilei, înainte de-a mă culca din nou, îmi apăruseră, în primul, un călăreț, în cel de-al doilea (pe liziera subțire a unui eleșteu și a unei păduri al căror rest se pierduse în liniștea uniformă și lichidă a pîclei), un birjar lustruind niște curele, ca acele rare personaje care abia se pot deosebi cu ochiul, silit să se adapteze nelămuritului tainic al penumbrelor, care se ivesc dintr-o frescă ștearsă.

Astăzi priveam aceste amintiri din patul meu, căci mă culcasem din nou ca să aștept momentul cînd, profitînd de absența părinților mei care pleaseră pentru cîteva zile la Combray, mă gîndeam să mă duc chiar în acea seară să ascult o mică piesă ce se juca la doamna de Villeparisis. După întoarcerea lor, poate n-aș mai fi îndrăznit să mă duc; scrupuloasă în respectul pe care-l purta amintirii bunicii, mama voia ca semnele de regret să i se fi manifestat liber, sincer; nu m-ar fi oprit să ies, dar m-ar fi dezaprobat. Dacă, dimpotrivă, aș fi consultat-o, scriindu-i la Combray, nu mi-ar fi răspuns printr-un trist: „Fă ce vrei, ești destul de mare ca să știi ce ai de făcut“, ci s-ar fi învinuit că m-a lăsat singur la Paris, și cîntărindu-și mîhnirea după a ei, mi-ar fi dorit să o uit în distracții pe care și le-ar fi refuzat și de la care își inchipuia că bunica, înainte de toate griji de sănătatea mea și de echilibrul meu nervos, m-ar fi sfătuit să nu mă abțin.

Caloriferul cel nou cu apă fusese aprins de dimineață. Zgomotul său neplăcut care scotea din cînd în cînd un soi de sughiț n-avea nici o legătură cu amintirile mele din Doncières. Dar înțînirea lui prelungită cu ele în mine, avea să-l facă să dobîndească în această după-amiază asemenea afinitate cu ele, încît ori de cîte ori (oarecum dezobîșnuit de el) voi auzi iarăși zgomotul caloriferului, acesta îmi va aduce aminte de ele.

Numai Françoise era acasă. Ceața se ridicase. Ziua cenușie cădea ca o ploaie fină, țesea fără încetare niște rețele transparente în care trecătorii de duminică parcă se argintau. Aruncasem la picioarele patului ziărul *Figaro* pe care puneam să mi-l cumpere zilnic, cu conștiinciozitate, de cînd îi trimiseseam un articol care încă nu apăruse; cu

toată lipsa soarelui, intensitatea luminii îmi arăta că eram abia în toiul după-amiezii. Perdelele de tul de la fereastră, vapoase și fărîmicioase, așa cum n-ar fi fost pe un timp frumos, cuprindeau același amestec de gingășie și de asprime ca și aripile de libelule și sticla de Veneția. Singurătatea mă apăsa cu atît mai mult în această zi de duminică, cu cît trimisese dimineața o scrisoare domnișoarei de Stermaria. Robert de Saint-Loup, pe care mamă-sa reușise să-l facă să se despartă de metresa lui, după unele dureroase încercări neizbutite, și care din acel moment fusese trimis în Maroc ca să o uite pe aceea pe care n-o mai iubea de cîtva timp, îmi scrisese cîteva rînduri, pe care le promisem în ajun, prin care-mi vestea apropiata sa sosire în Franța, într-un concediu foarte scurt. Cum avea să vină numai în treacăt la Paris (unde familia lui se temea, fără îndoială, să-l vadă reluînd legăturile cu Rachel), el mă înștiința, ca să-mi arate că se gîndește la mine, că a întîlnit la Tanger pe domnișoara sau mai degrabă pe doamna de Stermaria, căci ea divorțase după trei luni de căsătorie. Robert, aducîndu-și aminte de ceea ce-i spusese la Balbec, solicitase tinerei femei o întîlnire din parte-mi. Ea răspunsese că ar cîna bucuros cu mine, într-una din zilele cînd, înainte de-a se întoarce în Bretagne, va trece prin Paris. Îmi spunea să mă grăbesc, scriindu-i doamnei de Stermaria, căci cu siguranță că sosise.

Scrisoarea lui Saint-Loup nu m-a uimit, deși nu mai promisem știri de la el, de cînd, în momentul bolii bunicii, mă acuzase de perfidie și de trădare. Îmi dădusem foarte bine seama, atunci, ce se petrecuse. Rachel căreia îi plăcea să-i ațîțe gelozia (avea și motive lăaturalnice de-a fi supărată pe mine), își convinsese amantul că, în timpul

lipsei lui, făcusem încercări viclene de-a avea relații cu ea. Pesemne că el continua să creadă că lucrul este adevărat, dar încetase de-a mai fi îndrăgostit de ea, astfel încît, adevărat sau nu, îi era perfect egal, și numai prietenia dintre noi dăinuia. Cînd, după ce l-am revăzut, am vrut să încerc să-i vorbesc de învinuirile lui, am deslușit pe fața lui doar un suris blînd și duios prin care avea aerul că se scuză, apoi schimbă conversația. Nu vreau să spun că nu o mai văzu pe Rachel, ceva mai tîrziu la Paris. Rareori se întîmplă ca fapăturile care au jucat un rol mare în viața noastră să iasă din ea, deodată, în chip definitiv, ci revin să-și reia uneori locul (astfel încît unii cred într-o reînnoire a dragostei) înainte de-a o părăsi pe veci. Despărțirea lui Saint-Loup de Rachel îi devenise în curînd mai puțin dureroasă, grație plăcerii potolitoare pe care i-o prilejuia prietena sa cerîndu-i mereu bani. Gelozia, care e o prelungire a dragostei, nu poate cuprinde mult mai multe lucruri decît celelalte forme ale imaginației. Dacă iei cu tine, cînd pleci în călătorie, trei sau patru imagini pe care le vei pierde de altminteri pe drum (criniș sau dediteii de pe Ponte Vecchio, biserica pîrsană învăluită în pîclă etc.), cufărul este destul de plin. Cînd te desparti de o metresă, de bună seamă că ai vrea, pînă ce o vei fi uitat puțin, ca ea să n-ajungă obiectul posesiunii a trei sau patru bărbați care-ar putea-o întreține, adică de care ești gelos : toți cei pe care nu ți-i închipuiești nu înseamnă nimic. Ori, faptul că o metresă de care te-ai despărțit îți cere adesea bani nu-ți oferă o idee mai completă a vieții sale, decît ne-ar da foile de temperatură ale bolii ei. Dar acestea din urmă ar fi oricum un semn că este bolnavă, cîtă vreme cel dintîi prilejuiește presupunerea, destul de nedeslușită, este adevărat, că delăsata sau cea

care te-a lăsat nu prea a găsit cine știe ce protector bogat. De aceea, solicitarea este întâmpinată cu bucuria produsă de o acalmie în suferința gelosului și urmată numaidecît de trimiterea banilor, căci nu vrei ca ea să ducă lipsă de nimic, afară de amanți (de unul din cei trei amanți pe care ți-i închipuiești), timpul necesar de-a te întrema puțin tu însuși și de-a putea afla, fără slăbiciune, numele urmașului. Uneori, Rachel se întorcea seara destul de tîrziu, rugîndu-l pe fostul ei amant să-i îngăduie să doarmă cu el pînă dimineța. Aceasta însemna o mare mîngiere pentru Robert, căci își dădea seama cît de intim trăiseră totuși împreună numai constatînd că, deși ocupa o bună jumătate din pat, nu-i stîngherea cu nimic somnul. Își dădea seama că ea se simțea lingă trupul său de prieten vechi, mai bine decît s-ar fi simțit aiurea, că se afla iarăși lingă el — fie chiar la hotel — ca într-o odaie de mult cunoscută, în care te-ai obișnuit, în care dormi mai bine. Simțea că umerii, picioarele, toată ființa lui, erau pentru ea, chiar cînd se mișca prea mult din pricina insomniei sau a lucrului ce avea de făcut, unul din acele lucruri atît de perfect uzuale, încît nu pot stîngheri, și perceperea lor sporesc de asemenea senzația de odihnă.

Ca să ne întoarcem îndărăt, scrisoarea lui Robert trimisă din Maroc mă turbura cu atît mai mult, cu cît citeam printre rînduri ceea ce el nu îndrăznise să-mi scrie mai lămurit : „Poți să o inviți într-un cabinet particular, îmi spunea el. E o tină ră fermecătoare, cu un caracter încîntător, vă veți înțelege de minune și sint dinainte sigur că vei petrece o seară foarte bună.“ Cum părinții mei se întorceau la sfîrșitul săptămîinii, sîmbătă sau duminică, și apoi voi fi silit să cinez în fiecare seară acasă, scrisesem îndată doamnei de Stermaria, ca să-i propun

ziua pe care o va alege, pînă vineri. Mi s-a răspuns că voi primi o serisoare, către orele opt, în aceeași seară. Ziua mi-ar fi trecut destul de repede, dacă în timpul după-amiezii care mă despărțea de ea, o vizită mi-ar fi venit în ajutor. Cînd orele se învâluiesc în convorbiri intime, nu le mai poți măsura, nici chiar vedea, ele dispar și timpul sprinten și escamotat se înfățișează pe neașteptate din nou atenției noastre, foarte departe de punctul în care îți scăpase. Dar dacă sîntem singuri, preocuparea, întorcînd spre noi momentul încă depărtat și mereu așteptat, cu frecvența și uniformitatea unui ticăit, imparte sau mai degrabă înmulțește orele cu toate minutele pe care nu le-am fi numărat dacă am fi fost în tovărășia unor prieteni. Comparată, prin întoarcerea neîncetată a dorințelor mele, cu plăcerea arzătoare pe care, din păcate, n-o voi gusta decît peste cîteva zile cu doamna de Stermaria, această după-amiază pe care o voi sfîrși singur, mi se părea foarte deșartă și foarte melancolică.

Auzeam din cînd în cînd zgomotul ascensorului care urca, dar era urmat de un al doilea zgomot, nu acela care-l nădăjduiam, oprirea la etajul meu, ci altul foarte deosebit pe care-l făcea ascensorul urmîndu-și calea-i avîntată spre caturile superioare care, pentru că a însemnat de atîtea ori că fugea de al meu cînd așteptam o vizită, a rămas pentru mine mai tîrziu, chiar cînd nu mai doream nici una, un zgomot în sine dureros, în care parcă răsuna o sentință de abandon. Obosită, resemnată, ocupată încă multe ore cu îndatorirea ei străveche, ziua cenușie își torcea ceaprazăria-i de sidef și mă întristam gîndindu-mă că aveam să rămîn singur față în față cu ea care nu mă cunoștea, mai bine decît o lucrătoare care, instalată lîngă fereastră ca să aibă mai multă lumină pentru lucrul ei, nu se ocupă deloc de per-

soana ce se află în odaie. Deodată, fără să fi auzit că sunase, Françoise deschise ușa, introducând-o pe Albertine, care intră surizătoare, tăcută, cam grasă, cuprinzând în plinătatea trupului ei, pregătite ca să continui să le trăiesc, venind întru întîmpinarea mea, zilele petrecute la acel Balbec unde nu mă mai întorsesem niciodată. Fără îndoială, ori de cîte ori revedem o persoană cu care legăturile noastre — oricît de neînsemnate ar fi — s-au schimbat, avem impresia că asistăm la confruntarea a două epoci. Ca acest lucru să se întîmple, nu e necesar ca o fostă metresă să vină să ne vadă ca prietenă, e suficientă vizita la Paris a cuiva pe care l-am cunoscut zi de zi într-un anume soi de viață, care a încetat, fie chiar numai de o săptămînă. Pe fiecare trăsătură veselă, întrebătoare și stingherită a Albertinei, puteam citi următoarele întrebări : „Dar doamna de Villeparisis ? Dar profesorul de dans ? Dar cofetarul ?” Cînd se așază, spinarea ei avea aerul de a spune : „Doamne, aici nu e nici o faleză, îmi îngădui să mă așed oricum lângă dumneata, așa cum aș fi făcut la Balbec”. Parcă era o vrăjitoare care-mi oferea o oglindă a timpului. Semăna în această privință, cu toți pe care-i revedem rareori, dar care au trăit odinioară mai în intimitatea noastră. Dar cu Albertine nu se întîmpla numai una ca asta. Firește, eram totdeauna uimit cînd o zăream, chiar la Balbec, în întîlnirile noastre zilnice, atît era de îndoielnică. Dar acum abia o puteai recunoaște. Desprinsе din aburul roz care le învăluia, trăsăturile ei ieșiseră în relief ca o statuie. Avea alt chip, sau mai bine zis, avea în sfîrșit un chip ; trupul ei crescuse. Nu mai rămînea aproape nimic din teaca ce o înfășurase și pe a cărei suprafață viitoare ei formă abia se desena la Balbec.

De data aceasta, Albertine se întorcea la Paris mai de vreme ca de obicei. În chip obișnuit, se întorcea numai primăvara, astfel încît, deja turburat de cîteva săptămîni de furtunile care se abătuseră asupra celor dintii flori, în plăcerea pe care o încercam, nu mai despărțeam întoarcerea Albertinei de aceea a anotimpului frumos. Era de ajuns să mi se spună că ea este la Paris și că a trecut pe la mine, ca să o revăd ca pe un trandafir pe malul mării. Nu prea știu dacă mă cuprindea atunci dorul de Balbec sau de ea, poate dorul de ea era el însuși o formă leneșă, fricoasă și necompletă de-a poseda Balbecul, ca și cum a poseda un lucru în chip material, a-ți face reședința într-un oraș, ar echivala cu a-l poseda sufletește. De altminteri, chiar în chip material, cînd închipuirea mea nu o mai legăna în fața orizontului marin, ci stătea nemîșcată lingă mine, ea mi se părea adesea un trandafir cam firav în fața căruia aș fi vrut să închid ochii, ca să nu văd cîtare cusur al petalelor și ca să-mi închipui că respir pe plajă.

Pot afirma aici, deși nu știam atunci ceea ce avea să se întîmple doar mai tîrziu, că, firește, e mai cuminte să-ți sacrifici viața femeilor, decît mărcilor poștale, tabacherelor vechi, chiar tablourilor și statuilor. Dar pilda celorlalți colecționari ar trebui să ne învețe să schimbăm, să n-avem numai o singură femeie, ci mai multe. Acele imbinări încîntătoare pe care le realizează o fată cu o plajă, cu părul împletit al unei statui, cu o stampă, cu tot ce din a cărui pricină iubești într-una din ele, ori decît ori ea intră, un tablou încîntător, aceste imbinări nu sînt prea stabile. Trăiește de-a binelea cu femeia, și nu vei mai vedea nimic din ceea ce te-a făcut s-o iubești; firește, gelozia poate împreuna din nou cele două

elemente dezbinat. Dacă după un timp îndelungat de viață comună, trebuia să sfârșesc prin a nu mai vedea în Albertine decât o femeie obișnuită, vreo intrigă a ei cu o ființă pe care ar fi iubit-o la Balbec poate ar fi fost de ajuns să reintrupeze în ea și să amalgameze cu ea, plaja și întinderea mării. Dar aceste imbinări secundare nu ne mai încântă ochii, ci sînt sensibile și fatale inimii noastre. Sub o formă atît de primejdioasă, nu mai poți găsi că reinnoirea minunii e de dorit. Dar anticipez asupra anilor. Trebuie doar să regret aici că n-am rămas destul de cuminte ca să fi avut numai colecția mea de femei, așa cum ai una de lorniete vechi, niciodată destule în vitrina în care un loc gol așteaptă mereu o lornietă nouă și mai rară.

Spre deosebire de obișnuita rînduială a vilegiaturilor ei, anul acesta venea de-a dreptul de la Balbec, unde întîrziase totuși mai puțin ca de obicei. N-o mai văzusem de mult. Cum nu cunoșteam nici numele persoanelor pe care le frecventa la Paris, nu știam nimic de ea în răstimpul cînd nu venea să mă vadă. Acesta era adesea foarte îndelungat. Apoi, într-o zi, se ivea pe neașteptate Albertine ale cărei apariții roz și ale cărei vizite tăcute mă informau destul de puțin asupra a ceea ce putuse face în răstimpul lor, care stăruia confundat în acel întuneric al vieții sale pe care ochii mei nu prea se sinchiseau să-l pătrundă.

De data aceasta totuși, unele semne parcă indicau că în această viață trebuie să se fi petrecut o seamă de lucruri noi, din care trebuia poate doar îndus că la vîrsta Albertinei te schimbi foarte lesne. De pildă, inteligența ei se vădea mai bine, și cînd i-am amintit de ziua în care pusese atîta rîvnă ca să-și impună ideea de a-l pune pe Sofocle

să scrie : „Scumpul meu Racine“, rîse cea dintîi din toată inima. „Andrée avea dreptate, eram stupidă, spuse ea, Sofocle ar fi trebuit să scrie : «Domnule»“. I-am răspuns că acel „Domnule“ și acel „scumpe domn“ al Andreei nu erau mai puțin hazlii decît al ei „scumpul meu Racine“ și acel „scumpe prieten“ al Gisèlei, dar că, la urma urmei, stupizi erau numai profesorii care-l puneau pe Sofocle să-i adreseze o scrisoare lui Racine. Aici, Albertine nu mai fu de părerea mea. Ea nu-și dădea seama în ce măsură lucrul acesta era o prostie ; inteligența ei se deschidea, dar nu se dezvoltase încă. În ea sălăsluiau noutăți mai atrăgătoare ; simțeam ceva deosebit în aceeași față frumoasă care tocmai se așezase lingă patul meu, iar în aceste linii care în privire și în trăsăturile feței exprimă voința obișnuită, o schimbare de front, o semi-conversiune ca și cum ar fi fost distruse în ele acele rezistențe de care mă izbisem la Balbec, într-o seară, acum depărtată, cînd alcătuiam o pereche simetrică, dar opusă aceleia din după-amiaza de astăzi, căci atunci ea era culcată, iar eu stăteam lingă patul ei. Vrînd, dar neîndrăznind să mă încredințez dacă s-ar lăsa acum îmbrățișată, ori de cîte ori se ridica să plece, o rugam să mai rămînă. Ceea ce nu era prea ușor de obținut, căci deși n-avea nimic de făcut (altfel ar fi zbughit-o), era o persoană exactă și de altminteri puțin amabilă cu mine, parcă nu i-ar mai fi plăcut tovarășia mea. Totuși, ori de cîte ori după ce se uita la ceas, se așeza din nou la rugămintea mea, astfel încît petrecuse mai multe ore cu mine și fără să-i fi cerut nimic ; frazele pe care i le spuneam se legau de acelea pe care i le spuseseam în orele precedente, și nu se întilneau cîtuși de puțin cu gîndurile, cu dorințele mele care stăruiau

paralele la infinit. Numai dorința e în stare să împiedice lucrurile pe care le-ai spus de a semăna întru-cîtva cu ceea ce gîndești. Timpul zorește și pare-se totuși că vrei să cîștigi timp, vorbind de subiecte cu totul străine de acelea care ne preocupă. Stai de vorbă, cîtă vreme fraza pe care ai vrea să o roștești ar și fi însoțită de un gest, presupunînd chiar că n-ai făcut acest gest pentru că să-ți oferi plăcerea lucrului imediat și să-ți potolești curiozitatea pe care o încerci în legătură cu reacțiunile pe care lucrul acesta le-ar trezi fără să spui un cuvînt, fără să ceri vreo încuviințare. De bună seamă, n-o iubeam de loc pe Albertine, fiică a pîclei de afară, ea putea doar mulțumi dorința imaginativă pe care timpul cel nou îl trezise în mine și care era un mijlocitor între dorințele pe care le pot satisface arta culinară și aceea a sculpturii monumentale, căci mă făcea să visez deopotrivă să-mi amestec carnea cu o materie diferită și caldă, și să leg într-un punct, de trupul meu întins, un trup divergent, după cum trupul Evei abia atingeau cu picioarele șoldul lui Adam, pe al cărui trup e aproape perpendiculară în acele baso-reliefuri romane din catedrala de la Balbec care înfățișează într-un chip atît de nobil și pasnic, chiar ca o friză antică, crearea femeii : Dumnezeu e pretutindeni urmat în ea ca de doi miniștri, de doi îngerași în care recunoști — asemenea acelor făpturi înaripate și involburate ale verii pe care iarna le-a surprins și le-a cruțat — doi amorași din Herculenum, încă în viață în plin veac al XIII-lea, tîrîndu-și ultimul zbor, obosit, dar cărora nu le lipsește grația la care te poți aștepta de la ei, pe toată fațada porticului.

Ori, această plăcere, care, împlinindu-mi dorința, m-ar fi scăpat de această reverie, și pe care

aş fi căutat-o tot atât de bucuros la oricare altă femeie dacă — în răstimpul acestei flecăreli fără sfârşit, cînd îi ascundeam Albertinei singurul lucru la care mă gîndeam — aş fi fost întrebat pe ce se întemeiază ipoteza mea optimistă în legătură cu complezenţa ei posibilă, poate aş fi răspuns că ea se datora (în timp ce trăsăturile uitate ale vocii Albertinei desenau din nou pentru mine conturul personalităţii ei) apariţiei unor cuvinte care nu făceau parte din vocabularul ei, cel puţin în înţelesul pe care li-l dădea acum. Cum îmi spunea că Elstir e prost, şi protestam :

— Nu înţelegi, răspunse ea surizînd, vreau să spun că a fost prost în acea împrejurare, dar ştiu prea bine că e un om foarte distins.

După cum, în loc să spună că golful de la Fontainebleau este elegant, declară :

— E pur şi simplu o „selecţiune“.

Venind vorba de, un duel pe care-l avusem, îmi spuse despre martorii mei : „Sînt martori de calitate“, şi-mi mărturisi, privindu-mă, că i-ar plăcea să mă vadă „purtînd mustaţă“. Merse chiar atît de departe, şi sorţii mei mi s-au părut atunci foarte mari, încît rosti, cuvînt pe care aş fi jurat că nu-l cunoştea anul trecut, că trecuse oarecare „răstimp“ de cînd n-o mai văzuse pe Gisele. Nu vreau să spun că Albertine n-ar fi posedat încă de pe timpul cînd eram la Balbec un bagaj foarte potrivit din acele expresii care destăinuiesc numaidecît că te tragi dintr-o familie înstărită, pe care an cu an o mamă le transmite fiicei sale, aşa cum îi dă, pe măsură ce creşte şi în împrejurări importante, propriile ei giuvaeruri. Se simţise că Albertine încetase de-a mai fi un copil cînd, într-o zi, mulţumind pentru un dar ce i se făcuse, ea răspunsese : „Sînt emoţionată“.

Doamna Bontemps nu se putuse opri de-a arunca o privire soțului ei, care răspunsese :

— Doamne, va împlini în curînd patrusprezece ani.

Nubilitatea mai accentuată se vădise cînd, vorbind de o fată cu apucături rele, Albertine spusese : „Nici nu poți deosebi dacă e frumoasă, are *suliman de un deget* pe față”. În sfîrșit, deși încă fată tînără, adopta apucături de femeie din mediul și de rangul ei, spunînd, dacă cineva făcea grimase : „Nu pot să-l văd, pentru că-mi vine și mie pofta să le fac”, sau dacă cineva se amuzase imitînd pe alții : „Curiös, cînd o imiți, îi semeni”. Toate acestea se trag din comoara socială. Dar tocmai mediul Albertinei nu mi se părea că-i putea oferi „distincția” în înțelesul în care tata spunea despre cutare coleg de-al său pe care nu-l cunoștea încă și a cărui mare inteligență o lăuda : „Se pare că e om foarte distins”. Chiar despre golf, cuvîntul „selecțiune” mi se părea tot atît de incompatibil cu familia Simonet, ca și cum ar fi însoțit de adjectivul „naturală” într-un text anterior cu mai multe veacuri lucrărilor lui Darwin. „Răstimp” mi se părea însă de mai bun augur. În sfîrșit, evidența răsturnărilor pe care nu le cunoșteam, dar în măsură să-mi îndrituiască toate nădejtile, mi se înfățișă cînd Albertine îmi spuse cu mulțumirea cuiva a cărui părere nu e indiferentă :

— După *părerea mea*, nu se putea întimpla mai bine... Socotesc că e cea mai bună, cea mai elegantă soluție.

Era un lucru atît de nou, o aluviune dînd de bănuît în chip atît de vădit, niște ocoluri atît de capricioase de-a lungul unor tărîmuri odinioară necunoscute ei, încît după ce rosti cuvintele „după

părerea mea", am atras-o pe Albertine, și după „socotesc", am așezat-o pe pat.

Fără îndoială, se întâmplă că unele femei puțin cultivate măritîndu-se cu un bărbat foarte cult, primesc o dată cu zestrea lor asemenea expresii. Și curînd după metamorfoza ce urmează după noaptea nunții, cînd își fac vizitele și sînt rezervate cu fostele lor colege, bagi de seamă cu uimire că au devenit femei, dacă decretînd că cineva este inteligent, ele rostesc acest cuvînt atribuindu-i doi l : dar tocmai acesta e semnul unei schimbări, și mi se părea că deosebirea era mare între expresiile noi și vocabularul Albertinei pe care o cunoscusem — acela în care cea mai mare îndrăzneală era de-a spune despre o ființă ciudată : „E un tip", sau dacă i se propunea Albertinei vreun joc : „N-am bani de pierdut", sau dacă cutare prietenă a ei îi aducea vreo învinuire pe care ea n-o găsea îndreptățită : „Ah ! adevărat, găsesc că ești minunată !", fraze dictate în acest caz de un soi de tradiție burgheză aproape tot atît de veche ca însuși *Magnificatul* și pe care o fată oarecum mîniată și sigură pe dreptul ei le folosește, cum se spune „în chip foarte firesc", adică pentru că le-a învățat de la mama ei, așa cum a învățat să se închine sau să salute. Toate acestea le învățase de la doamna Bontemps, dimpreună cu ura împotriva evreilor și respectul pentru culoarea neagră în care ești totdeauna cuviincioasă și cum trebuie, chiar fără ca să o fi învățat formal, dar așa cum scatii de curînd născuți imită ciripitul părinților lor, astfel încît ei înșiși devin niște scatii autentici. Oricum, „selecțiune" mi s-a părut alogen, iar „socotesc" încurajator. Albertine nu mai era aceeași, așadar poate nu va acționa, nu va reacționa în același chip.

Nu numai că n-o mai iubeam, dar nici nu mai aveam să mă tem, cum m-aş fi putut teme la Balbec, că aş distruge în ea o prietenie care nu mai exista pentru mine. Nu mai încăpea nici o îndoială, că-i devenisem de mult timp foarte indiferent. Îmi dădeam seama că pentru ea nu mai făceam de loc parte din „mica bandă“, în care altădată mă străduiam atât de mult şi fusesem apoi atât de fericit că am reuşit să fiu admis. Apoi, cum nici nu mai avea, ca la Balbec, un aer de sinceritate şi de bunătate, nu încercam mari scrupule; totuşi, cred că ceea ce m-a făcut să mă hotărâsc, fu o ultimă descoperire filologică. Continuînd să adaug o nouă verigă lanţului exterior al cuvintelor sub care îmi ascundeam dorinţa intimă, în timp ce Albertine stătea acum pe colţul patului, vorbeam de una din fetele din mica bandă, mai mărunţă decît celelalte, dar pe care o găseam oricum destul de frumoasă. „Da, îmi răspunse Albertine, are aerul unei mici musmè¹“. Nu încape îndoială că, atunci cînd am cunoscut-o pe Albertine, cuvîntul „musmè“ îi era necunoscut. E verosimil că, dacă lucrurile şi-ar fi urmat cursul lor normal, ea nu l-ar fi învăţat niciodată şi n-aş fi văzut, în ce mă priveşte, nici un neajuns, căci nu cunosc altul mai oripilant. Cînd îl auzi, încerci o durere de dinţi, ca şi cum ai fi luat o bucată prea mare de gheaţă în gură. Dar la Albertine, frumoasă cum era, pînă şi cuvîntul „musmè“ nu-mi putea displice. În schimb, mi s-a părut că destăinuieşte, dacă nu o iniţiere exterioară, cel puţin una lăuntrică. Din păcate, era ora la care ar fi trebuit să-mi iau rămas bun de la ea, dacă aş fi vrut ca ea să ajungă

¹ Fată tînă, în Japonia.

la timp acasă pentru cină și ca să mă scol destul de devreme pentru a mea, pe care o pregătea Françoise, căreia nu-i plăcea să aștepte și pesemne că găsea potrivit unuia din articolele codului ei, faptul că, în lipsa părinților mei, Albertine îmi făcea o vizită care se prelungea atât de mult și care avea să întârzie totul. Dar aceste argumente căzură în fața cuvîntului „musmè“ și m-am grăbit să spun :

— Închipuiește-ți că nu sînt de loc gîdilicios, ai putea să mă gîdili o oră întreagă și nici n-aș simți.

— Adevărat ?

— Te asigur.

Ea înțelese, fără îndoială, că afirmația mea este expresia stîngace a unei dorinți, căci, asemenea cuiva care-ți oferă o recomandatie pe care nu îndrăznești să i-o soliciți, dar căruia cuvintele tale i-au dovedit că ți-ar putea fi de folos :

— Vrei să încerc ? întrebă ea cu o umilitate de femeie.

— Dacă vrei, dar atunci ar fi mai comod să te întinzi ca lumea pe pat.

— Așa ?

— Nu, vîră-te sub plapumă.

— Dar nu sînt prea grea ?

Cum sfîrșea această frază, ușa se deschise și Françoise intră aducînd o lampă. Albertine abia avu timpul să se așeze din nou pe scaun. Poate Françoise alesese acest moment ca să ne înfunde, și ascultase la ușă sau se uitase chiar pe gaura cheii. Dar n-aveam nevoie să fac asemenea presupunere, ea putuse renunța de-a se încredința cu ochii de ceea ce instinctul ei pesemne că presimțise îndeajuns, căci, trăind într-una cu mine și cu părinții mei, teama, prudența, atenția și șiretenia

sfârșiseră prin a o face să ne cunoască instinctiv și aproape divinator, așa cum cunoaște marinarul marea, vânătorul vînatul și cel puțin, adesea, bolnavul, dacă nu medicul, boala. Tot ce reușea ea să știe ar fi putut ului tot atît de mult ca și starea înaintată a cunoștințelor celor din antichitate, avînd în vedere mijloacele aproape inexistente de informație de care dispuneau aceștia (ale ei nu erau mai numeroase) și se mărgineau la unele cuvinte, alcătuiind abia a douăzecea parte din conversația noastră la cină (culese în zbor de *maitre*-ul *d'hotel* și transmise deformate la bucătărie). Iar erorile ei ca și ale lor se datorau mai degrabă, ca în basmele în care Platon credea, unei false concepții a lumii și unor idei preconcepute, decît mijloacelor materiale neîndestulătoare. Astfel, chiar în zilele noastre, cele mai mari descoperiri în ce privește moravurile insectelor au putut fi făcute de un savant care nu dispunea de nici un laborator, de **nici** un aparat. Dar dacă stînghereala rezultînd din situația ei de slugă n-ar fi împiedicat-o de-a dobîndi o știință indispensabilă artei care-i era scopul — care consta în a ne înfunda comunicîndu-ne rezultatul acestei acțiuni — constringerea reușise și mai bine ; aici, piedica nu se mulțumise numai să nu zădărnicească avîntul, ci contribuise foarte mult în această privință. Fără îndoială, Françoise nu neglija nici un element ajutător, acel al dicțiunii și al atitudinii de exemplu. Cum (căci nu credea niciodată ceea ce-i spuneam și noi doream ca ea să fi crezut), admitea fără umbră de îndoială ceea ce oricine de condiția ei fi povestea mai absurd și putea în același timp să ne jignească ideile, în așa măsură felul ei de-a asculta aserțiunile noastre dovedea neîncrederea ei, accentul cu care povestea (căci vorbirea indirectă

ii îngăduia să ne adreseze fără răutate cele mai mari ofense) spusele unei bucătărese care-i istorisise că-și amenințase stăpînii și obținuse mii de avantaje tratîndu-i în fața lumii drept „balegă“, încît vădea că asta era pentru ea literă de *Evanghelie*. Françoise adăugă chiar : „Dacă aș fi fost stăpînă, m-aș fi simțit jignită“. Deși n-aveam de la început prea multă simpatie pentru doamna de la etajul al patrulea, în zadar dam din umeri, ca la un basm neverosimil, la această poveste de o pildă atît de rea ; povestitoarea spunînd-o, știa să adopte tonul sobru și tăios al celei mai indiscutabile și mai exasperante afirmații.

După cum unii scriitori ajung adesea la o putere de concentrare de care i-ar fi scutit regimul libertății politice sau al anarhiei literare, cînd sînt încătușați de tirania unui monarh sau a unei poetici, de strășnicia regulelor prosodice sau a unei religii de stat, tot astfel Françoise, neputîndu-ne răspunde într-un chip explicit, vorbea ca Tiresias și ar fi scris ca Tacit. Știa să cuprindă în mai puțin chiar decît o frază, într-o tăcere, în chipul cum așeza un obiect, tot ce nu putea exprima de-a dreptul într-o frază, pe care n-o puteam încrimina fără să ne acuzăm.

Astfel, cînd mi s-a întîmplat să las din nebăgare de seamă pe masă, printre alte scrisori, una pe care ea n-ar fi trebuit să o fi văzut, de pildă pentru că se vorbea de ea cu o rea voință care presupunea una tot atît de mare la adresa ei din partea destinatarului cît și din aceea a expeditorului, seara, dacă mă întorceam îngrijorat și mă duceam de-a dreptul în odaia mea, pe scrisorile mele bine rînduite într-un teanc perfect, documentul compromițător îmi izbea de la început ochii cum nu putuse să nu-i izbească pe acei ai Fran-

Françoisei, așezat de ea deasupra teancului, aproape la o parte, într-o evidență care era un limbaj, avea elocvența lui, și mă făcea să tresar încă de la ușă, ca un tipăt. Ea excela în potrivirea acestor puneri în scenă menite să informeze pe spectator, în lipsa Françoisei, încît el afla că ea știe totul, cînd femeia își făcea apoi intrarea. Avea arta totodată genială și răbdătoare a lui Irving și a lui Frédéric Lemaître, de a face astfel să grăiască un obiect neînsuflețit. Ținînd, în acest moment, deasupra Albertinei și a mea lampa aprinsă care nu lăsa în umbră nici una din depresiunile încă vizibile pe care trupul tinerei fete le săpase pe plapumă, Françoise avea aerul *Justiției care luminează Crima*¹. Fața Albertinei nu era păgubită de această lumină, care destăinuia pe obraji același luciu înșorit ce mă încîntase la Balbec. Această față a Albertinei al cărei ansamblu avea uneori, afară, un soi de paloare, vădea, dimpotrivă, pe măsură ce lampa le lumina, niște suprafețe colorate cu atîta strălucire și atît de uniform, atît de rezistente și atît de netede, încît le-ai fi putut asemui cu carnația puternică a unor flori. Uimit totuși de înțrarea neașteptată a Françoisei, am exclamat :

— Cum, ai și venit cu lampa ? Doamne, ce lumină vie !

Scopul meu era, fără îndoială, de a-mi ascunde turburarea prin cea de-a doua frază și de a-mi scuza întîrzierea prin cea dintîi. Françoise răs-punse cu o cumplită ambiguitate :

— Să sting ?

— Sting ? îmi strecură la ureche Albertine, fermecîndu-mă prin vioiciunea simplă cu care, luîndu-mă în același timp drept stăpîn și com-

¹ Tablou de la Luvru de pictorul Prud'hon (1758—1823).

plice, insinuă această afirmație psihologică, pe tonul întrebător al unei probleme gramaticale.

După ce Françoise ieșise din odaie și Albertine se așezase din nou pe pat :

— Știi de ce m-am temut, i-am spus, dacă continuăm astfel, nu mă voi mai putea opri să nu te sărut.

— Ce mare nenorocirea !

N-am dat îndată urmare acestei invitații, altul ar fi putut-o găsi chiar de prisos, căci Albertine avea o pronunție atît de carnală și atît de gingașă, încît, doar vorbindu-ți parcă te săruta. Un cuvînt al ei era o favoare, iar conversația ei te acoperea cu sărutări. Totuși, această invitație mi-era foarte plăcută. Mi-ar fi fost și dacă mi-ar fi făcut-o altă fată frumoasă de aceeași vîrstă ; dar faptul că Albertine mi-era acum atît de accesibilă îmi prilejuia mai mult decît o plăcere, o alăturare de imagini purtînd pecetea frumuseții. Mi-am adus mai întîi aminte de Albertine în fața plajei, aproape pictată pe fondul mării, neavînd pentru mine o existență mai reală decît acele viziuni de teatru unde nu știi dacă ai aface cu actrița care socotești că trebuie să se ivească, cu figuranta care o înlocuiește în acest moment, sau numai cu o proiecție. Apoi femeia autentică se desprinsese din fascicoul luminos, venise spre mine, dar numai ca să-mi dau seama că nu era nicidecum în lumea reală, atît de accesibilă dragostei pe cît presupuneai în tabloul magic. Aflasem că nu e cu putință să te atingi de ea, să o săruți, că puteai doar sta de vorbă cu ea, că pentru mine nu era o femeie, după cum strugurii de jăd, podoabă necomestibilă a meselor de altădată, nu sînt struguri. Dar iată că, într-un al treilea plan, mi se înfățișa, reală ca a doua oară cînd o cunoscusem, dar accesibilă ca întîia oară ;

accesibilă și cu atât mai delicioasă, cu oît crezusem mult timp că nu era. Prisosul meu de știință a vieții (a vieții mai puțin otova, mai puțin simplă decât o crezusem la început), ducea în mod provizoriu la agnosticism. Ce poți afirma, cîtă vreme ceea ce crezusem probabil la început, s-a vădit fals în urmă și, în al treilea rînd este adevărat. Din păcate, n-ajunsesem la capătul descoperirilor mele cu Albertine. În orice caz, chiar dacă la mijloc n-ar fi fost atracția romanțioasă a acelei învățături a unei mai mari bogății de planuri descoperite unul după altul de viață (acea atracție opusă aceleia pe care Saint-Loup o gusta în timpul cinelor la Rivebelle, de-a regăsi printre măștile, pe care existența le suprapusese pe un chip liniștit, niște trăsături pe care le ținuse odinioară sub buzele sale), a ști că a săruta obrazii Albertinei era un lucru cu putință, era pentru mine o plăcere poate încă mai mare decât aceea de a-i săruta. Ce deosebire între a poseda o femeie de care numai trupul nostru se lipește pentru că ea este numai o bucată de carne, și a poseda tînăra fată pe care o zăreai pe plajă cu prietenele ei, în unele zile, fără să știi măcar pentru ce mai degrabă în aceste zile decât în cutare altele, ceea ce te făcea să tremuri că n-o vei mai revedea. Viața îți destăinuise, binevoitoare, tot romanul acestei fete, îți împrumutase ca să o vezi, un instrument optic, apoi altul, și adăugase dorinței carnale acompaniamentul care-o însutește și o deosebește de acelea mai spirituale și care se potolesc mai anevoie, care nu ies din toropeala lor și o lasă să rățăcească singură, cînd nu pretinde decât să pună mîna pe o bucată de carne, dar care, cînd e vorba de posesiunea unei regiuni întregi de amintiri din care ele se simțeau nostalgic exi-

late, se ridică parcă ar fi o furtună alături de ea, o sporesc, n-o pot urma pînă la împlinire, pînă la asimilare, imposibilă sub forma în care este dorită, de o realitate nematerială, dar așteaptă această dorință la jumătate drum, și în momentul întoarcerii o escortează din nou; să sărut în locul obrazilor primei venite, oricît de proaspeți ar fi ei, dar anonimi; fără taine, fără prestigiu, aceia la care visasem timp atît de îndelungat, ar însemna să cunosc gustul, savoea unei culori pe care o privisem adesea. Ai văzut o femeie, simplă imagine în decorul vieții, ca Albertine, profilată pe mare, apoi poți desprinde această imagine, poți să o așezi lîngă tine și-i poți vedea, încetul cu încetul, volumul, culorile, ca și cum te-ai fi uitat la ea cu un stereoscop. De aceea, femeile mai puțin accesibile, pe care nu le posezi numai deocîlt, despre care nici nu știi dacă le vei putea poseda vreodată, sînt singurele interesante. Căci a le cunoaște, a te apropia de ele, a le cuceri, înseamnă să variezi forma, mărimea și relieful imaginii omenеști, e o lecție de relativism în aprecierea unui trup, a unei vieți de femeie, frumoasă de revăzut cînd și-a redobîndit silueta zveltă în decorul vieții. Femeile pe care le cunoști mai înții la o codoașă nu interesează, pentru că nu se schimbă.

Pe de altă parte, Albertine ținea, legate în jurul ei, toate impresiile unei serii maritime care mi-era deosebit de scumpă. Mi se părea că aș fi sărutat, pe amîndoi obrazii fetei, toată plaja de la Balbec.

— Dacă-mi îngădui într-adevăr să te sărut, aș prefera să amîn asta pentru. mai tîrziu și să-mi aleg mai bine momentul. Dar n-ar trebui să uiți

atunci că mi-ai făgăduit. Îmi trebuie un „bon de o sărutare“.

— Să-l semnez ?

— Dacă aş lua-o numaidecît, avea-voi oricum una şi mai tîrziu ?

— Mă amuzi cu bonurile tale, şi-ţi voi face din cînd în cînd altele. .

— Spune-mi încă un cuvînt, ştii, la Balbec, cînd nu te cunoşteam încă, aveai adesea o privire aspră, vicleană, nu-mi poţi spune la ce te gîndeai în acele momente ?

— Ah ! nu-mi amintesc.

— Iată, ca să-ţi vin în ajutor, într-o zi prietena ta Gisèle a sărit peste un scaun pe care şedea un domn bătrîn. Încearcă de-ţi aminteşte la ce te-ai gîndit în acel moment.

— Pe Gisèle o frecventam mai puţin, făcea parte din bandă, dacă vrei, dar nu de-a binelea. Pesemne că mi-am spus că e foarte prost crescută şi vulgară.

— Ah ! Asta-i tot !

Înainte de-a o săruta, aş fi vrut să o pot umple cu tot misterul pe care-l avea pentru mine, pe plajă, înainte să o fi cunoscut, să regăsesc în ea meleagurile unde trăise mai înainte ; dacă n-o cunoşteam, puteam strecura cel puţin în locul ei toate amintirile vieţii noastre din Balbec, zgomo-tul valurilor dezlănţuite sub fereastra mea, strigătele copiilor. Dar lăsînd privirea să-mi alunece pe frumosul glob roz al obrazilor ei, ale căror suprafeţe plăcut curbate piereau la poalele celor dintii încreţiri ale frumosului ei păr negru care curgea în lanţuri pline de mişcare, îşi înălţa contra-fortii povîrniţi şi modela ondulaţiile văilor lor, a trebuit să-mi spun : „În sfîrşit, cum nu reu-sisem la Balbec, voi cunoaşte gustul trandafirului

necunoscut care sînt obrajii Albertinei. Dar cum cercurile pe care putem face sã le strãbatã lucrurile și ființele, nu sînt prea numeroase în rãstimpul vieții noastre, poate cã aș putea-o privi pe a mea întrucîtva împlinitã, cînd, dupã ce am scos din cadrul ei depãrtat obrazul înflorit pe care-l alesesem dintre toți, îl voi fi adus în acest plan nou, unde-l voi cunoaște, în sfîrșit, prin mijlocirea buzelor." Îmi spuneam asta, cãci credeam cã existã o cunoaștere prin buze ; îmi spuneam cã aveam sã cunosc gustul acestui trandafir carnal, cãci nu mã gîndisem cã omului, fãpturã, firește, mai puțin rudimentarã decît ariciul de mare sau chiar decît balena, îi lipsește, totuși, un oarecare numãr de organe esențiale și nu posedã mai cu seamã nici unul care sã slujeascã la sãrutare. El înlocuiește acest organ absent prin buze, și astfel poate ajunge la un rezultat ceva mai mulțumitor, decît dacã ar fi silit sã-și mîngîie iubita cu niște colți de corn. Dar buzele fãcute sã ofere cerului gurii savoarea a ceea ce-l ispitește, trebuie sã se mulțumeascã, fãrã sã-și dea seama de eroarea și fãrã sã-și mãrturiseascã decepția, sã pluteascã la suprafață și sã se izbeascã de îngrãdirea obrazului de nepãtruns și dorit. De altminteri în acest moment, chiar în contact cu carnea, buzele, chiar în ipoteza cã ar deveni mai cunoscãtoare și mai bine înzestrate, n-ar putea fãrã îndoialã gusta mai bine savoarea pe care natura le împiedicã acum sã o sesizeze, cãci în aceastã zonã pustiiã în care nu-și pot gãsi hrana, ele sînt singure, privirea, apoi mirosul le-au pãrãsit demult. Mai întii, pe mãsura ce gura mea începu sã se apropie de obrajii pe care privirile mele își propuseserã sã-i sãrute, acestea, deplasîndu-se, vãzurã niște obraji noi ; gîtul vãzut mai

de aproape și parcă cu lupă vădea, în porii lui mari, o putere care schimba caracterul feței.

Îmi dau seama numai că ultimele aplicațiuni ale fotografiei — care aștern la poalele unei catedrale toate casele ce ni s-au părut adesea aproape tot atât de înalte ca turlele, manevrează aceleași monumente, rînd pe rînd ca un regiment, în șiruri, în ordine împrăștiată, în mase îndesite, apropiu una de alta cele două coloane ale piațetei mai adineaori atât de depărtate, îndepărtează troița apropiată și reușesc să cuprindă pe un fond spălăcit și degradat un orizont imens sub arcada unui pod, în pervazul unei ferestre, între frunzele unui copac așezat în primul plan și cu un ton mai puternic, dau rînd pe rînd aceleași biserici drept cadru arcadelor tuturor celorlalte — îmi dau seama că, întocmai ca și sărutarea, numai asta ar putea face să se ivească din ceea ce credeam că este un lucru cu înfățișare definită, celelalte o sută de lucruri care la urma-urmei sînt tot el, deoarece fiecare e în legătură cu o perspectivă nu mai puțin legitimă. Pe scurt, după cum la Balbec Albertine mi se păruse adesea alta, acum, ca și cum accelerînd peste măsură repeziciunea schimbărilor de perspectivă și de culoare pe care ni le oferă o ființă în diferitele noastre întîlniri cu ea, aș fi vrut să le cuprind pe toate în cîteva secunde ca să creez din nou, în mod experimental, fenomenul care diversifică individualitatea unei ființe și să scot, unele din altele, ca dintr-o cutie, toate posibilitățile pe care le cuprinde; în acest scurt traect al buzelor mele spre obrazul ei, am văzut zece Albertine; această singură fată fiind ca o zeiță cu mai multe capete, dacă încercam să mă apropiu de aceea pe care o văzusem cea din urmă, ea făcea loc alteia. Cel puțin cît timp nu-l atin-

sesem, vedeam acest cap, un parfum ușor ajungea de la ea pînă la mine. Dar din păcate — căci nările și ochii sînt tot atît de prost așezați pe cît de prost sînt făcute buzele noastre pentru sărutare — ochii mei încetară deodată de-a mai vedea, la rîndul său nasul meu, strivindu-se nu mai percepu nici un miros, și fără să cunosc mai bine gustul lucrului roz dorit, am aflat, datorită acestor semne neplăcute, că eram pe cale de-a săruta obrazul Albertinei.

Oare pentru că jucam (înfățișată prin rotirea unui solid) scena inversă aceleia de la Balbec, oare pentru că eram culcat și ea se ridicase, capabilă să înlăture un atac brutal și să îndrumeze plăcerea în felul ei, mă lăsă să iau cu atîta ușurință acum ceea ce-mi refuzase odinioară, cu o mutră atît de strașnică ? (Fără îndoială, expresia voluptoasă pe care o adopta astăzi fața ei la apropierea buzelor mele nu se deosebea de aceea înfățișare de altădată decît printr-o deviație infinitesimală a liniilor, dar în care poate fi cuprinsă toată distanța dintre gestul unuia care dă lovitura din urmă unui rănit și al altuia care-i dă o mîină de ajutor, dintre un portret sublim sau îngrozitor.) Fără să știu dacă trebuie să cinstesc sau să fiu recunoscător de schimbarea ei de atitudine vreunui binefăcător fără voie care lucrase pentru mine într-una din aceste din urmă luni, la Paris sau la Balbec, îmi spuneam că felul în care eram așezați era cauza de căpetenie a acestei schimbări. Albertine îmi furniză totuși alta ; anume următoarea : „Ah ! în acel moment, la Balbec, nu te cunoșteam și puteam crede că ai intenții rele“. Acest argument m-a uluit. Albertine mi-l dăduse, fără îndoială, cu sinceritate. O femeie recunoaște atît de anevoie în mișcările membrilor

ei, în senzațiile încercate de trupul ei, în răstimpul unei întâlniri între patru ochi cu un camarad, greșeala necunoscută în care tremura că un străin ar premedita să o facă să cadă.

În orice caz, oricare ar fi fost schimbările ce se iviseră de cîțva timp în viața ei și care poate ar fi lămurit că a fi acordat atît de lesne dorinței mele momentane și numai fizice ceea ce refuzase, cu groază, dragostei mele la Balbec, în Albertine se produse una mai uimitoare, chiar în acea seară, îndată ce mîngîierile ei îmi aduseseră mulțumirea de care a trebuit să-și dea seama și de care chiar mă temusem să nu pricinuiască ușoara pornire de repulsie și de pudoare ofensată pe care o adresa Gilberte într-un moment asemănător, în dosul masivului de dafini, la Champs-Élysées.

Dimpotrivă. Încă din momentul în care o culcasem pe pat și începusem să o mîngîi, Albertine adoptase un aer pe care nu i-l cunoșteam, de ascultătoare bunăvoință, de simplitate aproape copilărească. Înlăturînd toate preocupările, toate pretențiile obișnuite, momentul care precedează voluptatea, în această privință asemenea celui ce precedează moartea, parcă restitui trăsăturilor ei întinerite nevinovăția copilăriei. Fără îndoială, orice ființă al cărei talent e pe neașteptate pus la încercare devine modestă, silitoare și încîntătoare; mai cu seamă dacă știe să ne ofere grație acestui talent o mare plăcere, ea însăși e fericită datorită acesteia și vrea să ne-o ofere deplină. Dar în această expresie nouă a feței Albertinei era mai mult decît dezinteresare și conștiință, o generozitate profesională, un soi de devotament convențional și neașteptat; dincolo de propria-i copilărie, ajunsese la tinerețea rasei sale. Deosebindu-se foarte mult de mine care nu dorisem

mai mult decît o potolire fizică, în sfîrşit dobîndită, Albertine parcă găsea că ar fi o mojiție din parte-i să creadă că această plăcere materială n-ar fi însoțită de vreun sentiment moral și ar încheia doar o acțiune. Ea, mai adineauri atît de grăbită, acum, și pentru că găsea că sărutările implică dragoste, iar că dragostea trece înaintea oricărei îndatoriri, spunea, cînd i-am adus aminte de cina ei :

— Nu face nimic, am tot timpul.

Părea stingherită să se scoale îndată după ceea ce făcuse, stingherită din bună-cuviință, după cum Françoise cînd, fără să-i fi fost sete, crezuse că trebuie să primească, cu o plăcere decentă, paharul de vin pe care i-l oferea Jupien, n-ar fi îndrăznit să plece numai decît ce băuse cea din urmă înghițitură, orice nevoie imperioasă ar fi chemat-o. Albertine — poate acesta, dimpreună cu altul care, se va vedea mai tîrziu, era unul din motivele care mă făcuseră să o doresc fără să vreau — era una din încarnațiunile țărăncuței franceze al cărei model sta mărturie în piatră la Saint-André-des-Champs. Din însușirile Françoisei care avea totuși să ajungă dușmana ei de moarte, am recunoscut la ea curtenia cu musafirii și străinii, decența, respectul culcușului.

Françoise care, după moartea mătușii mele, credea că poate vorbi numai pe un ton înduioșat, ar fi găsit în lunile care precedaseră măritișul fiicei sale supărător ca aceasta să nu-și țină logodnicul de braț, cînd ieșea cu el la plimbare.

Albertine, înțepenită lingă mine, îmi spunea :

— Ai păr frumos, ai ochi frumoși, ești drăguț.

Cum, atrăgîndu-i atenția că e tîrziu, am adăugat : „Nu mă crezi ?“, ea îmi răspunse, ceea ce

poate era adevărat, dar numai după două minute și numai pentru câteva ore .

— Te cred întotdeauna.

Îmi vorbi de mine, de familia mea, de mediul meu social. Îmi spuse : „Oh ! știu că părinții tăi cunosc lume foarte bună. Ești prieten cu Robert Forestier și cu Suzanne Delage.“ La început, aceste nume nu-mi spuseră absolut nimic. Dar mi-am adus deodată aminte că mă jucasem într-adevăr la Champs-Élysées cu Robert Forestier, pe care nu-l mai revăzusem niciodată. Iar Suzanne Delage era nepoțica doamnei Blandais, și trebuiesc să mă duc odată la o lecție de dans și să susțin chiar un mic rol într-o comedie de salon, la părinții ei. Dar teama de-a nu fi cuprins de un rîs nebun și aceea că mi-ar curge sînge pe nas mă împiedicase, astfel că n-o văzusem niciodată. Cel mult crezusem a înțelege că guvernanta cu pană a Gilbertei fusese la părinții ei, dar poate nu era vorba decît de o soră sau o prietenă a acesteia. I-am spus Albertinei că Robert Forestier și Suzanne Delage ocupau puțin loc în viața mea. „Se prea poate, mamele voastre sînt prietene, ceea ce îngăduie să te situez. Mă întîlnesc adesea cu Suzanne Delage pe avenue de Messine, are șic.“ Mamele noastre nu se cunoșteau decît în închipuirea doamnei Bontemps care, știind că mă jucasem o dată cu Robert Forestier căruia, pare-se, îi recitam versuri, conchisese că ne legau cine știe ce relații de familie. Mi s-a spus că ea nu lăsa niciodată să treacă numele mamei, fără să spună : „Ah ! da, mediul Delage, Forestier“ etc., acordînd părinților mei o notă bună pe care ei n-o meritau.

Noțiunile sociale ale Albertinei erau de altminteri de o prostie fără margini. Ea credea că cei ce purtau numele Simonnet cu doi *n* erau inferiori

nu numai acelor Simonet cu un singur *n*, dar tuturor celorlalte persoane posibile. Faptul că cineva îți poartă numele fără să facă parte din familia ta constituia un motiv serios să-l disprețuiești. Firește, sînt și excepții. Se poate întîmpla ca doi Simonnet (prezențați unul altuia la una din acele reuniuni unde încerci nevoia de a vorbi de orice și unde te simți de altminteri plin de sentimente optimiste, de pildă în cortegiul unei înmormîntări în drum spre cimitir), constatînd că au același nume, încearcă să afle cu o bunăvoință reciprocă, dar fără rezultat, dacă nu-i unește vreo legătură de rudenie. Dar asta nu este decît o excepție. Mulți oameni sînt onorabili, dar noi nu știm acest lucru și nici nu ne pasă. Dar dacă din pricina omonimiei ni se înmîinează nouă scrisorile adresate lor, sau viceversa, sîntem cuprinși de o neîncredere, adesea îndreptățită, în ce privește valoarea lor. Ne temem de confuzii, le preîntîmpinăm cu o mustră dezgustată dacă ni se vorbește de ei. Cînd citim în ziar numele nostru purtat de ei, ni se pare că l-au uzurpat. Păcatele altor membri ai corpului social ne sînt indiferente, dăr încărcăm mai abitir cu ele pe omonimii noștri. Ura pe care o purtăm celorlați Simonnet e cu atît mai puternică cu cît nu este individuală, ci moștenită. Și după două generații îți amintești numai de mustră insultătoare a bunicilor noștri față de alți Simonnet; nu-i cunoști cauza; nu te-ar mira dacă ai afla că a început cu un asasinat. Pînă în ziua care nu e rară, cînd se sfîrșește printr-o căsătorie între o Simonnet și un Simonnet, nicidecum înrudiți.

Albertine, nu numai că-mi vorbi de Robert Forestier și de Suzanne Delage, dar îmi istorisi spontan, dintr-o îndatorire de confidență pe care apropierea trupurilor o creează cel puțin la început,

Într-o primă fază și înainte să fi creat o anume duplicitate și taină față de aceeași ființă, despre familia ei și un unchi al Andreei, o poveste din care refuzase să-mi spună un singur cuvânt la Balbec, dar credea că ar trebui să pară că nu mai are secrete față de mine. Dacă cea mai bună prietenă i-ar fi spus acum ceva împotriva-mi, ea ar fi considerat că e de datoria ei să-mi povestească. Am stăruit să plece, sfârși prin a pleca, dar atât de rușinată în locul meu de moșia mea, încît rîdea aproape ca să mă scuze, ca o amfitrioană la care te-ai dus în veston, care te primește ca atare, dar căreia lucrul nu-i este indiferent.

— Rîzi ? am întrebat-o.

— Nu rîd, îți surîd, îmi răspunse ea duios. Cînd te revăd ? adăugă ea, ca și cum n-ar fi admis ca ceea ce tocmai făcusem, fiind de fapt încununarea ei, să nu fie măcar preludiul unei mari prietenii, a unei prietenii preexistente și pe care eram dator să o descoperim, să o mărturisim și care singură putea explica lucrul căruia ne dedasem.

— De vreme ce mă autorizi, voi trimite după tine, cînd voi putea.

Nu îndrăzneam să-i spun că voiam să subordonez totul putinții de-a o vedea pe doamna de Stermaria.

— Din păcate, cînd nu te vei aștepta, nu știu niciodată dinainte, i-am spus. Ar fi oare cu putință să trimit după dumneata, seara, cînd voi fi liber ?

— În curînd va fi foarte posibil, căci voi avea o intrare separată de aceea a mătușii mele. Dar deocamdată nu se poate. În orice caz, voi veni la întîmplare, mîine sau poimîine după-amiază. Ai să mă primești numai dacă ai să poți.

Ajungînd în fața ușii, mirată că nu i-o luasem înainte, îmi întinse obrazul, fiind de părere că nu

era necesară o dorință fizică grosolană, ca să ne fi sărutat acum. Cum scurtele legături pe care le avusesem mai adineauri erau din acelea care duc uneori la o intimitate desăvârșită și o alegere a inimii, Albertine crezuse că trebuie să improvizeze și să adauge o clipă, sărutărilor pe care le schimbam în pat, sentimentul al căror semn ar fi fost pentru un cavaler și doamna lui, așa cum le putea concepe un jongler gotic.

După ce se despărțise de mine, tînăra picardă pe care iconarul bisericii Saint-André-des-Champs ar fi putut-o sculpta în tindă, Françoise îmi aduse o scrisoare care mă umplu de bucurie, căci era de la doamna de Stermaria, care se învoia să cineze cu mine miercuri. De la doamna de Stermaria, adică, pentru mine, mai mult decît de la adevărata doamnă de Stermaria, de la aceea la care mă gîndisem toată ziua înaintea sosirii Albertinei. Asta e groaznica înșelăciune a dragostei pe care ea începe să ne facă să o jucăm, nu cu o femeie din lumea exterioară, ci cu o păpușă făurită de mintea noastră, singura de altminteri pe care o avem totdeauna la dispoziția noastră, singura pe care o vom poseda, pe care arbitrarul amintirii, aproape tot atît de absolut ca al închipuirii, poate să o fi făcut tot atît de deosebită de femeia reală, după cum fusese pentru mine Balbecul real de Balbecul visat ; plăsmuire artificială căreia vom sili femeia reală să-i semene, încetul cu încetul, spre suferința noastră.

Albertine mă făcuse să întîrzii atît de mult, încît comedia tocmai se sfîrșise cînd am sosit la doamna de Villeparisis ; puțin dornic să iau în răspăr valul de invitați ce se scurgea comentînd marea noutate, despărțirea care se spunea că este un fapt împlinit dintre ducele și ducesa de Guermantes, așteptînd

prilejul de-a o putea saluta pe gazdă, mă așezasem pe o berjeră goală în al doilea salon, cînd am văzut-o ieșind pe ducesă din cel dintîi unde, fără îndoială, stătea în primul șir de scaune, maiestooasă, plină și înaltă, într-o rochie lungă de satin galben de pe care se desprindeau în relief niște maci negri, enormi. Vederea ei nu mă mai turbura deloc. Punîndu-mi, într-o zi, mîinile pe frunte (cum obișnuia ea cînd se temea că m-ar putea supăra), spunîndu-mi : „Nu mai ieși ca să o întîlnești pe doamna de Guermentes, ești batjocura casei. De altminteri, dă-ți seama cît de bolnavă e bunica ta, ai într-adevăr lucruri mai serioase de făcut decît să ieși în calea unei femei care-și bate joc de tine“, mama mă trezise deodată dintr-un vis prea lung, ca un hipnotizator care reușește să te întoarcă dintr-o țară depărtată unde-ți închipuiești că ești, și deschizi ochii, sau ca un medic care, amintindu-ți de sentimentul datoriei și de realitate, te vindecă de o boală închipuită în care te complăceai. Consecrasem ziua următoare ca să-mi iau un ultim adio de la această boală la care renunțam ; cîntasem ore de-a rîndul plîngînd acel *Adio* de Schubert :

...*Adieu, des voix étranges,*

*T'appellent loin de moi, céleste soeur des anges.*¹

Apoi totul se sfîrși. Încetasem de-a mai ieși dimineața, și mi-a fost atît de ușor, încît am făcut pronosticul care, se va vedea mai tîrziu că n-a corespuns realității, că mă voi obișnui lesne, în cursul vieții mele, să nu mai văd o femeie. Cînd Françoise îmi povesti mai tîrziu că Jupien, dorind să-și dezvolte comerțul, căuta o prăvălie prin

¹ *Adio voci ciudate,*

Te cheamă departe de mine, cerească soră a fingerilor.

cartier, dornic să-i găsească una (prea fericit să hoinăresc pe străzi, cu atât mai mult cu cât încă din patul meu auzeam strigătul luminos ca o plajă, și să văd, sub obloanele de fier ale lăptăriilor, niște tinere lăptărese cu minci albe), putusem reîncepe aceste plimbări. Nestingherit, de altminteri; căci eram conștient că nu le mai făceam în scopul de-a o vedea pe doamna de Guermantes; ca o femeie care recurge la infinite precauțiuni cât timp are un amant, iar în ziua în care s-a despărțit de el îi risipește scrisorile, cu riscul de-a descoperi soțului taina unei greșeli de care a sfârșit totodată să se înpăiminte și de-a o săvârși.

Mă mîhnea faptul că aflasem că mai toate casele erau locuite de oameni nenorociți. Aici, soția plîngea mereu pentru că soțul ei o înșela. Dincolo se întimpla contrariul. În altă parte, o mamă harnică, stîlcită în bătaie de un fiu bețiv, încerca să-și ascundă suferința în ochii vecinilor. Mai bine de jumătate de omenire plîngea. Cînd am cunoscut-o, mi-am dat seama că era atât de exasperantă, încît m-am întrebat dacă soțul sau soția adulterini păcătuiau numai pentru că fericirea legitimă le fusese refuzată și se arătau încîntători și leali cu oricine altul decît cu soția sau cu soțul lor, care aveau dreptate. Curînd, nici n-am mai avut motivul de a-i fi de folos lui Jupien ca să continui plimbările mele de dimineață. Căci am aflat că dulgherul din curtea noastră, ale cărui ateliere erau despărțite de prăvălia lui Jupien printr-un perete foarte subțire, avea să fie dat afară de administrator pentru că făcea prea mult zgomot. Jupien nu se putea aștepta la mai mare noroc, atelierele aveau un subsol unde era depozitată lemnăria, și care comunica cu pivnițele noastre. Jupien își va depozita aici cărbunii, va dărîmă peretele și va

avea astfel o singură prăvălie mare. Dar cum Jupien, găsim că prețul cerut de domnul de Guermantes este prea ridicat, lăsa ca prăvălia să fie vizitată, pentru ca, descurajat de-a nu găsi chirie, ducele să se resemneze să-i scadă chiria, Françoise, băgînd de seamă că portarul lăsa atîrnat de ușa prăvăliei anunțul „de închiriat“ chiar după ce trecuse ora vizitei, mirosi o cursă întinsă de portar ca să atragă pe logodnica feciorului Guermantilor (unde dragostea lor ar găsi un adăpost) și să-i surprindă apoi.

Oricum, deși nu mai căutam o prăvălie pentru Jupien, continuam să ies înainte de prînz. În plimbările mele îl întîlneam adesea pe domnul de Norpois. Se întîmpla ca, stînd de vorbă cu un coleg, să ațintească asupra-mi niște priviri care, după ce mă cercetau de-a binelea, se întorceau spre convorbitorul său, fără să-mi fi suris sau să mă fi salutat, ca și cum nici nu m-ar fi cunoscut. Căci în mentalitatea acestor importanți diplomați, o anumită privire n-are scopul să te facă să afli că te-au văzut, ci că nu te-au văzut și că au de discutat cu colegul lor o problemă serioasă. O namilă de femeie pe care o întîlneam adesea lîngă casă era mai puțin discretă cu mine. Căci, deși n-o cunoșteam, se întorcea spre mine, mă aștepta — inutil — în fața vitrinelor negustorilor, îmi surîdea, ca și cum m-ar fi sărutat, făcea gestul de a se dărui. Își lua un aer glacial, dacă întîlnea pe cineva care o cunoștea. Alegeam, de multă vreme, în aceste curse matinale, potrivit celor ce aveam de făcut, fie să cumpăr cel mai neînsemnat ziar, drumul cel mai drept, fără să regret dacă el nu făcea parte din parcursul obișnuit pe care îl urmau plimbările ducesei și, dacă dimpotrivă făcea parte din el, fără scrupule nici prefăcătorie, căci nu mi se mai părea

drumul interzis cu a cărui ocazie smulgeam unei ingrate favoarea de-a o vedea fără voia ei. Dar nu mă gândisem că vindecarea mea, mijlocindu-mi o atitudine normală față de doamna de Guermantes, ar săvârși deopotrivă aceeași operă în ceea ce o privea și ar face posibilă o amabilitate, o prietenie, care nu mă mai interesa. Pînă atunci, strădaniile întregii lumi unite ca să mă apropie de ea s-ar fi sleit în fața ursitei rele, care se datorește unei dragoste nenorocite. Niște zîne mai puternice decît omul au hotărît că, în asemenea caz, nimic nu va putea fi de folos pînă în ziua în care vom fi rostit sincer în inima noastră cuvîntul : „Nu mai iubesc“. Mă supărasem pe Saint-Loup că nu mă dusese la mătușa lui. Dar ca oricare altul, nici el nu era în stare să risipească o vrajă. Cît timp o iubeam pe doamna de Guermantes, semnele de gentilețe care le primeam de la alții, complimentele, mă supărau, nu numai pentru că nu veneau din parte-i, dar pentru că ea nu le afla. Ori, chiar dacă ar fi avut cunoștință de ele, asta nu mi-ar fi fost de nici un folos. Dar, chiar în amănuntele unei afecțiuni, o absență, refuzul unei cine, o severitate involuntară, inconștientă, slujesc mai mult decît toate cosmeticele și cele mai frumoase haine. Ar fi mulți parveniți, dacă arta de a parveni ar fi profesată în acest înțeles.

În momentul în care ea străbătea salonul în care luasem loc, cu gîndul plin de amintirea prietenilor pe care nu-i cunoșteam și pe care ea poate-i va întîlni în curînd la altă serată, doamna de Guermantes mă zări pe berjera mea, adevărat indiferent care căuta să fie amabil, cită vreme, cînd o iubeam, încercasem atît de mult să adopt, fără să reușesc, un aer de indiferență : ea se îndreptă spre mine și regăsind surîsul din seara de la Operă și pe care

nu-l mai ștergea sentimentul de-a fi iubită de cineva pe care ea nu-l iubea :

— Nu, nu vă deranjați, îmi îngăduiți să iau o clipă loc lângă dumneavoastră ? îmi spuse ea ridicându-și grațios rochia-i imensă care ar fi ocupat altminteri întreaga berjeră.

Mai înaltă decât mine și mai împlinită de tot volumul rochiei sale, minunatul ei braț gol în jurul căruia un puf imperceptibil și numeros parcă făcea să fumege neîncetat un abur roz, și torsada blondă a părului ei care-mi trimitea parfumul său, aproape că mă atingeau. Din lipsă de spațiu, se putea întoarce numai anevoie spre mine și silită să privească mai degrabă în față-i decât spre mine, adopta o expresie visătoare și blândă, ca într-un portret.

— Ați primit știri de la Robert ? mă întrebă ea.

Doamna de Villeparisis trecu în acest moment.

— Ați cam întârziat, domnule !

Dar băgînd de seamă că stam de vorbă cu nepoata ei și presupunînd poate că eram mai prieteni decât știa :

— Nu vreau să vă stingheresc conversația cu Oriane, adăugă ea (căci bunele servicii ale mijlocitoarei fac parte din îndatoririle unei amfitrioane). Nu vreți să veniți să cinați miercuri cu ea ?

Era tocmai ziua în care urma să cinez cu doamna de Stermaria, am refuzat.

— Dar sîmbătă ?

Mama întorcîndu-se sîmbătă sau duminică, ar fi fost puțin amabil din parte-mi să nu cinez în fiecare seară cu ea ; am refuzat deci și de data aceasta.

— Ah ! nu sînteți ușor de avut ca musafir !

— De ce nu veniți niciodată să mă vedeți ? îmi spuse doamna de Guermantes după ce doamna de

Villeparisis se depărtă ca să felicite artiștii și să înmîneze divei un buchet de trandafiri a cărui mină care o oferea înfățișa singură valoarea, căci nu costase decît douăzeci de franci. (Era de altminteri prețul ei cel mai ridicat cînd cineva cîntase numai o dată. Cele ce-și dădeau concursul la toate matineurile și seratele primeau trandafiri pictați de marchiză.) „Ce plictiseală, să te întilnești numai la alții. De vreme ce nu vreți să cinați cu mine la mătușa mea, de ce n-ați veni să cinați la mine ?“

Unii invitați, rămînînd cît mai mult cu putință, sub felurite pretexte, dar care ieșeau, în sfîrșit, văzînd-o pe ducesa stînd de vorbă cu un tînăr, pe o berjeră atît de îngustă încît nu putea cuprinde decît doi, crezură că fuseseră prost informați, că nu ducesa, ci ducele cerea divorțul din pricina mea. Apoi se grăbiră să răspîndească această știre. Eram mai în măsură decît oricine să-i cunosc adevărul. Dar eram surprins că în aceste momente dificile în care se săvîrșește o despărțire încă neconsumată, ducesa, în loc să se izoleze, invita tocmai pe cineva pe care-l cunoștea atît de puțin. Am bănuir că numai ducele nu voise ca ea să mă fi primit și că acum, cînd el o părăsea, ea nu mai vedea nici o piedică în a se înconjura de lumea care-i place.

Aș fi încremenit cu două minute înainte dacă mi s-ar fi spus că doamna de Guermantes avea să mă invite să o vizitez, ba mai mult, să cinez la ea. În zadar știam că salonul Guermantes nu putea înfățișa însușirile pe care le scosesem din acest nume, faptul că fusesem oprit să pătrund în el silindu-mă să-i atribui același soi de existență ca și saloanelor ale căror descrieri le-am citit-o într-un roman, sau a căror imagine o văzusem într-un vis, mă făcea să mi-l închipui cu totul altfel, chiar dacă

eram sigur că seamănă cu toate celelalte ; între mine și el era o barieră, unde realul lua sfârșit. A cina la Guermanti era ca și cum ai întreprinde o călătorie de mult timp dorită, ca și cum aș strecura o dorință a minții mele în fața ochilor mei și aș face cunoștință cu un vis. Cel puțin aș fi putut crede că era vorba de una din acele cine la care amfitrionii invită pe cineva pe care nu țin să-l arate, spunându-i : „Veniți, vom fi *neapărat* numai noi“, prefăcându-se că atribuie acelui paria teama pe care ei o încearcă de a-l vedea amestecându-se cu prietenii lor, și încercând chiar să transforme într-un privilegiu demn de invidiat și rezervat numai intimilor, carantina celui exclus, sălbatic și favorizat fără voia lui. Mi-am dat dimpotrivă seama că doamna de Guermantes dorea să mă facă să gust ceea ce avea mai plăcut când îmi spusese, înfățișând de altminteri ochilor mei parcă frumusețea violacee a unei sosiri la mătușa lui Fabrice și minunea unei prezentări contelui Mosca.

— Nu sînteți cumva liber vineri, în mic comitet ? Ar fi drăguț. Va fi și principesa de Parma, care e încîntătoare ; nici nu v-aș invita dacă n-ar fi vorba să întîlniți oameni plăcuți.

Dezertată în mediile mondene intermediare preocupate de o mișcare perpetuă de ascensiune, familia joacă dimpotrivă un rol însemnat în mediile neclintite ca mica burghezie și ca aristocrația princiară care nu poate încerca să se ridice căci, din punctul ei de vedere special, deasupra ei nu mai e nimic. Prietenia pe care mi-o arătasera „mătușa Villeparisis“ și Robert poate făcuse din mine, pentru doamna de Guermantes și prietenii ei, trăind totdeauna între ei și în aceeași coterie, obiectul unei atenții curioase pe care n-o bănuiam.

Cunoștea aceste rude într-un chip familial, zilnic, vulgar, foarte deosebit de ceea ce ne închipuim, și în care, dacă sîntem cuprinși, faptele noastre nu sînt nici pe departe expulzate ca firul de praf din ochi sau picătura de apă din traheia-arteră, ele pot stărui întipărite, pot fi comentate, povestite încă mulți ani după ce noi înșine le-am uitat, în palatul unde sîntem uimiți că le regăsim ca o scrisoare de-a noastră într-o prețioasă colecție de autografe.

Numai niște oameni eleganți pot interzice ușa lor prea năpădită. Dar aceea a Guermantilor nu risca această primejdie. Un străin nu avea aproape niciodată ocazia de-a trece prin fața ei. Cînd i se indica ducesei vreodată unul, ea nu se gîndea să se preocupe de valoarea mondenă pe care ar aduce-o acesta, căci ea o conferea și n-o putea primi. Nu se gîndea decît la însușirile reale, iar doamna de Villeparisis și Saint-Loup îi spusese că le aveam. Fără îndoială, nu le-ar fi dat crezare dacă n-ar fi băgat de seamă că ei nu puteau reuși niciodată să mă facă să vin cînd voiau, deci că nu țineam la lume, ceea ce i se părea ducesei semnul că un străin face parte din tagma „oamenilor plăcuți“.

Trebuia să o vezi cînd vorbea de femeile la care nu ținea deloc, cum își schimba fața îndată ce i se cita în legătură cu una, de pildă numele cumnatei sale. „Oh ! e încîntătoare“, spunea ea cu un accent fin și sigur. Singurul motiv pe care-l dădea, în această privință, era că această doamnă refuzase să fie prezentată marchizei de Chaussegros și principesei de Silistrie. Nu adăuga că această doamnă refuzase să-i fie prezentată chiar ei, ducesei de Guermantes. Fapt care se petrecuse totuși și, din acea zi, mintea ducesei era frămîntată de ce se putea petrece la această doamnă greu de cunos-

cut. Murea de dorința de-a fi primită la ea. Oamenii de lume sînt atît de obișnuiți să fie căutați, încît cel ce fuge de ei li se pare o minune și le acaparează atenția.

Adevăratul motiv de-a mă invita era oare în min-tea doamnei de Guermantes (de cînd n-o mai iubeam) că nu umblam după rudele ei, deși eram căutat de ele ? Nu știu. În orice caz, hotărîndu-se să mă invite, voia să-mi facă onorurile a ceea ce avea mai bun la ea și să îndepărteze pe acei prieteni ai ei care m-ar fi putut împiedica de-a reveni, aceia pe care-i știa plicticoși. Nu știusem cui să atribui schimbarea de drum a ducesei cînd o văzusem că se abate din mersul ei stelar, că ia loc lîngă mine și mă invită la cină, efect al unor cauze ignorate ; din lipsa unui simț special care să ne informeze în această privință, ne închipuim că cel pe care abia îi cunoaștem — așa cum o cunoașteam eu pe ducesă — se gîndesc la noi numai în rarele momente cînd ne vîd. Ori, această uitare ideală în care ne închipuim că ne ținem este cu desăvîrșire arbitrară. Astfel încît, în timp ce în tăcerea unei singurătăți asemănătoare cu aceea a unei nopți frumoase, ne închipuim diferitele regine ale societății urmîndu-și calea pe cer la o distanță infinită, nu putem înfrîna o tresărire bruscă de neli-niște sau de plăcere dacă ne cade de acolo, de sus, ca un aerolit purtînd săpat numele nostru pe care-l credem necunoscut în Venus sau în Cassiope, o invitație la cină sau o bîrfeală.

Poate uneori, cînd imitînd niște principii persani care, după spusele *Cărții Estherei*, puneau să li se citească registrele unde erau înscrise numele acestor supuși ai lor care le arătaseră rîvnă, doamna de Guermantes consulta lista oamenilor bine in-

tenționați, își spusese despre mine : „Unul pe care-l vom invita la cină“. Dar alte gânduri o distraseră.

(De soins tumultueux un prince environné

Vers de nouveaux objets est censé entraîné.¹)

pînă în clipa în care mă zărise singur ca Mardoheu la ușa palatului ; vederea mea, improspătîndu-i memoria, voia, ca și Assuérus, să mă copleșească cu daruri.

Totuși, trebuie să spun că o surpriză de alt soi avea să urmeze aceleia pe care o încercasem în clipa în care doamna de Guermantes m-a invitat. Deoarece găsisem că este mai modest din parte-mi și recunoscător să nu ascund această dintii surpriză și să exprim, dimpotrivă, cu exagerare bucuria pe care o cuprindea, doamna de Guermantes, care se pregătea să plece la o a doua serată, îmi spuse, aproape ca o justificare și de teamă că nu-aș fi știut prea bine cine este, avînd aerul atît de uimnit că fusesem invitat la ea : „Știți că sînt mătușa lui Saint-Loup care ține mult la dumneavoastră, și de altminteri ne-am văzut aici“. Răspunzînd că știam acest lucru, am adăugat că-l cunoșteam și pe domnul de Charlus, care „fusesse foarte bun cu mine la Balbec și la Paris“. Doamna de Guermantes păru uimită și privirile ei parcă se întorceau în scopul unei verificări, la o pagină mai veche a registrului lăuntric. „Cum ? îl cunoașteți pe Palamède ?“ Acest prenume fusesse rostit cu o inflexiune de o mare gingășie din pricina simplității involuntare cu care vorbea de un bărbat atît de strălucit, dar care nu era pentru ea decît cumnatul ei și vărul cu care fusesse crescută. În

¹ De griji involburate un prinț este înconjurat
Spre lucruri noi este tîrit.

(*Esther, Racine*)

cenușiul nedeslușit care era pentru mine viața ducesei de Guermantes, acest nume Palamède încolțea ca lumina zilelor lungi de vară, când ea, fată, se jucase cu el, la Guermantes, în grădină. Ba mai mult, în această parte a vieții lor de mult trecută, Oriane de Guermantes și vărul ei Palamède se deosebiseră foarte mult de ceea ce ajunseseră de atunci; domnul de Charlus se lăsase, de pildă, pe de-a-ntregul pradă înclinărilor sale artistice pe care le înfrinase în urmă atât de bine, încât am fost uimit aflând că tocmai el pictase marele evantaliu cu stînjenei galbeni și negri pe care ducea îl desfășura în acest moment. Ducesa de Guermantes mi-ar fi putut arăta și o mică sonatină pe care el o compusese altă dată pentru ea. Ignoram cu desăvîrșire că baronul ar fi avut toate aceste talente de care nu pomenea niciodată. Să spunem în treacăt că domnul de Charlus nu era încîntat că i se spunea în familie Palamède. Ar fi fost lesne de înțeles că de asemenea nu-i plăcea să i se spună Mémé. Aceste prescurtări stupide sînt un semn că aristocrația n-are înțelegere pentru propria-i poezie (de care de altminteri și judaismul dă dovadă, de vreme ce unui nepot al ladyei Rufus Israel pe care-l chema Moise, i se spunea îndeobște în lume „Momo“), dar are în același timp grijă să n-aibă aerul că atribuie mare însemnătate a ceea ce este aristocratic. Ori, domnul de Charlus avea, în această privință, mai multă imaginație poetică și manifesta mai mult orgoliu. Dar nu acesta era motivul pentru care gusta destul de puțin numele Mémé, căci el cuprindea și frumosul prenume Palamède. Adevărul este că, socotindu-se ca făcînd parte, știind că se trage dintr-o familie princiară, ar fi vrut ca fratele său și cumnata lui să spună, vorbind despre el: „Charlus“, așa cum regina Ma-

rie-Amélie sau ducele d'Orléans puteau spune de fiii, de nepoții de fii, de nepoții și de frații lor : „Joinville, Némours, Chartres, Paris“.

— Ce om ascuns e Mémé, exclamă ea. I-am vorbit mult de dumneavoastră, ne-a spus că ar fi fericit să vă facă cunoștința, ca și cum nu v-ar fi văzut niciodată. Mărturisiți că are haz ! Și nu e prea drăguț din parte-mi să spun despre un cumnat pe care-l ador și a cărui rară valoare o admir, că este uneori cam nebun !

Acest cuvînt aplicat domnului de Charlus m-a izbit și mi-am spus că această semi-nebunie poate explica anumite lucruri, de pildă că păru atît de încîntat de proiectul de a-i propune lui Bloch să-și bată propria-i mamă. Mi-am dat seama că domnul de Charlus era cam nebun nu numai datorită celor ce spunea, dar și felului în care le spunea. Cînd auzi întîia oară un avocat sau un actor, ești surprins de tonul atît de deosebit al conversației lor. Dar cum îți dai seama că toată lumea găsește acest lucru foarte firesc, nu spui nimic celorlalți, nu-ți spui ție însuși nimic, te mulțumești să apreciezi nivelul talentului. Cel mult îți spui despre un actor de la Comedia Franceză : De ce în loc să lase să-i cadă brațul ridicat l-a coborît prin mici smuncituri întrerupte prin pauze, timp de cel puțin zece minute ? Sau despre Labori : de ce îndată ce a deschis gura a emis acele intonații tragice, neașteptate, ca să spună lucrul cel mai simplu ? Dar cum toată lumea admite *a priori* asemenea lucruri, ele nu te mai izbesc. Așîșderi, chibzuind, îți spuneai că domnul de Charlus vorbea de el cu emfază, pe un ton care nu era nicidecum acela al debitului obișnuit. Parcă ar fi trebuit să-i spui în orice moment : „De ce țipați atît de tare ? De ce sînteți atît de insolent ?“ Dar toată lumea parcă în-

găduise tacit că așa era bine. Și intrai în hora celor ce-l sărbătoreau în timp ce el perora. Dar de bunăseamă că într-unele momente un străin ar fi crezut că aude un smintit țipând.

— Dar, adăugă ducesa, cu o ușoară impertinență care se altoia la ea pe simplitate, sinteți sigur că nu faceți vreo confuzie, că vorbiți, de bună-seamă, de cumnatul meu Palamède ?

I-am răspuns că eram foarte sigur, dar pesemne că domnul de Charlus nu-mi deslușise bine numele.

— Vă părăsesc, îmi spuse parcă cu regret doamna de Guermantes. Trebuie să mă duc o clipă la principesa de Ligne. Nu veniți acolo ? Nu, nu vă place lumea ? Aveți mare dreptate, e nesuferită. Dacă n-aș fi obligată ! Dar e vara mea, n-ar fi prea amabil. Regret ca egoistă ce sînt, pentru mine, aș fi vrut să vă conduc, sau să vă duc acasă. Atunci vă spun la revedere și mă bucur pentru vineri.

Că domnul de Charlus roșise din pricina mea în fața domnului d'Argencourt, treacă-meargă. Dar nu puteam înțelege că tăgăduia că mă cunoaște față de propria sa cumnată care avea o părere bună despre el, fapt atît de firesc, deoarece cunoșteam deopotrivă pe mătușa lui și pe nepotul său.

Voi încheia aceasta, spunînd că, dintr-un anumit punct de vedere, deosebeai la doamna de Guermantes o adevărată măreție care consta în a da pe de-a-ntregul uitării tot ceea ce alții ar fi uitat numai incomplet. Chiar dacă nu m-ar fi întîlnit niciodată hîrțuind-o, urmărind-o, alergînd după ea, cu ocazia preumblărilor ei zilnice, chiar dacă nu l-ar fi trimis niciodată la plimbare pe Saint-Loup cînd acesta o rugase să mă invite, n-ar fi

putut avea față de mine o purtare de-o amabilitate mai nobilă și mai firească. Nu numai că nu se oprea la explicații retrospective, la cuvinte nelămurite, la surîsuri echivoce, la subînțelesuri, nu numai că în afabilitatea ei actuală, fără întoarceri înapoi, fără reticențe, avea ceva de o mândrie rectilinie ca și statura ei maiestuoasă, dar chiar nemulțumirile pe care le-ar fi putut încerca împotriva cuiva în trecut se prefăcuseră pe de-a-ntregul în cenușă, această cenușă însăși era împrăștiată la așa mare depărtare de memoria ei sau cel puțin de felul ei de-a fi, încît privindu-i fața ori de cîte ori avea de tratat prin cea mai frumoasă simplificare ceea ce ar fi fost la atîția alții pretext de rămășițe de răceală, aveai impresia unui soi de purificare.

Dar dacă mă uimea schimbarea ce se operase în ea în ce mă privește, eram cu atît mai surprins deosebind în mine una cu atît mai mare în ce o privea pe ea. Nu fusese oare un moment în care nu redobîndeam viață sau putere decît dacă, ticluind mereu proiecte noi, căutăm pe cineva care ar mijloci să fiu primit de ea, și care, după această dintîi fericire, ar prilejui mai multe altele inimii mele din ce în ce mai pretențioase? Tocmai neputința de a găsi vreo soluție mă făcuse să plec la Doncières ca să-l văd pe Robert de Saint-Loup. Iar acum eram neliniștit din pricina urmărilor unei scrisori a lui, dar din cauza doamnei de Stermaria, iar nu a doamnei de Guermantes:

Trebuie să adaug, ca să sfîrșesc cu această seară, că, cu prilejul ei s-a întîmplat un fapt, desmintit peste cîteva zile, care avu darul de-a mă uimi, mă învrăjbi cîtva timp cu Bloch, și care constituie în sine una din cele mai ciudate contradicții ale cărei explicații se vor găsi la sfîrșitul acestui volum (*Sodoma, II*). Așadar, la doamna de

Villeparisis, Bloch nu încetă de a-mi lăuda aerul de amabilitate al domnului de Charlus, care, cînd îl întâlnea pe stradă, îl privea țintă în ochi ca și cum l-ar fi cunoscut, dorea să-l cunoască, știa prea bine cine este. La început am suris, căci Bloch se exprimase la Balbec atît de violent pe socoteala aceluiasi domn de Charlus. Și-mi spuneam doar că Bloch îl cunoștea pe baron „fără să-l cunoască”, în felul tatălui său cînd fusese vorba de Bergotte. Iar ceea ce considera el o privire amabilă era doar una distrată. Dar în sfîrșit, Bloch merse atît de departe cu preciziunile și păru atît de sigur că domnul de Charlus voise să-l oprească în două sau trei rînduri, încît amintindu-mi că vorbisem de prietenul meu baronului care tocmai întorcîndu-se de la o vizită la doamna de Villeparisis, îmi pusese anumite întrebări în legătură cu el, am presupus că Bloch nu mințea, că domnul de Charlus îi aflate numele, știa că e prietenul meu, etc... De aceea, după cîtva timp la teatru, l-am rugat pe domnul de Charlus să îngăduie să i-l prezint pe Bloch și, în urma învoirii acestuia, m-am dus să-l caut. Dar îndată ce domnul de Charlus îl zări, pe fața lui se zugrăvi o uimire îndată înfrînată, căreia îi luă locul o furie care-i scînteia în ochi. Nu numai că nu-i întinse mîna lui Bloch, dar ori de cîte ori acesta i se adresă, îi răspunse cu aerul cel mai insolent, cu o voce mîniată și jignitoare. Astfel încît Bloch care, după spusele lui, nu primise pînă acum decît surîsuri din partea baronului, crezu nu numai că nu-l recomandasem, dar că-l deservisem, în răs-timpul scurtei conversații, cînd, cunoscînd înclinarea domnului de Charlus pentru protocol, îi vorbisem de camaradul meu înainte de a i-l înfă-țișa. Bloch ne părăsi, zdrobit ca cineva care a vrut să încalece un cal tot timpul gata s-o ia razna, sau

să înnoate împotriva curentului care te aruncă mereu pe prundiș, și nu mai vorbi șase luni cu mine.

Zilele care precedară cina mea cu doamna de Stermaria nu fură încoîntătoare, ci insuportabile. Căci îndeobște cu cît e mai scurt timpul care ne desparte de ceea ce ne propunem, cu atît ni se pare mai lung, pentru că-i aplicăm niște măsuri mai scurte sau doar pentru că ne gîndim să-l măsurăm. Se spune că papalitatea îl numără cu veacurile și poate nici nu se gîndește să-l numere, pentru că ținta ei este infinitul. A mea fiind la o depărtare de numai trei zile, număram secunde, mă lăsam pradă acelor închipuiri care sînt începutul unor mîngieri, a unor mîngieri pe care turbezi că nu le poate încununa însăși femeia (tocmai aceste mîngieri, cu excepția tuturor celorlalte). La urma urmei, dacă este adevărat că îndeobște greutatea de-a atinge obiectul unei dorinți o sporește pe aceasta (greutatea, nu neputința, căci aceasta o în-lătură), totuși, cînd este vorba de o dorință numai fizică, siguranța că ea va fi realizată într-un moment apropiat și determinat, nu e mai puțin exaltantă decît nesiguranța ; absența îndoielii face aproape tot atît de intolerabilă așteptarea plăcerii infailibile ca și îndoiala plină de neliniște, pentru că face din această așteptare o împlinire ce nu se poate calcula, și împarte, datorită frecvenței reprezentărilor anticipate, timpul în felii tot atît de subțiri ca și neliniștea.

Simțeam nevoia imperioasă să o posed pe doamna de Stermaria : de cîteva zile, dorințele mele pregătiseră, cu o activitate necurmată, această plăcere în închipuirea mea, și numai această plăcere, căci alta (plăcerea cu o alta), n-ar fi fost gata, plăcerea nefiind decît realizarea unei pofte prealabile

și care nu e totdeauna aceeași, care se schimbă în funcție de nenumăratele combinații ale revelației, de întâmplările amintirii, de starea temperamentului, de ordinea de disponibilitate a dorințelor din care cele din urmă împlinite se odihnesc până ce ai mai uitat puțin decepția împlinirii; părăsisem drumul mare al dorințelor obștești și mă îndrumasem pe poteca unei dorinți mai anumite, ca să rîvnesc altă întâlnire, ar fi trebuit să mă reintorc de prea departe ca să dau de drumul mare și să apuc altă potecă. Plăcerea pe care mi-o închipuiam în orice clipă era să o posed pe doamna de Stermaria pe insula din Bois de Boulogne, unde o invitaseam la cină. Ea ar fi fost, firește, spulberată dacă aş fi cinat pe această insulă fără doamna de Stermaria; și poate foarte micșorată dacă aş fi cinat, chiar în tovărășia ei, dar în altă parte. De altminteri, atitudinile grație cărora îți închipuiești o plăcere sînt prealabile femeii, soiului de femei cărora li se potrivesc. Ele comandă plăcerea ca și, de altminteri, locul: și, din această pricină, fac să revină alternativ, în mintea noastră capricioasă, cutare femeie, cutare peisaj, cutare odaie pe care le-am fi disprețuit în alte săptămîni. Fiice ale atitudinii, cutare femei se potrivesc numai într-un pat mare unde găsești liniște lîngă ele, iar altele, ca să fie mîngiate cu o intenție mai tainică, vor frunze în care se adie vîntul, răcoarea apei, sînt ușoare și fugare ca ele.

Fără îndoială, încă cu mult înainte de-a fi primit scrisoarea lui Saint-Loup, și cînd nu era încă vorba de doamna de Stermaria, insula din Bois mi se păruse făcută pentru plăcere, pentru că mi se întîmplase să mă duc să gust acolo tristețea de-a nu avea de adăpostit în ea nici una. Pe malurile lacului care duc la această insulă și de-a lungul

cărora pariziennele care n-au plecat încă se duc să se plimbe în ultimele săptămîni de vară, nemaiștiind unde să o regăsești, și chiar dacă ea n-a plecat din Paris, rătăcești cu nădejdea de-a vedea trecind tinăra fată de care te-ai îndrăgostit la cel din urmă bal al anului, pe care n-o vei mai putea regăsi în nici o seară înainte de primăvara următoare. Simțindu-te în ajunul, poate chiar a doua zi după plecarea ființei iubite, urmărești pe malul apei tremurînde acele frumoase alei unde o primă frunză roșie înflorește ca un ultim trandafir, cercetezi acel orizont unde, printr-un artificiu contrariu aceluia al acelor panorame sub a căror rotundă personaje de ceară din planul întîi dau pînzei pictate a fundalului aparența amăgitoare a adîncimii și a volumului, ochii noștri, trecînd fără tranziție de la parcul îngrijit la înălțimile naturale ale Meudonului și ale colinei Valérien, nu știu unde să pună un hotar și fac să intre adevărata cîmpie în opera de grădinărie al cărei agrement artificial îl proiectează dincolo de ea ; ca acele păsări rare crescute în libertate într-o grădină botanică ce aștern zilnic, în voia plimbărilor lor aripate, o notă exotică în pădurile învecinate. Între ultima sărbătoare a verii și exilul iernii, străbați cu neliniște acest regat romanțios al întîlnirilor nesigure și al melancoliilor amoroase, și n-ai fi mai uimit dacă el ar fi situat în afara universului geografic decît dacă ai afla că, la Versailles, pe înălțimea terasei, observator în jurul căruia norii se îngîrădesc spre cerul albastru în stilul lui Van der Meulen, după ce s-a înălțat astfel dincolo de natură, acolo unde ea începe din nou, la capătul marelui canal, satele pe care le poți deosebi la orizontul orbitor ca marea se numesc Fleurs sau Nimègue.

După ce a trecut ultimul echipaj, cînd îți dai seama cu durere că ea nu va mai veni, te duci să cizezi pe insulă; deasupra plopilor tremurători care amintesc mereu tainele serii mai mult decît le-ar corespunde, un nor roz așterne o ultimă culoare de viață pe cerul potolit. Cîteva picături de ploaie cad fără zgomot pe apa antică, dar rămasă în divina ei copilărie, totdeauna de culoarea timpului și care uită în fiecare clipă imaginea norilor și a florilor. După ce mușcatele, intensificîndu-și luminaatul culorilor, au luptat în zadar cu amurgul întunecat, o piclă învăluie insula care adoarme; te plimbi în întunericul umed de-a lungul apei unde cel mult trecerea tăcută a unei lebede te uimește, ca într-un pat nocturn ochii care se cască o clipă și surîsul unui copil care nu credea că se trezise. Atunci, ai vrea cu atît mai vîrtos să fii în tovărășia unei îndrăgostite, cu cît te simți singur și te poți crede departe.

Dar cu cît aș fi mai fericit să o aduc pe doamna de Stermaria pe această insulă, unde chiar vara se lasă adesea ceață, acum cînd venise anotimpul urît, sfîrșitul toamnei. Dacă timpul care se lăsase de duminică ar fi conferit el însuși o nuanță cenușie și maritimă peisajelor în care trăia imaginația mea — după cum alte anotimpuri le făceau să fie înmiresmate, luminoase, italienești — nădejdea de-a o poseda peste cîteva zile pe doamna de Stermaria ar fi fost îndestulătoare să facă să se ridice de douăzeci de ori pe oră o perdea de piclă în închipuirea mea nostalgic de monotonă. În orice caz, ceața care se ridicase din ajun chiar la Paris nu mă făcea să mă gîndesc numai la locul natal al tinerei femei pe care tocmai o invitasem, dar cum pesemne că, încă mai deasă ca în oraș, trebuia să învăluiască seara și Bois-ul și mai ales malul la-

cului, mă gîndeam că ea transforma oarecum pentru mine insula Lebedelor într-o insulă din Bretagne a cărei atmosferă maritimă și cețoasă învăluisese totdeauna în mintea mea, ca un veșmînt, silueta palidă a doamnei de Stermaria. Firește, cînd ești tînăr, la vîrsta cînd mă plimbam în direcția Méséglise, dorința, credința noastră conferă veșmîntului unei femei o particularitate individuală, o esență neclintită. Urmărești realitatea. Dar tot lăsînd-o să-ți scape, sfîrșești prin a băga de seamă că printre toate aceste încercări zadarnice în care ai dat de neant, stăruie ceva trainic, tocmai ceea ce căutai. Începi să deosebești, să cunoști ceea ce iubești, cauți să ți-l procuri, fie chiar cu prețul unui artificiu. Atunci, în lipsa credinței dispărute, costumul înseamnă înlocuirea acesteia printr-o iluzie voită. Știam de bună seamă că la o jumătate de oră de casă nu voi găsi Bretagne. Dar plimbîndu-mă, strîngînd-o în brațe pe doamna de Stermaria, în întunericul insulei, pe marginea apei, voi purcede ca alții care, neputînd pătrunde într-o minăstire, cel puțin înainte de-a poseda o femeie, o îmbracă în călugărie.

Puteam chiar nădăjdui să ascult în tovărășia femeii clipocitul apei, căci în ajunul cinei se dezlănțui o furtună. Am început să mă rad ca să mă duc pe insulă ca să rețin un cabinet particular (deși în acel timp al anului insula era goală și restaurantul pustiu) și să întocmesc lista de bucate pentru cina de a doua zi, cînd Françoise îmi vesti sosirea Albertinei. I-am spus să o introducă numaidecît, nepăsător că mă va vedea urîțit de bărbia neagră, aceea pentru care nu găseam niciodată că sînt destul de frumos la Balbec, și care-mi pricinuisese tot atîta neliniște și supărare ca acum doamna de Stermaria. Țineam ca seara de mîine să-i ofere

acesteia cea mai bună impresie cu putință. De aceea, am rugat-o pe Albertine să mă însoțească îndată pe insulă ca să mă ajute să întocmesc lista de bucate. Aceea căreia îi acorzi totul este atât de repede înlocuită cu alta, încît tu însuși ești uimit dînd ceea ce-ți aparține de mai curînd, la fiecare oră, fără nădejde de viitor. La propunerea mea, fața surizătoare și roză a Albertinei, sub căciulița plată aplecată pe ochi, parcă șovăi. Avea pesemne alte planuri ; în orice caz, mi le sacrifică bucuros, spre marea mea mulțumire, căci dădeam mare însemnătate faptului de-a fi în tovărășia unei tinere gospodine care ar ști să comande mai bine decît mine cina.

De bună seamă că ea înfățișase cu totul altceva în ochii mei la Balbec. Dar intimitatea noastră, chiar cînd n-o considerăm atât de mare, cu o femeie de care sîntem îndrăgostiți, creează între ea și noi, în ciuda insuficiențelor care ne fac să suferim, niște legături sociale care supraviețuiesc dragostei noastre și chiar amintirii acesteia. Atunci, în aceea care nu mai este pentru noi decît un mijloc și o cale spre altele, sîntem tot atât de uimiți și amuzați aflînd grație memoriei noastre cît de original a părăf numele ei celeilalte ființe, care am fost noi altădată, ca și cum după ce am dat birjarului o adresă, *boulevard des Capucines* sau *rue du Bac*, gîndindu-ne doar la persoana pe care aveam s-o vedem acolo, ne dăm seama că aceste nume au fost odinioară, primul, al călugărițelor capuține a căror minăstire se înălța pe acel *boulevard* și al doilea, al bacului care străbătea Sena.

Firește, dorințele mele din Balbec împliniseră atât de bine trupul Albertinei acumulînd în el gusturi atât de proaspete și atât de gingașe, încît, în timpul traiectului spre Bois, în timp ce vîntul,

ca un grădinar grijuliu, scutura cōpacii, făcea să cadă roadele, mătura frunzele moarte, îmi spuneam că, dacă cumva Saint-Loup s-ar fi înșelat sau n-aș fi înțeles bine scrisoarea lui, iar cina mea cu doamna de Stermaria nu m-ar duce la nici un rezultat, aș fi dat întîlnire, în aceeași seară, foarte tîrziu, Albertinei, ca să uit în răstimpul unei ore voluptoase, ținînd în brațe trupul ale cărui farmece, de care prisosea acum, curiozitatea mea le evaluase, le cîntărise odinioară, emoțiile și toate tristețele acestui început de dragoste pentru doamna de Stermaria. Și firește, dacă aș fi putut presupune că doamna de Stermaria nu-mi va acorda nici o favoare în această dintii seară, mi-aș fi închipuit seara petrecută cu ea într-un chip destul de amăgitor. Știam prea bine, din experiență, cum cele două stadii care se succed în noi, în aceste începuturi de dragoste pentru o femeie pe care am dorit-o fără să o cunoaștem, iubind mai degrabă în ea viața deosebită în care se scaldă decît pe ea însăși, aproape necunoscută încă — cum aceste două stadii se răsfrîng ciudat în domeniul faptelor, adică nu numai în noi înșine, dar în întîlnirile noastre cu ea. Fără să fi stat vreodată de vorbă cu ea, am șovăit, ispitiți de poezia pe care ea o înfățișează pentru noi. Fi-va ea sau alta? Iată că visurile se statornicesc în jurul ei, fac una cu ea. Cea dintii întîlnire cu ea, care va urma în curînd, va trebui să răsfrîngă această dragoste născîndă. Dar nu e nimic serios. Ca și cum ar fi necesar ca și viața materială să-și fi avut întîiul ei stadiu, deși o și iubim, îi vorbim în chipul cel mai insignifiant. „V-am rugat să veniți să cinați în insulă, pentru că m-am gîndit că acest cadru v-ar plăcea. N-am să vă spun de altminteri nimic deosebit. Mă tem să nu fie prea umed și să nu vă

fie frig.“ „Nicidecum.“ „O spuneți din amabilitate. Vă îngădui, doamnă, să mai luptați încă un sfert de oră cu frigul, ca să nu vă chinuiască, dar peste un sfert de oră vă voi conduce cu forța acasă. Nu vreau să vă silesc să luați un guturai.“ Și o conducem acasă, fără să-i fi spus nimic, neamintindu-ne nimic de ea, cel mult un anumit fel de-a privi, dar cu gândul de-a o revedea. Ori, a doua oară (ne-maigăsind aceeași privire, singura amintire, dar frământați totuși — și chiar mai mult — numai de gândul de-a o revedea), primul stadiu e depășit. Între timp, nu s-a întâmplat nimic. Totuși, în loc să vorbim de confortul restaurantului, spunem, fără ca aceasta să uimească noua persoană pe care o găsim urită, dar căreia am vrea să i se vorbească despre noi în toate minutele vieții sale. „Vom avea mult de luptat ca să învingem toate piedicele acumulate între inimile noastre. Credeți că vom reuși? Vă închipuiți oare că ne vom putea învinge dușmanii, că vom putea nădăjdui un viitor fericit?“ Dar aceste conversații, la început neînsemnate, apoi făcând aluzie la dragoste, nu vor avea loc, după cele ce puteam crede din scrisoarea lui Saint-Loup. Doamna de Stermaria se va da încă din cea dintâi seară, nu va trebui deci să o convoc pe Albertine la mine, ca, în cazul cel mai rău, să petrec cu ea sfârșitul serii. Era inutil, Robert nu exagera niciodată și scrisoarea lui era limpede !

Albertine îmi vorbi puțin, căci își dădea seama că sînt preocupat. Am făcut cîțiva pași pe jos, sub grota verzuie, aproape submarină, a unui codru des pe a cărui boltă auzeam vîntul vîjiind și ploaia picurînd. Am strivit, pe pămînt, niște frunze uscate care se înfundau în el ca niște scoici și am dat

la o parte cu bastonul niște castane înțepătoare ca aricii de mare.

Ultimele frunze ce se zvîrcoleau pe ramuri urmau vîntul numai de-a lungul limbului lor, dar uneori acesta rupîndu-se, ele cădeau pe pămînt și-l ajungeau, în goană. Mă gîndeam cu bucurie că dacă acest timp ar ține, cu atît mai depărtată va fi insula miine și în orice caz pe de-a-ntregul pustie. Ne-am urcat din nou în trăsură și, cum furtuna se potolise, Albertine mă rugă să continuăm drumul pînă la Saint-Cloud. Vîntul puneă în mișcare, jos frunzele moarte, sus norii. Iar niște seri călătore a căror suprapunere roz, albastră și verde putea fi văzută grație unui soi de secțiune conică tăiată pe cer, erau de-a gata pregătite pentru niște climaturi mai frumoase. Ca să vadă mai de aproape o zeiță de marmură care se avînta de pe soclul ei, și singuratecă într-un cadru care parcă-i era închinat, îl umplea cu o teroare mitologică, în parte animală, în parte șacră, a salturilor ei furioase, Albertine se urcă pe o movilă, în timp ce așteptam pe cîrare. Ea însăși, văzută astfel de jos, nu mai era durdulie ca zilele trecute pe patul meu, cînd porii gîtului ei erau măriți de lupa ochilor mei apropiați, ci cizelată și fină, parcă era o statuie pe care clipele fericite de la Balbec își așternuseră patina. Cînd m-am pomenit singur acasă, aducîndu-mi aminte că făcusem un drum după-amiază cu Albertine, că voi cina poimiine cu doamna de Guermantes și trebuie să răspund unei scrisori a Gilbertei, trei femei pe care le iubisem, mi-am spus că viața noastră socială este ca atelierul unui artist, plin de schițe lăsate în părăsire, în care am crezut un moment că ne-am putea fixa nevoia unei mari dragoste, dar nu m-am gîndit că, uneori, dacă schița nu e prea veche, se poate

întimpla să o reluăm și să facem din ea o operă cu totul alta și poate chiar mai însemnată decît aceea pe care o plănuisem la început.

A doua zi era frig și frumos ; se simțea iarna (și de fapt, anotimpul era atît de înaintat, încît a fost o minune că am putut găsi în Bois-ul de acum pustiit cîteva cupole de aur verde). Trezindu-mă, am văzut ca pe fereastra cazărmii de la Doncières, pîcla mată, otova și albă care atîrna veselă la soare, deasă și dulce ca zahărul tos. Apoi soarele se ascunse și ea se îngroșă și mai mult după-amiază. Se înnoptă de vreme, mi-am făcut toaleta, dar era încă prea devreme ca să plec ; m-am hotărît să trimit o trăsură doamnei de Stermaria. N-am îndrăznit să urc în ea ca să nu o silesc să facă drumul în tovărășia mea, dar i-am înmînat birjarului un bilet pentru ea, în care o întrebam dacă-mi îngăduia să mă duc să o iau de acasă. În așteptarea răspunsului, m-am întins pe pat, am închis o clipă ochii, apoi i-am deschis din nou. Deasupra perdelelor era numai un chenar subțire de lumină care se întuneca din ce în ce mai mult. Recunoșteam această oră inutilă, prag adînc al plăcerii, al cărei gol întunecos și desfățător învățasem să-l cunosc la Balbec, cînd, fiind singur în odaia mea, ca acum, în timp ce toți ceilalți erau la cină, vedeam fără tristețe cum apune ziua deasupra perdelelor, știind că, în curînd, după o noapte atît de scurtă ca nopțile de la Pol, avea să învie mai strălucitoare în scînteierea Rivebellei. Am sărit din pat, mi-am pus cravata neagră, mi-am pieptănat părul, ultimele gesturi ale unei rînduieli tîrzii, executate la Balbec cînd nu mă gîndeam la mine, ci la femeile pe care le voi vedea la Rivebelle, în timp ce le surîdeam dinainte în oglinda piezișă din odaia mea și care au rămas, din această

pricină, semnele prevestitoare ale unei petreceri cu lumină și cu muzică. Ele o evocau, ba mai mult, o realizau, ca niște semne magice ; grație lor aveam o noțiune tot atât de sigură a realității ei, o bucurie atât de deplină a farmecului ei amănunțit și ușuratic, ca și acelea pe care le încercam la Combray, în luna iulie, când auzeam loviturile de ciocan ale meșterului ce țintuia lăzile și gustam căldura și soarele în răcoarea odăii mele.

De aceea, n-aș mai fi dorit să o văd pe doamna de Stermaria. Silit acum să-mi petrec cu ea seara, aceasta fiind cea din urmă înaintea întoarcerii părinților mei, aș fi preferat ca ea să fi rămas liberă ca să pot încerca să revăd femeile din Rivebelle. Mi-am spălat pentru o ultimă oară mâinile și în plimbarea pe care plăcerea mă îmbia să o fac prin apartament, mi le-am șters în sufrageria întunecoasă. Mi s-a părut că ea era deschisă spre anticamera luminată, dar ceea ce confundasem cu crăpătura luminată a ușii, care, dimpotrivă, era închisă, era doar resfrângerea albă a prosopului meu în oglinda așezată de-a lungul peretelui, care aștepta să fie pusă la loc înainte de întoarcerea mamei. M-am gândit din nou la toate mirajele pe care le descoperisem astfel în apartamentul nostru și care nu erau numai optice, căci în primele zile crezusem că vecina mea are un ciine, din cauza unui chelălăit prelungit, aproape omenesc, al unei țevi din bucătărie, ori de câte ori se deschidea robinetul. Iar ușa dinspre scară, din pricina curențului de pe trepte, nu se închidea încet, de la sine, decît executînd frînturile de fraze voluptoase și tînguitoare care se suprapun corului pelerinilor de la sfîrșitul uverturii la *Tanhäuser*. Pe cînd puneam prosopul la loc, am avut de altminteri prilejul unei noi audiții a acelei uluitoare bucăți

simfonice, căci auzind soneria, am alergat să deschid ușa anticamerei birjarului care-mi aducea răspunsul. Îmi închipuiam că va fi : „Doamna e jos“ sau „Doamna vă așteaptă“. Dar ținea în mână o scrisoare. Am șovăit o clipă să iau cunoștință de cuprinsul scrisorii doamnei de Stermaria, care, atât timp cât ținea tocul în mână ar fi putut fi altul, dar care acum, desprins de ea, era un destin care-și urma singur calea, și pe care ea nu-l mai putea schimba cu nimic. L-am rugat pe birjar să coboare și să aștepte o clipă, deși bombănea împotriva ceții. Îndată ce plecă, am deschis plicul. Pe carton : *Vicontesa de Alix de Stermaria*. Invitata mea scrisese : „*Sînt dezolată, o întîmplare neplăcută mă împiedică să cinez astăseară cu dumneavoastră pe insula din Bois. Îmi făcusem o bucurie din această cină. Vă voi scrie mai amănunțit de la Stermaria. Regrete. Cu toată prietenia.*“ Am rămas nemișcat, încremenit, uluit de lovitura pe care o promisem. Cartonul și plicul căzuseră la picioarele mele ca un cartuș al unei arme de foc după ce a pornit glonte. Le-am ridicat, am analizat această frază : „Îmi spune că nu poate cina cu mine la Bois. S-ar putea conchide că ar putea cina cu mine în altă parte. N-aș fi atât de indiscret încît să mă duc să o iau de acasă ; dar, în sfîrșit, așa s-ar putea înțelege.“ Dar cum gîndul meu se instalase dinainte, de patru zile, cu doamna de Stermaria, pe această insulă din Bois, nu reușeam să-l fac să se întoarcă de acolo. Dorința mea aluneca involuntar pe povîrnișul pe care-l urma de atîtea ore, și în ciuda acestei scrisori prea recentă ca să aibă întîietate asupra-i, m-am pregătit instinctiv să plec iarăși, după cum un elev care a căzut la un examen ar vrea să mai răspundă la o întrebare. Am sfîrșit prin a mă hotărî să mă duc să-i spun

Françoisei să coboare ca să plătească birjarul. Am străbătut coridorul, negăsind-o, am trecut prin sufragerie ; deodată pașii mei încetară de-a mai răsună pe parchet ca pînă acum și asurziră într-o tăcere care, chiar înainte de a-i fi cunoscut pricina, îmi dădu o senzație de înăbușire și de claustrare. Erau covoarele pe care, în vederea întoarcerii părinților mei, servitorii începuseră să le bată în cuie, acele covoare care sînt atît de frumoase în diminețile fericite, cînd, în dezordinea lor, soarele te așteaptă ca un prieten care a venit să te ducă să prînzești la țară, și ațintește asupra lor privirea pădurii, dar care acum, dimpotrivă, erau cea dintîi orînduire a închisorii iernatice din care, fiind silit să trăiesc, să mănînc în familie, nu voi mai putea ieși liber.

— Conașul să bage de seamă să nu cadă, nu sînt încă bătute în cuie, îmi strigă Françoise. Ar fi trebuit să aprind. Sîntem la sfîrșitul lui *sectem-vrie*, zilele frumoase s-au dus.

În curînd, iarna ; în colțul ferestrei, o vîină de zăpadă care s-a prins ca pe o sticlă Gallé ; iar la Champs-Élysées, în locul fetelor pe care le aștepți, numai vrăbii singuratece.

Ceea ce-mi sporea deznădejdea de-a nu o vedea pe doamna de Stermaria era faptul că răspunsul ei mă făcea să presupun că deși trăisem oră cu oră numai pentru această cină, ea nu se gîndise fără îndoială, măcar o singură dată la ea. Mai tîrziu, am aflat că se căsătorise — căsătorie absurdă — din dragoste, cu un tînăr pe care pesemne că-l vedea în acel moment și care fără îndoială o făcuse să uite de invitația mea. Căci dacă și-ar fi amintit de ea, fără îndoială că n-ar fi așteptat trăsura pe care, de altfel, după cum ne înțelesesem, nu trebuia să i-o trimit, ca să mă vestească precum că

nu e liberă. Visurile mele de tină ră fecioară medievală pe o insulă cu pîclă croiseră calea unei dragoste care nu exista încă. Acum decepția, minia, dorința mea deznădăjduită de a pune din nou mina pe cea care mă refuzase, stîrnindu-mi sensibilitatea, statornici amorul posibil pe care pînă atunci numai închipuirea mea mi-l oferise, dar cu multă sfială.

În amintirile noastre și mai cu seamă în uitarea noastră, sălășluiesc cîte din aceste chipuri de fete și de tinere femei foarte felurite, cărora le-am adăugat un farmec și o dorință violentă de-a le revedea, numai pentru că ele s-au sustras în ultimul moment? Lucrul era cu atît mai adevărat fiind vorba de doamna de Stermaria, și acum mi-era de ajuns, ca să o iubesc, să o revăd, ca să se reînnoiască acele impresii atît de vii dar prea scurte și pe care memoria n-ar fi avut altcum puterea de-a le menține în lipsă. Împrejurările hotărîră în altfel, n-am mai revăzut-o. N-am iubit-o, dar s-ar fi putut să o iubesc. Dar unul din lucrurile care-mi făcură poate și mai cumplită marea dragoste pe care aveam s-o încerc în curînd, fu, aducîndu-mi aminte de această seară, acela de a-mi spune că dacă unele împrejurări foarte simple s-ar fi schimbat, ea s-ar fi putut îndrepta în altă parte, spre doamna de Stermaria: aplicată aceleia care mi-o inspiră mai tîrziu, nu era deci — cum aș fi avut atîta poftă, atîta nevoie să cred — cu totul necesară și predestinată.

Françoise mă lăsase singur în sufragerie, spunîndu-mi că n-ar trebui să stau acolo, înainte ca ea să fi aprins focul. Avea să pregătească cina, recluziunea mea începea chiar din acea seară, încă înainte de sosirea părinților mei. Am văzut în colțul bufetului un vraf enorm de covoare încă făcute

sul și ascunzându-mi capul în ele, înghițind praful lor și lacrimile mele, ca evreii care-și puneau cenușă pe cap cînd țineau doliu, am început să plîng. Tremuram, nu numai pentru că odaia era rece, dar pentru că o simțitoare coborîre a temperaturii (împotriva cărei primejdii și, trebuie să o spunem, a ușoarei plăceri nu încerci să reacționezi) este cauzată de unele lacrimi care curg din ochii noștri, picătură cu picătură, ca o ploaie mărunță, pătrunzătoare și glacială, și care parcă nu încetează niciodată. Deodată am auzit o voce :

— Se poate intra ? Françoise mi-a spus că trebuie să fii în sufragerie. Veneam să văd dacă n-ai vrea să mergem să cinăm undeva împreună, dacă nu-ți face rău, căci e o ceață s-o tai cu cuțitul.

Era Robert de Saint-Loup care sosise încă de dimineață, cîtă vreme îl credeam în Maroc sau pe mare.

Am spus (și tocmăi, Saint-Loup, fără să vrea, mă ajutase la Balbec să-mi dau seama de acest lucru) ce gîndesc despre prietenie ; anume că e lucru atît de mărunț încît abia înțeleg că unii oameni de oarecare geniu, de pildă un Nietzsche, au avut nai-vitatea să-i atribuie anumită valoare intelectuală și să se lipsească, prin urmare, de unele prietenii de care nu i-ar fi legat o stimă intelectuală. Da, m-am mirat totdeauna că un om care exagera atît de mult sinceritatea față de el însuși, încît să se lepede, din scrupul de conștiință, de muzica lui Wagner, și-ar fi închipuit că adevărul se poate realiza în acest mod de expresie, prin firea lucrurilor nedeslușit și neadecuat cum sînt îndeobște faptele și îndeosebi prietenii, și că ar putea avea vreo semnificație oarecare faptul de a-ți părăsi lucrul ca să te duci să vezi un prieten și să plîngi cu el, aflînd știrea mincinoasă că a ars Luvrul. La

Balbec ajunsese să cred că plăcerea de a mă juca cu niște fete era mai puțin funestă vieții spirituale, de care cel puțin rămîne străină, decît prietenia a cărei întreagă sfortare este de-a ne face să sacrificăm singura parte reală și necomunicabilă (altfel decît prin mijlocirea artei) din noi înșine, unui eu superficial care nu-și găsește ca celălalt, bucurie în el însuși, ci află o înduioșare nedeslușită simțindu-se susținut de niște proptele exterioare, găzduit într-o individualitate străină, unde, fericit de sprijinul ce i se acordă, își exprimă tihna în aprobări și se minunează de însușirile cărora le-ar spune cusururi și ar încerca să le îndrepte dacă ar fi vorba de el însuși. De altminteri, defăimătorii prieteniei, fără iluzii dar nu fără remușcări, pot fi cei mai buni prieteni din lume, după cum un artist purtînd în el o capodoperă și care simte că datoria sa ar fi de-a trăi ca să muncească, totuși, ca să nu pară sau să riște de-a fi egoist, își dă viața pentru o cauză inutilă și cu atît mai mare bărbăție, cu cît motivele pentru care ar fi preferat să n-o dea erau din cele dezinteresate. Dar oricare ar fi fost părerea mea despre prietenie, chiar dacă n-ar fi fost vorba decît de plăcerea pe care ea mi-o prilejuia, de o calitate atît de neînsemnată încît semăna cu ceva intermediar între oboseală și plictiseală, nu există băutură atît de fatală care să nu poată deveni în anumite momente atît de prețioasă și întăritoare, dîndu-ne imboldul necesar, căldura pe care nu o putem găsi în noi înșine.

Eram, firește, foarte departe de a voi să-l rog pe Robert, așa cum doream mai acum o oră, să mă facă să revăd femeile din Rivebelle ; dîra pe care o lăsa în mine regretul doamnei de Stermaria nu voia să se șteargă atît de repede, dar în clipa în care nu simțeam în inima mea nici un motiv de

fericire, Saint-Loup intrînd parcă-mi aducea o bunătațe, o veselie, o viață, care erau fără îndoială în afară de mine, dar care mi se ofereau, nu cereau decît să-mi aparțină. Nici el nu înțelesese strigătul meu de recunoștință și lacrimile mele pline de înduioșare. Ce este de altminteri mai paradoxal de afectuos decît unul din acești prieteni — diplomat, explorator, aviator sau militar — așa cum era Saint-Loup, și care plecînd din nou a doua zi la țară, și de acolo Dumnezeu știe unde, parcă ar avea pentru ei înșiși, în seara pe care ne-o consacra, o impresie care te miră că poate, atît este de rară și scurtă, să le fie atît de plăcută, și din moment ce le place atît de mult, că nu-i vezi prelungind-o mai mult sau repetînd-o mai des. O masă luată cu noi, lucru atît de firesc, oferă acestor călători aceeași plăcere stranie și desfătătoare ca bulevardele noastre unui asiatic. Am plecat împreună să cinăm și, în timp ce coboram scara, mi-am adus aminte de Doncières, unde mă duceam în fiecare seară să-l întîlnesc pe Robert la restaurant, și de micile sufragerii uitate. Mi-am adus aminte de una la care nu mă mai gîndisem niciodată și care nu era a hotelului unde cina Saint-Loup, ci a unui hotel mult mai modest, intermediar între han și pensiune de familie, unde erai servit de patroană și de una din servitoarele ei. Zăpada mă făcuse să mă opresc acolo. De altminteri. Robert nu urma să cîneze în seara aceea la hotel și nu voisem să mă duc mai departe. Mi s-au adus bucatele, sus, într-o odăiță toată de lemn. Lampa se stînsese în timpul cînei, servitoarea aprinsese două lumînări. Prefăcîndu-mă că nu văd prea bine, întinzîndu-i farfuria în timp ce-mi servea cartofi, i-am apucat antebrațul gol ca și cum aș fi vrut să o călăuzesc. Văzînd că ea nu și-l trăgea înapoi,

I-am mîngîiat, apoi fără să spun vreun cuvînt, am tras-o toată spre mine, am stîns lumînarea şi i-am spus să mă scotocească, să facă rost de ceva bani. În zilele următoare, mîi s-a părut că plăcerea fizică, pentru a fi gustată, parcă avea nevoie nu numai de această servitoare, dar şi de sufrageria de lemn, atît de izolată. Totuşi, din obişnuinţă, din prietenie, mă întorceam în fiecare seară pînă la plecarea mea din Doncières, la aceea unde cîneau Robert şi prietenii săi. Totuşi, nu m-am mai gîndit mult timp, la acest hotel unde mîncă cu prietenii săi. Nû profităm de loc de viaţa noastră, lăsăm neisprăvite, în amurgurile de vară sau în nopţile timpurii de iarnă, clipele care ni se păruşeră totuşi că puteau cuprinde puţină linişte sau plăcere. Dar aceste clipe nu sînt cu desăvîrşire pierdute. În momentul în care, la rîndul lor, cîntă noi clipe de plăcere care s-ar scurge tot atît de firave şi liniare, ele le aduc temelia, consistenţa unei bogate orchestraţii. Se desfăşoară astfel pînă ce ating una din acele fericiri tip pe care o găseşti numai din cînd în cînd, dar care continuă să existe ; în pilda de faţă, era renunţarea la rest ca să cînezi într-un cadru confortabil care, datorită însuşirii amintirilor, cuprinde într-un tablou al naturii făgăduiala unei călătorii cu un prieten care va răscoli cu toată energia, cu toată dragostea sa, viaţa noastră somnolentă, ne va comunica o plăcere plină de emoţie, foarte deosebită de aceea pe care am putea-o datora propriei noastre sfortări sau distracţiilor mondene ; vom fi numai ai lui, îi vom face jurăminte de prietenie care, izvorite din intimitatea unei ore, rămînînd închise în ea, poate nu vor mai fi respectate a doua zi, dar pe care le putem face fără scrupul lui Saint-Loup, căci, cu un curaj care cuprindea multă înţelepciune şi presen-

timentul că prietenia nu poate fi aprofundată, miine va fi plecat din nou.

Am re trăit serile din Doncières în timp ce coboram scările ; cînd am ajuns deodată în stradă, noaptea aproape deplină sau ceața care parcă stinsese felinarele pe care nu le deosebeai, foarte slabe, decît de aproape, mi-a amintit de nu știu care sosire, seară, la Combray, cînd orașul era încă luminat doar din loc în loc, și cînd bîjbîiam prin el, într-un întuneric umed, călduț și sfînt, de iesle, abia presărat ici și colo cu un muc care nu ardea mai mult decît o lumînare. Ce deosebiri, între acest an, de altminteri nesigur, de la Combray și serile de la Rivebelle revăzute mai adineaori deasupra perdelelor ! Percepîndu-le, încercam un entuziasm care ar fi putut fi rodnic dacă aș fi rămas singur și mi-ar fi înlăturat astfel ocolul multor ani inutili prin care mai aveam să trec înainte de a se arăta vocația invizibilă a cărei poveste este această lucrare. Dacă acest lucru s-ar fi întîmplat în seara aceea, această trăsură ar fi meritat să rămîină mai memorabilă pentru mine decît aceea a doctorului Percepied pe a cărei capră compusesem mica descriere — pe care tocmai o găsisem nu de mult timp, o rinduisem, și o trimiseseam în zadar ziarului *Figaro* — a clopotnițelor din Martinville. Oare pentru că nu mai re trăim anii noștri în șirul lor continuu, zi cu zi, ci în amintirea anchilozată în răcoarea sau în înșorirea unei dimineți sau a unei serii, primind umbra cutărui peisaj izolat, îngrădit, nemișcat, înțepenit și pierdut, departe de tot restul și astfel încît schimbările gradate, nu numai în afară, ci în visurile noastre și în caracterul nostru care evoluează, care ne-au călăuzit pe nesimțite din viața unui timp în cutare altul foarte deosebit, fiind suprimate, dacă re trăim altă amintire extrasă din-

tr-alt an, găsim între ele, grație unor lacune, unor imense lapsusuri de memorie, parcă prăpastia unei diferențe de altitudine, parcă incompatibilitatea dintre două atmosfere respirate și două colorații ambiante de calitate incomparabile? Dar între amintirile pe care le încercasem rînd pe rînd, despre Combray, despre Doncières și despre Rivebelle, simțeam în această clipă ceva mai mult decît o distanță de timp, distanța dintre niște universuri diferite a căror materie n-ar fi aceeași. Dacă aș fi vrut să imit într-o lucrare substanța, în care-mi apăreau cizelate cele mai mărunte amintiri din Rivebelle, ar fi trebuit să dau o nuanță roz, o însușire pe neașteptate translucidă, compactă, răcoroasă și sonoră, substanței care pînă mai acum semăna cu grezia mohorîtă și aspră din Combray.

Dar Robert, după ce sfîrșise să-i dea explicații birjarului, se urcă lîngă mine în trăsură. Ideile care mi se înfățișaseră se risipiră. Sînt zeițe care binevoiesc cîteodată să se arate unui muritor singuratec, la cotitura unui drum, chiar în odaia sa în timp ce doarme, cînd îi aduc în pragul ușii sale buna lor veste. Dar îndată ce ești în tovărășia cuiva, ele dispar, oamenii însoțiți nu le zăresc nici-odată. M-am pomenit aruncat din nou în brațele prieteniei.

În momentul în care sosise, Robert mă vestise că afară este o ceață deasă, dar în timp ce stam de vorbă, ea continua să se îngroașe. Nu era numai negura subțire pe care dorisem să o văd ridicîndu-se din insulă și să ne învăluiască pe doamna de Stermaria și pe mine. La doi pași, felinarele se stingeau și atunci era un întuneric atît de cumplit, ca în plin cîmp, într-o pădure sau într-o molatecă insulă din Bretagne spre care aș fi vrut să mă îndrept; m-am simțit pierdut ca pe coasta vreunei

mări de la miază-noapte unde riști de douăzeci de ori moartea înainte de a ajunge la hanul singuratec ; încetînd de a mai fi un miraj pe care-l cauți, ceața devenea una din acele primejdii împotriva căreia lupți, astfel încît, ca să ne găsim drumul și să ajungem la liman, am întîmpinat greutățile, neliniștea și în sfîrșit bucuria pe care o dă siguranța — atît de insensibilă aceleia care nu e amenințat să o piardă — călătorului nedumerit și înstrăinat. Un singur lucru era cît pe-aci să-mi compromită plăcerea în timpul raitei noastre aventuroase, din pricina uimirii supărătoare care mă cuprinsese o clipă. „Știi, i-am povestit lui Bloch, mi-a spus Saint-Loup că nu prea ții la el, că-l găsești cam vulgar. Așa sînt eu, îmi plac situațiile limpezi“, încheie el cu un aer mulțumit și cu un ton care nu îngăduia răspuns. Eram uluit. Nu numai că aveam cea mai desăvîrșită încredere în Saint-Loup, în lealitatea prieteniei sale, și el o trădase prin ceea ce-i spusese lui Bloch, ba mai mult, mi se părea că n-ar fi trebuit să facă asemenea lucru, atît din pricina cusurilor cît și a însușirilor sale, datorită acelei educații extraordinare agonisite, care putea exagera politețea pînă la anumită lipsă de sinceritate. Aerul său triumfător era acela pe care-l adoptăm ca să ascundem vreo încurcătură, mărturisind un lucru pe care știm că n-am fi trebuit să-l facem ; exprima el oare inconștiență ? Prostie înălțînd la rangul de virtute un cusur pe care nu i-l cunoșteam ? Un acces de proastă dispoziție trecătoare împotriva-mi îl îndemna oare să mă părăsească sau înregistra un acces de proastă dispoziție trecătoare față de Bloch căruia ar fi vrut să-i spună ceva neplăcut, fie chiar cu riscul de-a mă compromite ? În timp ce-mi spunea aceste cuvinte vulgare, pe fața lui

se întipărea de altminteri o sinuozitate îngrozitoare pe care n-am deosebit-o la el decât o dată sau de două ori în viață, care, urmînd la început cam mijlocul feței, după ce cobora pînă la buze, le strîmba, le dădea o expresie hîdă, de josnicie, aproape de bestialitate cu totul trecătoare și fără îndoială ancestrală. Pesemne că, în aceste clipe care fără îndoială se repetau numai o dată la doi ani, avea o eclipsă parțială a propriului său eu, prin faptul că în el se strecura personalitatea vreunui strămoș, care se reflecta în el. Nu numai aerul multumit al lui Robert, dar și cuvintele sale : „Îmi plac situațiile limpezi“, puteau fi atribuite aceleași îndoieli și ar fi trebuit să-i atragă aceeași dojană. Voiam să-i spun că celui ce-i plac situațiile limpezi trebuie să aibă accese de sinceritate în ce-l privește, iar nicidecum o virtute ce se înduplecă prea lesne pe spinarea altora. Dar trăsura oprise în fața restaurantului a cărui mare fațadă cu geamlîc și strălucire reușea singură să pătrundă întunericul. Datorită luminilor confortabile dinăuntru, însăși ceața parcă-ți indica pe trotuar intrarea, cu bucuria acelor lachei care reflectează dispoziția stăpînului ; ea se iriza cu nuanțele cele mai gingașe și indica intrarea ca acea coloană luminoasă care-i călăuzise pe evrei. Aici erau de altminteri mulți clienți evrei. Căci tocmai în acest restaurant, Bloch și prietenii săi poposiră mult timp, amețiți de un post tot atît de înflămînzător ca și cel ritual, care cel puțin are loc numai o dată pe an, de cafea și de curiozitate politică, pentru a se întîlni seara. Orice excitație mintală dînd o valoare care primează, o calitate superioară obiceiurilor în legătură cu ea, nu există gust oarecum mai viu care să nu alcătuiască astfel în jurul său o societate pe care o leagă și în care considerația celor-

Alți membri este aceea pe care fiecare o caută mai cu seamă în viața lui. Aici, fie chiar într-un mic oraș de provincie, veți găsi oameni pasionați de muzică ; timpul lor cel mai prețios, banul lor cel mai de preț e cheltuit în ședințe de muzică de cameră, în întîlnirile unde se discută muzică, în cafenelele unde se întîlnesc între amatori și unde vin în contact cu muzicieni. Alții, entuziasmați de aviație, țin să fie bine văzuți de bătrînul chelner de la barul cu geamlîc cocoțat în vîrfurile aerodromului ; ferit de vînt, ca în colivia de sticlă a unui far, va putea urmări în tovărășia unui aviator care nu zboară în acest moment, evoluțiile unui pilot executînd loopinguri, în timp ce altul, invizibil mai acum o clipă, tocmai aterizează brusc, prăbușindu-se cu zgomotul asurzitor al aripilor păsării Rock. Mica coterie care se întîlnea încercînd să perpetueze, să adîncească emoțiile fugare ale procesului lui Zola, atribuia de asemenea o mare însemnătate acestei cafenele. Dar ea era rău văzută aici de tinerii nobili care alcătuiau cealaltă parte a clientelei și care aleseseră altă sală a cafenelii, despărțită de aceasta numai printr-un parmaclic împodobit cu verdeață. Ei îl considerau pe Dreyfus și pe partizanii săi drept trădători, deși peste douăzeci și cinci de ani, ideile avînd timpul să se rînduiască și dreyfusismul să dobîndească în istorie oarecare eleganță, fiii bolșevizați și dansatori ai acelorași nobili, vor spune răspicat „intelectualilor“ care-i întrebau, că dacă ar fi trăit în acea epocă, ar fi fost cu siguranță de partea lui Dreyfus, fără să prea știe mai mult despre acest proces decît despre contesa Edmond de Pourtalès sau marchiza de Gallifet, alte splendori care se stinseseră atunci cînd ei se nașteau. Căci în seara cu ceață, nobilii din cafenea căreia aveau să fie mai tîrziu părinții

acestor tineri intelectuali, dreyfusarzi retrospectivi, erau încă flăcăi. Firește că familiile tuturor aveau în vedere vreo căsătorie bogată, care nu fusese realizată de nici unul. Încă virtuală, această căsătorie bogată dorită în același timp de mai mulți (de bună seamă mai multe „partide bogate“ erau luate în considerație, dar, în sfârșit, numărul zestreilor mari era cu mult mai mic decât acela al candidaților) se mulțumeau să semene oarecare rivalitate între acești tineri.

Din nenorocire pentru mine, Saint-Loup întinzându-mi câteva minute ca să-mi spună birjarului să vină să ne ia după cină, a trebuit să intru singur. Ori, ca să încep, odată intrat pe ușa ce se învîrtește cu care nu eram obișnuit, am crezut că nu voi mai ajunge să ies din ea. (Să spunem în treacăt, pentru amatorii unui vocabular mai precis, că, în ciuda aparențelor ei pașnice, acestei uși îngrădite i se spune ușă-revolver, de la expresia engleză *revolving door*.) În seara aceea, patronul neîndrăznind să iasă afară de frică să nu se ude, nici să-și părăsească clienții, stătea totuși lângă intrare ca să aibă plăcerea de-a asculta doleanțele voioase ale clienților ce soseau înseninați de mulțumirea oamenilor care ajunseseră anevoie și cu teama de-a se rătăci. Totuși, vesela cordialitate a întâmpinării sale fu risipită de vederea unui necunoscut care nu știa să se descurce în ușa mobilă de sticlă. Acest semn flagrant de ignoranță îl făcu să încrunte din sprâncenă, ca un examinator care nu prea vrea să rostească acel *dignus est intrare*. Spre culmea nenorocului, m-am dus să iau loc în sala rezervată aristocrației, de unde veni să mă scoată cu violență, arătându-mi cu o mojiție căreia i se conformară îndată toți chelnerii, un loc în altă sală, care-mi plăcu cu atît mai puțin cu cît canapeaua

pe care se afla el era plină de lume (și aveam în fața mea ușa rezervată evreilor care nu se mai învîrtea, ci deschizîndu-se și închizîndu-se în fiecare clipă, îmi prilejuia un frig îngrozitor). Dar patronul îmi refuză altul, spunîndu-mi: „Nu, domnule, nu pot stingheri toată lumea pentru dumneavoastră“. Uită de altminteri curînd de clientul întîrziat și stingheritor ce eram, captivat de sosirea fiecărui nou sosit, care, înainte de a-și comanda țapul, copanul de pui rece sau grogul (ora cinei trecuse de mult), trebuia să-și plătească tributul, ca în vechile romane, și să-și povestească aventura în momentul cînd pătrundea în acest azil de căldură și de siguranță, unde, datorită contrastului cu mediul din care scăpase, domnea veselia și camaraderia care glumesc în bună înțelegere la focul unui bivuac.

Unul povestea că trăsura lui, crezînd că ajunsese la Podul Concordiei, înconjurase de trei ori Invalizii, altul că a lui încercînd să coboare *avenue des Champs-Élysées*, intrase într-un desîș din Rond, din care îi trebuise trei sferturi de oră să se descurce. Urmau apoi tînguierile împotriva ceții, a frigului, a tăcerii mormîntale a străzilor, rostite sau ascultate cu aerul excepțional de vesel care-și avea explicația în atmosfera plăcută a sălii unde, cu excepția locului meu, era cald, în lumina vie care făcea să clipească ochii obișnuiți să nu mai vadă și în zgomotul conversației care reactiva urechile.

Noii sosiți nu-și stăpîneau vorba. Ciudățenia peripețiilor care li se păreau unice îi ardea pe limbă și căutau din ochi pe cineva cu care să înceapă conversația. Însuși patronul pierdea sentimentul distanțelor și nu se temea să spună: „Domnul principe de Saint-Foix s-a rătăcit de trei ori venind de

la Porte Saint-Martin", rîzînd și arătînd în același timp, ca la o prezentare, pe celebrul aristocrat unui avocat izraelit de care, în orice altă zi, l-ar fi despărțit o barieră cu mult mai greu de trecut decît bolta împodobită cu verdeață. „De trei ori, vă dați seama", spuse avocatul ducînd mîna la pălărie. Principele nu gustă fraza de apropiere. Făcea parte dintr-un grup aristocratic pentru care exercițiul impertinenței, chiar la adresa nobilimei cînd aceasta nu era de cea mai înaltă treaptă, parcă era singura îndeletnicire. A nu răspunde unui salut, dacă omul politicos recidivează, a rînji cu un aer batjocoritor sau a-ți da capul pe spate cu un aer furios ; a te preface că nu recunoști un om vîrstnic care le-a făcut un serviciu ; a rezerva mîna și salutul ducilor și prietenilor cu totul intimi ai ducilor pe care aceștia li-i prezenta ; aceasta era atitudinea acestor tineri și îndeosebi a principelui de Foix. Asemenea atitudine era favorizată de zăpăceala primei tinereți (cînd pari ingrât și te arăți mitocan chiar în rîndurile burgheziei, pentru că uitînd să scrii de mai multe luni unui binefăcător căruia i-a murit soția, nu-l mai saluți ca să simplifici lucrurile), dar ea era inspirată mai cu seamă de un snobism de castă foarte ascuțit. Este adevărat că, în felul anumitor afecțiuni nervoase ale căror manifestări se atenuează cu vîrsta, îndeobște acest snobism înceta de-a se manifesta într-un chip atît de ostil la cei ce-fuseseră niște tineri atît de nesuferiți. După ce a trecut tinerețea, omul stăruie rareori izolat în obrăznicie. Credeai că numai ea există, și descoperi deodată, oricît ai fi de principe, că mai există și muzica, literatura, chiar deputăția. Astfel, rînduiala valorilor omenești se schimbă și intri în vorbă cu oamenii pe care-i fulgerai altădată cu privirea. Mare noroc pe cei ce-au avut răbdarea

să aștepte și ale căror caractere sînt destul de bune — dacă se putea exprima astfel — ca să încerce plăcere acceptînd la vîrsta de patruzeci de ani favoarea și primirea care le fusese refuzată cu asprime la douăzeci de ani.

De vreme ce se înfățișează prilejul, se cuvine să spun, cu privire la principele de Foix, că făcea parte dintr-o coterie alcătuită din doisprezece pînă la cincisprezece tineri și dintr-un grup mai restrîns de patru. Cea dintîi avea acea caracteristică ce-i lipsea cred principelui, că acești tineri prezentau fiecare o îndoită înfățișare. Putrezi de datorii, păreau niște oameni de nimic în ochii furnizorilor lor, deși acestora le plăcea să le spună : „Domnul conte, domnul marchiz, domnul duce...” Nădăjduiau să iasă din încurcătură grație vestitei „căsătorii bogate”, căreia i se mai spunea „sacul cel mare”, iar cum zestrele mari la care rivneau se mărgineau doar la vreo patru sau cinci, își îndreptau pe ascuns bateriile asupra aceleiași logodnice. Iar taina era atît de bine păstrată, încît cînd unul din ei, venind la cafenea, spunea : „Dragii mei, țin prea mult la voi ca să nu vă vestesc logodna mea cu domnișoara d'Ambresac”, răsunau mai multe exclamații ; mulți din ei crezînd că lucrul era pus la cale în folosul lor cu aceeași domnișoară, nu aveau sîngele rece necesar ca să înăbușe în primul moment expresia furiei și a uimirii lor. „Va să zică îți face plăcere să te însori, Bibi ?” nu se putea abține de a exclama principele de Châtellerault care lăsa să-i cadă furculița din mînă de uimire și de deznădejde, căci crezuse că aceeași logodnă cu domnișoara d'Ambresac va fi în curînd adusă la cunoștință publică, dar cu el, Châtellerault. Totuși, numai Dumnezeu știe ce povestise tatăl său cu viclenie familiei d'Ambresac

despre mama lui Bibi. „Va să zică îți face plăcere să te însori!“ nu se putea el opri să-l întrebe a doua oară pe Bibi, care, mai bine pregătit, căci avusese tot timpul să-și aleagă atitudinea de cînd lucrul era „aproape oficial“, răspundea surîzînd : „Nu sînt mulțumit că mă însor, lucru la care nici nu rîvneam, ci că mă însor cu Daisy d'Ambresac, pe care o găsesc delicioasă“. În răstimpul cît durase acest răspuns, domnul de Châtellerault își revenise în fire, dar se gîndea că trebuie să-și schimbe cît mai repede obiectivul în direcția domnișoarei de Canourque sau a lui miss Forster, marile partide nr. 2 și nr. 3, să solicite îngăduința creditorilor ce așteptau căsătoria d'Ambresac, și, în sfîrșit, să explice aceloră căroră le spusese și el că domnișoara d'Ambresac este încîntătoare, că această căsătorie este bună pentru Bibi, dar că el s-ar fi stricat cu toată familia lui dacă ar fi luat-o în căsătorie. Avea să pretindă că doamna de Soléon mersese atît de departe încît spusese că nu-l va mai primi.

Dar dacă păreau niște oameni de nimic în ochii furnizorilor, ai patronilor de restaurante etc., în schimb, ființe duble, îndată ce se aflau în lume, nu mai erau cîntăriți după averea lor prăpădită și după experiențele triste în voia căroră se lăsau, încercînd să o cîrpească. Deveneau iarăși domnul principe, domnul duce cutare, și erau cîntăriți numai după blazoanele lor de noblețe. Un duce aproape miliardar, și care parcă întrunea toate însușirile, era rînduit în urma lor, căci, capi de familie, fuseseră odinioară principii suverani ai unei țărișoare unde aveau dreptul de a bate monedă etc... Adesea în această cafenea, unul pleca ochii cînd altul intra, ca să nu-l silească pe acesta să-l salute. Căci, în goana sa imaginativă după

avere, invitasе la cină un bancher. Ori de cîte ori un om de lume intră, în asemenea condiții, în legătură cu un bancher, acesta-l face să piardă vreo sută de mii de franci, ceea ce nu-l împiedică pe omul de lume să înceapă din nou cu altul. Continui să arzi luminări și să consulți medici.

Dar principele de Foix, el însuși bogat, nu făcea parte numai din această coterie elegantă alcătuită din vreo cincisprezece tineri, ci dintr-un grup mai închis și nedespărțit de patru, din care făcea parte și Saint-Loup. Nu erau niciodată invitați unul fără altul, li se spunea cei patru gigolo, erau totdeauna văzuți împreună la plimbare, cînd erau invitați la vreun castel li se dădeau odăi care comunicau între ele, astfel încît, cu atît mai mult cu cît tuspatri erau foarte frumoși, sumedenie de zvonuri circulau pe seama intimității lor. Le-am putut dezminți în chipul cel mai categoric în ce-l privea pe Saint-Loup. Dar lucru curios, cînd s-a aflat mai tîrziu că aceste zvonuri nu erau neîntemeiate în ce-i privea pe tuspatri, în schimb fiecare din ei le ignorase cu desăvîrșire în legătură cu ceilalți trei. Totuși, fiecare încercase să se informeze asupra celorlalți, fie ca să potolească o dorință, sau mai degrabă o ură, să împiedice o căsătorie, să aibă oarecare superioritate asupra prietenului dat de gol. Un al cincilea (căci grupurile de patru sînt totdeauna alcătuite din mai mulți decît patru) se alipise celor patru platonicieni, care era și mai platonician decît ceilalți. Dar scrupulele religioase îl țineau în frîu și după ce grupul celor patru se desbinase, iar el se însurase, tată de familie, închinîndu-se la Lourdes pentru ca viitorul său copil să fie băiat sau fată și, între timp, se dădea la militari.

Cu tot felul de a fi al principelui, cuvintele rostite în fața lui fără să-i fi fost direct adresate îl miniaseră mai puțin decît dacă ar fi fost spuse de-a dreptul. Ba mai mult, seara aceasta avea ceva excepțional. În sfîrșit, avocatul n-avea mai mulți sorti să facă cunoștință cu principele de Foix decît birjarul care-l condusese pe acest nobil senior. Iar acesta din urmă crezu că poate răspunde, cu un aer totuși bătos și ca unei persoane care nu este de față, acestui interlocutor care, grație ceții, era ca un tovarăș de călătorie întîlnit pe o plajă situată la capătul pămîntului, bătută de vînturi sau învăluită în pîclă. „Totul nu e că te pierzi, dar că nu te mai regăsești.“ Justețea acestei cugetări izbi pe patron pentru că o mai auzise exprimată de mai multe ori în această seară.

Intr-adevăr, obișnuia să compare totdeauna ce auzea sau ce citea cu un anume text cunoscut, și simțea trezindu-i-se admirația cînd nu deslușea vreo deosebire. Această stare de spirit nu poate fi trecută cu vederea, căci aplicată conversațiilor politice, lecturii ziarelor, formează opinia publică, și face astfel posibile cele mai mari evenimente. Mulți patroni de cafenele germani, admirîndu-și doar consumatorii sau ziarul lor, cînd spuneau că Franța, Anglia și Rusia „ațîțau“ Germania, au făcut posibil, în momentul Agadirului, un război, care de altfel n-a izbucnit. Istoricii, dacă, pe bună dreptate, au renunțat să explice actele popoarelor prin voința regilor, trebuie să o înlocuiască prin psihologia omului, a omului mediocru.

Patronul cafenelii în care tocmai intrasem aplica de cîtva timp, în politică, mentalitatea sa de profesor de declamație numai unui anumit număr de bucăți în legătură cu afacerea Dreyfus. Dacă nu recunoștea termenii cunoscuți în cuvintele unui client

sau în coloanele unui ziar, spunea să articolul e plicticos, sau clientul lipsit de sinceritate. Principele de Foix îl minună dimpotrivă ; încît abia lăsa interlocutorului său răgazul să-și încheie fraza. „Foarte bine, domnule principe, foarte bine (ceea ce în fond voia să spună : recitat fără greșală), asta este, așa este“, exclama el, dilatat, cum se exprimă cele *O mie și una de nopți*, „la limita satisfacției“. Dar principele dispăruse în sala mică. Apoi, cum viața își relua cursul chiar după întîmplările cele mai ciudate, cei ce ieșeau din marea de ceață își comandau, unii consumația, alții supeul ; iar printre aceștia, niște tineri de la Jockey Club care din pricina caracterului anormal al zilei nu șovăiră să se instaleze la două mese din sala mare, și fură astfel foarte aproape de mine. Cataclismul statornicise astfel din sala mică în cea mare, între toți acești oameni stimulați de confortul restaurantului după lungile lor rătăcirii, în oceanul de ceață, o familiaritate din care numai eu eram exclus și care semăna pesemne cu aceea care domnea în corabia lui Noe.

Deodată, l-am văzut pe patron făcînd temenele, pe chelneri alergînd în păr, ceea ce-i îndemnă pe toți clienții să-și întoarcă privirile. „Repede, che-mați-mi-l pe Cyprien, o masă pentru domnul marchiz de Saint-Loup“, exclama patronul, pentru care Robert nu era numai un mare senior bucurîndu-se chiar în ochii principelui de Foix de un adevărat prestigiu, ci un client care ducea o viață foarte largă și cheltuia mulți bani în acest restaurant. Clienții din sala mare priveau cu curiozitate, iar cei din cea mică își lăudau care mai de care prietenul care sfîrșea să-și șteargă picioarele. Dar în clipa în care era să pătrundă în sala mică, mă zări în cea mare. „Dumnezeule, exclamă el, ce faci acolo, cu ușa deschisă în față-ți“, spuse el arun-

cînd o privire furioasă patronului care alergă să o închidă, aruncînd vina pe chelneri : „Le spun totdeauna să o țină închisă“.

Fusesem silit să deranjez masa mea și altele din fața ei, ca să mă îndrept spre el. „De ce n-ai stat locului ? Preferi să cinezi acolo decît în sala mică ? Ai să îngheți, sărmanul de tine. Ai să-mi faci plăcerea să închizi ușa asta“, spuse el patronului. „Îndată, domnule marchiz, clienții care vor veni de acum înainte vor trece prin sala mică, s-a făcut.“ Ca să-și arate și mai bine rîvna, trimise pentru această operație după un *maitre d'hotel* și după mai mulți chelneri, în timp ce rostea, cu voce tare, niște amenințări grozave, dacă ea nu va fi dusă la bun sfîrșit. Îmi manifestă niște semne de respect exagerate ca să uit că ele nu începuseră încă de la sosirea mea, ci numai după aceea a lui Saint-Loup și, ca să nu fi crezut totuși că ele se datorau prieteniei pe care mi-o arăta clientul său bogat și aristocratic, îmi adresă, pe ascuns, niște surîsuri în care parcă se vădea o simpatie cu totul personală.

Cuvintele unui consumator rostite în spatele meu mă făcură să întorc o clipă capul. Auzisem în locul cuvintelor : „Aripă de pui, foarte bine, puțină șampanie, dar nu prea seacă“, pe acestea : „Eu aș prefera niște glicerină. Da, caldă, prea bine“. Voisem să văd cine era ascetul care-și impunea asemenea menu. Mi-am întors repede capul în direcția lui Saint-Loup, ca să nu fiu recunoscut de ciudatul musafir. Era un doctor pe care-l cunoșteam, căruia un client, profitînd de ceață ca să-l rețină în această cafenea, îi solicita o consultație. Medicii, ca și oamenii de bursă, spun „eu“.

Între timp îl priveam pe Robert și mă gîndeam la următoarele : în această cafenea erau, cunoscusem în viață mulți străini, intelectuali, pictori de tot

soiul, resemnați la rîsul pe care-l stîrnea pelerina lor pretențioasă, cravatele 1830 și mai cu seamă mișcărilor lor stîngace, mergînd pînă la a-l provoca să arate că nu se sinchisesc de el, și care erau oameni de o reală valoare intelectuală și morală, de o adîncă sensibilitate. Ei displăceau — mai cu seamă evreii, evreii neasimilați bincînteles, n-ar putea fi vorba de alții — celor ce nu puteau suferi o înfățișare ciudată, smintită (ca Bloch Albertinei). Îndeobște, îți dădeai mai tîrziu seama că dacă împrejura-rea că aveau părul prea lung, nasul și ochii prea mari, gesturi teatrale și bruște se întorcea împotri-vă-le, era copilăresc să-i judeci din acest punct de vedere, căci aveau mult duh, inimă bună și erau, cînd îi cunoșteai mai bine, niște oameni la care pu-teai ține foarte mult. În ce privește îndeosebi evreii, erau puțini ai căror părinți să nu fi avut o inimă ge-neroasă, o inteligență înțelegătoare, o sinceritate, alături de care mama, lui Saint-Loup și ducele de Guermantes să nu fi făcut decît o mizeră figură mo-rală prin uscăciunea, religiozitatea lor superficială care nu înfiera decît scandalurile, și apologia care o făceau unui creștinism ce ducea infailibil (pe căile neprevăzute ale inteligenței mai presus de toate prețuită), la o colosală căsătorie de interes. Dar în sfîrșit, oricum s-ar fi îmbinat cusururile părinților într-o zămislire nouă de însușiri, la Saint-Loup domnea cea mai încîntătoare înțelegere și sinceri-tate. Atunci, trebuie să o spunem întru gloria „ne-muritoare“ a Franței, cînd aceste însușiri se găsesc la un francez sadea, fie că e aristocrat sau din po-por, ele înfloresc — ar fi prea exagerat să spunem că îmbobocesc, căci în ele stăruie măsura și re-zerva — cu o grație pe care străinul, oricît de sti-mabil ar fi, nu ne-o oferă. Firește, alții posedă de asemenea însușiri intelectuale și morale, și dacă

trebuie să treci la început prin ceea ce displace și ceea ce izbește și ceea ce te face să surizi, ele nu sînt mai puțin prețioase. Dar e oricum lucru frumos și poate exclusiv francez, că ceea ce judecata echității consideră frumos, că ceea ce valorează ceva în perspectiva minții și a inimii să fie mai întîi o încîntare pentru ochi, colorat cu grație, cizelat cu precizie, să realizeze și în materia și în forma sa desăvîrșirea lăuntrică. Îl priveam pe Saint-Loup, și-mi spuneam că e lucru frumos cînd nu există dizgrație fizică să slujească drept vestibul grațiilor lăuntrice, și că aripile nasului sînt delicate și perfect desenate ca acelea ale unor fluturași care se așază pe florile livezilor în jurul Combrayului ; și că adevăratul *opus francigenum*, a cărui taină nu s-a pierdut încă din veacul al XIII-lea, și care nu va pieri nici cu bisericile noastre, nu sînt îngeri de piatră de la Saint-André-des-Champs, cît tinerii francezi, nobili, burghezi sau țărani, cu chipul sculptat cu acea gingășie și acea sinceritate care au rămas tot atît de tradiționale ca pe porticul vestit, dar și creatoare.

După ce se duse o clipă să vegheze chiar el la închiderea ușii și la comandarea cinei (stăruind mult să luăm „carne măcelărească“, păsările nefiind, fără îndoială, faimoase) ; patronul se întoarse să ne spună că domnul principe de Foix ar fi dorit ca domnul marchiz să-i îngăduie să cîneze la o masă lîngă a lui. „Dar toate sînt ocupate“, răspunse Robert văzînd mesele care o blocau pe a mea. „Dacă-i vorba numai de asta, nu face nimic, dacă i-ar fi pe plac domnului marchiz, mi-ar fi foarte ușor să rog pe acești domni să se mute. Sînt unele lucruri ce se pot face pentru domnul marchiz.“ „Tu trebuie să hotărăști, îmi spuse Saint-Loup. Foix este un băiat bun, nu știu dacă te va plictisi, e mai puțin

prost decît mulți alții.“ I-am răspuns lui Robert că mi-ar face de bună seamă plăcere, dar că de vreme ce cinam cu el și mă simțeam atît de fericit, aș fi preferat cu atît mai mult să fim singuri. „Ah ! domnul principe are un palton foarte frumos“, spuse patronul în timp ce deliberam. „Da, îl cunosc“, răspunse Saint-Loup. Voiam să-i povestesc lui Robert că domnul de Charlus ascunsese cunatei sale că mă cunoaște și să-l rog să-mi spună care poate fi pricina, dar m-a împiedicat sosirea domnului de Foix. Venind să vadă dacă rugămintea lui era acceptată, l-am zărit oprindu-se la doi pași de noi. Robert ne prezentă, dar nău-i ascunse prietenului său că, avînd de discutat ceva cu mine, prefera să fim singuri. Principele se depărtă, adăugînd salutului de adio pe care mi-l adresă, un surîs îndreptat spre Saint-Loup și prin care voia să se scuze din pricina dorinței acestuia de-a scurta o prezentare pe care ar fi vrut-o mai lungă. Dar în acest moment Robert, parcă fulgerat de o idee subită, se îndepărtă cu camaradul său, după ce-mi spusese : „Îa oricum loc și începi de cineză, mă întorc îndată“, și dispăru în sala mică. M-au mîhnit adînc tinerii șic pe care nu-i cunoșteam, istorisind poveștile cele mai ridicole și cele mai răuvoitoare pe seama marelui-duce moștenitor de Luxemburg (fost conte de Nassau), pe care-l cunoscusem la Balbec și care-mi dăduse dovezi atît de gingașe de simpatie în timpul bolii bunicii. Unul susținea că el spusese ducesei de Guermantes : „Pretind ca toată lumea să se ridice cînd trece soția mea“, iar ducesa răspunsese (ceea ce n-ar fi fost numai lipsit de inteligență, dar și de exactitate, căci buñica tinerei principese fusese totdeauna cea mai cinstită femeie din lume) : „Dacă trebuie să ne sculăm cînd trece soția ta, asta o va deosebi de

bunică-sa, căci pentru ea bărbații se culcau". Apoi povestiră că marele-duce ducându-se să o vadă anul acesta pe matusa sa, principesa de Luxembourg, la Balbec, și trăgînd la Grand-Hotel, el se plinsese directorului (prietenul meu), că nu pusese să se înalțe fanionul Luxemburgului deasupra digului. Ori, acest fanion fiind mai puțin cunoscut și mai puțin folosit decît drapelele Angliei sau ale Italiei, mai multe zile fuseseră necesare pînă să și le procure, spre marea nemulțumire a tinărului mare-duce. N-am crezut nimic din această poveste, dar mi-am făgăduit că, îndată ce mă voi duce la Balbec, să-l întreb pe directorul hotelului, astfel încît să mă încredințez că ea este doar o născocire. Așteptîndu-l pe Saint-Loup, l-am rugat pe patron să pună să mi se servească pîine. „Numaidecit, domnule baron“. „Nu sînt baron“, i-am răspuns cu un aer de tristețe luat în glumă. „Oh! iertați-mă, domnule conte!“ N-am avut timpul să fac să se audă o a doua protestare, după care aș fi ajuns cu siguranță „domnul marchiz“; Saint-Loup se ivi din nou, atît de repede după cum spusese, purtînd în mînă paltonul de lînă al principelui, căruia am înțeles că-l ceruse ca să-mi țină cald. Îmi făcu semn de departe să nu mă deranjez, înaintă, ar fi trebuit să mișc iarăși masa sau să schimb locul, ca să se fi putut așeza. După ce intră în sala mare, se urcă ușor pe băncile de catifea roșie așezate de-a lungul pereților și pe care, în afară de mine, sedeau numai vreo trei sau patru tineri de la Jockey Club, cunoscuți de-ai lui care nu putuseră găsi loc în sala mică. Între mese erau întinse, la oarecare înălțime, niște fire electrice; Saint-Loup le sări cu îndemînare, fără să se sinchisească de ele, așa cum ar fi sărit cu un cal de curse un obstacol; stînjedit că el se

străduia numai pentru mine și în scopul de a-mi evita o mișcare foarte simplă, eram în același timp minunat de sîrguința cu care prietenul meu săvîrșea acest exercițiu de voltijă ; și nu eram singurul ; căci deși ar fi gustat-o fără îndoială mai puțin din partea unui client mai puțin aristocrat și mai puțin generos, patronul și chelnerii erau fascinați, ca niște cunoscători la peluză ; ca și paralizat, un chelner stătea nemișcat cu o tavă pe care niște clienți de alături o așteptau ; iar cînd Saint-Loup, trebuind să treacă în spatele prietenilor săi se urcă pe marginea spetezei și păși pe ea ținîndu-și echilibrul, cîteva aplauze discrete izbucniră din fundul sălii. Ajungînd, în sfîrșit, la nivelul meu, își înfrînă pe loc avîntul cu precizia unui comandant în fața tribunei unui suveran, și, inclînîndu-se, îmi întinse cu un aer curtenitor și supus paltonul de lînă, pe care, îndată ce luă loc lîngă mine și fără să fiu nevoit să fac o mișcare, îl potrivea, ca un șal ușor și cald, pe umerii mei.

— Spune-mi, pînă nu uit, îmi zise Robert, unchiul meu Charlus are să-ți spună ceva. I-am făgăduit că te voi trimite mîine seară la el acasă.

— Tocmai vream să-ți vorbesc despre el. Dar mîine seară cinez la mătușa ta Guermantes.

— Da, Oriane are mîine coganite ~~zaiafet~~ la care nu sînt invitat. Dar unchiul meu Palamède ar vrea să nu te duci acolo. Nu te poți scuza ? În orice caz, du-te după petrecere la unchiul Palamède. Cred că ține să te vadă. Te-ai putea duce la el pe la unsprezece. Nu uita, la unsprezece, mă însărcinez să-l previn. E foarte susceptibil. Se va supăra pe tine, dacă nu te duci la el. Iar petrecerile la Oriane se sfîrșesc totdeauna, devreme. Dacă te mîrginești numai la cină, poți fi foarte bine la unsprezece la unchiul meu. De altminteri și eu aș fi tre-

buit să o văd pe Oriane, pentru locul meu din Maroc, pe care-aş vrea să-l schimb. E atît de drăguţă în asemenea privinţe şi are mare trecere la generalul de Saint-Joseph de care depinde asta. Dar nu-i spune nici un cuvînt. Am vorbit cu principesa de Parma, lucrurile vor merge de la sine. Ah ! Marocul, e foarte interesant. Cîte n-ar fi de spus ! Acolo sînt oameni foarte subţiri. Desluşeşti paritatea inteligenţei.

— Nu crezi că germanii ar putea ajunge pînă la război pentru Maroc ?

— Nu, şi pe ei îi plictiseşte şi, la urma urmelor, e foarte firesc. Dar împăratul e paşnic. Ne fac mereu să credem că vor război, ca să ne silească să cedăm. Ca la poker. Principele de Monaco, agentul lui Wilhelm al II-lea vine şi ne spuse în taină că Germania se năpusteşte pe noi dacă nu cedăm. Atunci, cedăm. Dar dacă n-am ceda, n-ar izbucni nici un război. N-ai decît să te gîndeşti ce lucru cosmic ar fi un război astăzi. Mai catastrofal decît *Potopul* şi *Amurgul zeilor*. Numai că ar fi mai scurt.

Îmi vorbi de prietenie, de predilecţie, de regret, deşi, ca toţi călătorii de soiul său, avea să plece a doua zi pentru cîteva luni pe care urma să le petreacă la ţară şi să se întoarcă numai pentru vreo patruzeci şi opt de ore la Paris înainte de-a se duce în Maroc (sau aiurea) ; dar cuvintele pe care le arunca astfel în căldura care-mi încînta inima în seara aceea aprinseră în ea o gingaşă reverie. Rarele noastre întîlniri în doi, şi mai cu seamă aceasta, înseamnă de atunci o dată în memoria mea. Pentru el, ca şi pentru mine, fu scara prieteniei. Totuşi, aceea pe care o încercam în acel moment (şi din pricina asta nu fără oarecare remuşcări), mă temeam că nu era de loc aceea care i-ar fi plăcut să o inspire. Încă copleşit de plăcerea

pe care o încercasem văzîndu-l înaintînd în galop mic și atingînd grațios ținta, simțeam că această plăcere se datora faptului că fiecare din mișcările desfășurate de-a lungul peretelui, pe bancă, își avea semnificația, cauza, poate în firea individuală a lui Saint-Loup, dar și mai mult în aceea pe care o moștenise prin naștere și educație de la neamul său.

Un gust sigur în rînduiala nu a frumosului, ci a apucăturilor și care în prezența unei împrejurări noi îngăduie bărbatului elegant să sesizeze numai-decît — ca un muzician pe care-l rogi să-ți cînte o bucată necunoscută — sentimentul, mișcarea pe care ea o reclamă și să-i adapteze mecanismul, tehnica ce i se potrivesc cel mai bine, apoi îngăduie acestui gust să se manifeste fără constrîngerea nici unei alte considerațiuni de care atîți tineri burghezi ar fi fost paralizați, atît de teama de a fi ridicoli în ochii altora pentru că ar fi călcat conveniențele, cît și de a părea prea prevenitori față de prietenii lor, și care era înlocuit la Robert cu un dispreț pe care de bună seamă nu-l încercase niciodată în inima sa, dar pe care-l primise moștenire în trupul său și care mlădiase apucăturile strămoșilor săi într-o familiaritate care, credeau ei, nu poate decît măguli și încînta pe acela căruia i se adresează ; în sfîrșit, o nobilă liberalitate care, neținînd seama de atîtea avantaje materiale (risipa de cheltuieli în acest restaurant sfîrșise prin a face din el, aici ca și aiurea, clientul cel mai la modă și marele favorit, situație pe care o sublinia rîvna pe care i-o manifestau nu numai slugile, ci tot tineretul cel mai strălucit), îl făcea să le strivească ca acele bănci de purpură efectiv și simbolic călcate în picioare, asemenea unui drum somptuos care nu-i plăcea prietenului meu decît pentru că-i în-

găduia să se îndrepte spre mine cu mai multă grație și repeziciune ; acestea erau însușirile, cu totul esențiale aristocrației, care, de după trupul nu opac și obscur cum ar fi fost al meu, ci semnificativ și străveziu, scoteau la iveală, ca printr-o operă de artă, puterea iscusită, eficiență care a creat-o, și făceau ca mișcările acestei curse ușoare pe care Robert o desfășurase de-a lungul peretelui, să fie tot atât de inteligibilă și încântătoare ca aceea unor călători sculptați pe o friză. „Din păcate, și-ar fi spus Robert, merită osteneala că mi-am petrecut tinerețea disprețuind nașterea, cinstind numai dreptatea și inteligența, alegând în afară de niște prieteni care-mi erau impuși, niște tovarăși neîndeminateci și prost îmbrăcați dacă erau elocvenți, pentru ca singura ființă care se ivește în mine, despre care păstrezi o amintire prețioasă, să nu fie aceea pe care voința mea, străduindu-se și meritând, a modelat-o după asemănarea mea, ci una care nu e opera mea, care nici măcar nu este eu, pe care am disprețuit-o și am încercat totdeauna s-o înving ; merită osteneala că mi-am iubit prietenul preferat așa cum l-am iubit, pentru că cea mai mare plăcere pe care o află în mine să fie aceea de a descoperi ceva cu mult mai obștesc decât mine însumi, o plăcere care nu e nicidecum așa cum spune și așa cum nu poate crede sincer, o plăcere care să porceadă din prietenie, ci una intelectuală și dezinteresată, un soi de plăcere artistică ?” Iată ce mă tem că Saint-Loup gândise de multe ori. În acest caz, s-a înșelat. Dacă n-ar fi ținut, așa cum ținuse, la ceva mai mareț decât mlădierea înăscută a trupului său, dacă nu s-ar fi dezbatut atîta vreme de orgoliul nobiliar, însăși îndemînarea lui ar fi fost mai similită și mai greoaie, ar fi avut niște apucături de o

vulgaritate înfumurată. După cum doamnei de Villeparisis îi trebuise multă seriozitate ca să dea în conversație și în memoriile ei impresia de frivolitate, care este de ordin intelectual, tot astfel pentru ca în trupul lui Saint-Loup să fi sălășluit atita aristocrație, trebuia ca aceasta să se fi depărtat din mintea lui, încordată spre ținte mai înalte și să se fi statornicit, resorbită în trupul său. În niște linii inconștiente și nobile. Datorită acestei împrejurări, distincția minții sale nu era lipsită de o distincție fizică ce n-ar fi fost desăvârșită dacă cea dintii ar fi lipsit. Un artist n-are nevoie să-și exprime de-a dreptul gândul în opera sa, pentru ca aceasta să-i resfrângă calitatea ; s-a putut chiar spune că cea mai mare laudă adusă lui Dumnezeu constă în negația ateului care găsește creația destul de desăvârșită ca să se lipsească de creator. Știam de asemenea că nu admiram numai o operă de artă în acest tânăr călăreț desfășurînd de-a lungul peretelui friza cursei sale ; tânărul principe (co-borîtor din Catherine de Foix, regina Navarrei și strănepoata lui Carol al VII-lea) de care se despărțise de dragul meu, obirșia și averea pe care le pleca în față-mi, strămoșii disprețuitori și mlădioși care supraviețuiau în siguranța lui, sprinteneala și curtenia cu care tocmai îmi înfășurase trupul friguros în paltonul de lînă, toate acestea nu erau oare parcă niște prieteni mai vechi decît mine în viața lui, din pricina căroră aș fi crezut că ar trebui să fim totdeauna despărțiți, și pe care mi-i sacrifică dimpotrivă, printr-o alegere pe care n-o poți face decît de la înălțimea inteligenței, cu aceea libertate suverană a cărei icoană erau mișcările lui Robert și în care se realizează desăvârșita prietenie ?

N-am putut lua cunoștință de morga vulgară a familiarității unui Guermantes — în locul distincției pe care o adopta Robert, pentru că disprețul ereditar era la el numai veșmîntul care se transformase într-o grație inconștientă, al unei reale umilități morale — la domnul de Charlus, la care niște defecte ale caracterului, pe care le înțelegeam pînă acum greșit, se așternuseră peste obiceiurile aristocratice, ci la ducele de Guermantes. Și el oferea totuși, în ansamblul obișnuit care-i displicuse atît de mult bunicii cînd îl înțîlnise la doamna de Villeparisis, niște laturi de o veche grandoare de care mi-am dat seama cînd m-am dus să cinez la el, a doua zi după seara pe care o petrecusem cu Saint-Loup.

Ele nu mi se înfățișaseră nici la el, nici la ducasă, cînd le văzusem mai întîi la mătușa lor, după cum nu deslușisem în cea dintîi zi deosebiriile ce o despărteau pe Berma de camarazii ei, deși la aceasta particularitățile erau nespuse mai izbitoare decît la oamenii de lume, căci se precizează pe măsură ce obiectele sînt mai reale, mai lesne de conceput inteligenței. Dar, în sfîrșit, oricît de neînsemnate ar fi nuanțele sociale (astfel încît cînd un pictor veridic ca Sainte-Beuve vrea să sublinieze rînd pe rînd nuanțele ce deosebesc salonul doamnei Geoffrin, al doamnei Récamier și al doamnei de Boigne, ele par tot atît de asemănătoare încît adevărul de căpetenie care reiese, fără voia autorului, din studiile sale, este nimicniciă vieții de salon) totuși, în virtutea aceluiași motiv valabil pentru Berma, cînd Guermantii îmi ajunseră indiferenți iar imaginația mea nu mai vaporiza picătura originalității lor, am putut-o culege din nou, oricît de imponderabilă era.

Cum ducesa nu-mi vorbise de soțul ei la serata mătușei sale, m-am întrebat dacă, avînd în vedere zvonurile care circulau în legătură cu divorțul, el va asista la cină. M-am dumirit însă repede, căci printre lacheii care stăteau în picioare în anticameră și care (deoarece pesemne că mă consideraseră pînă acum ca pe copiii dulgherului, adică cu mai multă simpatie decît pe stăpînul lor, dar incapabil de-a fi primit în casa lui), trebuiau să cerceze cauza acestei revoluții, l-am văzut strecurîndu-se pe domnul de Guermantes care-mi pîndea sosirea ca să mă primească în prag și să-mi scoată chiar el pardesiul.

— Doamna de Guermantes va fi cum nu se poate mai fericită, îmi spuse el cu un ton repede convingător. Îngăduiți-mi să vă scap de Țoalele dumneavoastră (găsea că e în același timp cumsecade și hazliu să folosească limbajul poporului). Soția mea se cam țemea de o defecțiune a dumneavoastră, deși ne acordaseți ziua dumneavoastră. Ne spuneam încă de dimineată unul altuia : „Vei vedea că nu va veni“. Trebuie să mărturisesc că doamna de Guermantes a văzut mai bine decît mine. Nu sînteți om lesne de avut și eram convins că ne veți trage chiulul.

Se spunea că ducele este un soț atît de rău, ba chiar atît de brutal, încît nu puteai decît să-i fii recunoscător, așa cum ești recunoscător oamenilor răi pentru gingășiile lor, pentru aceste cuvinte „doamna de Guermantes“ cu care avea aerul că întinde asupra ducesei o aripă ocrotitoare, ca să facă numai una cu el. Apoi, mă apucă în mod familiar de mînă, începu să mă călăuzească și să mă introducă în saloane. Cutare expresie curentă poate plăcea în gura unui țăran dacă dovedește supraviețuirea vreunei tradiții locale, urma vreunei

întîmplări istorice, poate ignorată de cel ce face aluzie la ea ; tot astfel această politețe a domnului de Guermantes, pe care avea să mi-o manifeste tot timpul serii, m-a fermecat ca o rămășiță de obiceiuri de mai multe ori seculare, de obiceiuri îndeosebi din veacul al XVII-lea. Oamenii timpurilor trecute ni se par nespuse de departe de noi. Nu îndrăznim să le presupunem intenții profunde dincolo de ceea ce ele exprimă formal ; ne mirăm cînd întîlnim un sentiment aproape asemănător cu acela pe care-l încercăm la un erou de-al lui Homer sau o vicleană simulare tactică la Hannibal în timpul luptei de la Cannae unde și-a lăsat flancul descoperit ca să-și învâluiască vrăjmașul prin surprindere ; s-ar părea că ne închipuim acest poet epic și acest general atît de departe de noi, ca un animal văzut într-o grădină zoologică. Chiar cînd găsim, la cutare personaje de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, niște semne de curtenie în scrisorile pe care le scriu cuiva de rang inferior și care nu le poate fi de nici un folos, ele ne surprind pentru că ne dezvăluie, pe neașteptate, la acești mari seniori o lume întreagă de credințe pe care nu le exprimă niciodată de-a dreptul, dar care-i guvernează, și îndeosebi credința că din politețe trebuie să simulezi unele sentimente și să exerciți, cu cel mai mare scrupul, unele funcțiuni de amabilitate.

Această depărtare imaginară a trecutului este poate unul din motivele care îți îngăduie să înțelegi că pînă și unii mari scriitori au găsit o frumusețe genială operelor unor mistificatori medii ca Ossian. Sîntem atît de uimiți că niște barzi depărtați pot avea idei moderne, încît ne minunăm cînd întîlnim în ceea ce credem că este un vechi cîntec gaelic, vreuna pe care n-am fi

găsit-o decît ingenioasă, la un contemporan. Un traducător de talent n-are decît să adauge unui antic, pe care-l restituie mai mult sau mai puțin exact, niște bucăți care, semnate de un contemporan și publicate separat, ar părea doar plăcute: el conferă îndată o măreție emoționantă poetului său, care cîntă astfel pe claviatura mai multor veacuri. Acest traducător nu era capabil să scrie decît o carte mediocră, dacă ea ar fi fost publicată ca a lui. Dar ca traducere, pare a fi o capodoperă. Trecutul nu e fugar, el stă pe loc. Nu numai după cîteva luni de la începutul unui război, legile votate fără grabă pot acționa în mod eficace asupra-i, nu numai cincisprezece ani după o crimă ce rămăsese nedescoperită un magistrat mai poate găsi elementele ce vor sluji la lămurirea ei; savantul care studiază într-o regiune depărtată toponimia, obiceiurile locuitorilor, va putea desluși în ele după veacuri și veacuri, cutare legendă cu mult anterioară creștinismului, neînțeleasă, dacă nu chiar uitată pe timpul lui Herodot și care, în denumirea unci roci, într-un rit religios, rămîne în miezul prezentului, ca o emanație mai demnă, imemorială și stabilă. Dacă nu în apucăturile adesea vulgare ale domnului de Guermantes, cel puțin în spiritul care le mîna, era una, cu mult mai puțin antică, emanația vieții de curte. Aveam să o mai gust ca un parfum vechi, cînd l-am regăsit ceva mai tirziu în salon, unde nu mă dusesem numai-decît.

Înșind din vestibul, îi spusese domnului de Guermantes că eram foarte dornic să-i văd Elstirul. „Sînt la ordinele dumneavoastră. Domnul Elstir vă este cumva prieten? Îmi pare foarte rău că n-am știut că vă interesează într-atît. Căci îl cunosc pu-

țin, e un om amabil, ceea ce părinții noștri numesc un om cumsecade, i-aș fi putut solicita favoarea de a veni, și să-l invit la cină. Ar fi fost, cu siguranță, foarte măgulit să petreacă seara în tovărășia dumneavoastră." Foarte puțin „vechi regim" cînd se străduia astfel să fie, ducele redevenea fără să vrea. Întrebîndu-mă dacă doresc să-mi arate aceste tablouri, mă călăuzi, dîndu-se la o parte grațios în fața fiecărei uși, scuizîndu-se cînd, ca să-mi arate drumul, era silit să treacă înaintea mea, mică scenă care (de pe timpul cînd Saint-Simon povestește că un strămoș al Guermanților îi făcuse onorurile palatului său cu aceleași scrupule în împlinirea îndatoririlor frivole de gentilom), înainte de a ajunge pînă la noi, trebuie să fi fost jucată de mulți alți Guermanți în cinstea multor altor musafiri. Și cum îi spuseseșăm ducelui că mi-ar face mare plăcere să rămîn o clipă singur în fața tablourilor, el se retrase discret, spunîndu-mi că n-am decît să vin să-l regăsesc în salon.

Dar îndată ce m-am pomenit în față cu tablourile lui Elstir, am uitat cu totul ora cinei; aveam iar în față-mi, ca la Balbec, fragmentele acestei lumi în culori necunoscute care nu era decît proiecția felului osebit de a vedea al acestui mare pictor și pe care cuvintele sale nu-l traduceau deloc. Părțile peretului acoperite cu picturile lui, toate omogene, erau ca imaginile luminoase ale unei lanterne magice care ar fi fost, în cazul de față, capul artistului și a cărui ciudățenie nu ai fi putut-o presupune cît timp ai fi cunoscut numai omul, adică atît timp cît n-ai fi văzut decît lanterna acoperind lampa, înainte să fi pus vreo sticlă colorată. Printre aceste tablouri, unele din acelea care păreau cele mai caraghioase

oamenilor de lume mă interesau mai mult decât celelalte, prin faptul că creau din nou acele iluzii optice care ne dovedesc că nu vom identifica obiectele dacă nu lăsăm să intervină judecata. De câte ori, cînd sîntem în trăsură, nu descoperim o lungă stradă luminoasă care începe la cîțiva metri de noi, cîtă vreme avem în fața noastră numai o frîntură de zid violent luminat care ne-a dat mirajul adîncimii ! Nu e prin urmare logic să reprezentăm, nu printr-un artificiu de simbolism, ci printr-o întoarcere sinceră la însăși rădăcina impresiei, un lucru prin cutare altul, pe care l-am confundat cu el în străfulgerarea unei dinții iluzii ? Suprafețele și volumele sînt în realitate independente de numele obiectelor pe care memoria noastră le-o impune cînd le-am recunoscut. Elstir încerca să smulgă ceea ce știa lucrului pe care tocmai îl simțise, strădania sa fusese adesea să dizolve acel agregat de raționamente pe care-l numim viziune.

Cei ce detestau aceste „orori“ se mirau că Elstir admira pe Chardin, pe Perroneau, atîți pictori care le plăceau lor, oamenilor de lume. Ei nu-și dădeau seama că Elstir făcuse din nou, pentru el, în fața realului (cu indicele deosebit al înclinării sale pentru anumite încercări), același efort ca un Chardin sau un Perroneau, și că, prin urmare, cînd înceta de-a mai lucra pentru el, admira în ei niște încercări de același soi, niște fragmente anticipate ale unor opere ale lui. Dar oamenii de lume nu adăugau, cu mintea, operei lui Elstir acea perspectivă a Timpului care le îngăduia să guste sau cel puțin să privească nestingheriți pictura lui Chardin. Cei mai bătrîni și-ar fi putut totuși spune că văzuseră în cursul vieții lor, pe măsură ce anii îi îndepărtau de ea,

scăzînd depărtarea de nestrăbătut dintre ceea ce considerau o capodoperă de Ingres și ceea ce credeau că trebuie să rămînă pe veci o oroare (de pildă : *Olympia* de Manet), pînă ce ambele tablouri aveau aerul de-a fi gemene. Dar omul nu profită de nici o lecție, pentru că nu știe să coboare pînă la elementul general și-și inchipuie totdeauna că se găsește în prezența unei experiențe fără precedent în trecut.

Am fost emoționat regăsind în două tablouri (mai realiste, acestea, și de o manieră anterioară) același domn, o dată în frac în salonul său, altă dată în veston și cu joben la o serbare populară pe malul apei, unde, firește, n-avea ce căuta, și care dovedea că nu era numai un model obișnuit al lui Elstir, ci un prieten, poate un protector pe care-i plăcea să-l facă să figureze în picturile sale, cum proceda odinioară și Caracciolo cu cutare seniori vestiți — și foarte asemănători — din Venetia, după cum și Beethoven afla plăcere să scrie în fruntea unei lucrări preferate numele scump al arhiducelui Rodolphe. Această serbare pe malul apei avea ceva încîntător. Rîul, rochiile femeilor, pinzele bărcilor, reflexele nenumărate ale unora și ale altora se învecinau în acest tablou pătrat pe care Elstir îl croise într-o după-amiază minunată. Ceea ce încînta în rochia unei femei care încetase o clipă să danseze din pricina căldurii și a oboselii era așîșderi sclipitor, și în același chip, în pinza unei bărci care se oprise, în apa micului port, în pontonul de lemn, în frunziș și în cer. După cum într-unul din tablourile pe care le văzusem la Balbec, spitalul, tot atît de frumos sub cerul său de lapislazuli ca și catedrala însăși, parcă cu mai multă îndrăzneală decît Elstir teoreticianul, decît El-

stir omul de gust și îndrăgostitul de Evul-Mediu, cînta : „Nu există gotic, nu există capodoperă, spitalul fără stil face cît porticul gotic“, tot astfel auzeam : „Doamna cam vulgară pe care un diletant în plimbare ar evita să o privească, ar excepta-o din tabloul poetic pe care natura îl alcătuiește în fața-i, și această femeie e frumoasă, rochia ei primește aceeași lumină ca și pînza corăbiei, și nu sînt lucruri mai mult sau mai puțin de preț, rochia comună și pînza frumoasă ca atare sînt două oglinzi ale aceleiași răsfrîngerii, toată valoarea rezidă în privirile pictorului. Ori acesta știuse să oprească într-un chip nemuritor mișcarea orelor în acea clipă luminoasă, cînd doamnei îi fusese cald și încetase să danseze, cînd copacul era înconjurat cu un chengar de umbră, cînd pînzele parcă alunecau pe un lac auriu. Dar tocmai pentru că momentul apăsase asupra noastră cu atîta putere, acest tablou atît de înțepenit dădea impresia cea mai fugară, îți dădeai seama că doamna avea să se întoarcă în curînd, că acele corăbii vor dispărea, că umbra își va schimba locul, că noaptea va veni, că plăcerea are sfîrșit, că viața trece, iar clipele, înfățișate în același timp prin atîtea lumini care se învecinează în el laolaltă, nu se regăsesc. Recunoșteam încă un aspect, cu totul altul, este adevărat, a ce este clipa, în unele acuarele cu subiect mitologic, datînd de la începuturile lui Elstir și cu care acest salon era împodobit. Oamenii de lume „înaintați“ mergeau „pînă la“ această manieră, dar nu mai departe. Nu era, firește, ceea ce Elstir pictase mai bine, dar totuși sinceritatea cu care subiectul fusese gîndit îi lua din răceală. Astfel, de pildă, muzele erau reprezentate așa cum ar fi fost înfățișate niște ființe aparținînd unei specii fosile dar pe care nu ra-

reori le-ai putut vedea în timpurile mitologice, trecînd scara, cîte două sau trei, de-a lungul vreunei poteci de munte. Uneori un poet, de o rasă avînd așijderi o individualitate deosebită în ochii unui zoolog (caracterizată prin oarecare asexualitate), se preumbla cu vreo muză, așa cum se plimbă în natură niște făpturi de specii felurite, dar prietene, și care se întovărășesc. Într-una din aceste acuarele, vedeai un poet istovit de un drum lung în munți, pe care un centaur întilnit, mișcat de oboseala sa, îl ia în spinare și-l duce acasă. În altele, peisajul nemărginit (în care scena mitică, eroii legendari ocupă un loc minuscul și sînt parcă pierduți) este redat din culmi pînă la mare, cu o exactitate care redă mai mult decît ora, chiar și minutul, grație gradării precise a apusului de soare, a fidelității fugare a umbrelor. Prin aceasta artistul dă, instantaneizîndu-l, un soi de realitate istorică trăită simbolului fabulei, îl pictează și-l povestește la perfectul simplu.

În timp ce priveam tablourile lui Elstir, răsuseră neconținut și mă legănasera chiar în chip plăcut sîneriile invitațiilor care soseau. Dar liniștea care le urmă și care dura de mai mult timp sfîrși — e drept mai puțin repede — prin a mă trezi din reveria mea, ca aceea care urmează muzicii cînd Lindoro îl trezește pe Bartholo din somnul său. M-am temut că fusesem uitat, că lumea se așezase la masă și m-am îndreptat în grabă spre salon. La ușa odăii în care erau expuse tablourile lui Elstir, am găsit un servitor care aștepta, bătrîn sau pudrat, nu știu, cu aerul unui ministru spaniol, dar manifestîndu-mi același respect pe care l-ar fi depus la picioarele unui rege. Am simțit, după aerul său, că m-ar fi așteptat încă

o oră, și m-am gîndit cu groază la întîrzierea pe care o pricinuisem cinei, mai cu seamă că făgăduisem să fiu la unsprezece la domnul de Charlus.

Ministrul spaniol (nu fără ca eu să-l fi întîlnit în drum pe lacheul persecutat de portar care, strălucind de bucurie cînd l-am întrebât de logodnica lui, îmi spuse că tocmai mîine aveau amîndoi zi de ieșire, că ar putea petrece toată ziua cu ea, și laudă bunătatea doamnei ducese), mă conduse în salon unde mă temeam că-l voi găsi pe domnul de Guermantes prost dispus. El mă întîmpină, dimpotrivă, cu o bucurie de bună seamă în parte prefăcută și dictată de politețe, dar altminteri sinceră, inspirată și de stomacul său pe care asemenea întîrziere îl flămînzise și de conștiința unei nerăbdări asemănătoare a tuturor invitaților săi care umpleau de-a binelea salonul. Am aflat, într-adevăr, mai tîrziu, că fusesem așteptat aproape trei sferturi de oră. Ducele de Guermantes își spuse pesemne că prelungirea cu două minute a chinului obștesc nu l-ar agrava, și dacă politețea îl îndemnase să amîne atît de mult momentul de a se așeza la masă, această politețe ar fi mai desăvîrșită dacă, nepunînd să se servească numaidecît, ar reuși să mă convingă că nu întîrzasem și că nu așteptasem din pricina mea. De aceea, ca și cum ar mai fi fost o oră pînă la cină și unii invitați nici n-ar fi sosit, mă întrebă cum găsesc tablourile lui Elstir. Dar în același timp, și fără să lase să se bage de seamă că-l taie stomacul, ca să nu piardă o clipă mai mult, purceda în înțelegere cu ducesa la prezentări. Numai atunci mi-am dat seama că tocmai se produsese în jurul meu, în jurul meu care pînă în ziua aceasta — cu excepția stagiului din salonul doamnei Swann — fusesem obișnuit la mama, la Combray și la Paris, cu apucăturile fie ocrotitoare,

fie defensive ale burghezilor posace care mă tratau ca pe un copil, o schimbare de decor ca aceea ce-l introduce pe neașteptate pe Parsifal în mijlocul fetelor-fiori. Cele ce mă înconjurau, pe de-a-ntregul decoltate (carnea lor se ivea de ambele părți ale unei ramuri sinuoase de mimoza sau sub largile petale ale unui trandafir), nu-mi spusera bună ziua decât scurgînd în direcția mea lungi priviri dezmișdătoare, ca și cum numai sfiala le-ar fi împiedicat să mă sărute. Multe erau cum nu se poate mai cinstite din punctul de vedere al moravurilor; multe, dar nu toate, căci cele mai virtuose nu aveau față de acelea care erau ușuratece acea repulsie pe care ar fi încercat-o mama. Capriciile purtării negate de unele prietene credincioase, în ciuda evidenței, parcă interesau mai puțin în lumea Guermantilor decât legăturile pe care se pricepuseră să le păstreze. Aici se făceau a nu ști că trupul unei amfitrioane este pipăit de cine are poftă, cu condiția ca „salonul“ să rămînă neatins.

Cum ducele se jena foarte puțin cu invitații săi (de la și pe care n-avea de mult nimic de învățat), ci mai mult cu mine al cărui soi de superioritate fiindu-i necunoscut, îi prilejuia cam același fel de respect pe care-l trezeau miniștri burghezi la marii seniori de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, era de bună seamă de părere că faptul de a nu-i cunoaște musafirii n-avea nici o însemnătate, dacă nu pentru el, cel puțin pentru mine și în timp ce mă preocupa, din pricina lui, efectul pe care l-aș face asupra-le, el se sinchisea numai de acela pe care ei l-ar produce asupra-mi.

La început se întîmplă de altminteri o îndoită încurcătură. Într-adevăr, chiar în momentul în care intrasem în salon, domnul de Guermantes, fără

să-mi lase măcar timpul să spun bună ziua ducesei, mă condusesese spre o doamnă destul de scundă, ca și cum ar fi vrut să-i facă o surpriză plăcută și căreia parcă-i spunea : „Iată, prietenul dumneavoastră, vedeți că vi l-am adus ferecat“. Ori, cu mult înainte de-a fi ajuns în față-i împins de duce, această doamnă nu încetase să-mi adreseze cu ochii-i largi și galeși miile de surîsuri pline de înțeles pe care le adresăm unei vechi cunoștințe care poate nu ne recunoaște. Cum acesta era tocmai cazul meu și nu reușeam să-mi amintesc cine era, întorceam capul în timp ce înaintam, astfel încît să nu fiu nevoit să răspund pînă ce prezentarea m-ar fi scos din încurcătură. Între timp, doamna continua să-și țină într-un echilibru instabil surîsu-i ce mi-era destinat. Avea aerul că se grăbește să scape de el și aștepta să spun, în sfîrșit : „Ah ! Doamnă, nici nu încapе îndoială ! Cît de fericită ar fi mama să afle că ne-am reîntîlnit !“ Eram tot atît de nerăbdător să-i aflu numele pe cît era și ea nerăbdătoare să fi văzut că o salutam în plină cunoștință de cauză și că surîsul ei prelungit la infinit ca un sol diez putea, în sfîrșit, înceta. Dar domnul de Guermantes fu atît de neîndeminatic, cel puțin după părerea mea, încît mi s-a părut că a rostit numai numele meu și continuam să ignorez cine era pseudo-necunoscuta care n-avu inspirația să-și spună numele, atît de limpezi îi păreau motivele intimității noastre, obscure mie. Într-adevăr, îndată ce am ajuns lîngă ea, nu-mi întinse mîna, ci o luă cu familiaritate pe a mea și mi se adresă pe același ton ca și cînd aș fi fost tot atît de la curent ca și ea cu bunele amintiri spre care i se îndrepta gîndul. Îmi spuse că Albert, care am înțeles că este fiul ei, avea să regrete foarte mult că nu putuse veni. Am căutat care

din foștii mei camarazi purta numele de Albert, l-am găsit pe Bloch, dar nu puteam avea în fața mea pe doamna Bloch-mama, deoarece aceasta murise de mult. Mă străduiam în zadar să ghicesc acel trecut comun ei și mie spre care își îndrepta ea gândul. Dar nu-l zăream mai bine prin cărbunelul translucid al ochilor ei largi și galeși care lăsau să treacă doar surîsul, decât deosebești un peisaj situat în dosul unui gârâ negru chiar aprins de soare. Mă întrebă dacă tata nu se obosește prea mult, dacă nu vreau să mă duc într-o zi la teatru cu Albert, dacă sînt mai puțin suferind, și cum răspunsurile mele bîjbiind în bezna mintală în care orbecăiam nu deveniră mai deslușite decât ca să răspund că nu mă simt bine astă-seară, ea apropie chiar un scaun pentru mine, făcîndu-mi mii de amabilități cu care ceilalți prieteni ai părinților mei nu mă obișnuiseră niciodată. În sfîrșit, ducele îmi dădu cheia enigmei : „Vă găsește încîntător“, îmi murmură el la ureche, care fu izbită ca și cum aceste cuvinte nu i-ar fi fost necunoscute. Erau acelea pe care doamna de Villeparisis ni le spusese, bunicii și mie, cînd făcusem cunoștință cu principesa de Luxemburg. Atunci am înțeles totul, doamna de față n-avea nimic comun cu doamna de Luxemburg, dar deslușeam specia animalului după limbajul celui ce mi-o servea. Era o alteță. Nu-mi cunoștea de loc familia, nici pe mine, căci provenind dintr-o rasă din cele mai nobile și avînd cea mai mare avere din lume, fiică a principelui de Parma, se măritase cu un văr așijderi principe, în recunoștința pe care o purta Creatorului, ea dorea să arate aproapelui, de origine oricît de săracă sau de umilă, că nu-l disprețuiește. La drept vorbind, surîsurile m-ar fi putut face să ghicesc, o văzusem pe principesa de

Luxemburg cumpărînd pînișoare de secară pe plajă ca să le ofere bunicii, ca unei ciute de la Jardin d'Acclimatation. Dar nu era decît a doua principesă de sînge cărcia eram prezentat și era scuzabil că încă nu deslușisem trăsăturile obștești ale amabilității celor mari. Nici ei nu-și dăduseră de altfel osteneala să mă vestească să nu mă prea bizui pe această amabilitate, deoarece ducesa de Guermantes care mă salutase de atîtea ori, cu mîna, la Opera Comică, părăsise înfuriată cînd o salutasem pe stradă, ca cei ce, dînd cîndva un pol cuiva, cred că s-au achitat cu el pe veci. În ce-l privește pe domnul de Charlus, schimbările în dispoziția lui, bune și rele, erau și mai contrastante. În sfîrșit, am cunoscut, se va vedea, niște altele și niște maiestăți de alt soi, regine care fac pe regi-nele, și nu cuvîntează potrivit obiceiurilor semene-lor lor, ci ca reginele lui Sardou.

Domnul de Guermantes se grăbise atît de mult să mă prezinte, pentru că faptul de-a nu fi cunoscut la o reuniune de o altetă regală este intolerabil și nu se poate prelungi o clipă. Aceeași grabă o pusese Saint-Loup ca să fie prezentat bunicii. Datorită unei rămășițe moștenită din viața Curților căreia i se spune politețea mondenă și care nu e superficială, dar în care, printr-o răstălmăcire din afară înăuntru, suprafața devine esențială și adîncă, ducele și ducesa de Guermantes considerau ca o datorie, mai esențială decît acelea, adesea neglijate cel puțin de unul din ei, a carității, a castității, a milei și a dreptății, aceea mai neînduplecată, de a se adresa principesei de Parma numai la persoana a treia.

Cum nu fusesem încă niciodată la Parma (ceea ce doream de pe timpul unor îndepărtate vacanțe de

Paști), faptul de a-i cunoaște principesa care, știam, avea cel mai frumos palat din această cetate unică unde de altfel totul trebuia să fie omogen, cum era izolată de restul lumii între pereții lustruiți, în atmosfera înăbușitoare ca o seară de vară fără aer pe o piață a orașelului italian, cu numele-i compact și prea gingaș, ar fi trebuit să înlocuiască deodată lucrul pe care încercam să mi-l închipuiesc, ceea ce exista în realitate la Parma, printr-un soi de sosire fragmentară și fără să fi mișcat ; era, în algebra călătoriei în orașul lui Giorgione, parcă o primă ecuație a acestei necunoscute. Dar dacă încă de mulți ani, făcusem ca acest nume de Parma să absoarbă parfumul a mii de violete — ca un fabricant de parfumuri unui bloc otova de substanțe grase — în schimb, îndată ce am văzut-o pe principesă, care aș fi fost pînă atunci convins, că este cel puțin Sanseverina, o a doua operație începu, care, la drept vorbind se sfîrși de-a binelea numai peste cîteva luni și care consta în a goni, grație unor noi amestecuri chimice, tot uleiul esențial de violete și tot parfumul stendhalian din numele principesei și în a-i încorpora în loc chipul unei femei mărunte și oacheșe, ocupată cu opere de binefacere, de o amabilitate atît de umilă încît îți dădea numaidecît seama din ce orgoliu semeț își trăgea obîrșia această amabilitate. Semănînd, cu mici deosebiri, cu alte cucoane mari, era tot atît de puțin stendhaliană ca, de pildă, la Paris, în cartierul Europa, *rue de Parme*, care seamănă mult mai puțin cu numele de Parma decît cu toate străzile învecinate și te face să te gîndești mai puțin la acea Chartreuse unde moare Fabrice decît la sala pașilor pierduți din gara Saint-Lazare.

Amabilitatea ei avea două cauze. Una, obștească, anume educația pe care o primise această fiică de

suverani. Mama ei (nu numai înrudită cu toate familiile regale din Europa, dar pe deasupra — spre deosebire de casa ducală din Parma — mai bogată decât orice principesă domnitoare) îi sădise, încă din cea mai fragedă vîrstă, preceptele, orgolios de umile, ale unui snobism evanghelic ; iar acum fiecare trăsătură de pe obrazul fiicei, curba umerilor, mișcările brațelor ei parcă repetau : „Adu-ți aminte că dacă Dumnezeu ți-a hărăzit să te naști pe treptele unui tron, nu trebuie să profiți de asemenea împrejurări ca să disprețuiești pe cei cărora Providența divină a vrut (fie Ea lăudată pentru acest lucru), să le fii superioară prin naștere și avere. Fii, dimpotrivă, bună cu cei mici. Strămoșii tăi erau încă din 647 principii de Clèves și de Juliers ; Dumnezeu, în marea lui bunătate, a vrut ca să deții aproape toate acțiunile canalului Suez și de trei ori mai multe acțiuni Royal Dutch decât Edmond de Rotschild ; genealogiștii ți-au statornicit filiațiunea în linie directă încă din anul 63 al erei creștine, două împărătese ți-s cumnate. De aceea, cînd vorbești, să n-ai niciodată aerul că-ți aduci aminte de asemenea mari privilegii, nu că ar fi precare (căci nu poți schimba nimic din vechimea unei familii, iar petrolul va fi totdeauna căutat), dar e inutil să arăți că ești de neam mai mare decât oricare altul și că plasamentele tale sînt de mîna întâia, deoarece toată lumea știe. Ajută pe nenorociți. Dă tuturor celor cărora bunătatea Cerului ți-a făcut favoarea să-ți fie inferiori, ce le poți da fără să decazi din rangul tău, adică ajutoare bănești, chiar îngrijiri de infirmieră, dar bineînțeles nu-i invita niciodată la seratele tale, ceea ce nu le-ar face nici un bine, ci, scăzîndu-ți prestigiul, ți-ar văduvi de orice eficacitate fapta-ți binefăcătoare.“

Astfel, chiar în momentele cînd nu putea face un bine, principesa încerca să arate sau mai degrabă să te facă să crezi, prin toate semnele exterioare ale limbajului mut, că nu se credea superioară celor în mijlocul cărora se afla. Avea pentru fiecare acea încîntătoare politețe pe care o au cu inferiorii oamenii binecrescuți și, ca să fie de folos, își împingea mereu scaunul ca să lase mai mult loc, îmi ținea mânușile, îmi oferea toate aceste servicii, nedemne de burghezele țănoșe, și pe care le fac bucuros suveranii, sau instinctiv și din înclinare profesională, foștii servitori.

Celălalt motiv al amabilității pe care mi-a manifestat-o principesa de Parma era mai deosebit, dar nicidecum dictat de o misterioasă simpatie pentru mine. Dar n-am avut răgazul, în clipa aceea, să-l adîncesc. Ducele care părea într-adevăr grăbit să sfîrșească prezentările, mă și tirise spre altă fată-floare. Auzindu-i numele, i-am spus că trecusem prin fața castelului ei, nu departe de Balbec. „Oh ! ce fericită aș fi fost să vi-l arăt“, spuse ea aproape pe șoptite, ca să se arate mai modestă, dar cu un ton simțit, pătruns de regretul prilejului pierdut a unei plăceri cu totul deosebite, și adăugă cu o privire insinuantă : „Nădăjduiesc că totul nu e pierdut. Trebuie să vă spun că v-ar fi interesat și mai mult castelul mătușei mele Bracas, clădit de Mansard ; este perla provinciei.“ Nu numai ea ar fi fost mulțumită să-mi arate castelul, ci și mătușa ei, Bracas, n-ar fi fost mai puțin încîntată să-mi facă onorurile celui pe care-l avea, după cîte mă încredințam această doamnă care gîndea de bună seamă că mai ales într-un timp cînd pămîntul tinde să treacă în mîna financiarilor care nu știu să trăiască, e necesar ca nobilii să păstreze înaltele tradiții ale

ospitalității seniorale, prin cuvinte care nu angajează la nimic. Dar și pentru că ea căuta ca toți cei din mediul ei să spună lucrurile care puteau face cea mai mare plăcere interlocutorului, să-i dea cea mai înaltă părere despre el însuși, astfel încît el să creadă că măgulește pe cei cărora le scrie, că-și cinstește amfitrionii care ardeau de dorința de a-l cunoaște. Dorința de-a împărtăși altora această idee plăcută despre ei înșiși există la drept vorbind uneori chiar la burghezi, la care întilnești această înclinare binevoitoare, cu titlu de însușire individuală cumpănind un cusur, dar din păcate nu la prietenii cei mai siguri, ci cel puțin la cele mai plăcute tovarășe. Ea înflorește, în orice caz, foarte izolat. La o parte însemnată din aristocrație, dimpotrivă, această însușire a încetat de-a fi individuală; cultivată prin educație, întreținută de ideea unei mîndrii proprii care nu se poate teme că s-ar umili, care nu cunoaște rivalitate, care știe că prin amabilitate poate face fericiți și se și complăce să-i facă, ea a devenit caracterul generic al unei clase. Chiar cei pe care niște cusururi personale prea opuse îi împiedecă să o păstreze în inima lor, îi poartă urma înconștientă în vocabularul și în gesticulația lor.

— E o femeie foarte de ispravă, îmi spuse domnul de Guermantes despre principesa de Parma, și care știe să fie ca nimeni alta „cucoană mare“.

În timp ce eram prezentat femeilor, un domn dădea semne de agitație: era contele Hannibal de Bréauté-Consalvi. Sosind tirziu, n-avusese timpul să se informeze de musafiri și cînd intra-sem în salon, văzînd în mine unul care nu făcea parte din societatea ducesei și care, prin urmare, trebuia să aibă niște titluri cu totul extraordinare ca să pătrundă aci, își instalează monoculul sub arcada

boltită a sprincenelor sale, crezînd că asta l-ar ajuta mai mult decît să mă vadă, să deslușească ce soi de om eram. Știa că doamna de Guermantes avea, apanaj de preț al femeilor cu adevărat superioare, ceea ce se numește un „salon“, adică adăuga uneori celor din lumea ei vreo notabilitate care tocmai făcuse vîlvă cu descoperirea unui leac sau cu prezentarea unei capodopere. Foburgul Saint-Germain rămăsese încă sub impresia știrii că la recepția dată în cinstea regelui și reginei Angliei, ducesa nu se temuse să-l invite pe domnul Detaille. Femeile deștepte din foburg se consolau cu greu că nu fuseseră invitate, atît de fermecător le-ar fi interesat să cunoască pe acest geniu ciudat. Doamna de Courvoisier pretindea că și domnul Ribot fusese invitat, dar era doar o născocire menită ca unii să creadă că Oriane încerca să-l numească pe soțul ei ambasador. În sfîrșit, culmea scandalului, domnul de Guermantes se prezentase cu o galanterie demnă de maresalul de Saxe în foaietul Comediei Franceze și o rugase pe domnișoara Reichemberg să vină să recite versuri în fața regelui, ceea ce se și întîmplase și constituia un fapt fără precedent în analele petrecerilor. Aducîndu-și aminte de atîtea fapte neprevăzute, pe care de altfel le aproba pe deplin, el însuși fiind ca o podoabă și în același chip ca ducesa de Guermantes, dar în rîndul sexului masculin, o consacrare pentru un salon, domnul de Bréauté întrebîndu-se cine puteam fi, simțea un cîmp foarte întins deschis investigațiilor sale. O clipă îi trecu prin minte numele domnului Widor; dar fu de părere că eram mult prea tînăr ca să fiu organist, și domnul Widor prea puțin marcant ca să fie „primit“. I se păru mai verosimil să vadă pur și simplu în mine pe noul atașat de legăție al Suediei despre care i

se vorbise ; și se pregătea să-mi ceară vești despre regele Oscar care-l primise foarte bine în mai multe rînduri ; dar cînd ducele, ca să mă prezinte, îi spuse numele meu domnului de Bréauté, acesta văzînd că numele meu îi este cu totul necunoscut, nu se mai îndoii nici o clipă că, numai prin faptul că mă aflu acolo, sînt o celebritate. Oriane nu făcea de bună seamă altele și cunoștea arta de-a atrage bărbații cu vază în saloanele ei, în proporție de unu la sută bineînțeles, altminteri l-ar fi declarat. Domnul de Bréauté începu deci să-și lingă buzele și să adulmece cu nările sale pofcioase, ațîțate nu numai de cina bună de care era sigur că i se va oferi, dar și de caracterul reuniunii pe care prezența mea trebuia negreșit să o facă interesantă și care-i furniza un subiect de conversație picant pentru a doua zi la prînzul ducelui de Chartres. Nu era încă dumirit dacă se experimentase serul meu împotriva cancerului sau începuse să se repete la Comedia Franceză. viitoare mea piesă într-un act, dar mare intelectual, mare amator de „povestiri de călătorie“, nu înceta să-și înmulțească înainte-mi plecăciunile, semnele de înțelegere, surîsurile filtrate prin monoclu ; fie din pricina ideii greșite că un om de valoare l-ar stima mai mult dacă ar reuși să-l convingă că, pentru el, conte de Bréauté-Consalvi, privilegiile gîndirii nu sînt mai puțin demne de respect decît acelea ale nașterii ; fie doar din nevoia și dificultatea de a-și exprima mulțumirea, neștiind în ce limbă să-mi vorbească, la urma urmei ca și cum s-ar fi aflat în prezența vreunuia din băștinașii unei țări necunoscute unde pluta lui ar fi acostat și cu care ar încerca, în nădejdea unui profit, în timp ce le-ar observa cu curiozitate obiceiurile și fără să pună capăt demonstrațiilor

de prietenie, și nici să uite să țipe cît l-ar ține gura ca ei, să schimbe niște ouă de struț și mirosuri pe niște nimicuri de sticlă. După ce am răspuns cît mai bine bucuriei sale, am strîns mîna ducelui de Châtellerault pe care-l mai întîlnisem la doamna de Villeparisis, despre care-mi spusese că era o șireată și jumătate. Semăna foarte mult cu Guermanții datorită părului său blond, profilului cîroiat, punctelor unde pielea feței se alterează, tot ce se vede în portretele acestei familii pe care ni le-au lăsat veacurile al XVI-lea și al XVII-lea. Dar cum n-o mai iubeam pe ducasă, reîncarnarea ei într-un tînăr nu-mi înfățișa nici o atracție. Citeam cîrligul pe care-l desena nasul ducelui de Châtellerault, ca semnătura unui pictor pe care l-aș fi studiat timp îndelungat, dar care nu mă mai interesa deloc. Apoi am dat de asemenea bună ziua principelui de Foix și, spre nenorocul falangelor mele care ieșiră strivite, le-am lăsat să intre în cleștele unei strînsori, după apucătura germană de-a da mîna, însoțită de un surîs ironic sau blajin al principelui de Faffenheim, prietenul domnului de Norpois și căruia, din pricina maniei poreclelor proprii acestui mediu, i se spunea în chip atît de universal principele Von, încît el însuși semna principe Von, sau numai Von cînd scria unor intimi. Dar această prescurtare era la rigoare de înțeles, din pricina lungimii unui nume compus. Deslușeai mai anevoie motivele pentru care Elisabeth era înlocuit cînd prin Lili, cînd prin Bebeth, după cum în altă lume mișunau sumedenie de Kikim. Îți dai seama că unii oameni, destul de trîndavi și frivoli îndeobște, au adoptat pe „Quiou“ ca să nu-și piardă timpul spunînd Montesquiou. Dar deslușești mai anevoie ce cîștigau spunînd unui văr Dinand, în

loc de Ferdinand. N-ar trebui de altminteri să se creadă că, atunci cînd era vorba să dea niște prenume, Guermanții procedau invariabil prin repetarea unei silabe. Astfel, contesei de Montpeyroux și vicontesei de Vélude care erau surori și amîndouă enorm de grase, li se spunea totdeauna, fără ca ele să se supere cîtuși de puțin sau fără ca cineva să se gîndească să suridă, atît de vechi era obiceiul, „Micuța“ și „Drăguța“. Doamna de Guermantes care o adora pe doamna de Montpeyroux, dacă aceasta ar fi fost greu bolnavă, ar fi întreat-o cu lacrimi în ochi pe sora ei : „Mi se pare că «Micuța» e foarte rău bolnavă“. Doamnei de l'Enclin, purtînd părul legat care-i ascundea pe de-a-ntregul urechile, i se spunea totdeauna numai „pîntec înflămînzit“, iar unii se mulțumeau uneori să adauge un *a* numelui sau prenumelui soțului, cînd voiau să-i desemneze soția. Bărbatul cel mai zgîrcit, cel mai sordid, cel mai neomenos din foburgh avînd prenumele Raphael, fermecătoarea lui, floarea lui care țîșnea și ea dintr-o stîncă semna Raphaëla, dar acestea sînt doar niște mostre ale unor numeroase reguli, dintre care am putea totdeauna tălmăci vreunele dacă se înfățișează prilejul.

Apoi l-am rugat pe duce să mă prezinte principelui d'Agrigente. „Cum, nu-l cunoașteți pe minunatul Gri-gri“, exclamă domnul de Guermantes, și-i rosti numele meu domnului d'Agrigente. Acest Gri-gri pe care Françoise îl cita atît de des, mi se înfățișa totdeauna ca un obiect de sticlărie transparent sub care vedeam, izbite pe malul mării violete de razele piezișe ale unui soare marin, cuburile roz ale unei cetăți antice, al cărei principe — în trecere prin Paris, printr-o scurtă minune — nu mă îndoiam că ar fi fost chiar el, atît de lumi-

nos sicilian și patinat cu glorie, suveranul efectiv. Din păcate, cărăbușul vulgar căruia i-am fost prezentat și care se-nvîrte pe loc într-un călcîi ca să-mi dea bună ziua cu o greoaie dezinvoltură pe care o credea elegantă, n-avea nimic de-a face cu numele său, cum n-ar fi avut nimic de-a face cu o operă de artă pe care ar fi posedat-o, fără să poarte nici un reflex al ei, poate fără să o fi privit vreodată. Principele d'Agrigente era pe de-a-ntregul atît de lipsit de orice ar fi fost princiar și care te-ar fi făcut să te gîndești la Agrigente, încît îți venea să presupui că numele său, cu totul deosebit de el, prin nimic legat de persoana lui, avusese puterea să atragă spre el tot ce ar fi putut fi poezie nedeslușită în acest om ca și la oricare altul și să-l închidă după această operație în silabele fermecate. Dacă operația avusese loc, fusese în orice caz bine făcută, căci nu mai rămăsese un atom de farmec în această rudă a Guermantilor. Astfel încît el reprezenta singurul om pe lume care era principe d'Agrigente și poate, în același timp, omul pe lume care era cel mai puțin așa ceva. Era fericit de a fi, dar ca un bancher care e fericit că are multe acțiuni ale unei mine, fără să se sinchisească dacă această mină răspunde numelui frumos de mina Ivanhoe și de mina Primerose, sau dacă o cheamă doar mina Întîia. Dar în timp ce luau sfîrșit prezentările atît de lungi de povestit dar care, începute încă din clipa în care am intrat în salon, duraseră numai cîteva clipe, iar doamna de Guermantes îmi spunea pe un ton aproape rugător : „Sînt sigură că Basin vă obosește plimbîndu-vă astfel de la unul la altul, vrem să-i cunoașteți pe prietenii noștri, dar vrem, mai ales, să nu vă oboșim, ca să veniți cît mai des“, ducele, cu o mișcare stîngace și sfioasă, dădu (ceea ce ar fi vrut

să facă încă de o oră pe care o petrecusem contemplând tablourile lui Elstir), semnul că masa putea fi servită.

Trebuie să adaug că un invitat lipsea, domnul de Grouchy, a cărui soție, născută Guermantes, venise singură, soțul urmînd să sosească de-a dreptul de la vînătoarea unde-și petrecuse ziua. Acest domn de Grouchy, coborîtor din acela al celui dinții imperiu și despre care s-a spus pe nedrept că lipsa lui la începutul bătăliei de la Waterloo fusese cauza de căpetenie a înfrîngerii lui Napoleon, era de o foarte bună familie, totuși insuficientă în ochii unor pătimiși de noblețe. Astfel principele de Guermantes, care avea să fie peste cîțiva ani mai puțin pretențios cu el însuși, obișnuia să spună nepoatelor lui : „Ce nenorocire pe capul bieteii doamne de Guermantes (vicontesa de Guermantes, mama doamnei de Grouchy), că nu și-a putut mărita fetele.“ „Unchiule, dar cea mai vîrstnică s-a măritat cu domnul de Grouchy.“ „Dar ce, ăsta-i bărbat ? În sfîrșit, se spune că unchiul François a cerut-o pe mezina, astfel încît se va putea spune că nu toate au rămas nemăritate.“

Îndată ce se porunci să se servească masa, într-un vast declic rotativ, multiplu și simultan, ambele canaturi ale ușilor sufrageriei se deschiseră ; un *maître d'hotel* care avea aerul unui maestru de ceremonii se înclină în fața principesei de Parma și vesti : „Doamna e servită“, pe un ton ca acela cu care ar fi spus : „Doamna e pe moarte“, dar care nu aruncă nici o tristețe în adunare, căci perechile înaintară, cu un aer nebunatic și ca vara, la Robinson, una după alta spre sufragerie, despărțindu-se îndată ce ajungeau la locul lor, unde lacheii împingeau scaunele după ei ; cea din urmă, doamna de Guermantes înaintă spre mine ca să

o conduc la masă și fără să fi întâmpinat umbra de sfială de care m-aș fi putut teme, căci ea fiind o vinătoare căreia o mare mlădiere a mușchilor îi făcuse grația facilă, văzînd fără îndoială că apucasem să trec în partea opusă, se roti cu atîta precizie în juru-mi, încît m-am pomenit cu brațul ei pe al meu și încadrat cît mai firesc într-un ritm de mișcări precise și nobile. M-am supus lor cu atît mai multă ușurință, cu cît Guermantii nu-i dădeau mai multă însemnătate decît un savant adevăratei științe, în fața căreia ești mai puțin intimidat decît în fața unui ignorant; alte uși se deschiseră prin care intră supa fumegîndă, ca și cum cina ar fi avut loc într-un teatru de *pupazzi*, cu dibăcie mașinat, și unde sosirea tîrzie a tînărului musafir punca, la semnul stăpînului, toate roțile în funcție.

Acest semn al ducelui la care răspunsese declanșarea acestei vaste, ingenioase, ascultătoare și fastuoasă ceasornicărie mecanică și umană fusese sfios și nicidecum de o maiestate suverană. În ce mă privește, gestul nehotărît nu strică efectul spectacolului care-i era subordonat. Căci simțeam că, tocmai teama ca nu cumva să-mi fi dat seama că numai eu eram așteptat la cină și că mă așteptaseră timp îndelungat, îl făcuse șovăitor și încurcat, după cum doamna de Guermantes se temea ca nu cumva, după ce privisem tablourile, cineva să mă obosească și să mă împiedice de-a mă simți bine, prezentîndu-mă într-una cînd unuia cînd altuia. Astfel încît tocmai din lipsa de grandoare a gestului se desprindea adevărata grandoare, acea indiferență a ducelui față de propriul său lux, și dimpotrivă atențiile sale cu un musafir, neînsemnat ca atare, dar pe care voia să-l cîntească.

Asta nu vrea să spună că domnul de Guermantes n-ar fi avut unele părți foarte ordinare, ba chiar unele apucături ridicole de om prea bogat, orgoliul unui parvenit ce nu era. Dar după cum un funcționar sau un preot își văd talentul lor mediocru înmulțit la infinit (ca un talaz înmulțit de toată marea care calcă în urma lui) datorită puterilor pe care se sprijină, administrația franceză și biserica catolică, tot astfel domnul de Guermantes era călăuzit de cealaltă forță, politețea aristocrației cea mai autentică. Această politețe exclude multă lume. Doamna de Guermantes n-ar fi primit-o pe doamna de Cambremer sau pe domnul de Forcheville. Dar de vreme ce cineva, cum era cazul meu, părea susceptibil de-a fi agreat în mediul Guermantes, această politețe descoperea comori de simplitate ospitalieră încă și mai magnifică, dacă e cu puțință, decît acele minunate mobile rămase acolo.

Cînd voia să facă plăcere cuiva, domnul de Guermantes avea, ca să facă astfel din el, în acea zi, personajul principal, o artă care știa să profite de împrejurare și de loc. Fără îndoială, „distincția“ și „protecția“ lui ar fi luat altă formă la Guermantes. Ar fi pus să se înhame caii la trăsură ca să mă ducă să fac cu el o plimbare înaintea cinei. Așa cum erau, manierele sale ceremonioase te emoționau, așa cum te emoționează, citind în memoriile timpului, acelea ale lui Ludovic al XIV-lea, cînd răspundea cu bunătate, cu un aer surîzător și cu o jumătate de plecăciune, celui ce-l solici-tase. Și totuși, în ambele cazuri, trebuia să înțelegi că această politețe nu merge mai departe decît ceea ce acest cuvînt însemnează.

Ludovic al XIV-lea (pe care contemporanii săi care țineau mult la noblețe îl învinuiau totuși că

nu prea se sinchisea de etichetă, astfel încît, spune Saint-Simon, a fost un rege foarte mărunț pentru rang, în comparație cu Philippe de Valois, Carol al V-lea etc.) pune să se redacteze instrucțiunile cele mai amănunțite pentru ca principii de sînge regal și ambasadorii să știe căror suverani trebuie să le dea mîna. În unele cazuri, în fața neputinței de-a ajunge la o înțelegere, se prefera să se admită ca fiul lui Ludovic al IV-lea, Monseniorul, să nu primească la el cutare suveran străin decît afară, în aer liber, ca să nu se spună că intrînd în castel, unul l-a precedat pe celălalt ; iar electorul palatin, primindu-l pe ducele de Chevreuse la cină, simulează, ca să nu-i dea mîna, că e bolnav, și cînează cu el, dar culcat, ceea ce curmă dificultatea. Domnul duce evitînd prilejurile de-a face de serviciu la Monsieur, acesta, sfătuit de rege, fratele său, care-l iubește de altminteri foarte mult, găsește un pretext ca să-l facă pe vărul său să urce la „lever“-ul lui și să-l sîlească să-i întîndă cămașa. Dar îndată ce e vorba de un sentiment adînc, de-ale inimii, datoria atît de neînduplecată cînd e vorba de politețe, se schimbă cu totul. Cîteva ore după moartea acestui frate, una din ființele la care a ținut cel mai mult, cînd, potrivit expresiei ducelui de Montfort, Monsieur „încă nu se răcise“, Ludovic al XIV-lea cîntă arii de operă, se miră că ducesa de Bourgogne, care-și ascunde cu anevoie durerea, are aerul atît de melancolic, și, vrînd ca veselie să reînceapă îndată, poruncește ducelui de Bourgogne să înceapă o partidă de brelan astfel încît curtenii să se hotărască să se apuce iar de joc. Ori, întîlneai aceleași contraste, nu numai în manifestările mondene și concentrate, dar și în limbajul cel mai involuntar, în preocupările, în felul cum își petrecea timpul

domnul de Guermantes ; Guermantii nu erau mai îndurerăți decît ceilalți muritori, ba se poate chiar spune că adevărata lor sensibilitate era mai redusă ; în schimb, le citeai în fiecare zi numele în rubrica mondenă a ziarului *Gaulois*, din pricina marelui număr de înmormîntări la care s-ar fi simțit vinovați dacă nu s-ar fi înscris. După cum călătorul regăsește, aproape asemănătoare, casele acoperite cu pămînt, terasele pe care le-au putut cunoaște Xenofon sau Sfîntul Pavel, tot astfel am regăsit în apucăturile domnului de Guermantes, bărbat de o gentilețe înduioșătoare și de-o asprime revoltătoare, rob al celor mai mărunte obligații și dezlegat de pactele cele mai sfinte, încă ne-atînsă după mai bine de două veacuri ce se scurseseră, acea deviație deosebită a vieții de curte sub Ludovic al XIV-lea care transpune scrupulele de conștiință din domeniul afecțiunilor și al moralității în cel al chestiunilor numai de formă.

Celălalt motiv al amabilității pe care mi-o manifesta principesa de Parma era mai deosebit. Căci era dinainte convinsă că tot ce vedea la ducesa de Guermantes, lucruri și oameni, era de o calitate superioară a tot ce avea la ea acasă. Este adevărat că se purta în toate casele ca și cum așa ar fi fost ; cînd era vorba de mîncarea cea mai simplă, de florile cele mai obișnuite, nu se mulțumea să se extazieze, cerea îngăduința să trimită încă a doua zi să ia rețeta sau să vină bucătarul sau șeful ei grădinar să vadă speța, personaje cu lefuri grase, care aveau trăsura lor proprie și mai ales pretențiile lor profesionale, și care se simțeau foarte umiliți cînd se duceau să se informeze de un fel de mîncare disprețuit sau să ia modelul unei varietăți de garoafă care nu era nici pe jumătate atît de frumoasă, atît de „împestrită” cu „culori”, atît de mare în ce

privește dimensiunea florii, ca acelea pe care le obținuse încă de mult la principesă. Dar dacă uimirea pe care o manifesta la toată lumea în fața lucrurilor celor mai mărunte, era artificială și menită să arate că nu trăgea, din superioritatea rangului și din averea ei, vreun orgoliu interzis de foștii ei preceptor, ascuns de mama ei și neplăcut lui Dumnezeu, în schimb privea, cu toată sinceritatea, salonul ducesei de Guermantes drept un loc privilegiat unde nu putea pași decât din surprize în desfășurări. Guermantii se deosebeau în general, dar într-o măsură care ar explica foarte neîndestulător această stare de spirit, de restul societății aristocratice, erau mai prețioși și mai rari. La prima înfățișare îmi dăduseră impresia contrară, îi găsisem vulgari, deopotrivă cu toți bărbații și cu toate femeile, dar pentru că văzusem în prealabil în ei niște nume, ca în Balbec, în Florența, în Parma. Firește, în acest salon toate femeile pe care mi le închipuisem ca pe niște statuete de Saxa semănau oricum mai degrabă cu marea majoritate a femeilor. Dar ca și Balbecul și Florența, Guermantii, după ce amăgisera imaginația pentru că semănau mai mult cu semenii decât cu mumele lor, puteau oferi în urmă inteligenței, deși în mai mică măsură, unele particularități care-i deosebeau. Datorită în-suși fizicului lor, culorii cărnii lor, de un roz special care bătea uncori chiar în violet, bălaiului aproape scinteietor al părului delicat, chiar la bărbați, masat în smocuri aurii și gingașe, jumătate licheni părechernițe și blană felină (strălucire luminoasă căreia îi corespundea o oarecare sclipire a inteligenței, căci dacă se spunea tenul și părul Guermantilor, se spunea asijderi și spiritul Guermantilor, ca spiritul Mortemarților — anumita calitate socială mai fină încă înainte de Ludovic al

XIV-lea — și cu atît mai necunoscută de toți, cu cît ei înșiși o promulgau), toate acestea făceau ca în însăși materia, oricît de prețioasă ar fi fost, a societății aristocratice în care-i găseai amestecați ici și colo, Guermanții se puteau recunoaște, erau lesne de deosebit și de urmărit, ca filoanele al căror auriu înveinează jaspul și onixul sau mai degrabă ca unduirea mlădioasă a celui pâr luminos ale cărui fire despieptănate se întind ca niște raze flexibile în pereții agatei-mușchi.

Guermanții — cel puțin cei ce erau demni de acest nume — nu aveau numai carnea, părul, privirea transparentă, de o calitate foarte aleasă, ci și un fel de-a se ține, de a umbla, de-a saluta, de-a privi înainte de-a strînge mîna, prin care se deosebeau tot atît de mult în aceste privinți de un om de lume oarecare, ca și acesta de un fermier în bluză. Și cu toată amabilitatea lor, lumea spunea : cînd ne vîd umblînd, salutînd, ieșînd, toate aceste lucruri care săvîrșite de ei deveneau tot atît de prețioase ca și zborul rîndunelii sau înclinarea trandafirului, n-au ei într-adevăr dreptul, deși-l ascund, să gîndească : sînt de altă rasă decît noi și noi, noi sîntem fruntașii pămîntului. Mai tîrziu am înțeles că Guermanții mă credeau într-adevăr de altă rasă, dar care le stîrnea invidia, căci posedam niște merite pe care le ignoram și pe care ei mărturiseau că le considerau singurele importante. Mai tîrziu încă, am simțit că această profesiune de credință nu era decît pe jumătate sinceră și că la ei disprețul sau mirarea coexistau cu admirația și invidia. Mlădierea fizică esențială Guermanților era îndoită ; grație uneia, mereu în acțiune, în orice moment și, dacă de pildă, un Guermantes, bărbat, avea să salute o doamnă, obținea o siluetă a lui însuși alcătuită din echilibrul

nestabil al unor mișcări asimetrice și compensate nervos, tirind puțin un picior, fie înadins, fie din pricină că și-l frînse adesea la vînătoare, el împingea trupului, ca să ajungă celălalt picior, o deviere cumpănită de ridicarea unui umăr, în timp ce monoculul se instala pe ochi, ridica o sprînceană în aceeași clipă în care moțul de pe frunte se apleca pentru salut; cealaltă flexibilitate, ca forma talazului, a vîntului sau a dîrei pe care o poartă pe vecie scoica sau vasul, se stilizase, ca să spunem așa, într-un soi de mobilitate țeapănă, încovoind nasul coroiat care sub ochii albaștri bulbucați, deasupra buzelor prea subțiri, din care ieșea, la femei o voce răgușită, amintea originea fabuloasă hotărîtă în veacul al XVI-lea de bunul plac al genealogiștilor paraziți și elenizanți, a acestei rase fără îndoială veche, dar nu atît de veche pe cît pretindeau ei, cînd îi dădeau drept origine fecundarea mitologică a unei nimfe de către o pasăre divină.

Guermanții nu erau mai puțin deosebiți din punct de vedere intelectual decît din acela fizic. Cu excepția principelui Gilbert (soțul cu idei învechite al „Mariei Gilbert“ care-și puna soția să stea la stînga cînd se plimbau cu trăsura, pentru că, deși de neam regesc, era de un rang inferior lui), dar el era o excepție și, în absență, era obiectul batjocurilor familiei și al anecdotelor totdeauna noi, deși Guermantii trăiau în „crema“ cea mai pură a aristocrației, se prefăceau că nu fac nici un caz de noblețea lor. Teoriile ducesei de Guermantes care, la drept vorbind, tocmai pentru că era o Guermantes, devenea în oarecare măsură altcineva și mai plăcut, puneau în asemenea măsură deasupra oricui inteligența și erau în politică atît de socialiste, încît lumea se întreba unde se

ascunde, în palatul lor, geniul menit să asigure menținerea vieții aristocratice, care totdeauna nevăzut, dar ascuns de bună seamă cînd în anticameră, cînd în salon, cînd în odaia de toaletă, amintea servitorilor acestei femei care nu credea în titluri să-i spună doamna ducesă, acestei ființe căreia îi plăcea numai lectura și care nu avea nici urmă de respect omenesc de-a se duce să cineze la cumnata ei cînd suna ora opt și să se decolteze în acest scop.

Același geniu al familiei înfățișa doamnei de Guermantes situația duceselor, cel puțin a celor dintii dintre ele, și ca și ea multimilionare, jertfirea în folosul unor ceaiuri plicticoase, unor cîine în oraș, unor petreceri, a orelor în răstimpul căroră ar fi putut citi lucruri interesante, ca niște necesități neplăcute ca ploaia, și pe care doamna de Guermantes le accepta exercitînd asupra-leva ei defăimătoare, dar fără să meargă atît de departe încît să cerceteze motivul acceptării ei. Acel curios efect al întîmplării grație căruia *maitre-ul d'hotel* al doamnei de Guermantes spunea totdeauna „doamna ducesă” acestei femei care credea numai în inteligență, nu părea totuși că o jignește. Nu se gîndise niciodată să-l roage să-i spună numai „doamnă”. Împingînd bunavoință pînă la limitele ei extreme, s-ar fi putut crede că, distrată, ea auzea numai „doamnă” și că nu percepea apendicele verbal care-i era adăugat. Dar, dacă se făcea că nu aude, ea nu era mută. Și de cîte ori avea să transmită vreun comision soțului ei, spunea *maitre-ului d'hotel* : „Veți aminti domnului duce...”

Geniul familiei avea de altminteri alte preocupări, de pildă aceea de a vorbi de morală. Firește, unii Guermanti erau mai cu osebite inteligenți,

alții mai cu osebire morali, și de obicei nu erau aceiași. Dar cei dintii — chiar un Guermantes care săvîrșise falsuri și înșela la cărți și era cel mai desfătător dintre toți, accesibil tuturor ideilor noi și drepte — tratau încă mai bine despre morală decît ceilalți, și în același chip ca doamna de Villeparisis, în momentele în care geniul familiei se exprima prin gura bătrînei doamne. În momente identice, vedeai deodată că Guermanții adoptau un ton aproape tot atît de bătrînesc, aproape tot atît de blind, și din pricina farmecului lor mai mare, mai înduioșător decît acela al marchizei, ca să spună despre o slugă: „Se simte că are o fire bună, e o fată care nu e vulgară, părinții ei trebuie să fie niște oameni bine și ea a stăruit de bună seamă totdeauna pe drumul drept“. În acele momente, geniul familiei se făcea intonație. Dar uneori era și înfățișare, aer al feței, același la ducesa ca și la bunicul ei, mareșalul, un soi de convulsii de nepătruns (ca aceea a șarpelui, geniul cartaginez al familiei Barca), și din pricina cărora mă apucase în mai multe rînduri niște bătăi de inimă, în preumblările mele matinale, cînd încă înainte de-a o fi recunoscut pe doamna de Guermantes, mă simțeam privit de ea din fundul unei mici lăptării. Acest geniu intervenise într-o împrejurare care nu fusese nicidecum indiferentă nu numai Guermanților, dar și familiei Courvoisier, parte adversă a familiei și deși de neam tot atît de bun ca și Guermanții, în totul opuși lor (Guermanții explicau că ideea preconcepută a principelui de Guermantes de a vorbi totdeauna de familie și de noblețe, ca și cum acesta ar fi fost singurul lucru important, se datora însăși bunicii sale, Courvoisier). Nu numai că familia Courvoisier nu atribuia inteligenței același rang ca și

Guermanții, dar n-aveau aceeași părere despre ea. Pentru un Guermantes (chiar dacă era prost), a fi inteligent însemna să știi să critici, să fii în stare să spui răutăți, să glumești cu sarcasm, să poți înfrunta pe cineva atât în pictură, în muzică, în arhitectură, să vorbești englezește. Courvoisierii aveau o părere mai puțin favorabilă despre inteligență și, dacă nu erai din lumea lor, a fi inteligent putea să însemne că „pesemne ți-ai ucis tatăl și mama“. Pentru ei inteligența era un soi de „șperaclu“ cu care niște oameni pe care nu-i cunoșteai nici de la Eva, nici de la Adam, forțau ușile saloanelor celor mai respectate, și se știa la ei că sfârșeau totdeauna prin a ți-o coace pentru că ai primit asemenea „pramatii“. Courvoisierii opuneau o neîncredere sistematică celor mai insignifiante afirmații ale oamenilor inteligenți care nu erau de lume. Cineva spunând odată : „Dar Swann e mai tânăr decât Palamède“. „Cel puțin așa afirmă ; și dacă-ți spune asemenea lucru, fii sigur că are vreun interes“, răspunsese doamna de Gallardon. Ba mai mult, cum venise vorba de două străine elegante pe care Guermanții le primeau, că i se dăduse înțietatea uneia pentru că era mai vîrstnică : „Dar cel puțin e într-adevăr cea mai vîrstnică ?“ întrebase doamna Gallardon, nu într-un chip pozitiv ca și cum acest soi de oameni n-ar avea vîrstă, dar ca și cum ar fi fost pe cît se pare lipsite de stare civilă și religioasă, de tradiții sigure, ar fi fost mai mult sau mai puțin tinere, ca pisicile dintr-un același coș printre care numai un veterinar s-ar putea descurca. Mai abtîr decît Guermanții, Courvoisierii mențineau de altminteri într-un sens integritatea nobleței, în același timp grație spiritului lor îngust și răutății inimii lor. După cum Guermanții (în ochii cărora

toți cei situați în urma familiilor regale și a citorva altora ca familiile Ligne, La Trémoille etc., se confundau cu o vagă pleavă) erau obraznici cu cei de neam vechi care locuiau în jurul Guermantilor, tocmai pentru că nu dădeau atenție acestor merite de ordin secundar de care se ocupau foarte mult Courvoisierii, lipsa acestor merite îi interesa prea puțin. Unele femei care n-aveau un rang prea mare în provincia lor, dar făcuseră căsătorii strălucite, erau bogate, frumoase, iubite de ducese, erau pentru Paris, unde nu prea ești la curent cu „tații și mamele“, un excelent și elegant articol de import. Se putea întâmpla, deși rareori, ca asemenea femei să fie primite de unii Guermanti, prin mijlocirea principesei de Parma sau în virtutea propriului lor agrement. Dar indignarea Courvoisierilor nu dezarma niciodată cind era vorba de ele. Întîlnirea, între cinci și șase, la vara lor, cu oameni pe ale căror rude nu le plăcea rudelor lor să le frecventeze în Perche, devenea pentru ei un motiv de furie crescîndă și o temă nesecată de declamații. De pildă, în clipa în care fermecătoarea contesă G... intra la Guermanti, fața doamnei de Villebon lua întocmai expresia pe care ar fi trebuit s-o adopte dacă ar fi fost silită să recite versul :

Et s'il n'en reste qu'un je serai celui-là¹,

vers pe care de altminteri nu-l cunoștea. Această Courvoisier înghițise în fiecare luni o prăjitură încărcată cu frișcă la cîțiva pași de contesa G..., dar fără rezultat. Și doamna Villebon mărturisea, pe ascuns, că nu poate înțelege cum vara ei Guer-

¹ Și dacă nu rămîne decît unul, eu voi fi acela (V. Hugo).

mantes primește o femeie care la Châteaudun nu face parte nici măcar din societatea a doua. „Nici nu merită într-adevăr osteneala ca vara mea să fie atât de dificilă cu relațiile ei, parcă-și bate joc de lume“, încheia doamna de Villebon cu o altă expresie a feței, aceasta surizătoare și răutăcioasă în deznădejde, despre care un joc de ghicitori ar fi recurs mai degrabă la alt vers pe care contesa de bună seamă nu-l cunoștea mai bine :

„Grâce aux Dieux mon malheur passe mon espérance“¹.

De altminteri, să anticipăm asupra evenimentelor, spunînd că „stăruința“, rimînd cu speranța în versul următor, a doamnei de Villebon de a o snoba pe doamna G... nu fu deloc inutilă. Ea o înzestră în ochii doamnei G... pe doamna de Villebon cu asemenea prestigiu, de altfel pur imaginar, încît cînd fiica doamnei G... care era cea mai frumoasă și cea mai bogată fată care frecventa balurile epocii, fu de măritat, lumea se miră că ea refuza toți ducii, căci mama ei, amintindu-și de neajunsurile săptămînale pe care le încercase în *rue de Grenelle*, în amintirea Châteaudunului, nu dorea într-adevăr decît un singur soț pentru fiica ei : un tînăr din familia Villebon.

Singurul punct în care Guermanții și Courvoisierii se întîlneau era arta, infinit variată, de-a sublinia distanțele. Apucăturile Guermanților nu erau pe de-a-ntregul uniforme la toți. Dar de pildă toți Guermanții, din aceia care erau cu adevărat Guermanți, cînd le erai prezentat, procedau la un soi de ceremonie, ca și cînd faptul că ți-au întins mîna ar fi fost tot atât de considerabil ca și cum ar fi fost vorba să te consacre cavaler. În

¹ Grație zeilor, nenorocirea îmi depășește nădejdea

clipa în care un Guermantes chiar dacă n-ar fi avut decît douăzeci de ani, dar mergînd de acum pe urmele mai vîrstnicilor săi, auzea numele tău rostit de cel ce te prezenta, lăsa să cadă asupra-ți, ca și cum n-ar fi fost deloc hotărît să-ți dea bună ziua, o privire îndeobște albastră, totdeauna rece ca oțelul pe care parcă era gata să ți-o înfigă în cutele cele mai adînci ale inimii. Guermanții credeau într-adevăr că reușesc acest lucru socotindu-se psihologi de mîna întîia. Ba mai mult, credeau că sporesc prin această inspecție amabilitatea salutului care avea să urmeze și care nu ți-ar fi fost adresat decît cu bună știință. Totul se petrecea la o distanță de tine care, mică dacă ar fi fost vorba de un duel, părea enormă pentru o strîngere de mînă și îngheța în al doilea caz cum ar fi înghețat și în cel dintîi, astfel încît cînd Guermantes-ul după o raită rapidă săvîrșită în cele din urmă tainite ale sufletului tău și ale onorabilității tale, te considerase demn să se întîlnească de acum înainte cu tine, mîna lui, îndreptată spre tine la capătul unui braț întins în toată lungimea sa, avea aerul că-ți prezintă o floretă pentru o luptă dreaptă, și această mînă era în fond plasată în acea clipă atît de departe de acel Guermantes, încît, cînd își înclina atunci capul, era greu de deosebit dacă te saluta pe tine sau propria-i mînă. Unii Guermanți lipsiți de sentimentul măsurii sau incapabili să nu se repete mereu, exagerau reîncepînd această ceremonie ori de cîte ori te întîlneau. Dat fiind că nu mai trebuiau să porceadă la ancheta psihologică prealabilă pentru care „geniul familiei“ le delegase puterile sale și de a căror rezultate trebuiau să-și aducă aminte, stăruința privirii sfredelitoare care preceda strîngerea de mîini nu se putea explica decît prin automatismul

pe care privirea lor o dobândise sau prin vreun dar de fascinație pe care credeau că-l posedă. Courvoisierii al căror fizic era deosebit, încercaseră în zadar să-și însușească acest salut cercetător și se năpustiseră asupra înțepenelii trufase sau a neglijenței rapide. În schimb, se pare că unii foarte rari Guermanți de sex feminin împrumutaseră de la Courvoisieri salutul doamnelor. Într-adevăr, în clipa în care erai prezentat uneia din aceste Guermantes, ea făcea un salut mare prin care apropia de tine capul și pieptul cam într-un unghi de patruzeci și cinci de grade, capul și bustul, partea de jos a trupului (care era foarte lungă pînă la talia care pivota) rămînînd nemișcată. Dar abia proiectase astfel spre tine partea de sus a persoanei sale, că o arunca pe spate, dincolo de verticală, printr-o retragere bruscă de-o lungime aproape egală. Răsturnarea consecutivă neutraliza ceea ce ți se păruse că ți se acordase, terenul pe care crezuseși că-l cîștigaseși nu rămînea nici măcar cucerit ca în materie de duel, pozițiile primitive fiind păstrate. Însăși această anulare a amabilității prin reluarea distanțelor (care era de origină Courvoisier și menită să arate că avansurile făcute în prima mișcare nu erau decît o simulare de o clipă), se manifestau tot atît de limpede la Courvoisieri ca și la Guermanți, în scrisorile pe care ți le scriau, cel puțin în primele timpuri cînd îi cunoșteai. „Corpul“ scrisorii putea cuprinde fraze care parcă s-ar scrie numai unui prieten, dar în zadar ai fi crezut că te-ai putea lăuda că ești prietenul doamnei, căci scrisoarea începea prin „domnule“ și sfîrșea prin „vă rog să credeți, domnule, în sentimentele mele distinse“. Astfel încît între acest început rece și acest sfîrșit glacial care schimbau înțelesul întregului rest, puteau urma (dacă era un răspuns

la vreo scrisoare de condoleanțe de-a ta) cele mai emoționante descrieri ale durerii pe care o încercaseră Guermantii prin pierderea unei surori, a intimității dintre ele, a frumuseții regiunii unde ea se ducea în vilegiatură, a mîngîierilor pe care le găsea în farmecul copilașilor ei, toate acestea nu erau decît o scrisoare așa cum se găsesc în culegeri și al cărei caracter intim nu aducea cu sine mai multă intimitate între tine și corespondentă, decît dacă ea ar fi fost Pliniu cel tinăr sau doamna de Simiane.

E adevărat că unele Guermantes îți scriau încă înția oară „scumpul meu prieten“, „prietene“, nu erau totdeauna cele mai simple dintre ele, dar mai degrabă acelea care trăind numai printre regi și, de altă parte, fiind „ușuratece“, adoptau în orgoliul lor certitudinea că tot ce venea din parte-le făcea plăcere și în corupția lor obiceiul de-a nu precupeți nici o satisfacție pe care o puteau oferi. De altminteri, cum era de ajuns să fi avut o străbună comună sub Ludovic al XIII-lea, pentru ca un Guermantes să spună vorbind de marchiza de Guermantes, „mătușa Adam“, Guermantii erau atît de numeroși, încît chiar pentru aceste rituri simple, de pildă acela al prezentării, existau multe varietăți. Fiecare sub-grup oarecum rafinat avea ritul său, care era transmis din părinți în copii, ca o rețetă de vătămătură și un fel deosebit de a pregăti dulcelețurile. Astfel s-a văzut că stringerea de mînă a lui Saint-Loup se declanșa automat în clipa în care-ți auzea numele, fără participarea privirii, fără adăugirea salutului. Orice biet om de rînd, care pentru un motiv deosebit — ceea ce se întîmpla rareori — era prezentat cuiva din sub-grupul lui Saint-Loup, își spîrgea capul în fața acestui minimum atît de neașteptat de bună ziua,

îmbrăcînd de bunăvoie aparențele înconștienții, ca să afle ce avea cu el bărbatul sau femeia din familia Guermantes. Și era foarte uimit aflînd că el sau ea crezuse de cuviință să scrie înadîns celui ce te prezentase cît de mult îi plăcuseși și că nădăjduia să te mai vadă. Tot atît de particularizate, ca și gestul mecanic al lui Saint-Loup, erau săriturile complicate și repezi (pe care domnul de Charlus le considera ridicole) ale marchizului de Fierbois, pașii gravi și măsurați ai principelui de Guermantes. Dar nu e cu putință să descriem aici această bogată coregrafie a Guermanților, din pricina întinderii însăși a corpului lor de balet.

Ca să ne întoarcem la antipatia care-i însuflețea pe Courvoisieri împotriva ducesei de Guermantes, cei dintîi ar fi putut avea consolarea de-a o compătimi cît timp fusese fată, căci atunci ea era puțin avută. Din păcate, un soi de emanație funinginoasă și *sui generis*, ascundea de totdeauna, sustrăgea privirilor, bogăția Courvoisierilor care, oricît de mare ar fi fost, stăruia obscură. În zadar făcea vreun Courvoisier, foarte bogat, o partidă bogată, se întîmpla totdeauna ca tînăra pereche să nu aibă domiciliu propriu la Paris, să „tragă” la socrii săi, iar restul anului îl petrecea în provincie, într-o societate desăvîrșită, dar lipsită de strălucire. Cîtă vreme Saint-Loup, care avea numai datorii, uluia Doncièresul cu echipajele sale, un Courvoisier foarte bogat folosea totdeauna numai tramvaiul. Invers (și de altfel cu mulți ani în urmă) doamna de Guermantes (Oriane) care n-avea cine știe ce, făcea să se vorbească mai mult de toaletele ei decît toate femeile din familia Courvoisier la un loc. Pînă și scandalul iscat de spusele sale făcea un soi de reclamă felului ei de-a se îmbrăca și de-a se pieptăna. Îndrăznise să spună

marelui-duce de Rusia : „Monsenior, se pare că vreți să-l asasinați pe Tolstoi ?“ la o cină la care Courvoisierii nu fuseseră invitați, de altminteri puțin informați asupra lui Tolstoi. Nu erau mai bine informați în ce privește autorii greci, dacă judecăm după ducesa văduvă de Gallardon (soacra principesei de Gallardon, pe atunci încă fată), care nefiind onorată în cinci ani nici măcar cu o singură vizită a Orianei, răspunse cuiva care o întreba asupra motivului absenței sale : „Se pare că-l recită pe Aristot (voia să spună Aristofan) în lume. Nu tolerez la mine asemenea lucru !“

E lesne de închipuit măsura în care această „iesire“ a domnișoarei de Guermantes în legătură cu Tolstoi, dacă indigna pe Courvoisier, minuna pe Guermanti și prin aceasta nu numai pe toți cei ce erau aproape, dar și departe de ei. Contesa-văduvă d'Argencourt, născută Seineport care primea cam toată lumea pentru că era pedantă, deși fiul ei era îngrozitor de snob, povestea spusele Orianei în fața unor scriitori, spunând : „Oriane de Guermantes, care e fină ca chihlimbarul, șireată ca o maimuță, înzestrată în toate privințele, care face acuarele demne de un mare pictor și versuri cum fac puțini mari poeți, și știți, ca neam, e tot ce poate fi mai nobil, bunica ei era doamna de Montpensier, iar ea este a optsprezecea Oriane de Guermantes fără nici o mezalianță, e singele cel mai curat, cel mai vechi din Franța“. De aceea acei falși literați, acei semi-intelectuali pe care-i primea doamna d'Argencourt și-o înfățișau pe Oriane de Guermantes pe care nu vor avea niciodată prilejul să o cunoască personal ca pe un lucru mai minunat și mai extraordinar decât principesa Badroul Boudour, nu se simțeau numai gata să moară pentru ea aflând că o ființă atît de nobilă îl slăvea mai

presus de orice pe Tolstoi, dar își dădeau seama că în mintea lor prindea din nou rădăcini o putere nouă, propria lor dragoste pentru Tolstoi, dorința lor de-a rezista țarismului. Aceste idei liberale putuseră să se sleiască în ei, ei putuseră să se îndoiască de prestigiul lor, nemaiîndrăznind să le mărturisească, când pe neașteptate însăși de la domnișoara de Guermantes, adică de la o fată indiscutabil prețioasă și autorizată, care purta părul cu breton pe frunte (lucru la care o Courvoisier n-ar fi consimțit niciodată) le venea un asemenea ajutor. Un oarecare număr de realități bune sau rele cîștigă astfel mult primind adeviziunea celor ce au autoritate asupra noastră. De pildă, la Courvoisieri, riturile amabilității pe stradă erau alcătuite dintr-un anume salut, foarte urit și puțin amabil ca atare, dar despre care se știa că este felul distinct de-a da bună ziua, astfel încît toată lumea înlăturînd de pe sine surîsul, întîmpinarea agreeabilă, se străduia să imite această gimnastică rece. Dar Guermanții, îndeobște, și îndeosebi Oriane, cunoscînd mai bine decît orice aceste rituri, nu șovăiau, dacă te zăreau dintr-o trăsură, să-ți facă un salut drăguț cu mîna, iar într-un salon, lăsîndu-i pe Courvoisieri să-și facă salutarile nefirești și țepene, schițau niște plecăciuni încîntătoare, îți întindeau mîna ca unui camarad, surîzînd cu ochii lor albaștri, astfel încît, pe neașteptate, grație Guermanților, intra în substanța eleganței, pînă atunci oarecum găunoasă și seacă, tot ceea ce ți-ar fi plăcut în chip firesc și ceea ce alții s-au străduit să alunge, bunăvenirea, revărsarea unei autentice amabilități, spontaneitatea. În același chip, dar printr-o reabilitare de data aceasta puțin îndrituită, cei ce poartă în ei în chipul cel mai înalt gustul instinctiv al muzicii proaste și al melodiilor,

oricît de banale, care au ceva mingietor și leftin, reușesc, grație culturii simfonice, să micșoreze în ei acest gust. Dar o dată ce au ajuns la acest punct, cînd pe bună dreptate minunați de coloritul orchestral al lui Richard Strauss, ei văd că acest muzician întîmpină cu o indulgență demnă de Auber motivele cele mai vulgare, ceea ce le place acestora găsește pe neașteptate într-o autoritate atît de înaltă o justificare care-i minunează și se încintă fără scrupule, cu o îndoită grațitudine, ascultînd în *Salomeea* ceea ce le era interzis să le placă în *Diamantele Coroanei*.

Autentică sau nu, apostrofa adresată de domnișoara de Guermantes ducelui, colportată din casă în casă, era prilej să se povestească cu cîtă eleganță era îmbrăcată Oriane la această cină. Dar dacă luxul (ceea ce îl făcea tocmai inaccesibil Courvoisierilor) nu se naște din bogăție, ci din risipă, cea de-a doua durează timp mai îndelungat dacă e în sfîrșit susținută de cea dintîi, care-i îngăduie atunci să-și verse toate scripirile. Dar dat fiind că principiile afișate deschis nu numai de Oriane, dar și de doamna de Villeparisis că noblețea nu contează, că e ridicol să te preocupi de rang, că averea nu ferește pe om, că numai inteligența, inima, talentul au importanță, Courvoisierii puteau nădăjdui că, în virtutea acestei educații pe care o primise de la marchiză, Oriane s-ar mărita cu un bărbat care n-ar fi de lume, un artist, un om certat cu justiția, un descult, un liber-cugetător, că ar intra definitiv în categoria celor pe care Courvoisierii îi numeau „rătăciții“. Cu atît mai mult ei puteau nădăjdui acest lucru cu cît doamna de Villeparisis care străbătea acum din punct de vedere social o criză dificilă (nici una din rarele persoane strălucitoare pe care le-am întîlnit în

salonul ei nu se întorsese încă la ea) afișa o groază adîncă față de societatea care o ținea la o parte. Chiar cînd vorbea de nepotul ei, principele de Guermantes, pe care-l vedea, nu avea destule batjocuri la adresa lui, pentru că era foarte mîndru de neamul său mare. Dar în momentul cînd fu vorba să se găsească un soț pentru Oriane, afacerea nu mai fu călăuzită după principiile afișate de mătușă și de nepoată, ci după tainicul „geniu al familiei“. Tot atît de infailibil ca și cînd doamna de Villeparisis și Oriane ar fi discutat totdeauna numai de titluri de rentă și de genealogie, în loc de merit literar și însușiri sufletești și ca și cum marchiza ar fi fost moartă pentru cîteva zile — cum va fi mai tîrziu — și expusă în coșciug, în biserica din Combray, unde fiecare membru al familiei nu mai era decît un Guermantes, lipsit de individualitate și de prenume, așa cum dovedea pe marile draperii negre un singur G. de purpură deasupra căruia se înălța coroana ducală, geniul familiei își îndreptase alegerea intelectualiei, opozantei, evanghelicei doamne de Villeparisis asupra bărbatului cel mai bogat, de cel mai mare neam, asupra celei mai mari partide din foburgul Saint-Germain, asupra întîiului născut al ducelui de Guermantes, principele des Laumes. Și în ziua nunții, doamna de Villeparisis avu la ea în vizită timp de două ore toți nobilii de care-și bătea joc, de care-și bătu joc chiar cu cîteva burghezi intimi pe care-i invitasese și cărora principele des Laumes le depuse cărți de vizită înainte de „a tăia firul“ încă din anul următor. Spre culmea nenorocirii Courvoisierilor, maximele care fac din inteligență și talent singurele superiorități sociale, începură să fie iarăși debitate la principesa des Laumes, îndată după nuntă. În această privință, fie spus în

treacă, punctul de vedere pe care-l apăra Saint-Loup cînd trăia cu Rachel, frecvența prietenii Racheliei, ar fi vrut să se însoare cu Rachel, comporta — oricîtă groază ar fi inspirat familiei — mai puțină minciună decît cel al domnișoarelor Guermantes îndeobște, lăudînd inteligența, neîngăduind să se pună cumva la îndoială egalitatea dintre oameni, cîtă vreme totul ducea tocmai la timpul său la același rezultat ca și cum ele ar fi profesat maximele contrare, adică să se mărite cu un duce foarte bogat. Saint-Loup proceda, dimpotrivă, potrivit teoriilor sale, din care pricină se spunea că este pe calea cea rea. Firește că, din punct de vedere moral, Rachel era, într-adevăr, puțin satisfăcătoare. Dar nu e sigur că doamna de Marsantes n-ar fi fost favorabilă căsătoriei, dacă ar fi găsit alta care n-ar fi valorat mai mult, dar ar fi fost ducasă sau ar fi avut multe milioane.

Dar, ca să ne întoarcem la doamna des Laumes (în curînd ducasă de Guermantes, în urma morții socrului ei), culmea nenorocirii impuse Courvoisierilor, teoriile tinerei principese, stăruind astfel în limbajul ei nu i-au călăuzit întru nimic purtarea; căci astfel, această filozofie (dacă se poate spune astfel) n-a stricat nicidecum eleganței aristocratice a salonului Guermantilor. Fără îndoială că toți cei pe care doamna de Guermantes nu-i primea își închipuiau că era din pricină că nu erau destul de inteligenți, și cutare americană bogată care nu posedase niciodată altă carte decît un mic exemplar vechi, și niciodată deschis, din poeziile lui Parny, pus, pentru că era „vechi“, pe o mobilă în salonașul ei, arăta ce importanță dădea ea inteligenței prin privirile nesățioase pe care le ațintea asupra ducelui de Guermantes cînd aceasta intra la Operă. Fără îndoială că și doamna de Guerman-

tes era sinceră cînd alegea pe cineva din pricina inteligenței sale. Cînd spunea despre o femeie, se pare că e „încîntătoare“ sau despre un bărbat că e tot ce poate fi mai inteligent, credea că n-are alte motive ca să consimtă să-i primească, decît acest farmec sau această inteligență, geniul Guermanților neintervenind în acest din urmă minut : mai adînc, situat la intrarea obscură a regiunii unde Guermanții judecau, acest geniu vigilent îi împiedica pe Guermanți să găsească cum că un bărbat e inteligent sau o femeie fermecătoare, dacă ei n-aveau o valoare mondenă, actuală sau viitoare. Bărbatul era proclamat savant, dar ca un dicționar, sau, dimpotrivă, ordinar, cu o inteligență de comis-voiajor, femeia frumoasă avea un gen groaznic, sau vorbea prea mult. Iar oamenii fără situație, ce oroare, erau snobi. Domnul de Bréauté, al cărui castel se învecina cu acela al Guermanților, nu frecventa decît principii. Dar își bătea joc de ei și visa să trăiască numai în muzee. De aceea doamna de Guermantes era indignată cînd domnul de Bréauté era tratat de snob. „Babal, snob ! Dar sînteți nebun, dragă prietene, e tocmai contrariul, nu poate suferi oamenii strălucitori, nu reușești să-l pui să facă cunoștință cu cineva. Chiar la mine, cînd îl invit cu un musafir nou, nu vine decît gemînd.“

Ceea ce nu vrea să spună că, în practică, Guermanții n-ar fi făcut alt caz despre inteligență decît Courvoisierii. În chip pozitiv, această deosebire dintre Guermanți și Courvoisieri dădea roade bune. Astfel ducesa de Guermantes, de altminteri învăluită într-un mister în fața căruia visau, de departe, atîția poeți, dăduse acea serbare de care am mai vorbit, unde regele Angliei se simțise mai bine decît oriunde, căci ea avusese ideea, care nu le-ar fi

trecut prin minte, și îndrăzneala, care ar fi făcut să șovăiască curajul tuturor Courvoisierilor, de-a invita, în afară de personalitățile pe care le-am citat, pe muzicianul Gaston Lemaire și pe autorul dramatic Grandmougin. Dar intelectualitatea se făcea simțită mai ales din punct de vedere negativ. Dacă coeficientul necesar de inteligență și farmec scădea, pe măsură ce sporea rangul celui ce dorea să fie invitat la ducesa de Guermantes, pînă a se apropia de zero cînd era vorba de principalele capete încoronate, în schimb, cu cît coborai sub acest nivel regal, coeficientul creștea cu atît mai mult. De pildă, la principesa de Parma erau sumedenie de persoane pe care altcîta le primea pentru că le cunoscuse de copil, sau pentru că erau înrudite cu cutare ducesă, sau atașate persoanei cutărui suveran, chiar dacă erau urite, plicticoase sau proaste ; ori pentru un Courvoisier motivul „agreat de principesa de Parma“, „soră de mamă cu ducesa D'Arpajon“, „petrecînd trei luni pe an la regină Spaniei“, ar fi fost îndestulător să-i facă să invite asemenea oameni, dar doamna de Guermantes care le primea cu politețe salutul de zece ani la principesa de Parma nu-i lăsase niciodată să-i calce pragul, fiind de părere că într-un salon, atît în înțelesul social cît și în cel material al cuvîntului, sînt suficiente mobilele pe care nu le găsești frumoase dar pe care le lași ca umplutură, ca să-l faci îngrozitor. Asemenea salon seamănă cu o lucrare în care nu te poți abține să nu rostesci fraze care dovedesc știință, strălucire, experiență. Dar doamna de Guermantes era cu drept cuvînt de părere că, asemenea unei cărți, calitatea unui „salon“ are drept piatră unghiulară sacrificiul.

Multe din prietenele principesei de Parma și cu care ducesa de Guermantes se mulțumea de mulți

ani să schimbe același salut cuviincios sau să le întoarcă cărți de vizită, fără să le invite vreodată, nici să se ducă la serbările lor, s-au plîns discret de acest lucru alteței, care a strecurat un cuvînt domnului de Guermentes în zilele cînd acesta venea singur să o vadă. Dar șiretul senior, soț rău pentru ducesa întrucît avea amante, dar tovarăș încercat în ce privea buna funcționare a salonului ei (și spiritul Orianei, care alcătuia atracția lui de căpetenie) răspundea : „Dar soția mea o cunoaște cumva ? Ah ! atunci, într-adevăr, ar fi trebuit. O să vă spun adevărul, doamnă, Orianei nu-i place în fond conversația femeilor. E înconjurată de o curte de inteligențe superioare — eu nu sînt soțul ei, nu sînt decît primul ei lacheu. Femeile o plictisesc, cu excepția citorva care sînt foarte spirituale. Ei, doamnă, alteța-voastră, care e atît de fină, n-o să-mi spună că doamna de Souvré are duh. Da, înțeleg, principesa o primește din bunătate. Și apoi o cunoaște. Spuneți, că Oriane a văzut-o, se prea poate, dar foarte puțin, vă încredințez. Țin să adaug, principesă, că și eu sînt oarecum vinovat. Soția mea e foarte obosită, îi place atît de mult să fie amabilă, încît dacă aș lăsa-o în voia ei, nu s-ar mai termina cu vizitele. Nu mai tîrziu decît ieri, avea temperatură, se temea să nu o supere pe ducesa de Bourbon dacă nu s-ar fi dus la ea. A trebuit totuși să-mi arăt colții, am interzis să se înhame trăsura. Știți, doamnă, aș prefera să nu-i spun Orianei că mi-ați vorbit de doamna de Souvré ! Oriane ține atît de mult la alteța-voastră, încît o va invita îndată pe doamna de Souvré, va fi o vizită mai mult, vom fi obligați să intrăm în legătură cu sora al cărei soț îl cunosc foarte bine. Cred că n-o să-i spun nimic Orianei, dacă principesa îmi îngăduie. Îi vom evita astfel multă oboseală și agita-

ție. Și vă încredințez că doamna de Souvré nu va pierde nimic. Se duce pretutindeni, în locurile cele mai strălucite. Noi, aproape nici nu primim, dăm doar niște mici cine, o nimica toată, doamna de Souvré s-ar plictisi de moarte." Principesa de Parma, convinsă, cu naivitate, că ducele de Guermantes nu-i va transmite ducesei rugămintea și dezolată că nu putuse obține invitația dorită de doamna de Souvré, era cu atât mai măgulită că este una din obișnuitele unui salon atât de puțin accesibil. Fără îndoială, această mulțumire nu era lipsită de neplăceri. Astfel, ori de câte ori principesa de Parma o invita pe doamna de Guermantes, trebuia să-și spargă capul ca să nu aibă pe nimeni care i-ar fi putut displace ducesei și ar fi împiedicat-o să mai vină la ea.

În zilele obișnuite după cina la care avea totdeauna (foarte devreme, păstrând vechile obiceiuri), câțiva musafiri, salonul principesei de Parma era deschis obișnuiților și, într-un chip general, întregii mari aristocrații franceze și străine. Recepția consta în faptul că, după ieșirea din sufragerie, principesa lua loc pe o canapea în fața unei mese mari rotunde, sta de vorbă cu două din femeile cele mai cu vază care cinaseră, sau își arunca ochii asupra vreunui „magazin“, juca apoi cărți (sau simula că joacă, urmînd un obicei de curte germană), fie făcînd o pasientă, fie luînd ca partener adevărat sau presupus un personaj cu vază. Către ora nouă, ambele canaturi ale ușii mari a salonului nu mai conteneau deschizîndu-se, închizîndu-se, deschizîndu-se din nou, ca să îngăduie intrarea vizitatorilor care cinaseră la rezezeală (sau dacă cinaseră în oraș, dispăreau la cafea, spunînd că se vor întoarce, avînd într-adevăr de gînd să „între pe o ușă și să iase pe alta“) ca să se adapteze orelor

principesei. Aceasta însă, atentă la jocul ei sau la discuție, se prefăcea că nu vede pe cei ce soseau și, numai când erau la doi pași de ea, se ridica grațios surizînd cu bunătate femeilor. Acestea făceau în fața alteței care era în picioare, o reverență care mergea pînă la ingenunchiere, astfel ca să-și ducă buzele la înălțimea nivelului mîinii frumoase ce atîrna și să o sărute. Dar în această clipă, principesa, ca și cînd ar fi fost surprinsă de fiecare dată de un protocol pe care de altminteri îl cunoștea la perfecție, ridica parcă cu forța pe aceea care ingenunchiase, cu o grație și cu o blîndețe fără pereche, și o săruta pe obraji. Grație și blîndețe care s-ar spune că erau condiționate de umilitatea cu care vizitatoarea își îndoia genunchiul. Pare-se fără îndoială că într-o societate egalitară politețea ar dispărea, nu cum se crede din lipsă de educație, ci pentru că la unii ar dispărea deferența ce se datorește prestigiului care trebuie să fie imaginar ca să fie eficace, și mai ales la alții amabilitatea pe care o risipești și pe care o desăvirșești cînd îți dai seama că are pentru cel ce-o primește un preț infinit, care, într-o lume întemeiată pe egalitate, ar scade pe neașteptate la nimic, ca tot ce n-are decît o valoare fiduciară. Dar această dispariție a politeții într-o societate nouă nu e sigură și sîntem uneori prea dispuși să credem că actualele condiții ale unei stări de lucruri sînt singurele posibile. Minți foarte luminate au crezut că o republică n-ar putea avea o diplomatie și alianțe, iar clasa țărănească n-ar suporta separarea Bisericii de Stat. La urma urmei, politețea într-o societate egalitară n-ar fi o minune mai mare decît succesul căilor ferate și întrebuițarea militară a aeroplanului. Apoi, chiar dacă politețea ar dispărea, nimic nu dovedește că asta ar însemna o nenorocire. În sfîr-

șit, o societate nu s-ar ierarhiza în taină pe măsură ce ar fi de fapt mai democrată. Se prea poate. Puterea politică a Papilor a sporit foarte mult de cînd nu mai au nici stat, nici armată ; catedralele exercitau un prestigiu cu mult mai mic asupra unui credincios din veacul al XVII-lea decît asupra unui ateu din veacul al XX-lea, și dacă principesa de Parma ar fi fost suverana unui stat, fără îndoială că mi-ar fi trecut prin minte să vorbesc de ea cam așa cum aș fi vorbit de un președinte de republică, adică deloc.

După ce vizitatoarea fusese ridicată și sărutată de principesă, aceasta se așeza din nou, își relua pasiența nu fără să fi stat o clipă de vorbă cu ea, făcînd-o să ia loc într-un fotoliu, dacă noua sosită era femeie cu vază.

Cînd salonul se umplea prea mult, doamna de onoare însărcinată cu serviciul de ordine făcea loc îndrumînd pe obișnuiți într-un hol imens în care dădea salonul și care era plin cu portrete, cu curiozități în legătură cu casa de Bourbon. Musafirii obișnuiți ai principesei jucau atunci cu plăcere rolul de Cicerone și spuneau lucruri interesante, pe care n-aveau răbdare să le asculte tinerii mai atenți să privească altelele vii (și la nevoie să se lase prezentați lor de doamnele și de domnișoarele de onoare) decît să privească relicvarele suveranelor moarte. Prea ocupați cu cunoștințele pe care le puteau face și cu invitațiile pe care poate le-ar pescui, nu știau absolut nimic, chiar după mai mulți ani, despre arhivele monarhiei care se aflau în acest muzeu prețios și își aduceau aminte numai nedeslușit că era împodobit cu cactuși și cu palmieri uriași, datorită cărora acest loc de întîlnire al eleganțelor semăna cu Palmariumul din Jardin d'Acclimatation.

Fără îndoială, ducesa de Guermantes venea uneori din mortificare să facă uneori, în aceste seri, o vizită de digestie principesei, care o ținea tot timpul lângă ea, în timp ce glumea cu ducele. Dar când ducesa venea la cină, principesa se ferea de obișnuinții ei, nu mai primea pe nimeni după ce masa lua sfârșit, de teamă ca nu cumva vizitatorii prea puțin aleși să-i displacă exigentei ducese. În aceste seri, dacă unii credincioși nepreveniți se înfățișau la ușa alteței, portarul răspundea : „Alteța-sa regală nu primește astă-seară“, și plecau. De altminteri, mulți prieteni ai principesei știau încă dinainte că, în ziua aceea, nu vor fi invitați. Era o serie deosebită, o serie închisă atîtora care ar fi dorit să facă parte din ea. Excluzii puteau cita cu oarecare siguranță pe cei aleși, și-și spuneau între ei pe un ton înțepat : „Știți doar că Oriane de Guermantes nu se urnește niciodată fără un întreg stat-major“. Cu ajutorul acestuia, principesa de Parma încerca să o înconjoare pe ducesă ca de un zid ocrotitor împotriva celor al căror succes ar fi mai îndoielnic. Dar principesa de Parma era stingherită cînd era vorba să facă amabilități multora din prietenii preferați ai ducese, multor membri ai acestui strălucit „stat-major“, deoarece ei erau foarte puțin amabili cu ea. Fără îndoială, principesa de Parma admitea că putea să-ți placă mai mult societatea doamnei de Guermantes decît a ei. Era obligată să constate că erai strivit la „zilele de primire“ ale ducese și că ea însăși înțilnea la aceasta trei sau patru altețe care ei se mulțumeau doar să-i depună cărți de vizită. În zadar ținea minte cuvintele Orianei, îi imita rochiile, servea la ceaiurile ei aceleași tarte cu fragi, în unele zile rămînea singură cu o doamnă de onoare și un consilier de legăție străin. De aceea cînd (cum fusese de pildă cazul lui Swann odini-

oară) cineva nu-și termina niciodată ziua fără să se fi dus să petreacă două ore la ducesă, și făcea la cîte doi ani o vizită ducesei de Parma, această n-avea mare poftă, chiar ca să o amuze pe Oriane, să facă acestui oarecare Swann „avansuri“, să-l invite la cină. Pe scurt, a o invita pe ducesă era pentru principesa de Parma un prilej de perplexitate, atît o rodea teama că Oriane nu se va simți bine. Dar în schimb, și pentru același motiv, cînd principesa de Parma se ducea să cîneze la doamna de Guermantes, era dinainte sigură că totul va fi bun, delicios, n-avea decît o singură teamă că nu va putea înțelege, reține, că nu va putea să placă, că nu va putea să asimileze ideile și oamenii. Cu acest titlu, prezența mea îi trezea atenția și lăcomia, așa cum ar fi trezit-o un nou chip de a împodobi masa cu ghirlande de fructe, nefiind sigură dacă una sau cealaltă, decorarea mesei sau prezența mea era mai cu deosebire unul din acele farmece secrete ale succesului recepțiilor Orianei, și stînd la îndoială, era foarte hotărîtă să încerce să aibă la viitoarea ei cină și pe unul și pe celălalt. Acest element comic, primejdios, excitant, în care principesa se cufunda cu un soi de teamă, de înfiorare, de desfătare (ca pe malul mării în acele „băi de valuri“ a căror primejdie o semnalează călăuzele băiași, tocmai pentru că nici unul nu știe să înoate) din care ieșea tonificată, fericită, întinerită, și căruia i se spunea spiritul Guermanților, îndreptătea de altminteri pe deplin curiozitatea încîntată pe care principesa de Parma o aducea la ducesă. Spiritul Guermanților — entitate tot atît de inexistentă ca și cuadratura cercului, după ducesă care credea că e singura care-l poseda — era o reputație ca friptura de porc de Tours sau pesmeții de Reims. Fără îndoială (o particularitate intelectuală nefolo-

sindu-se ca să se răspîndească, de aceleași metode ca culoarea părului sau a tenului) unii intimi ai ducesei și care n-aveau sînge nobil ca ea, posedau totuși acest spirit, care în schimb nu putuse cotropi pe unii Guermanți, prea refractari oricărui soi de spirit. Deținătorii, neînruțiți cu ducesa, ai spiritului Guermanților, aveau îndeobște însușirea că fuseseră oameni străluciți, înzestrați pentru o carieră căreia, fie că erau artele, diplomația, elocința parlamentară, armata, îi preferaseră viața de coterie. Poate că această preferință s-ar fi putut explica prin oarecare lipsă de originalitate sau de inițiativă, sau de voință, sau de sănătate, sau prin snobism.

Dacă pentru unii (trebuie de altminteri să recunoaștem că aceasta era excepția) salonul Guermanților fusese o piedică în cariera lor, asta se întîmplate împotriva voinței lor. Astfel un medic, un pictor și un diplomat de mare viitor nu putuseră reuși în cariera lor pentru care erau totuși mai strălucit înzestrați decît alții, pentru că din pricina intimității lor cu Guermanții, primii doi treceau drept oameni de lume, iar al treilea drept reacționar, ceea ce-i împiedicase pe tustrei să fie recunoscuți de egalii lor. Roba antică și toca roșie pe care o îmbracă și pe care o pun încă pe cap colegiile electorale ale facultăților nu este, sau cel puțin nu mai era, încă nu de mult timp, decît supraviețuirea pur exterioară a unui trecut cu idei înapoiate, a unui sectarism închis. Sub toca cu ciucuri de aur, ca marii preoți sub bonetul conic al evreilor, „profesorii” erau încă în anii care au precedat afacerea Dreyfus, îmbîcsiiți de idei riguros fariseice. Du Boulbon era în fond un artist, dar era salvat, pentru că nu-i plăcea lumea. Cottard frecventa pe Verdurini. Dar doamna Verdurin era o clientă, apoi îl ocrotea vulgaritatea lui, în sfîrșit, nu primea acasă

decît Facultatea, în agape peste care adia un miros de acid fenic. Dar corpurile puternic constituite în care de altminteri străşnicia prejudecăţilor nu era decît cheazăşia celei mai frumoase integrităţi, a celor mai înalte idei morale, care se micşorară în medii mai tolerante, mai libere şi foarte rapid corupte, un profesor în roba de satin stacojiu căptuşită cu hermină ca aceea a unui doge (adică a unui duce) al Venetiei închis în palatul său ducal, era tot atît de virtuos, tot atît de legat de principii nobile, dar tot atît de nemilos cu orice element străin, ca celălalt duce, excelent dar violent, care era Saint-Simon. Străinul era tocmai medicul monden, care avea alte apucături, alte legături. Ca să nu greşească, nenorocitul despre care vorbim aici, ca să nu fie învinuit de colegii săi că-i dispreţuieşte (ce idee de om de lume) dacă le-ar fi ascuns legăturile lui cu ducesa de Guermantes, nădăjduia să-i dezarmeze oferind unele cine mixte, în care elementul medical era înecat în cel monden. Nu ştia că-şi iscăleşte astfel pieirea sau mai degrabă afla acest lucru, cînd comitetul celor zece (alcătuit dintr-un număr ceva mai mare) avea de împlinit o catedră vacantă, şi cînd ieşea totdeauna din urna fatală numele unui medic mai normal, fie el chiar mai mediocru, şi cînd „veto-ul” răsuna din vechea Facultate, tot atît de solemn, tot atît de ridicol, tot atît de teribil ca şi „blestemul” sub care a murit Molière. La fel cu pictorul, etichetat pe veci om de lume, cînd oamenii de lume care se îndeletniceau cu arta reuşiseră să se eticheteze artişti, la fel cu diplomatul care avea prea multe legături reacţionare.

Dar acest caz era cel mai rar. Tipul oamenilor distinşi care alcătuiau temelia salonului Guermantes era acela al oamenilor care au renunţat de bună

voie (sau credeau cel puțin) la rest, la tot ce era incompatibil cu spiritul Guermanților, cu politețea Guermanților, cu acel farmec de nedefinit odios oricărui „corp“ cît de cît „constituit“.

Iar cei ce știau că altădată unul din acești obișnuiți ai salonului ducesei obținuse medalia de aur la Salon, altul, secretar al Conferinței avocaților, avusese un debut răsunător la Cameră, că al treilea slujise cu dibăcie Franța ca însărcinat cu afaceri, ar fi putut considera ca pe niște ratați pe cei ce nu mai făcuseră nimic de douăzeci de ani. Dar acești „informați“ erau puțin numeroși, și înșiși cei interesați ar fi amintit cei din urmă acest lucru găsind aceste titluri fără nici o valoare, în virtutea aceluiași spirit al Guermanților: cutare nu taxa oare drept pisălog, drept tocitor, sau, dimpotrivă, drept băiat de prăvălie, pe cutare miniștri eminenti, unul cam solemn, altul amator de calambururi, că-rora ziarele le aduceau laude, dar în tovărășia că-rora doamna de Guermantes căsca și dădea semne de nerăbdare dacă imprudența unei amfitrioane îi dăduse pe unul sau pe altul ca vecin. De vreme ce calitatea de bărbat de stat de mîna întîia nu era nicidecum o recomandatie pentru ducesa, prietenii ei care-și dăduseră demisia din „carieră“ sau din armată, care nu se mai prezentaseră la alegeri pentru Cameră, cînd veneau în fiecare zi să prînzească sau să stea de vorbă cu marea lor prietenă, sau o întîlneau iarăși la vreo alteță, pe care de altminteri nu prea o apreciau, credeau, cel puțin așa spuneau ei, că aleseseră partea cea mai bună, deși aerul lor melancolic, chiar în toiul veseliei, contrazicea întrucîtva îndreptățirea acestei păreri.

Trebuie să mai recunoaștem că delicatețea vieții sociale, finețea conversațiilor la Guermanți aveau ceva real, oricît de mărunț ar fi fost. Nici un titlu

oficial nu valora acolo cît agrementul unora din preferații doamnei de Guermantes pe care miniștrii cei mai puternici n-ar fi reușit să-i atragă la ei. Dacă în acest salon se înmormîntează pe veci atîtea ambiții intelectuale și chiar nobile strădanii, cel puțin din pulberea lor, acolo, se născuse cea mai rară înflorire de mondenitate. Firește, oameni de spirit, ca Swann de pildă, se credeau superiori unor oameni de valoare pe care-i disprețuiau, dar ceea ce ducea așeza mai presus de orice nu era inteligența — era forma superioară după ea, mai aleasă, mai subtilă, a inteligenței ridicată pînă la o varietate verbală a talentului — spiritul. Cînd altădată la Verdurini, Swann era de părere că Brichot este un pedant, iar Elstir un bădăran, în ciuda științei unuia și a geniului celuilalt, tocmai infiltrația spiritului Guermanților îl făcuse să-i clasifice astfel. N-ar fi îndrăznit niciodată să-l prezinte pe unul sau pe altul ducesei, dîndu-și dinainte seama cu ce aer ar fi întîmpinat ea tiradele lui Brichot, mofturile lui Elstir, spiritul Guermanților rînduind cuvintele pretențioase și prelungite din genul celor serioase sau poznașe în cea mai intolerabilă imbecilitate.

Iar dacă spiritul Guermanților nu-i cîștigase atît de deplin pe Guermanții autentici, așa cum se întîmplă, de pildă, în cenacurile literare unde toată lumea are același fel de a pronunța, de a enunța, și prin urmare gîndește în același chip, nu e de bună seamă din pricină că originalitatea ar fi mai puternică în cercurile mondene și ar împiedica imitația. Dar imitația e condiționată nu numai de lipsa unei originalități ireductibile, ci și de o finețe relativă a auzului care îngăduie să se deosebească mai întîi ce se imită apoi. Ori, unii Guermanți erau pe

de-a-ntregul lipsiți de acest simț muzical, ca și Courvoisierii.

Ca să luăm ca pildă exercițiul căruia i se spune, în alt înțeles al cuvîntului imitație, „a face imitații“ (căruia i se spunea la Guermanti „a exagera“) în zadar îi reușea de minune doamnei de Guermantes, Courvoisierii erau tot atît de incapabili să-și dea seama de el, ca și cum ar fi fost o bandă de iepuri, în loc de bărbați și femei, pentru că nu fuseseră niciodată în stare să remarce cusurul sau accentul pe care ducea să încerca să-l imite. Cînd îl „imita“ pe ducele de Limoges, Courvoisierii protestau : „Oh ! nu, orișicum, nu vorbește astfel, am cinat doar aseară cu el la Bebeth, mi-a vorbit toată seara, nu vorbea astfel“, cîtă vreme Guermantii oarecum cultivați exclamau : „Doamne, ce nostimă este Oriane ! E grozavă, cînd îl imită parcă-i și seamănă ! Parcă-l aud, Oriane, încă puțin Limoges“. Ori, acești Guermanti (fără să mai amintim de cei cu totul remarcabili care, cînd ducea să îl imite pe ducele de Limoges, exclamau cu admirație : „Ah ! se poate spune că l-ai *prins*“ sau „că îl prinzi“) deși erau lipsiți de spirit după părerea doamnei de Guermantes (în care privință avea dreptate), tot auzind și povestind spusele ducesei ajunseseră să-i imite mai bine și mai rău felul de-a se exprima, de-a gîndi, ceea ce Swann ar fi numit, ca și ducea însăși felul ei de-a „redacta“, reușind să înfățișeze în conversația lor ceva care li se părea Courvoisierilor că seamănă într-un chip îngrozitor cu spiritul Orianei și pe care-l tratau drept spirit al Guermantilor. Cum acești Guermanti nu erau pentru ea numai niște rude, ci și niște admiratori, Oriane (care de altminteri își ținea familia foarte la o parte și răzbuna acum, prin disprețul ei, răutățile pe care aceasta i le manifestase pe cînd era fată) se ducea

uneori să-i vadă, și de obicei în tovărășia ducelui, vara, cînd ieșea cu el. Aceste vizite erau un eveniment. Inima principesei d'Epina y bătea ceva mai tare cînd o primea în salonul ei mare de la parter, cînd o zărea de departe, ca primele licăriri ale unui incendiu inofensiv sau „recunoașterile“ unei invaziuni neașteptate. pe ducesa care străbătea încet curtea, cu un mers pieziș, cu o pălărie fermecătoare și înclinînd o umbrelă din care ploua un miros văratec. „Ia te uită, Oriane“ spunea ea ca și cum ar fi comandat „drepti“. încercînd să-și vestească musafirii cu prudență, ca să aibă timpul să iasă în ordine, să se evacueze saloanele fără panică. Jumătate din cei prezenți nu îndrăzneau să rămînă, se ridicau. „Dar nu, de ce? Luați loc, sînt încîntată să vă mai am lîngă mine“, spunea principesa cu un aer nesilit și la locul său (ca să facă pe cucoana mare), dar cu o voce care ajunsese artificială. „Poate aveți să vă spuneți ceva“. „Adevărat, sînteți grăbite, atunci voi veni eu la voi“, răspundea amfitrioana celor pe care prefera să le vadă că pleacă. Ducele și ducesa salutau foarte politicos pe aceia pe care-i vedeau aci de mulți ani, fără ca prin asta să-i cunoască mai bine. și care abia le dădeau bună ziua, din discreție. Cum plecau, ducele se interesa de ei, ca să aibă aerul că se interesează de calitatea intrinsecă a celor pe care nu-i primea din pricina soartei rele sau a stării nervoase a Orianei căreia nu-i priia frecventarea femeilor. „Cine era doamna ceea mărunță cu pălărie roz?“ „Cum se poate, ați văzut-o adesea, e vicontesa de Tours, născută Lamazelle.“ „Dar știi că e frumoasă, are aerul inteligent: dacă n-ar avea un mic cusur la buza superioară, ar fi de-a dreptul încîntătoare. Dacă există un viconte de Tours, nu trebuie să se plictisească. Oriane, știi la cine m-au făcut să mă gîndesc sprîn-

cenele și părul ei ? La verișoara ta, Hedwige de Ligne." Ducesa de Guermantes care tindea îndată ce se vorbea de frumusețea altei femei decât de a sa, lăsa să cadă conversația. Ea nu ținuse seama de gustul soțului ei de-a arăta că era perfect la curent cu lumea pe care n-o primea, grație cărui fapt el credea că se arată mai serios decât soția lui. „Dar, spuse el deodată tare, ați rostit numele Lamarzelle. Îmi aduc aminte că, pe timpul când eram deputat, s-a rostit un discurs cu totul remarcabil..." „Era unchiul tinerei doamne pe care ați văzut-o." „Ah ! ce talent ! Nu, fetița mea, spunea el vicontesei d'Egremont pe care doamna de Guermantes n-o putea suferi, dar care nu se urnea de la principesa d'Epinay unde se înjosea de bunăvoie la un rol de subretă (chiar dacă o bătea pe a ei, când se întorcea acasă), rămânea locului, încurcată, gata să plingă, dar rămânea când perechea ducală era acolo, scotea paltoanele, încerca să fie de folos, oferea, din discreție, să treacă în odaia vecină, să nu faceți ceai pentru noi, să stăm de vorbă liniștiți, sintem oameni simpli, deschiși. De altminteri, adăuga el, întorcându-se spre doamna d'Epinay (lăsând-o pe doamna d'Egremont îmbujorată, umilă, ambițioasă și plină de rivnă), nu putem să vă acordăm decât un sfert de oră." Acest sfert de oră era în întregime ocupat cu un soi de înșirare a cuvintelor cu haz pe care ducesa le rostise în cursul săptămânii și pe care ea însăși nu le-ar fi citat, dar pe care ducele, cu mare dibăcie, o făcea să le repete ca și involuntar, avînd aerul că o dojenește din pricina incidentelor care le pricinuiseră.

Principesa d'Epinay care-și iubea vara și știa că avea o slăbiciune pentru complimente, se extazia de pălăria, de umbrela, de spiritul ei. „Vorbește-i cît vrei de toaleta ei, spunea ducele cu un ton

morocănos, pe care-l adoptase și pe care-l tempera cu un suris ironic pentru ca nemulțumirea sa să nu fie luată în serios, dar, pentru numele lui Dumnezeu, nu de spiritul ei, m-aș lipsi foarte să am o femeie atât de spirituală. Faci, pesemne, aluzie la calamburul prost pe care l-a făcut despre fratele meu Palamède, adăugă el, știind că principesa și restul familiei ignorau acest calambur și încântat de a-și pune în valoare soția. Mai întâi gădesc nedemn de cineva care a spus, recunosc, lucruri destul de frumoase, să facă calambururi proaste, dar mai ales la adresa fratelui meu, care e foarte susceptibil, și asta ar mai trebui ca acest calambur să mă facă să mă cert cu el.“

— Dar nu știm nimic ! Un calambur al Orianei ? Trebuie să fie desfătător. Oh ! spune-ni-l.

— Nicidecum, nu, continua ducele tot îmbufnat, deși mai surizător, sînt încântat că nu l-ați aflat. Într-adevăr, țin mult la fratele meu.

— Ascultă, Basin, spunea ducesa căreia îi venise momentul să dea replica soțului ei, nu știu de ce spui că l-ar putea supăra pe Palamède, știi bine că e tocmai contrariul. E mult prea inteligent ca să se simtă jignit din pricina acestei glume stupide, care n-are nimic supărător. Ai să-i faci să creadă că am spus cine știe ce răutate, am răspuns doar ceva nu prea hazliu, dar tu îi dai însemnătate prin indignarea ta. Nu te înțeleg.

— Ne intrigați grozav, despre ce e vorba ?

— Oh ! firește, nimic grav ! exclama domnul de Guermentes. Poate ați auzit că fratele meu voia să doneze Brézé, castelul soției sale, sorei sale Marsantes.

— Da, dar ni s-a spus că ea nu-l dorește, că nu-i place regiunea, că nu-i priște clima !

— Tocmai cineva spunea asta soției mele, anume că fratele meu dăruia acest castel surorii noastre, nu ca să-i facă plăcere, ci ca să o cicălească. Charlus e atît de cicălit, spunea persoana aceea. Ori, știți, Brézé, e regesc, poate valora mai multe milioane, e un fost domeniu regal, acolo e una din cele mai frumoase păduri din Franța. Mulți ar vrea să fie tachinați în acest chip. De aceea, auzind acest cuvînt de tachinator care i se aplica lui Charlus pentru că dăruia un castel atît de frumos, Oriane nu s-a putut împiedica să nu exclame, fără să vrea, trebuie să mărturisesc, n-a pus nici o răutate, căci i-a venit repede ca fulgerul, „Tachin... tachin... Atunci e Tachiniu Superbul !“ Înțelegeți, adăugă el reluîndu-și tonul morocănos și nu fără să fi aruncat o privire circulară ca să aprecieze efectul produs de spiritul soției sale, ducele care era de altminteri foarte sceptic în ceea ce privește cunoștințele doamnei d'Epinau despre istoria antică, înțelegeți, din pricina lui Tarquiniu Superbul, regele Romei ; e stupid, e un joc de cuvinte prost, nedemn de Oriane. Eu sînt mai prevăzător decît soția mea, dacă am mai puțin duh, mă gîndesc la urmări, dacă din nenorocire i se va repeta fratelui meu, va ieși o întreagă poveste. Cu atît mai mult, adăugă el, cu cît Palamède e foarte trufaș și foarte susceptibil, foarte pornit pe birfeli, chiar în afară de chestiunea cu castelul, trebuie să recunosc că „Tachiniu Superbul“ i se potrivește de minune. E tocmai ceea ce salvează cuvintele doamnei, chiar cînd vrea să se coboare la aproximații vulgare, rămîne spiri-tuală orice s-ar întîmpla și descrie destul de bine oamenii.

Astfel, odată grație lui „Tachiniu Superbul“, altă dată grație altui cuvînt, aceste vizite pe care ducele și ducesa le făceau familiei lor reînnoiau provizia

de povești, și emoția pe care le pricinuiseră dura mult timp după plecarea femeii de spirit și a impresarului ei. Lumea se desfăta întâi cu privilegiatii care asistaseră la sărbătoarea (persoanele care rămăseseră acolo) cuvintelor rostite de Oriane. „Nu-l cunoașteți pe «Tachiniu Superbul» ?” întreba principesa d'Epinay. „Ba da, răspundea îmbujorîndu-se marchiza de Baveno, principesa de Sarsina, La Rochefoucauld mi-a vorbit de el, nu tocmai în aceiași termeni. Dar trebuie să fi fost mult mai interesant să-l auzi povestind astfel în fața verișoarei mele”, adăuga ea, ca și cum ar fi spus să-l audă acompaniat de autor. „Vorbeam de ultimul spirit al Orianei, care era aici mai adineaori”, se spunea unei vizitatoare, deznădăjduită că nu venise cu o oră mai de vreme.

— Cum, Oriane a fost aici ?

— Desigur, dacă ați fi venit mai devreme, îi răspundea principesa d'Epinay, fără să o învinuiască, dar lăsînd să se înțeleagă tot ce scăpase nepriceputa. Ea era de vină dacă nu asistasese la crearea lumii sau la ultima reprezentare a doamnei Carvalho. „Ce spuneți de ultimul spirit al Orianei, mărturisesc că apreciez nespus pe «Tachiniu Superbul»”, și „spiritul” se mîncea încă rece a doua zi la prînz între intimii invitați înadins și apărea din nou sub diferite sosuri în timpul săptămîinii. Însăși principesa, care făcea săptămîna aceasta vizita ei anuală principesei de Parma, profita de această ocazie ca să o întrebe pe altelea dacă cunoștea spiritul și i-l povestea. „Ah ! «Tachiniu Superbul»”, spunea principesa de Parma, cu ochii zgîlți de o admirație *a priori*, dar care cerea un supliment de explicație pe care principesa d'Epinay nu i-l refuza. „Mărturisesc că «Tachiniu Superbul» îmi place nespus ca redac-

tare", încheia principesa. În realitate, cuvîntul redactare nu se potrivea de loc acestui calambur, dar principesa d'Epinay care avea pretenția că asimilase spiritul Guermantilor, luase de la Oriane expresiile „redactat, redactare” și le întrebuinta fără prea mult discernămint. Dar principesa de Parma care n-o iubea prea mult pe doamna d'Epinay pe care o găsea urîță, o știa zgîrcită și o credea rea, după spusele Courvoisierilor, recunoscă cuvîntul „redactare” pe care-l auzise rostit de doamna de Guermantes și pe care ea n-ar fi știut să-l aplice singură. Ea avu impresia că, într-adevăr, redactarea făcea farmecul lui „Tachiniu Superbul” și fără să uite cu totul antipatia pe care i-o inspira doamna urîță și zgîrcită, nu-și putu interzice asemenea sentiment de admirație pentru o femeie care poseda în asemenea măsură spiritul Guermantilor, încît vru s-o invite pe principesa d'Epinay la Operă. A reținut-o numai gîndul că poate s-ar cuveni să o consulte mai întîi pe doamna de Guermantes. Iar doamna d'Epinay care, spre deosebire de Courvoisieri, făcea mii de grații Orianei și ținea la ea, dar era geloasă de legăturile ei și oarecum plictisită de glumele pe care ducea le făcea pe socoteala ei în fața tuturor în legătură cu zgîrcenia ei, povesti întorcîndu-se acasă cît se chinuise principesa de Parma ca să înțeleagă gluma cu Tachiniu Superbul și cît de șnoabă trebuie să fie Oriane ca să aibă în intimitatea ei asemenea gîscă. „N-aș fi putut să o frecventez vreodată pe principesa de Parma dacă aș fi vrut, pentru că domnul d'Epinay nu mi-ar fi îngăduit niciodată din pricina imoralității ei, spunea ea prietenilor pe care-i avea la cină, făcînd de bună seamă aluzie la unele desfrînări pur imaginare ale principesei. Dar chiar

dacă aş avea un soţ mai puţin sever, mărturisesc că n-aş fi putut. Nu ştiu ce face Oriane, de o vede mereu. Eu mă duc la ea o dată pe an şi abia reuşesc să ajung la capătul vizitei."

Iar pe acei Courvoisier care se aflau la Victurienne în momentul vizitei doamnei de Guermantes, sosirea ducesei îi punea îndeobşte pe fugă, din pricina exasperării pe care le-o pricinuiău „salamalecurile exagerate" care i se făceau Orianei. Unul singur rămase în ziua cu Tachiniu Superbul. Nu înţelese pe de-a-ntregul gluma, ci numai pe jumătate, căci era cult. Iar Courvoisierii repetau peste tot că Oriane îl poreclise pe unchiul Palamède, „Tachiniu Superbul", ceea ce-l zugrăvea destul de bine după părerea lor, dar la ce bun atâtea istorii cu Oriane? adăugau ei. Nu s-ar fi făcut mai multe dacă ar fi fost vorba de o regină. „În fond, cine e Oriane? Nu spun că Guermantii n-ar fi de neam mare şi vechi, dar Courvoisierii nu sînt mai prejos, nici în ce priveşte faima, vechimea sau rubedeniile. Nu trebuie uitat că în la Camp du drapeau¹ regele Angliei îl întrebă pe Francisc I care este cel mai nobil senior dintre cei de faţă: „Sire, răspunse regele Franţei, e Courvoisier". De altminteri, chiar dacă ar fi rămas toţi Courvoisierii, cuvintele de spirit i-ar fi lăsat cu atît mai insensibili cu cît incidentele care le dădeau îndeobşte naştere, erau privite deci dintr-un punct de vedere cu totul diferit. Dacă, de pildă, se întîmpla ca o Courvoisier să n-aibă destule scaune la o recepţie pe care o dădea, sau dacă greşea numele adresîndu-se unei vizitatoare pe care n-o recunoscuse sau dacă un servitor îi

¹ Regiune din Pas-de-Calais unde Francisc I s-a întîlnit cu Henric al VIII-lea al Angliei într-un cort din pînză de aur.

adresa o frază ridicolă, acea Courvoisier, plictisită la culme, înroșindu-se, tremurînd de agitație, deplîngea asemenea întîmplare neplăcută. Iar cînd avea un musafir și Oriane trebuia să vină, spunea pe un ton neliniștit și imperios întrebător : „O cunoașteți ?“ temîndu-se că dacă musafirul n-o cunoaște, prezența lui ar face o impresie proastă Orianei. Dar doamna de Guermantes scotea, dimpotrivă, din asemenea incidente, prilejul unor povestiri care-i făceau pe Guermanți să ridă pînă la lacrimi, astfel încît erai nevoit să o invidiezi că-i lipseau niște scaune, că făcuse sau lăsase pe servitor să facă o gafă, că avea la ea pe cineva pe care nimeni nu-l cunoștea, după cum ești obligat să te feliciți că marii scriitori au fost ținuți la distanță de bărbați și trădați de femei, cînd umilirile și suferințele lor dacă n-au fost imboldul geniului, au fost cel puțin substanța operelor lor.

Courvoisierii nu erau nici măcar în stare să se înalțe pînă la spiritul de inovație pe care ducesa de Guermantes îl introducea în viața mondenă și pe care, adaptîndu-l cu un instinct sigur necesităților momentului, făcea din el ceva artistic, acolo unde aplicarea pur rațională a regulilor rigide ar fi dat tot atît de proaste rezultate ca unuia care vrînd să reușească în dragoste sau în politică ar reproduce întocmai în propria sa viață isprăvile lui Boissy d'Amboise. Dacă Courvoisierii dădeau o cină de familie sau o cină pentru un principe, adăugirea unui om cu duh, a unui prieten al fiului lor, li se părea o anomalie în stare să producă cel mai prost efect. O doamnă Courvoisier al cărei tată fusese ministru al împăratului, organizînd un matineu în onoarea principesei Mathilde, deduse, din spirit geometric, că nu putea invita de-

cît bonapartiști. Dar nu cunoștea aproape pe nici unul. Toate femeile elegante pe care le cunoștea, toți bărbații agreabili, au fost dați la o parte fără milă pentru că, avînd păreri sau legături legitime, după logica Courvoisierilor, ar fi putut displace alteței imperiale. Aceasta, care primea la ea crema foburgului Saint-Germain, fu destul de mirată cînd întîlni la doamna de Courvoisier numai pe o linge-blide celebră, văduva unui fost prefect al imperiului, pe văduva directorului poștelor și cîțiva cunoscuți prin credința pe care i-o păstrau lui Napoleon al III-lea, prostia și plictiseala lor. Nu e mai puțin adevărat că principesa Mathilde revărsă din belșug strălucirea generoasă și gingașă a grației sale suverane asupra acestor uniții de restrînte pe care doamna de Guermantes se feri să le invite cînd îi veni rîndul să o primească pe principesă, și pe care le înlocui, fără păreri a priori asupra bonapartismului, cu cel mai bogat buchet al tuturor frumuseților, al tuturor valorilor, al tuturor celebrităților, pe care un soi de perspicacitate, de tact și de simț al măsurii o făceau să simtă că trebuie să fie pe placul nepoatei împăratului, chiar dacă erau din însăși familia regelui. Nu lipsi nici ducele d'Aumale și cînd, retrăgîndu-se, principesa o ridică pe doamna de Guermantes care-i făcea reverența și voia să-i sărute mîna. o sărută pe amîndoi obraji, și putu să o încredințeze din adîncul inimii că nu petrecuse niciodată o zi mai bună, nici nu asistase la vreo serbare mai reușită. Principesa de Parma era o Courvoisier prin incapacitatea de-a inova în materie socială. dar spre deosebire de Courvoisieri, surprinderea pe care i-o prilejuia mereu ducesa de Guermantes nu dădea naștere antipatiei, ci minunării. Această uimire era încă sporită din pricina cul-

turii foarte înapoiate a principesei. Doamna de Guermantes era ea însăși cu mult mai puțin înaintată decât o credea ea. Era de ajuns să fie mai înaintată decât doamna de Parma ca să o uimească pe aceasta, și cum fiecare generație de critici se mărginește să adopte contrariul adevărilor admise de predecesorii lor, ea n-avea să spună decât că Flaubert, acest dușman al burghezilor, era înainte de toate un burghez sau că opera lui Wagner cuprinde multă muzică italiană, ca să ofere principesei, cu prețul unui surmenaj totdeauna nou, ca unuia ce înnoată pe furtună, niște orizonturi care i se păreau nemaipomenite și care stăruiau nedeslușite. Uimire de altminteri în fața paradoxurilor rostite nu numai în legătură cu operele artistice, ci chiar cu persoanele cunoscute și cu acțiunile mondene. Fără îndoială, incapacitatea doamnei de Parma de-a despărți adevăratul spirit al Guermantilor de formele rudimentare învățate de acest spirit (ceea ce o făcea să creadă în înalta valoare intelectuală a unor și mai ales a unora dintre Guermanti, despre care era apoi uimită când o auzea pe ducesa spunându-i că erau doar niște nătărași) : aceasta era una din cauzele uimirii pe care principesa o încerca când o auzea pe doamna de Guermantes judecând lumea. Dar mai era și alta și pe care eu, care cunoșteam în această epocă mai multe cărți decât oameni și mai bine literatura decât lumea, mi-o explicam gândindu-mă că ducesa trăind această viață mondenă a cărei trândăvie și sterilitate sînt față de o activitate socială autentică ceea ce este în artă critica în raport cu creația, extindea asupra persoanelor din jurul ei instabilitatea punctelor de vedere, setea nesănătoasă a unui contrazicător care, ca să-și potolească spiritul prea sec, caută orice pa-

radox încă oarecum proaspăt și nu se simte stingerit susținând părerea potolitoare că cea mai frumoasă *Ifigenie* e aceea de Puccini și nu aceea de Gluck, iar la nevoie că adevărata *Fedra* e aceea de Pradon.

Cînd o femeie inteligentă, cultă, spirituală, se măritase cu un bărbat sfios pe care-l vedeai rar și nu-l auzeai niciodată, doamna de Guermantes își născocea într-o bună zi o voluptate spirituală, nu numai defăimînd femeia, dar „descoperind“ pe bărbat. De pildă, în căsnicia Cambremer, dacă ar fi trăit atunci în acest mediu, ar fi decretat că doamna de Cambremer e stupidă și, în schimb, că persoana interesantă, necunoscută, gingașă, sortită tăcerii de către o femeie trăncănitoare, dar valorînd de o mie de ori mai mult decît ea, este marchizul, și ducesa ar fi încercat spunînd acest lucru același soi de ușurare ca acel critic care, în ciuda celor șaptezeci de ani de cînd *Hernani* e admirat, îi preferă *Leul îndrăgostit*. Din pricina aceleiași nevoi bolnăvicioase de noutăți arbitrare, dacă un model de femeie, o adevărată sfîntă era compătimită că fusese încă din tinerețe măritată cu un ticălos, într-o zi, doamna de Guermantes afirma că acest ticălos e un bărbat ușuratec, dar plin de inimă, pe care asprimea neîmpăcată a soției sale îl împingea la adevărate fapte nesocotite. Știam că critica încearcă să cufunde din nou în umbră, nu numai ceea ce strălucea în opere, în șirul lung al veacurilor, dar chiar ceea ce este cuprins în miezul aceleiași opere, și să desprindă din ele ceea ce părea sortit unui întuneric definitiv. Nu văzusem numai că Bellini, Winterhalter, arhitecții iezuiți, un timplar din timpul Restaurăției luaseră locul geniilor despre care se spusese că erau obosite, numai pentru că trîntorii intelectuali se plictisi-

seră de ei, cum sînt totdeauna obosiți și schimbăcioși neurastenicii. Văzusem preferîndu-se în Saînte-Beuve, rînd pe rînd, criticul și poetul, Musset renegat în ce privește versurile sale cu excepția unor mici piese foarte neînsemnate și ridicat în slavă ca povestitor. Fără îndoială că unii esești greșesc punînd deasupra scenelor celor mai celebre din *Cid* sau din *Polyeucte*, cutare tîradă din *Mincinosul*, care dă ca un plan vechi cîteva informații asupra Parisului din acel timp, dar predilecția lor îndreptățită, dacă nu din motive de frumusețe, cel puțin de un interes documentar, este încă prea rațională pentru critica nesăbuită. Ea dă toate operele lui Molière pentru un vers din *Zăpăcitul* și chiar găsind că *Tristan* de Wagner e plictisitor, va salva din el „o notă frumoasă cîntată de corn“, în momentul în care trece vînătoarea. Această depravare m-a ajutat să o cunosc pe aceea de care dădea dovadă doamna de Guermantes cînd hotăra ca un bărbat din lumea lor, recunoscut că are mină bună, dar prost, era un monstru de egoism, mai șiret decît s-ar fi crezut, că un altul cunoscut prin dărnicia lui putea să simbolizeze zgîrceania, că o mamă bună nu ținea la copiii ei și că o femeie care trece drept vicioasă are sentimentele cele mai nobile. Ca și cum ar fi fost stricate de nulitatea vieții mondene, inteligența și sensibilitatea doamnei de Guermantes erau prea șovăitoare pentru ca dezgustul să nu urmeze destul de repede la ea admirației excesive (cu riscul de-a se simți din nou atrasă de genul de spirit pe care rînd pe rînd îl căutase și-l părăsise) și pentru ca farmecul pe care-l găsise unui bărbat de inimă să nu se schimbe, dacă o frecventa prea mult, căuta în ea prea multe direcții pe care era incapabilă să i le dea, într-o plictiseală care credea că e pricinuită

de admiratorul ei și nu era decît produsul nepu-
tinței de a găsi plăcere cînd te mulțumești să o
cauți. Variațiile de păreri ale ducesei nu cruțau
pe nimeni, cu excepția soțului ei. Numai el n-o
iubise niciodată ; în el simțise ea totdeauna un ca-
racter de fier, indiferent capriciilor ei, disprețu-
indu-i frumusețea, violent, de o voință care nu se
încovoia niciodată și sub a cărei singură lege ner-
voșii pot găsi liniștea pe de altă parte, domnul de
Guermantes, urmărind același tip de frumusețe
feminină, dar căutîndu-l în amantele pe care le
schimba adesea, după ce le părăsea și ca să-și bată
joc de ele, n-avea decît o asociată identică, dura-
bilă, care-l irita adesea cu trîncănelile ei, dar des-
pre care știa că toată lumea o considera drept cea
mai frumoasă, cea mai virtuasă, cea mai inteli-
gentă, cea mai cultă din aristocrație, drept o fe-
meie pe care el, domnul de Guermantes, era prea
fericit că o găsise, care-i acoperea toate destrăbă-
lările, primea ca nimeni alta și menținea salonu-
lui lor rangul de cel dintîi salon din foburgul
Saint-Germain. El însuși împărtășea această părere
a altora ; adesea indispus pe soția lui, era mîndru
de ea. Dacă, atît de avar pe cît de iubitor de fast,
îi refuza cea mai mică sumă pentru opere de ca-
ritate, pentru servitori, pretindea ca ea să aibă
cele mai minunate toalete și cei mai frumoși cai.
În sfîrșit, el ținea să pună în valoare spiritul so-
ției sale căci ori de cîte ori doamna de Guerman-
tes inventa vreun paradox nou și gustos în legă-
tură cu meritele sau cu defectele, brusc interver-
tite de ea, a unuia din prietenii lor, ea ardea de
nerăbdare să-l încerce în fața unor persoane în
stare să-l guste, să-i savureze originalitatea psi-
hologică și să scilipească de răutate lapidară. Fără
îndoială, aceste păreri noi nu conțineau de obicei

mai mult adevăr decît cele vechi, adesea mai puțin ; dar tocmai ceea ce era arbitrar și neașteptat la ele le conferea ceva intelectual care le făcea emoționate de împărtășit. Dar pacientul asupra căruia se exercita psihologia ducesei era îndebște un intim despre care accia căroră ea dorea să le transmită descoperirea ignorau cu desăvîrșire că el nu mai este în culmea favoarei ; de aceea, reputația doamnei de Guermantes de neasemuită prietenă sentimentală, gingașă, devotată, îngreuna începutul atacului ; ea putea interveni cel mult mai tîrziu, ca și cînd ar fi constrînsă și forțată, dînd răspunsul să se potolească, ca să contrazică în aparență, ca să sprijine de fapt un partener care luase asupra-și provocarea lui ; tocmai acesta era rolul în care excela domnul de Guermantes.

În ce privește acțiunile mondene, doamna de Guermantes încerca încă altă plăcere în chip arbitrar teatrală, emițînd asupra lor judecăți neprevăzute care biciuiau prin nesfîrșite și fermecătoare surprize pe principesa de Parma. Dar am încercat să înțeleg mai degrabă grație vieții politice și a cronicii parlamentare decît cu ajutorul criticii literare care putea fi această plăcere a ducesei. Edictele succesive și contradictorii prin care doamna de Guermantes răsturna fără încetare rînduiala valorilor la oamenii din mediul ei, neajungînd să o distreze, ea încerca și în felul în care-și îndruma propria-i purtare socială, în care dădea socoteală de cele mai mărunte hotărîri mondene ale ei, să guste aceste emoții artificiale, să asculte de aceste îndatoriri nefirești care stîrnesc sensibilitatea adunărilor și se impun spiritului politicianilor. Se știe că atunci cînd un ministru explică la Cameră că a crezut că a procedat bine urmînd o linie de purtare care pare într-a-

devăr foarte simplă omului de bun simț, care citește a doua zi darea de seamă în ziarul său, acest cititor de bun simț se simte totuși deodată frământat și parcă se îndoiește că aș fi avut dreptate aprobându-l pe ministru văzînd că discursul acestuia a fost ascultat în mijlocul unei vii agitații și punctat cu expresii de blam, ca : „E foarte grav“, rostite de un deputat al cărui nume și titluri sînt atît de lungi și urmate de mișcări atît de accentuate, încît în toată întreruperea lui, cuvintele „e foarte grav“, ocupă mai puțin loc decît un emistih într-un alexandrin. De pildă, cînd domnul de Guermantes, principe des Laumes, fusese deputat, citeai, uneori în ziarele din Paris, deși erau destinate mai ales circumscripției Méséglise și ca să arate alegătorilor săi că ei nu-și dăduseră voturile unui mandatar neactiv și mut :

(Domnul de Guermantes-Bouillon, principe des Laumes : „Lucrul e foarte grav!“ „Foarte bine ! Foarte bine !“ la centru și pe unele bănci de la dreapta, exclamații la extrema stîngă.)

Cititorul cu bun simț păstrează încă o licărire de credință ministrului înțelept, dar inima lui e zguduită de alte bătăi, la primele cuvinte cu care noul orator răspunde ministrului :

„Mirarea, uimirea, nu e nicidecum exagerat s-o spun (mare senzație în partea dreaptă a hemiciclului) pe care mi le-au prilejuit cuvintele celui ce presupun că este încă membru al guvernului (ropote de aplauze... Cîțiva deputați roiesc în jurul băncii ministeriale ; domnul subsecretar de stat la Poște și Telegraf face de pe locul său un semn de aprobare cu capul).

Acest „ropote de aplauze“ învinge cele din urmă rezistențe ale cititorului cu bun-simț, găsește insultător pentru Cameră, monstruos, un fel de a

proceda care în sine este lipsit de însemnătate ; la nevoie va găsi scandalos un fapt normal: să vrei ca bogații să plătească mai mult decît săracii, să faci lumină în jurul unei nedreptăți, să preferi pacea războiului, și va vedea în asta o ofensă adusă unor anumite principii la care într-adevăr nu s-a gîndit, care nu sînt înscrise în sufletul omului, dar care emoționează puternic din pricina aclamațiilor pe care le dezlănțuie și a majorităților compacte pe care le întrunesc.

Trebuie de altminteri recunoscut că această subtilitate a oamenilor politici care mi-a slujit să-mi explic mediul Guermanților și mai tîrziu alte medii sociale, nu e decît perversiunea unei fineți de interpretare adesea indicată prin cuvintele „a citi printre rînduri“. Dacă în adunări domnește o absurditate datorită perversiunii acestei fineți, în schimb se constată o stupiditate din lipsa acestei fineți în rîndul publicului care ia totul în înțelesul strict al cuvîntului, care nu bănuiește o revocare cînd un înalt demnitar e desărcinat „la cerere“ din funcțiunile sale și care-și spune : „Nu e revocat, de vreme ce el a cerut“, o înfrîngere cînd rușii se retrag printr-o mișcare strategică în fața japonezilor pe poziții mai tari dinainte pregătite, un refuz cînd o provincie care solicitase independența împăratului Germaniei, acesta îi acordă autonomia religioasă. Ca să ne întoarcem la aceste ședințe ale Camerei, e posibil ca atunci cînd ele se deschid, înșiși deputații să fie deopotrivă cu omul cu bun simț care-i va citi darea de seamă. Aflînd că lucrătorii în grevă și-au trimis delegații la un ministru, poate se întreabă cu nai-vitate : „Ah ! ce-or fi discutat, să nădăjduim că totul s-a aranjat“, în clipa în care ministrul se urcă la tribună într-o tăcere adîncă stîrnește gus-

tul emoțiilor artificiale. Primele cuvinte ale ministrului : „Nu trebuie să mai amintesc Camerei că am un sentiment foarte înalt al îndatoririlor Guvernului ca să fi primit această delegație pe care autoritatea cu care sînt investit nu era competentă să o cunoască“, sînt o lovitură de teatru, căci era singura ipoteză pe care bunul simț al deputaților n-au făcut-o. Dar tocmai pentru că este o lovitură de teatru, e întîmpinată cu asemenea aplauze, încît ministrul nu va putea să se facă auzit decît peste cîteva minute și, cînd se va întoarce pe banca sa, va primi felicitările colegilor săi. Ești tot atît de emoționat ca în ziua în care el a neglijat să invite la o mare serbare oficială pe președintele consiliului comunal care i-a făcut opoziție și se spune că și într-una și în cealaltă împrejurare a acționat ca un adevărat bărbat de stat.

Spre marele scandal al Courvoisierilor, în acea epocă a vieții sale, domnul de Guermantes se alăturase adesea colegilor care se duceau să-l felicite pe ministru. Am auzit povestindu-se mai tîrziu că într-un moment cînd juca un rol destul de mare la Cameră și era vorba să i se ofere un minister sau o ambasadă, cînd un prieten venea să-i ceară un serviciu, era cu mult mai simplu, juca politicește cu mult mai puțin pe marele personaj decît oricare altul care n-ar fi fost duce de Guermantes. Căci dacă spunea că noblețea era un lucru de nimic, că-și considera colegii ca pe niște egali, nu credea nici un cuvînt. Umbla după, se prefăcea că apreciază, dar disprețuia situațiile politice și cum rămînea în sinea lui domnul de Guermantes, ele nu-l înconjurau cu acel „scrobît“ al marilor slujbe care fac pe unii de nu te mai poți apropia de ei. Datorită acestui fapt, orgoliul său îi ferea de orice

atingere nu numai manierele sale de o familiaritate afişată, dar şi simplitatea autentică de care era capabil.

Ca să ne întoarcem la hotărârile ei artificiale şi emoţionante ca ale politicianilor, doamna de Guermantes zăpăcea îndecajuns nu numai pe Guermantă, pe Courvoisieri, tot foburgul mai mult ca pe oricine, pe principesa de Parma, printr-o seamă de hotăriri neaşteptate dedesubtul cărora se simţeau nişte principii care loveau cu atît mai puternic cu cît nu te aşteptai la ele. Dacă noul ministru al Greciei dădea un bal costumat, fiecare îşi alegea un costum şi se întreba cum se va costuma ducesa. Unul credea că avea să apară în ducesă de Bourgogne, alta dădea ca probabilă travestirea ei în principesă de Dujabar, o a treia în Psyché. În sfîrşit o doamnă Courvoisier întrebînd-o : „În ce ai să te travesteşti, Oriane ?” provocă singurul răspuns la care nu te-ai fi gîndit : „În nimic” şi care dădu mult de lucru limbilor ca să dezvăluiească părerea Orianei asupra adevăratei poziţii mondene a noului ministru al Greciei şi asupra purtării pe care trebuia să o adopti faţă de el, adică părerea pe care ar fi trebuit s-o prevezi, s-o ştii, că o ducesă „n-avea ce căuta” la balul costumat al acestui nou ministru. „Nu văd nevoia de-a mă duce la ministrul Greciei pe care nu-l cunosc, nu sînt grecoaică, de ce m-aş duce acolo, unde n-am nimic de făcut”, spunea ducesa.

— Dar toată lumea se duce, pare-se că va fi un bal minunat, exclama doamna de Gallardon.

— Dar e de asemenea minunat să rămîi la gura sobei, răspundea doamna de Guermantes.

Courvoisierii nu se mai dumireau, dar Guermantăii fără să o imite, aprobau. „Fireşte, nu toată lumea e în situaţia Orianei de a rupe cu toate obi-

ceiurile. Pe de o parte, nu se poate spune că greșește vrînd să arate că exagerăm umilindu-ne în fața acestor străini despre care nu poți ști niciodată de unde vin.“

Firește, cunoscînd comentariile pe care n-ar în-tîrzia să le provoace o atitudine sau alta, doamna de Guermantes încerca aceeași plăcere făcîndu-și apariția la o petrecere unde nu îndrăzneai să crezi că vine, cît și rămînînd acasă sau petrecîndu-și seara cu soțul ei la teatru, în seara cînd avea loc o petrecere unde „se duce toată lumea“, sau cînd credeai că va eclipsa cele mai frumoase diamante printr-o diademă istorică, de a intra fără nici un giuvaer și într-altă ținută decît aceea pe care greșit o credeai de rigoare. Deși era anti-dreyfusardă (cu toate că credea în nevinovăția lui Dreyfus, după cum își petrecea viața în lume deși nu credea decît în idei), produsese o senzație enormă la o se-rată a principesei de Ligne, mai întii pentru că nu s-a ridicat cînd toate doamnele s-au sculat la in-trarea generalului Mercier, apoi ridicîndu-se și trimițînd ostentativ după servitorii ei cînd un ora-tor naționalist începuse să țină o conferință, ară-tînd prin aceasta că nu era de părere că lumea fu-sese făcută ca să vorbească politică ; toate capetele se întorseseră după ea la un concert în Vinerea Mare unde, deși era voltairiană, nu rămăsese pen-tru că găsisse că e indecent ca Hristos să fie pus în scenă. Se știe ce înseamnă, chiar pentru cele mai mari mondene, momentul din an cînd încep petre-cerile : astfel încît marchiza d'Amoncourt care, din nevoie de a vorbi, din manie psihologică și chiar din lipsă de sensibilitate, sfîrșea adesea prin a spune prostii, putuse să răspundă cuiva care ve-nise să-i prezinte condoleanțe pentru moartea ta-tălui ei, domnul de Montmorency : „Poate e și mai

trist că ți se întâmplă asemenea nenorocire în clipa în care ai în oglinda ta sute de invitații !” Ei bine, în acest moment al anului cînd o invitai la cină pe ducesa de Guermantes, grăbindu-te ca să nu fie cumva reținută, ea refuza pentru singurul motiv la care un mînden nu s-ar fi gîndit niciodată : avea să plece într-o croazieră ca să viziteze fiordurile Norvegiei care o interesau, ceea ce ului oamenii de lume care fără să se sinchisească să o imite pe ducesă, încercară totuși din pricina faptei sale acea ușurare pe care o ai citindu-l pe Kant, cînd, după demonstrația cea mai riguroasă a determinismului, descoperi că dincolo de lumea necesității, se află acea a libertății. Orice invenție de care nu ți-ai fi dat niciodată seama ațîță mintea, chiar a celor ce nu pot profita de ea. Aceea a navigației cu aburi era o nimica toată pe lîngă aceea de a te folosi de navigația cu aburi în epoca sedentară a *seasonului*. Ideea că puteai renunța de bunăvoie la o sută de cine sau prînzuri în oraș, la două sute de „ceaiuri“, la trei sute de serate, la cele mai strălucite luni de la Operă și marți de la Comedia-Franceză, ca să te duci să vizitezi fiordurile Norvegiei nu păru Courvoisierilor mai explicabil decît : *Douăzeci de mii de leghe sub mări*, dar le împărtăși aceeași senzație de independență și de farmec. De aceea nu era zi în care să n-auzi spunîndu-se, nu numai „cunoașteți ultimul cuvînt de spirit al Orianei ?“ ci „Ați aflat ultima poznă a Orianei ?“ Și lumea repeta „ultima poznă“ a Orianei, ca și ultimul „cuvînt de spirit“ al Orianei : „E într-adevăr Oriane“ ; „Asta-i cu adevărat Oriane“, „Asta-i Oriane sadea“. Ultima poznă a Orianei era de pildă că avînd să răspundă în numele unei societăți patriotice cardinalului X..., episcop de Mâcon (căruia de obicei domnul de Guerman-

tes, cînd vorbea de el, îi spunea „domnul de Mascon“, pentru că ducele găsea că asta avea un aer de veche Franță), cum fiecare căuta să-și închipuiască cum va fi ticluită scrisoarea și găsea lesne primele cuvinte : „Eminență sau Monsenior“, dar era încurcat în ce privește restul, scrisoarea Orianei, spre mirarea tuturor, începea cu „domnule cardinal“ din pricina unui vechi obicei academic sau cu „vère“, acest cuvînt fiind folosit între principii Bisericii, Guermantii și suveranii care se rugau lui Dumnezeu să-i aibă pe unii și pe ceilalți în „sfînta și demna sa pază“. Ca să se vorbească de „ultima pozna a Orianei“, era destul ca la o reprezentatie unde era tot Parisul și unde se juca o piesă foarte frumoasă, cînd o căutai pe doamna de Guermantes în loja principesei de Parma, a principesei de Guermantes sau a atîtor altora care o invitaseră, să o găsești singură în negru, cu o pălărioară, într-un fotoliu, unde sosise înainte de-a începe spectacolul. „Se aude mai bine cînd e vorba de o piesă care face să o auzi“, explica ea spre scandalul Courvoisierilor și spre uimirea Guermantilor și a principesei de Parma, care descopereau pe neașteptate că „genul“ de-a asculta începutul unei piese era mai nou, vădea mai multă originalitate și inteligență (ceea ce nu te putea uimi din partea Orianei) decît să vii numai la ultimul act după o mare cină și o apariție la o serată. Acestea erau diferitele genuri de a uimi pentru care principesa de Parma știa că se putea pregăti dacă punea vreo întrebare literară sau mondenă doamnei de Guermantes și din pricina căroro altele nu se aventura în timpul acestor cîine la ducesă în cel mai neînsemnat subiect decît cu prudența îngrijorată și uluită a femeii care face baie și iese la suprafață între două „talazuri“.

Printre elementele care, lipsind din două-trei alte saloane aproape echivalente care erau în fruntea soburgului Saint-Germain, deosebeau de ele salonul ducesei de Guermantes, după cum un Leibnitz admite că fiecare monadă reflectind tot universul îi adăuga ceva deosebit, unul din cele mai puțin simpatice era de obicei furnizat de una sau două femei foarte frumoase care n-aveau alt titlu de-a fi acolo decât frumusețea lor, folosul pe care-l trăsesse din ea domnul de Guermantes, și a căror prezență destăinuia îndată, ca în alte saloane cutare tablouri neașteptate, faptul că în acesta soțul era un pretuitor zelos al grațiilor femeiești. Toate semănau puțin una cu alta, căci ducelui îi plăceau numelele de femei, totodată mai ieftoare și degajate, de un gen intermediar între *Venus din Milo* și *Victoria din Samotrace*; adesea blonde, rareori brune, uneori roșcate ca cea mai recentă care era prezentă la această cină, acea vicontesă d'Arpajon pe care o iubise atât de mult încât o sili multă vreme să-i trimeată pînă la zece telegrame pe zi (ceea ce o plictisea oarecum pe ducesă), corespunda cu ea prin porumbei călători cînd era la Guermantes și de care în sfîrșit fusese mult timp atât de incapabil să se lipsească, încît într-o iarnă pe care trebuise s-o petreacă la Parma, venea în fiecare săptămînă la Paris, călătorind două zile ca s-o vadă.

De obicei aceste frumoase figurante fuseseră dar nu mai erau amantele sale (acesta era cazul doamnei d'Arpajon) sau erau pe punctul de a înceta de a mai fi. Poate totuși prestigiul pe care-l exercita ducesa asupra lor și nădejdea de-a fi primite în salonul ei, deși ele însele aparțineau unor medii foarte aristocratice dar de mîna a doua, le hotărîse mai vîrtos decât frumusețea și generozitatea

acestui, să cedeze dorințelor ducelui. De altminteri ducea n-ar fi opus o rezistență absolută ca ele să fi intrat în casa ei ; știa că dobîndise în mai mult decît una o aliată grație căreia obținuse mii de lucruri la care rîvnea și pe care domnul de Guermantes le refuza fără milă soției sale, atît timp cît nu era îndrăgostit de alta. De aceea faptul că ducea le primea numai cînd legătura lor era foarte înaintată, se datora mai degrabă împrejurării că ducele, ori de cîte ori se îmbarcase într-o mare dragoste, crezuse că era vorba numai de ceva trecător, în schimbul căruia credea că e mare lucru să fii invitat de soția lui. Dar se întîmpla să-l ofere pe mai puțin, pe o primă sărutare, pentru că se produceau rezistențe de care nu ținuse seamă, sau, dimpotrivă, nu întîmpinase nici una. În dragoste, adesea, recunoștința, dorința de-a face plăcere, te fac să dai mai mult decît ceea ce făgăduise nădejdea și interesul. Dar atunci realizarea acestei oferte era împiedicată de alte împrejurări. Mai întîi, toate femeile care răspunseseră dragostei domnului de Guermantes și uneori chiar cînd nu-i cedaseră, fuseseră rînd pe rînd sechestrate de el. Nu le îngăduia să mai vadă pe nimeni, își petrecea aproape toate orele cu ele, se ocupa de educația copiilor lor, căroro i se întîmpla să le dăruiască cîte un frate sau o soră, dacă ar trebui să judecăm mai tîrziu după unele asemănări elocvente. Apoi dacă, la începutul legăturii, prezentarea doamnei de Guermantes, nicidecum luată în considerație de duce, jucase un rol în mîntea amantei, însăși legătura transformase punctele de vedere ale acestei femei ; ducele nu era pentru ea numai soțul celei mai elegante femei din Paris, ci un bărbat pe care noua amantă îl iubea, un bărbat care-i dăduse adesea mijloacele și gustul unui

lux mai mare și care intervertise rînduiala anterioară în importanța chestiunilor de snobism și de interes; în sfîrșit, uneori amantele ducelui erau însuflețite de o gelozie de toate felurile pe doamna de Guermantes. Dar acest caz era mai rar; de altminteri cînd ziua prezentării sosea în sfîrșit (într-un moment în care ea era de obicei destul de indiferentă ducelui, ale cărui fapte, ca și acelea ale lumii întregi, erau de cele mai multe ori comandate de faptele anterioare decît de primul îndemn care nu mai exista), se întîmpla adesea ca doamna de Guermantes să fie aceea care căuta să primească pe amanta în care nădăjduia și avea atît de mare nevoie să găsească o aliată de preț, împotriva soțului ei teribil. Nu se poate spune că, în afară de unele rare momente, acasă, sau cînd ducesa vorbea prea mult și el lăsa să-i scape cuvinte și mai ales tăceri care fulgerau, domnul de Guermantes ar fi neglijat față de soția lui ceea ce se numesc formele. Cei, ce nu-i cunoșteau se puteau înșela în această privință. Uneori toamna, între cursele de la Deauville, stațiunile balneare și plecarea la Guermantes și vînătorile, în cele cîteva săptămîni care se petrec de obicei la Paris, cum ducesei îi plăcea café-concertul, ducele se ducea să petreacă acolo cu ea o seară. Publicul zărea îndată într-una din acele mici loji descoperite unde încap numai două persoane, pe acest Hercule în „smocking“ (deoarece în Franța se dă oricărui lucru mai mult sau mai puțin britanic numele pe care nu-l are în Anglia), cu monoculul la ochi, ținînd în mîna sa groasă dar frumoasă, în al cărei inelar strălucea un safir, o țigară de foi din care trăgea din cînd în cînd un fum, cu privirile îndreptate obișnuit spre scenă, dar cînd le lăsa să cadă spre parter unde nu cunoștea de altminteri

pe nimeni, le atenua printr-un aer plin de gingăsie, de rezervă, de politețe, de considerație. Cînd un cuplet i se părea hazliu și nu prea indecent, ducele se întorcea surîzînd spre soția lui, împărțasea cu ea, printr-un semn de înțelegere și de bunătate, veselia inocentă pe care i-o prilejuia cîntecul nou. Și spectatorii puteau crede că nu există soț mai bun decît el, nici ființă mai de invidiat decît ducesa — această femeie în afara căreia stăruiau toate interesele de viață ale ducelui, această femeie pe care n-o iubea, pe care nu încetase s-o înșele; cînd ducesa se simțea obosită, vedeau că domnul de Guermantes se ridică, îi ținea chiar el mantoul, potrivindu-i colierele ca să nu se prindă în căptușeală și-i croia drum pînă la ieșire cu o grijă prevenitoare și respectoasă pe care ea o întîmpina cu răceala mondenei care nu deslușește în asta decît deprinderea cu lumea, și uneori chiar cu amărăciunea oarecum ironică a soției dezamăgite care nu mai are nici o iluzie de pierdut. Dar în ciuda acestor aparențe, altă latură a acestei politeți datorită căreia îndatoririle trecuseră din adîncimi la suprafață, la o anumită epocă mai veche, dar care mai durează pentru supraviețuitori, viața ducesei era grea. Domnul de Guermantes redevenea generos, uman, numai cu o amantă nouă care, așa cum se întîmplă de cele mai multe ori, lua apărarea ducesei; aceasta vedea că devin din nou posibile pentru ea generozitățile față de inferiori, caritatea față de săraci, chiar pentru ea însăși, mai tîrziu, un automobil nou și minunat. Dar persoanele care-i erau prea supuse, amantele ducelui, nu erau scutite de întărirea care se trezea destul de repede în doamna de Guermantes. Curînd ducesa se dezgustă de ele. Ori, în acel moment, legătura dintre duce și

doamna d'Arpajon se apropia de sfârșit. Altă amantă mijea.

Fără îndoială, dragostea succesivă a domnului de Guermantes pentru toate reîncepea să se facă simțită într-o zi : mai întâi această dragoste stingându-se, le lăsa moștenire ca pe niște statui frumoase — statui frumoase pentru ducele care ajunsese astfel în parte artist, pentru că le iubise, și era acum sensibil la liniile pe care nu le-ar fi apreciat dacă n-ar fi iubit — care își juxtapuneau, în salonul ducesei, formele lor multă vreme îndușmănite, măcinate de gelozii și certuri și, în sfârșit, împăcate în liniștea prieteniei ; apoi însăși această prietenie era un efect al dragostei care-l făcuse pe domnul de Guermantes să deslușească la acelea care erau amantele sale, niște virtuți care există la orice ființă omenească, dar pot fi percepute numai de voluptate, astfel încît fosta sa amantă ajungînd o „excelentă camaradă” care ar face orice pentru noi, este un clișeu ca medicul sau tatăl care nu sînt un medic sau un tată, ci un prieten. Dar în timpul unei prime epoci, femeia pe care domnul de Guermantes începea să o părăsească, se plîngea, făcea scene, se arăta exigentă, părea indiscretă, trîncănitoare. Ducele începea să prindă ură pe ea. Atunci doamna de Guermantes avea prilejul să pună în evidență cusururile ade-vărate sau presupuse ale unei persoane care o plictisea. Reputată pentru bunătatea ei, doamna de Guermantes primea telefoanele, confidențele, lacrimile celei părăsite și nu se plîngea de acest lucru. Rîdea de ele cu soțul ei, apoi cu cîțiva intimi. Și crezînd că prin mila pe care o arăta nenorocitei ea avea dreptul să o cicălească, chiar în prezența ei, orice ar fi spus aceasta, cu condiția ca cicăleala să poată intra în cadrul caracterului ridi-

col pe care ducele și ducesa i-l fabricaseră recent, doamna de Guermantes nu se sfiia să schimbe cu soțul ei priviri ironice de înțelegere.

În timp ce ne așezam la masă, principesa de Parma își aduse aminte că voia să invite la Operă pe doamna d'Heudicourt și dorind să știe dacă acest lucru nu i-ar fi neplăcut doamnei de Guermantes, încercă să o sondeze.

În această clipă intră domnul de Grouchy al cărui tren întârziase o oră din pricina unei deraieri. Se scuza cum putu. Soția lui, dacă ar fi fost o Courvoisier, ar fi murit de rușine. Dar doamna de Grouchy nu era Guermantes „de florile mărilor”. Cum soțul ei se scuza de întârziere :

— Constat, spunea ea luînd cuvîntul, că pînă și în lucrurile mărunte, a întârzia e o tradiție de familie.

— Ia loc, Grouchy, nu te lăsa demontat, spuse ducele.

— Deși merg în pas cu timpul, sînt nevoită să recunosc că lupta de la Waterloo a avut un rezultat bun, deoarece a îngăduit restaurarea Bourbonilor și încă într-un chip care i-a făcut nepopulari. Dar constat că sinteți un adevărat Nimrod !

— Am adus, într-adevăr, cîteva exemplare frumoase. Îmi voi îngădui să trimit mîine ducesei o duzină de fazani.

Prin ochii doamnei de Guermantes, parcă licări o idee. Stăruia ca domnul Grouchy să nu se ostenească să-i trimită fazanii. Și făcînd semn la cheului logodit, cu care stătusem de vorbă cînd părăsisem sala în care erau expuse tablourile lui Elstir :

— Poullein, spuse ea, te vei duce să iei fazanii domnului conte și-i vei aduce numaidecît, căci, nu-i așa, Grouchy, îmi îngădui să fac unele po-

liteți. Nu vom mânca doisprezece fazani în doi, Ba-
sin și cu mine.

— Dar poimîine ar fi încă timp, spuse domnul de Grouchy.

— Nu, prefer mîine, stăruî ducesa.

Poullein se făcuse alb ca varul ; pierdea înțil-
nirea cu logodnica lui. Asta era de ajuns pentru
distracția ducesei, care ținea ca totul să păstreze
un aer de omenie.

— Știu că e ziua dumitale de ieșire, îi spuse ea
lui Poullein, n-ai decît să schimbi cu Georges, care
va ieși mîine și va sta acasă poimîine.

Dar a doua zi, logodnica lui Poullein nu va fi li-
beră. Îi era tot una dacă va ieși sau nu. Îndată ce
Poullein ieși din odaie, fiecare complimentă pe
ducesă pentru bunătatea pe care o manifesta ser-
vitorilor ei.

— Mă port cu ei așa cum aș vrea ca lumea să se
poarte cu mine.

— Tocmai ! se pot lăuda că au dat de un loc
bun la dumneavoastră.

— Nu atît de extraordinar pe cît s-ar crede. Dar
socot că țin la mine. Acesta e cam plicticos, pentru
că e îndrăgostit, crede că trebuie să se adopte un
aer melancolic.

În acest moment, Poullein se întoarse.

— Într-adevăr, spuse domnul de Grouchy, n-are
aerul de om bine dispus. Trebuie să fii bun cu ei,
dar nu prea din cale afară.

— Recunosc că nu sînt rea ; n-are nimic de făcut
toată ziua decît să se ducă să ia fazanii de la dum-
neavoastră, să stea aici fără să facă nimic și să-și
mănînce porția.

— Mulți ar vrea să fie în locul său, spuse dom-
nul de Grouchy, căci invidia e oarbă.

— Oriane, spuse principesa de Parma, mai zilele trecute m-a vizitat verișoara dumitale d'Heudicourt ; firește, e o femeie de o inteligență superioară ; e o Guermantes, cu asta am spus tot, dar se zice că e clevetitoare...

Ducele aținti asupra soției sale o privire lungă de uimire intenționată. Doamna de Guermantes începu să ridă. Principesa sfârși prin a-și da seama.

— Așadar... nu ești de... părerea mea... ? întrebă ea îngrijorată.

— Doamna e prea bună că se ocupă de mutrele lui Basin. Haide, Basin, de ce ai aerul că insinuezi lucruri neplăcute pe seama rudelor noastre ?

— O găsește prea rea ? întrebă cu interes principesa.

— Oh ! nicidecum, răspunse ducesa. Nu știu cine a spus alteței-voastre că ar fi clevetitoare. Dimpotrivă, e o făptură minunată, care n-a vorbit niciodată pe nimeni de rău, nici n-a făcut nimă-nui vreun rău.

— Ah ! spuse doamna de Parma ușurată ! Nici eu nu-mi dădusem seama. Dar cum știu că adesea e greu să nu fii cât de puțin răutăcioasă, când ai mult duh...

— Ah ! asta e destul de lipsită de duh !

— E lipsită de duh ? stărui principesa uimită.

— Haide, Oriane, întrerupse ducele pe un ton plângăreț aruncînd în jurul său la dreapta și la stînga niște priviri hazlii, auzi doar că principesa îți spune că e o femeie superioară !

— Și oare nu e ?

— E cel puțin superior de grasă.

— Ah ! nu-l ascultați, doamnă, nu e sincer ; e proastă (hm) ca o gîscă, spuse cu voce tare și răgușită doamna de Guermantes care, fiind încă de un și mai „vechi regim“ decît ducele cînd nu încerca

să fie, căuta adesea să fie, dar într-un chip opus genului jabou de dantelă și corupt al soțului ei și în realitate cu mult mai fină, datorită unui fel de-a pronunța, aproape țărănesc, cu un iz de glie, aspru și fermecător. „Dar e cea mai bună femeie din câte am întâlnit. Și nici nu știu dacă în acest grad i se mai poate spune prostie. Nu cred să fi cunoscut vreodată asemenea făptură; e un caz interesant pentru un medic, are ceva patologic, e un soi de «nevinovată», de cretină, de «arierată», ca în melodrame sau în *Arleziانا*. Mă întreb totdeauna când e aici, dacă n-a sosit momentul când inteligența i se va trezi, ceea ce mă înfricoșează totdeauna.“ Principesa se minuna de aceste expresii, câtă vreme sentința o uluia. „Mi-a citat, ca și doamna d'Epınay, cuvântul dumitale de spirit cu Tarquiniu Superbul. E încântător“, răspunse ea.

Domnul de Guermantes mi-a explicat spiritul. Aveam pofta să-i spun că fratele său, care pretindea că nu mă cunoaște, mă aștepta chiar în seara aceea la ora unsprezece. Dar nu-l întrebasem pe Robert dacă puteam să vorbesc de această întâlnire și cum faptul că domnul de Charlus mi-o fixase era în contradicție cu ceea ce spusese ducesei, m-am gândit că e mai bine să tac.

— Tarquiniu Superbul, nu e rău, spuse domnul de Guermantes, dar doamna d'Heudicourt nu v-a povestit, pesemne, un cuvânt de spirit și mai bun pe care l-a făcut Oriane mai zilele trecute, drept răspuns la o invitație la cină.

— Oh! nu! Spuneți-mi-l!

— Haide, Basin, te rog să taci, mai întâi spiritul e stupid și datorită lui ducesa mă va considera și mai inferioară toantei de vară-mea. Nici nu știu de ce spun vara mea. E vara lui Basin. Oricum, se înrudește puțin și cu mine.

— Oh ! exclamă principesa de Parma la gîndul că ar putea să o găsească proastă pe doamna de Guermantes și protestînd nebunește că nimic n-ar putea face ca ducesa să decadă din rangul pe care-l ocupa în admirația ei.

„Și apoi, i-am și retras însușirile de spirit ; cum acest spirit tinde să-i conteste unele calități ale inimii, mi se pare inoportun.“

— Să conteste ! inoportun ! ce bine se exprimă ! spuse ducele cu o ironie prefăcută și ca ducesa să fie admirată.

— Haide, Basin, nu-ți bate joc de soția dumitale.

— Trebuie să spun alteței-voastre regale, urmă ducele, că vara Orianei este o femeie superioară, bună, grasă, tot ce vreți, dar nu e tocmai, cum să mă exprim... mină spartă.

— Da, știu, e foarte zgîrcită, întrerupse principesa.

— Nu mi-aș fi îngăduit expresia, dar ați găsit cuvîntul potrivit. Lăcrul se traduce prin felul cum își ține casa și îndeosebi prin bucătăria ei, care e excelentă, dar măsurată.

— Ceea ce dă loc chiar la unele scene destul de hazlii, întrerupse domnul de Bréauté. Astfel, scumpul meu Basin, am petrecut o zi la Heudicourt, cînd erați așteptați, Oriane și dumneata. Se făcuseră pregătiri somptuoase, cînd, după-amiază, un lacheu a adus telegrama că nu veți mai veni.

— Asta nu mă miră ! spuse ducesa care nu numai că era greu de avut ca musafir, dar îi plăcea să se știe acest lucru.

— Vara dumitale citește telegrama, se mîhnește foarte, apoi, fără să-și piardă cumpătul și spunîndu-și că nu trebuiau făcute cheltuieli inutile pentru un domn lipsit de însemnătate ca mine, trimite

după lacheu : „Spune-i șefului bucătar să scoată puiul“, îi strigă ea. Iar seara am auzit-o întrebându-l pe *maître*-ul *d'hotel* : „Nu ne servești resturile de friptură de ieri?“

— De altminteri trebuie să recunoaștem că bucatele sînt foarte bune la ea, spuse ducele, care credea că întrebuintînd această expresie se arăta „vechi regim“. Nu cunosc altă casă în care să se mănînce mai bine.

— Și mai puțin, întrerupse ducesa.

— Lucru foarte sănătos și foarte suficient pentru ceea ce se numește un țaran de rînd ca mine, urmă ducele ; nu te scoli sătul.

— Ah ! dacă e vorba de o cură e altceva. E fi-rește mai mult igienic, decît fastuos. De altminteri, nu e atît de bun pe cît s-ar crede, adăuga doamna de Guermantes, căreia nu-i plăcea să se spună că cea mai bună masă din Paris este alta decît a ei. Cu vara mea se întîmplă același lucru ca și cu unii autori constipați care clocesc cîte cincisprezece ani o piesă într-un act sau un sonet. E ceea ce se numesc niște mici capodopere, niște nimicuri care sînt niște giuvaeruri, într-un cuvînt, lucrul de care am cea mai mare groază. Bucătăria Zenaidei nu e rea, dar ai găsi-o mai oarecare, dacă ar fi mai puțin zgîrcită. Sînt lucruri pe care șeful ei bucătar le face bine, și altele pe care le greșește. Am cinat la ea, ca pretutindenii, uneori foarte prost, dar mi-a făcut mai puțin rău decît în altă parte pentru că stomacul e la urma urmei mai sensibil la cantitate decît la calitate.

— În sfîrșit, ca să termin, încheie ducele, Zenaïda stăruie ca Oriane să vină la prînz, și cum soției mele nu-i prea place să iasă, ea rezistă, se informă dacă, sub pretextul unei mese intime, nu va fi îmbarcată în chip neleal într-un mare bai-

ram, și încercă să afle, în zadar, ce musafiri vor mai fi. „Vino, vino, stăruia Zenaide, lăudînd lucrurile bune pe care avea să le servească la prînz ; vei mînca un pireu de castane, nu spun decît atît, și vor fi șapte prăjituri“. „Șapte prăjituri, exclamă Oriane. În cazul acesta, înseamnă că vom fi cel puțin opt la masă !“

După cîteva clipe, principesa care înțelesese spiritul izbucni într-un rîs ca un tunet.

— Ah ! vom fi opt, e minunat ! Ce bine e redactat ! spuse ea găsind într-o supremă efortare expresia de care se slujise doamna D'Epinay și care se potrivea mai bine de data aceasta. Oriane, este foarte frumos ce spune principesa, spune că e bine redactat.

— Dar, prietene, nu-mi spui nimic nou, știu că principesa e foarte spirituală, răspunse doamna de Guermantes care gusta cu ușurință un spirit cînd era rostit de o altă și-i lăuda propriul ei duh. Sînt foarte mîndră că doamna apreciază modestele mele redactări. De altminteri, nu-mi aduc aminte să fi spus una ca asta. Iar dacă am spus-o, voiam să o măgulesc pe verișoara mea, căci dacă avea șapte prăjituri, numărul gurilor, dacă îndrăznesc să mă exprim astfel, ar fi depășit duzina. În timpul acesta contesa d'Arpajon care înainte de masă îmi spusese că mătușa ei ar fi fost atît de fericită să-mi arate castelul său din Normandia, îmi spunea, peste capul prințului de Agrigente, că ar dori să mă primească mai ales în Côté d'or pentru că acolo, la Pont-le-Duc, este la ea acasă.

— Arhivele castelului v-ar interesa. Sînt acolo corespondențe foarte ciudate între oamenii cei mai de seamă din secolele XVII, XVIII și XIX. Petrec acolo ceasuri minunate, trăiesc în trecut, asigură

contesa despre care domnul de Guermantes îmi spusese că este foarte tare în literatură.

— Posedă toate manuscrisele domnului de Bornier, urmă vorbind de doamna d'Heudicourt, principesa care voia să încerce să justifice motivele temeinice care o făceau să se împrietenească cu ea.

— Trebuie să fi visat, cred că nici nu-l cunoștea, spuse ducesa.

— Ce e mai ales interesant, este că aceste scrisori sînt scrise de oameni din diferite țări, urmă ducesa d'Arpajon care, fiind înrudită cu principalele case ducale și chiar suverane din Europa, era fericită să amintească această înrudire.

— Ba da, Oriane, spuse domnul de Guermantes nu fără intenție, îți aduci aminte de cina aceea la care erai vecina domnului de Bornier ?

— Dar, Basin, întrerupse ducesa, dacă vrei să-mi spui că l-am cunoscut pe domnul de Bornier, ai dreptate, a venit chiar, de mai multe ori să mă vadă, dar nu m-am putut hotărî niciodată să-l invit, pentru că aș fi fost nevoită să pun să se dezinfecteze de fiecare dată cu formol. Iar în ce privește acea cină, îmi aduc foarte bine aminte de ea, nu era nici-decum la Zenaide, care nu l-a văzut niciodată pe Bornier și care trebuie să creadă, dacă-i vorbești de *Fata lui Rolland*, că e vorba de o principesă Bonaparte despre care se pretinde că e logodită cu fiul regelui Greciei ; nu, era la ambasada Austriei. Fermecătorul Hoyos crezuse că-mi face plăcere așezînd pe un scaun, lîngă mine, pe acest academician îmuțit. Mi se părea că am lîngă mine un escadron de jandarmi. Am fost nevoită să-mi astup nasul, cum puteam, în tot timpul cinei și n-am îndrăznit să respir decît cînd s-a servit brînză !

Domnul de Guermantes care-și atinsese scopul tainic cercetă pe ascuns pe fețele musafirilor impresia produsă de spusele ducesei.

— Găsesc, de altfel, că scrisorile au un farmec deosebit, urmă, cu toate că figura prințului de Agrigente se afla între noi, doamna tare în literatură care avea scrisori atît de ciudate în castelul ei. Ați observat că de multe ori, scrisorile unui scriitor sînt superioare operei sale? Cum se numește oare acel autor care a scris *Salambô*?

Aș fi dorit să nu răspund ca să nu prelungesc această conversație, dar am simțit că l-aș fi supărat pe prințul de Agrigente, care se prefăcuse că știe perfect de bine de cine este *Salambô* și că din simplă politețe îmi lasă mie plăcerea de a-l numi, dar care era într-o cumplită încurcătură.

— Flaubert, am spus în cele din urmă, dar semnul de aprobare pe care prințul îl făcu din cap, acoperi răspunsul meu, astfel încît interlocutoarea mea nu înțelese exact dacă am spus Paul Bert sau Fulbert, nume care nu-i dădură nici o satisfacție.

— În orice caz, urmă ea, ce interesantă este corespondența sa și cu cît superioară cărților sale! Se explică de altminteri, căci se vede din tot ce se spune cu cîtă greutate făcea o carte, că nu era un adevărat scriitor, un om înzestrat.

— Vorbiți de corespondență, găsesc că scrisorile lui Gambetta sînt minunate, spuse ducesa de Guermantes ca să arate că nu se temea interesîndu-se de un proletar și de un radical. Domnul de Bréauté înțelese tot spiritul acestei îndrăzneli, privi în jurul său cu un ochi în același timp cam beat și înduioșat, după care își șterse monoclul.

— Doamne, ce plicticos lucru e *Fata lui Roland*, spuse domnul de Guermantes care rămăsese la domnul de Bornier, cu mulțumirea pe care i-o

dădea sentimentul superiorității sale asupra unei opere la care se plictisise atît de mult, poate și din pricina celui *suave mari magno*¹ pe care-l încercăm în toiul unei cine bune, cînd e vorba să ne aducem aminte de niște serate atît de îngrozitoare. Are totuși cîteva versuri frumoase, un sentiment patriotic.

Am insinuat că nu-l admir de loc pe domnul de Bornier.

— Ah ! aveți să-i aduceți vreo vină ? mă întrebă plin de curiozitate ducele care credea totdeauna, cînd era vorbit cineva de rău, că asta s-ar datoră unui resentiment personal sau dacă se spunea ceva bun despre o femeie, că era începutul unei dragoste. Văd că aveți ceva împotriva lui. Ce v-a făcut ? Povestiți-ne ! Ba da, trebuie să fie un cadavru între dumneavoastră, de vreme ce-l pognegriți. *Fata lui Rolland* este o lucrare lungă, dar destul de simțită.

— Simțită e foarte bine spus pentru un autor atît de mirositor, întrerupse ironic doamna de Guermantes. Dacă tînărul a stat vreodată în apropierea lui, este lesne de înțeles că-l are în nas.

— Trebuie de altminteri să-i mărturisesc doamnei, urmă ducele adresîndu-se principesei de Parma că, lăsînd la o parte *Fata lui Rolland*, în literatură și în muzică sînt de modă veche, nu e pasăre, oricît de bătrînă, care să nu-mi placă. Poate n-o să mă credeți, dar seara, cînd soția mea se așază la pian, mi se întîmplă să o rog să-mi cînte o arie de Auber, de Boieldieu, chiar de Beethoven ! Iată ce-mi place. În schimb, Wagner mă adoarme numaidecît.

¹ Pe plăcuta mare întinsă (lat.).

— N-ai dreptate, spuse doamna de Guermantes, Wagner are geniu, cu toate lungimile lui insuportabile. *Lohengrin* e o capodoperă. Chiar și în *Tristan* găsești ici-colo o pagină interesantă. Iar *Corul fetelor ce torc din Vasul fantomă* e o adevărată încântare.

— Nu-i așa. Babal, spuse domnul de Guermantes adresându-se domnului de Bréauté, noi preferăm :

„Toate întâlnirile de bună tovarășie se dau în acest loc plăcut”¹.

E ceva fermecător. *Fra diavolo* și *Flautul fermecat* și *Castelul* și *Nunta lui Figaro* și *Diamantele Coroanei*, iată adevărata muzică. În literatură, același lucru. Astfel, îl ador pe Balzac. *Balul din Sceaux*, *Mohicanii la Paris*.

— Ah ! dragul meu, dacă pornești la război cu Balzac, n-am terminat încă, așteaptă ziua în care Mémé va fi aici. El e și mai reușit, îl știe pe dinafară.

Supărat de întreruperea soției sale, ducele o ținu câteva clipe sub focul unei tăceri amenințătoare, iar ochii săi de vânător parcă erau două pistoale încărcate. În acest timp, doamna d'Arpajon schimbase cu principesa de Parma niște păreri asupra poeziei tragice și altele, pe care nu le-am deslușit, când am auzit-o pe doamna d'Arpajon rostind următoarele : „Oh ! tot ce vreți, doamnă, sînt de acord că ne face să vedem lumea sub aspectul ei urît pentru că nu știe să deosebească între urît și frumos, sau mai degrabă pentru că vanitatea lui nesuferită îl face să creadă că tot ce spune e frumos, recunosc împreună cu altele voastră că în piesa cu pricina sînt lucruri ridicole,

¹ Din *Le Pré aux-clercs* de Hérald (1832).

de neînțeles, greșeli de gust, că e greu de înțeles, că e tot atât de greu de citit ca și cum ar fi scrisă în rusește sau în chinezește, căci, firește, e orice, numai franțuzească nu, dar după ce ți-ai luat această osteneală, cât ești de răsplătit, are atîta imaginație !” Nu auzisem începutul acestui mic discurs. Am sîrșit prin a înțelege nu numai că poetul incapabil de a deosebi frumosul de urît este Victor Hugo, dar și că poezia care-ți dădea atîta bătaie de cap să o înțelegi, ca și cum ar fi fost scrisă în rusește sau în chinezește era :

„*Lorsque l'enfant paraît, le cercle de famille applaudit à grands cris*¹, poezie din prima epocă a poetului și care e mai aproape de doamna Deshoulières decît de Victor Hugo din *Legenda veacurilor*. Departe de-a o găsi ridicolă pe doamna d'Arpajon (cea dintîi, de la această masă atît de reală, atît de fiecum, la care mă așezasem cu atîta decepție), am văzut-o cu ochii minții sub acea bonetă de dantele din care ies cîrlionții rotunzi ai buclilor pe care le purtau doamna de Rémusat, doamna de Broglie, doamna de Saint-Aulaire, toate femeile atît de distinse care în scrisorile lor încîntătoare citează, cu atîta știință și la locul lor, pe Sofocle, pe Schiller și *Imitația*, dar căroră primele poezii ale romanticilor le-au pricinuit acea groază și acea oboseală nedespărțite pentru bunica de ultimele versuri ale lui Stephane Mallarmé.

— Doamnei d'Arpajon îi place mult poezia, spuse principesa de Parma doamnei de Guermantes, impresionată de tonul înfocat cu care-și rostise discursul.

¹ Cînd copilul apare, cercul familiei se bucură zgomotos (*L'art d'être grand père*, V. Hugo).

— Nu, nu înțelege nimic în materie de poezie, răspunse în șoaptă doamna de Guermantes care profită de faptul că doamna d'Arpajon, răspunzând unei obiecții a generalului de Beautriellis, era prea ocupată cu propriile ei cuvinte ca să le audă pe acelea pe care le șoptea ducesa. Are afinități cu literatura, de când e părăsită. Alteța-voastră trebuie să știe că eu duc toată greutatea asta, pentru că vine să mi se plângă ori de câte ori Basin nu s-a dus să o vadă, adică aproape în fiecare zi. Oricum, nu e vina mea, dacă-l plictisește și nu-l pot sili să se ducă la ea, deși aș prefera să-i fie mai credincios, pentru că în acest caz aș vedea-o mai rar. Dar ea îl plictisește la culme, ceea ce nu e extraordinar. Nu e o ființă rea, dar e plicticoasă într-un grad pe care nu vi-l puteți închipui. Îmi pricinuieste zilnic atîta durere de cap, încît sînt nevoită să iau de fiecare dată un piramidon. Și toate astea, pentru că i-a plăcut lui Basin să mă înșele de un an cu ea. Și să mai ai și un lacheu care e îndrăgostit de o tîrfă și care face mutre dacă nu o rog pe această tînră să părăsească o clipă trótuarul ei rodnic ca să vină să ia ceaiul cu mine ! Oh ! viața e plicticoasă la culme, încheie galeș doamna de Guermantes.

Dar doamna d'Arpajon îl plictisea la culme mai ales pe domnul de Guermantes, pentru că acesta era de curînd amantul alteia, care am aflat că era marchiza Surgisle-Duc. Tocmai servea lacheul care fusese lipsit de ziua lui de ieșire. Și m-am gîndit că, încă trist, servea foarte agitat, căci am băgat de seamă că trecînd să-l servească pe domnul de Châtellerault, se achită cu atîta stîngăcie de sarcina sa încît cotul ducelui lovi de mai

multe ori cotul slugii. Tânărul duce nu se supără nicidecum pe lacheul care roșise și îl privi dimpotrivă, rîzînd cu ochii săi albaștri și limpezi. Voia bună mi s-a părut că este din partea musafirului o dovadă de bunătate. Dar rîsul său stăruitor m-a făcut să cred că era la curent cu decepția servitorului și poate încerca, dimpotrivă, o bucurie răutăcioasă.

— Scumpa mea, știi că nu faci nici o descoperire vorbindu-ne de Victor Hugo, urmă ducesa adresîndu-se doamnei d'Arpajon pe care o văzuse întorcînd capul cu un aer îngrijorat. Nu nădăjdui că-l vei lansa pe acest debutant. Toată lumea știe că are talent. Ceea ce e detestabil, este acel Victor Hugo de la sfîrșitul carierei sale, *Legenda veacurilor*, nu mai țin minte titlurile. Dar *Frunzele de toamnă*, *Cîntecul amurgului*, sînt scrise adesea de un poet autentic. Chiar în *Contemplări*, adăugî ducesa pe care interlocutorii ei nu îndrăzniseră să o contrazică, și nu fără motiv, sînt încă lucruri frumoase. Dar mărturisesc că prefer să nu mă aventurez după *Amurg*! Apoi, în poeziile frumoase ale lui Victor Hugo găsești o idee, o idee adîncă. Și cu un sentiment just, făcînd să reiasă gîndul trist din toate puterile intonației sale, pozîndu-l dincolo de vocea ei, și ațintind în față-i o privire visătoare și fermecătoare, ducesa spuse încet : „Iată :

*La douleur est un fruit. Dieu ne le fait pas croître
Sur la branche trop faible encore pour le porter*¹.

¹ Durerea este un fruct. Dumnezeu nu-l face să rodească
Pe un ram prea firav ca să-l poată purta.

sau !

*Les morts durent bien peu
Hélas, dans le cercueil ils tombent en poussière
Moins vite qu'en nos coeurs !¹*

Și în timp ce un surîs dezamăgit îi încrețea gura-i îndurerată cu o sinuozitate grațioasă, ducea ațintea asupra doamnei d'Arpajon privirea visătoare a ochilor ei limpezi și încântători. Începeam să-i cunosc, ca și vocea ei, târăgănată atît de greoi, de o savoare atît de aspră. Regăseam în ochii ei și în această voce mult din natura din Combray. Firește că în afectarea cu care această voce făcea uneori să apară o asprime de glie, se îmbinau multe : originea numai provincială a unei spițe a familiei Guermantes, care rămăsese mult timp localizată, mai îndrăzneată, mai sălbatecă, mai provocatoare ; apoi obiceiul oamenilor cu adevărat distinși și al oamenilor de spirit care știu că nu este distins să vorbești din vârful buzelor, și al nobililor care fraternizau cu mai multă plăcere cu țărani decît cu burghezii ; particularități pe care situația de regină a doamnei de Guermantes îi îngăduise să le manifeste mai lesne, să le dea în vileag cu toate pînzele sus. Se pare că aceeași voce se întâlnea la surorile ei, pe care nu le putea suferi, și care mai puțin inteligente și măritate aproape burghezește, dacă se poate folosi acest adverb cînd e vorba de căsătorii cu nobili obscuri, ascunși în provincia lor sau la Paris într-un foburg Saint-Germain fără strălucire, și ele aveau această voce, dar o înfrînseră, o corectaseră, o în-

¹ Morții nu țin mult

Din păcate, în scrierile lor ei se prefac în pulbere
Mai încet decît în inimile noastre.

dulciseră pe cît putuseră, după cum rareori unul din noi are îndrăzneala originalității sale și nu se străduiește să semene cu modelele mai lăudate. Dar Oriane era cu atît mai inteligentă, mai bogată, mai ales cu atît mai la modă decît surorile ei, avusesc, ca principesă des Laumes, atîta trecere la principele de Galles, încît își dăduse seama că această voce discordantă era o încîntare, și că făcuse în rînduiala lumii, cu îndrăzneala originalității și a succesului, ceea ce o Réjane sau o Jeanne Granier (de altminteri, firește, fără nici o comparație între valoarea și talentul acestor două actrițe) făcuseră în materie de teatru cu a lor, ceva minunat și deosebit, pe care poate surorile Réjanei sau ale Jeannei Granier, pe care nimeni nu le-a cunoscut, au încercat să ascundă ca pe un cusur.

La atîtea motive de a-și desfășura originalitatea ei locală, scriitorii preferați ai doamnei de Guermantes; Mérimée, Meilhac și Halévy adăugaseră, cu respectul lucrului „firesc“, o dorință de prozaism prin care ea atingea poezia și un spirit numai de societate care reînvia în față-mi unele peisaje. Ducea era de altminteri foarte capabilă, adăugînd acestor influențe un meșteșug de artist, să fi ales pentru cele mai multe cuvinte pronunțarea care i se părea mai *Ile-de-France*, mai *Champenoise*, deoarece folosea, poate nu tocmai în gradul în care-l folosea cumnata ei de Marsantes, numai vocabularul cel mai pur de care s-ar fi putut sluji un autor vechi francez. Și cînd erai obosit de limbajul modern, împestrîțat și bălțat, încercai, deși știai că exprimă mai puține lucruri, o mare odihnă ascultînd conversația doamnei de Guermantes — aproape aceeași, dacă erai singur cu ea și dacă-și micșora și-și limpezea încă fluxul, ca

aceea care te farmecă atunci cînd auzi un cîntec vechi. Privind-o, ascultînd-o pe doamna de Guermantes, vedeam, prizonier în după-amiaza veșnică și odihnitoare a ochilor ei, un cer din *Ile-de-France* sau din *Champagne*, care se așternea, albastrii, pieziș, cu același unghi de înclinare pe care-l avea și Saint-Loup.

Astfel, doamna de Guermantes exprima prin aceste felurite formațiuni în același timp cea mai veche Franță aristocratică, apoi, mult mai tîrziu, felul în care ducesa de Broglie l-ar fi putut gusta și blama pe Victor Hugo sub monarhia din iulie, în sfîrșit o înclinare foarte vie pentru literatura lui Mérimée și a lui Halévy. Cea dintîi din aceste formațiuni îmi plăcea mai mult decît cea de-a doua, mă ajuta mai degrabă să îndrept decepțiile călătoriei și ale sosirii în acest foburg Saint-Germain, atît de deosebit de ceea ce crezusem, dar preferam mai cu osebire pe cea de-a doua celei de-a treia. Dar în timp ce doamna de Guermantes era Guermantes aproape fără să vrea, Pailleronismul¹ ei, înclinarea ei pentru Dumas-fiul erau pre-cugetate și voite. Cum această înclinare era opusul celei ale mele, ea furniza minții literatură cînd îmi vorbea de foburgul Saint-Germain și nu mi se părea niciodată, într-un chip atît de stupid foburg Saint-Germain, decît atunci cînd discuta cu mine literatură.

Emoționată de ultimele versuri, doamna d'Arpajon exclamă :

— Aceste relicve ale inimii au și ele colbul lor ! Domnule, va trebui să mi le scrieți pe evantaiul meu, spuse ea domnului de Guermantes.

¹ Edouard Pailleron, autor dramatic francez (1834—1899).

— Biata femeie, îmi inspiră milă ! spuse principesa de Parma doamnei de Guermentes.

— Nu, rog pe doamna să nu mă înduioșeze, n-are decît ce merită.

— Dar nu... iartă-mă că ți-o spun, îl iubește totuși cu adevărat !

— Nicidecum, e incapabilă să iubească, crede că-l iubește cum crede în această clipă că-l recită pe Victor Hugo, pentru că a spus un vers de Musset. Iată, adăuga ducesa pe un ton melancolic, nimeni mai mult decît mine n-ar putea fi emoționată de un sentiment autentic. Vă voi da o pildă. Ieri i-a făcut o scenă îngrozitoare lui Basin, altă-voastră crede poate pentru că iubește pe altele, pentru că n-o mai iubește ; nicidecum, ci pentru că nu vrea să-i prezinte fiii la Jockey Club ! Doamna e de părere că asta e faptă de îndrăgostită ? Nu, ba mai mult, adăugă doamna de Guermentes cu precizie, e o ființă de o rară insensibilitate.

Domnul de Guermentes o ascultase cu ochii sclipind de mulțumire pe soția lui vorbind pe „neșteptate“ de Victor Hugo și citînd aceste versuri ale lui. Cu toate că ducesa îl plictisea adesea, în asemenea clipe era mîndru de ea. „Oriane e într-adevăr extraordinară. Poate vorbi despre orice, a citit tot. Nu putea ghici că astă-seară va fi vorba de Victor Hugo. Asupra oricărui subiect ai iscodi-o, poate ține piept celor mai savanți. Tînărul acesta trebuie să fie subjugat.“

— Ar fi mai bine să schimbăm conversația, adăugă doamna de Guermentes, căci este foarte susceptibilă. Trebuie să mă găsiți foarte demodată, urmă ea adresîndu-mi-se, știu că astăzi e privit ca o slăbiciune faptul că-ți plac ideile în poezie, poezia în care se găsește o cugetare.

— E demodat ? întrebă principesa de Parma cu ușoara tresărire pe care i-o pricinuia acest val nou la care nu se aștepta, deși știa că conversația ducesei de Guermantes îi rezerva totdeauna acele lovituri succesive și fermecătoare, aceea spaimă care tăia răsufllarea, aceea oboseală sănătoasă după care se gădea instinctiv la nevoia de a face o baie de picioare într-o cabină și să umble repede ca să „provoace reacțiunea“.

— În ce mă privește, nu, Oriane, spuse doamna de Brissac, nu sînt supărată pe Victor Hugo că are idei, ba dimpotrivă, ci că le caută în ce este monstros. La urma urmelor, el ne-a obișnuit cu urîtenia în literatură. Sînt destule lucruri urite în viață. De ce să nu le uităm cel puțin cît timp citim ? Victor Hugo e atras de spectacolele penibile de la care am întoarce capul în viață.

— Oricum, Victor Hugo nu e atît de realist ca Zola ? întrebă principesa de Parma.

Numele lui Zola nu făcu să se miște nici un mușchi de pe fața domnului de Beautreillis. Antidreyfusismul generalului era prea înrădăcinat ca să încerce să-l exprime. Și tăcerea sa binevoitoare cînd se atingeau aceste subiecte emoționale pe profani prin aceeași gingășie de care dă dovada un preot evitînd să-ți vorbească de îndatoririle religioase, un financiar, căznindu-se să nu recomande afacerile pe care le conduce, un hercule, arătîndu-se blind și fără să se repeadă să-ți dea pumni.

— Știu că sînteți rudă cu amiralul Jurien de la Gravière, îmi spuse cu un aer complice doamna de Varambon, doamna de onoare a principesei de Parma, femeie excelentă, dar mărginită, pe care mama ducelui i-o procurase odinioară principesei de Parma. Nu mi se adresase încă și cu toate admonestările principesei de Parma și propriile mele

protestări, n-am putut în urmă să-i scot din cap ideea că am vreo legătură cu amiralul academician care mi-e cu totul necunoscut. Încăpăținarea doamnei de onoare a principesei de Parma de-a vedea în mine pe nepotul amiralului Jurien de la Gravière avea în sine ceva ridicol prin vulgaritatea ei. Dar greșeala pe care o săvârșea nu era decît tipul excesiv și ofilit al atîtor erori mai ușoare, mai bine nuanțate, fără voie sau cu voie, care ne însoțesc numele în „fișă“ pe care lumea o întocmește despre noi. Îmi amintesc că un prieten al Guermanților manifestînd foarte mult dorința de-a mă cunoaște, îmi da ca motiv faptul că o cunoșteam foarte bine pe vara lui, doamna de Chaussegros, „ce fermecătoare, ține mult la dumneavoastră“. Mi-am făcut un scrupul de-a stărui asupra faptului că este o eroare, că n-o cunoșteam pe doamna de Chaussegros. „Atunci o cunoașteți pe sora ei, e același lucru. V-a întîlnit în Scoția“. Nu fusesem niciodată în Scoția și mi-am dat osteneala inutilă să-l informez, din onestitate, pe interlocutor de acest fapt. Însăși doamna de Chaussegros îi spusese că mă cunoaște, și credea, fără îndoială, de bunăcredință, că mă cunoaște, în urma unei dinții confuzii, căci nu încetă niciodată să-mi întindă mîna cînd mă zărea. Și cum în fond societatea pe care-o frecventam era tocmai aceea a doamnei de Chaussegros, umilitatea mea n-avea nici o noimă. Faptul că aș fi intim cu familia Chaussegros era literalmente o eroare, dar din punct de vedere social un echivalent al situației mele, dacă se poate vorbi de situație cînd e vorba de un om atît de tînăr ca mine. Prietenul Guermanților putea în zadar să-mi spună lucruri inexacte despre mine, nu mă cobora, nici nu mă înălța (din punct de vedere monden) în ideea pe care continua să și-o facă despre mine.

Și, la urma urmelor, pentru cei ce nu joacă comedie, pliotiseala de-a trăi totdeauna în același personaj e risipită o clipă ca și cum te-ai urca pe scenă, când altcineva își face o idee falsă despre tine, crede că sîntem prieteni cu o doamnă pe care n-o cunoaștem și pe care sîntem desemnați că am cunoscut-o în răstimpul unei călătorii plăcute pe care n-am făcut-o niciodată. Erori multiplicatoare și amabile cînd n-au rigiditatea neînduplecată a aceleia pe care o săvîrșea și o săvîrși toată viața ei, cu toate tăgăduielile mele, imbecila doamnă de onoare a principesei de Parma, înțepenită pe veci în credința că sînt rudă cu plicticosul amiral Jurien de la Gravière. „Nu e prea tare, îmi spuse ducele, și apoi nu-i trebuie prea multe libațiuni, o cred întrucîtva sub influența lui Bachus“. În realitate, doamna de Varambon băuse numai apă, dar ducelui îi plăcea să-și plaseze locuțiunile-i favorite.

— Dar Zola nu e un realist, doamnă, e un poet, spuse doamna de Guermantes, inspirîndu-se din studiile critice pe care le citise în acești din urmă ani și adaptîndu-le geniului ei personal. Îmbrîncită plăcut pînă aici în cursul băii de spirit, o baie agitată pentru ea, pe care o făcea astă-seară, și care credea că trebuie să-i fie îndeosebi de folositoare, lăsîndu-se tîrită de paradoxele care se desfășurau unele după altele, în fața acestuia mai enorm decît celălalte principesa de Parma sări de teamă să nu fie răsturnată. Și spuse cu o voce întretăiată, ca și cum și-ar fi pierdut răsufarea :

— Zola, un poet !

— Firește, răspunse rîzînd ducesa, iritată de acest efect de înăbușire. Altea-voastră să remarce ce proporții ia orice lucru de care se atinge. Îmi veți răspunde că pune mîna tocmai pe ceea ce...

aduce noroc ! Dar face din el ceva imens ; are bălegarul epic. E Homerul haznalelor ! N-are destule majuscule ca să scrie cuvîntul Cambronne ¹.

În ciuda mării oboseli pe care începea s-o încerce, principesa era încîntată, niciodată nu se simțise mai bine. N-ar fi schimbat cu o ședere la Shoenbrunn, totuși singurul lucru care o măgulea, aceste cine divine ale doamnei de Guermantes, atît de picante încît îi dădeau putere.

— Îl scrie cu un C mare, exclamă doamna d'Arpajon.

— Cred mai degrabă cu un M mare, micuța mea, răspunse doamna de Guermantes, nu fără să fi schimbat cu soțul ei o privire voioasă care voia să spună : „Ce idioată !“

— Iată, îmi spuse doamna de Guermantes, îndreptînd spre mine o privire surîzătoare și blîndă și pentru că în calitate de amfitrioană desăvîrșită voia să-și arate știința ei în ce privește artistul care mă interesa îndeosebi și să-mi dea la nevoie prilejul de a o arăta pe a mea, iată, îmi spuse ea, fluturînd ușor evantaiul de pene, atît era de conștientă în această clipă că-și exercita pe deplin îndatoririle ei de ospitalitate, și ca să nu scape nici una, făcînd și semn să mi se servească încă o dată sparanghelul cu sos mouseline, iată, cred că Zola a scris un studiu despre Elstir, acel pictor ale cărui tablouri le-ați privit mai adineauri, de altminteri singurele care-mi plac, adăugă ea. În realitate, nu putea suferi pictura lui Elstir, dar era de părere că tot ce are în casă este de o calitate rară. L-am întrebat pe domnul de Guermantes dacă știe numele domnului cu joben care figurează

¹ Cambronne, general francez care, la Waterloo, somat de englezi să se predea, a răspuns printr-o vorbă de ocară.

în tabloul popular și pe care-l recunoscusem ca fiind același cu cel ce figura în portretul pompos pe care Guermantii îl posedau alături, datînd aproape din aceeași epocă în care personalitatea lui Elstir nu se desprinsese încă cu desăvîrșire și se inspira oarecum din Manet. „Doamne, îmi răs-punse el, știu că nu este un bărbat necunoscut, nici un imbecil în specialitatea sa, dar sînt certat cu numele. Îmi stă pe limbă, domnul..., domnul..., în sfîrșit, puțin interesează, nu mai știu. Swann vă va spune, el a pus-o pe doamna de Guermantes să cumpere aceste fleacuri, ea care e totdeauna prea amabilă, care se teme totdeauna să nu contrazică dacă cumva refuză ceva; între noi fie spus, cred că ne-a strecurat niște măzgălituri. Ceea ce pot spune, e că acest domn este pentru domnul Elstir un soi de Mecena care l-a lansat și l-a scos adesea din încurcătură, comandîndu-i tablouri. Din recunoștință — dacă numiți aceasta recunoștință, de-pinde de gusturi — l-a pictat în acest loc, unde cu aerul său de om gătit în haine de sărbătoare face un efect destul de hazliu. Poate să fie un pontif foarte priceput dar ignorează de bună seamă în ce împrejurare se poate purta jobenul. Cu jobenul său, în mijlocul acestor fete cu capul gol, are aerul unui mic notar de provincie cu chef. Dar spune-ți-mi, mi se pare că sînteți foarte priceput în aceste tablouri. Dacă aș fi știut, aș fi luat informa-ții, ca să vă răspund. De altminteri nu e nevoie să-ți spargi capul ca să răscolești pictura domnului Elstir, ca și cum ar fi vorba de *Izvorul* lui Ingres sau de *Copiii lui Edouard* de Paul Delaroche. Apre-ciezi la ea că are un spirit de observație fin, amu-zant, parizian, apoi treci mai departe. Nu trebuie să fii erudit ca să o privești. Știu bine că sînt niște simple schițe, dar cred că nu sînt îndeajuns de

lucrate. Swann a avut îndrăzneala să vrea să cum-
părăm o *Legătură de sparanghel*. A și rămas câteva
zile aici. Tabloul cuprindea numai atât, o legătură
de sparanghel, asemănătoare cu acelea pe care sin-
teți pe cale să le înghițiți. Dar eu am refuzat să
înghit sparanghelul domnului Elstir! Îmi cerea
treisute de franci pentru o legătură de sparanghel!
Nu face decât un pol, chiar dacă e trufanda! Am
găsit gluma prea sărată. Îndată ce adăugă acestor
lucruri niște personaje, pictura lui are ceva deșu-
cheat, pesimist, care-mi displace. Mă mir că eu un
spirit fin, cu o minte distinsă ca a dumneavoastră,
vă place asemenea lucru.”

— Dar nu știu de ce spui una ca asta, Basin,
spuse ducesa, căreia nu-i plăcea ca cineva să-i de-
precieze obiectele din salonul ei. Depart de mine
gîndul de-a admira orice fără deosebire, în tablou-
rile lui Elstir! Sînt și bune și rele. Dar nu sînt
niciodată lipsite de talent. Și trebuie să mărturi-
sești că acelea pe care le-am cumpărat sînt de-o
rară frumusețe.

— Oriane, în acest gen prefer de o mie de ori
micul studiu al domnului Vibert pe care l-am
văzut la expoziția acuareliștilor. Nu e nimic, dacă
vrei, l-ai putea ține în podul palmei, dar este plin
de duh pînă în vîrfurile unghiilor: acel misionar des-
carnat, murdar, în fața acelui prelat delicat, care
se joacă cu cîinele său, e un poem de finețe și
chiar de adîncime.

— Cred că-l cunoașteți pe domnul Elstir, îmi
spuse ducesa. Omul e plăcut.

— E inteligent, spuse ducele, și ești uimit cînd
stai de vorbă cu el că pictura lui e atât de vulgară.

— E mai mult decât inteligent, e chiar foarte
spiritual, spuse ducesa cu un aer de gustător, al
unuia ce pricepe.

— N-a început cumva un portret al dumatăle, Oriane ? întrebă principesa de Parma.

— Ba da, în roșu stacojiu, răspunse doamna de Guermantes, dar nu cu acesta va trece în posteritate. E o oroare, Basin voia să-l distrugă. Doamna de Guermantes rostea adesea această frază. Dar alteori, aprecierea ei era alta : „Nu-mi place pictura lui, dar odinioară mi-a făcut un portret frumos“. Una din aceste păreri se adresa de obicei celor ce-i aduceau ducesei vorba de portretul ei, cealaltă celor ce nu-i vorbeau de el și pe care voia să-i facă să știe de existența lui. Cea dintâi era inspirată de cochetărie, cea de-a doua de vanitate.

— Să facă o oroare dintr-un portret de-al dumatăle ! Dar atunci nu e un portret, ci o minciună ; eu, care abia știu să mînuiesc o pensulă, mi se pare că dacă te-aș picta, redînd numai ce văd, aș face o capodoperă, spuse naiv principesa de Parma.

— Pescmne că el mă vede așa cum mă văd eu, adică lipsită de agrement, spuse doamna de Guermantes cu privirea totodată melancolică, modestă și lingușitoare care i se părea cea mai nimerită ca să pară altfel decît o înfățișase Elstir.

— Acest portret nu trebuie să-i displacă doamnei de Gallardon, spuse ducele.

— Pentru că nu se pricepe în pictură ? întrebă principesa de Parma care știa că doamna de Guermantes își disprețuia nespus vara. Dar e o femeie foarte bună, nu-i așa ? Ducele adoptă un aer de adîncă uimire.

— Dar nu vezi, Basin, că principesa își bate joc de tine (principesa nici nu se gîndea la una ca asta). Știe tot atît de bine ca și dumneata că Gallardonne este o bătrînă otravă, urmă doamna de Guermantes, al cărei vocabular de obicei mărginit la toate aceste expresii vechi era savuros ca acele

feluri de mâncare pe care le poți descoperi în cărțile desfătătoare ale lui Pampille, dar care în realitate au ajuns atît de rare, în care pelteaua, untul, sosul, carnea de pateu sînt autentice, nu comportă nici un amestec și chiar unde se aduce sarea din mlaștinele sărate din Bretagne : după accentul, după alegerea cuvintelor, se simțea că temeiul conversației ducesei izvora direct din Guer-mantes. Ducea se deosebea în această privință foarte mult de nepotul ei Saint-Loup, năpădit de atîtea idei și expresii noi ; cînd te frămînta ideile lui Kant și nostalgiile lui Baudelaire, e greu să mai scrii franțuzeasca fermecătoare a lui Henric al IV-lea, astfel încît însăși puritatea limbajului ducesei era un semn de mărginire și că în ea inteligența și sensibilitatea rămăseseră închise oricăror noutăți. Aici încă spiritul doamnei de Guer-mantes îmi plăcea tocmai pentru că din această pricină, putuse păstra acea vigoare seducătoare a trupurilor mlădioase pe care nici o gîndire istovitoare, nici o grijă morală sau o tulburare nervoasă, n-au alterat-o. Spiritul ei, de o formație atît de anterioară spiritului meu, era pentru mine echivalentul a ceea ce-mi oferise mersul fetelor din mica bandă de pe malul mării. Doamna de Guermentes îmi oferea, domesticită și robită de amabilitate, de respectul față de valorile spirituale, energia și farmecul unei fete crude din aristocrația de lîngă Combry care, încă din copilăria ei, călărea, frîngea șalele pisicilor, scotea ochii iepurilor și așa cum rămăsese o floare de virtute, ar fi putut, într-atît avea aceleași eleganțe, cu puțini ani mai înainte, să fie cea mai strălucitoare metresă a principelui de Sagan. Dar era incapabilă să înțeleagă ceea ce căutasem în ea — farmecul numelui Guermentes — și puținul pe care-l

găsisem, un rest provincial din Guermantes. Legăturile noastre erau întemeiate pe o neînțelegere care nu putea întârzia să se manifeste îndată ce omagiile mele, în loc să se adreseze femeii relativ superioară ce se credea că este, s-ar îndrepta spre altă femeie tot atât de mediocră și răspîndind același farmec involuntar. Neînțelegerea atât de firească și care va dăinui totdeauna între un tânăr visător și o femeie de lume, dar care-l tulbură adînc, cît timp n-a recunoscut încă natura facultăților lui de imaginație și nu s-a resemnat la decepțiile de neînălăturat pe care trebuie să le încerce în tovărășia ființelor, ca la teatru, în călătorie și chiar în dragoste.

Domnul de Guermantes spunînd (urmare la sparanghelul lui Elstir și celui ce fusese servit după puiul „à la financière“) că sparanghelul verde care crește în aer liber, cum spune cu atât haz autorul desfătător care semnează E. de Clermont-Tonnerre „n-are rigiditatea impresionantă a fratelui său“, ar trebui mîncat cu ouă : „Ce place unora displace altora, și invers“, răspunse domnul de Bréauté. În provincia Canton din China nu ți se poate oferi un ospăț mai ales decît ouă de gangur putrezite de-a binelea. Domnul de Bréauté, autorul unui studiu asupra Mormonilor apărut în *Revue des Deux Mondes*, nu frecventa decît societatea cea mai aristocratică, dar din rîndurile ei numai pe cei ce aveau oarecare faimă de inteligență. Astfel încît recunoștea după prezența lui, cel puțin stăruitoare, la o femeie, dacă aceasta avea un salon. Pretindea că nu poate suferi lumea și încredința în parte pe fiecare ducesă că-i căuta tovărășia tocmai din pricina spiritului și a frumuseții ei. Toate erau convinse de spusele lui. Ori de cîte ori se resemna, cu moartea în suflet, să se ducă la o mare serată la principesa

de Parma, le convoca pe toate ca să-i dea curaj și apăsarea astfel numai în mijlocul unui cerc intim. Pentru ca reputația lui de intelectual să supraviețuiască mondenității sale, aplicînd unele maxime din spiritul Guermantilor, pleca întovărașit de doamne elegante să facă lungi călătorii științifice în epoca balurilor, și cînd un snob, prin urmare o persoană fără situație încă, începea să frecventeze tot locul, desfășura o încăpăținare feroce ca să nu vrea să-l cunoască, ca să nu i se lase prezentat. Ura lui împotriva snobilor decurgea din snobismul său, dar îi făcea să creadă pe naivi, adică pe toată lumea, că nu este snob.

— Babal știe totdeauna tot ! exclamă doamna de Guermantes. Găsesc fermecătoare țara în care vrei să fii sigur că lăptarul tău îți vinde ouă putrede de-a binelea, ouă din anul cometei. Mă vād de pe acum înmuindu-mi miezul de pîine uns cu unt. Trebuie să spun că la mătușa Madeleine (domnișoara de Villeparisis), se întîmplă să se servească lucruri putrezite, chiar ouă (și cum doamna d'Arpajon protesta), „Dar bine, Phili, știi tot atît de bine ca și mine, puiul e deja în ou. Nu știu cum de sînt atît de cuminte să rezist acolo. Nu e o omletă, ci un coteț, dar cel puțin nu e indicat în menu. Bine că n-ați fost alaltăieri la cină, s-a servit mreană cu acid fenic ! N-avea aerul unui serviciu de masă, ci a unui serviciu de contagioși ! Într-adevăr, Norpois împinse credința pînă la eroism : a servit încă o dată !

— Cred că v-am văzut la ea în ziua cînd a avut ieșirea aceea față de domnul Bloch (poate ca să dea unui nume izraelit un aer mai străin, domnul de Guermantes nu pronunță diftongul *ch* din Bloch ca un *k*, ci ca un *hoch* în limba germană) care spusese despre nu știu ce poet că este sublim. În zadar

Châtellerault îi sfărma tibia lui Bloch, acesta nu înțelegea și credea că loviturile de genunchi ale nepotului meu se adresau unei tinere femei care ședea lipită de el. (Aici domnul de Guermantes se cam îmbujoră). Nu-și dădea seama că o plictisea pe mătușa noastră cu „sublimele” sale date, vrei, iată-le. Pe scurt, mătușa Madeleine care nu-și ține limba în buzunar, i-a răspuns : „Ia ascultă, domnule, ce mai păstrați atunci pentru domnul de Bossuet ?” (Domnul de Guermantes credea că în fața unui nume celebru, domnul urmat de o partikulă erau prin firea lucrurilor „vechi regim”). Îți venea să-ți plătești locul.

— Și ce-a răspuns acest domn Bloch, întrebă doamna de Guermantes distrată, care, lipsită de originalitate în acel moment, crezu că e bine să copieze pronunțarea germană a soțului ei.

— Ah ! te asigur că domnul Bloch a spălat puțină și mai aleargă încă !

— Ba da, îmi aduc foarte bine aminte că v-am văzut în ziua aceea, îmi spuse pe un ton apăsător doamna de Guermantes, ca și cum din partea ei această amintire avea ceva care ar fi trebuit să mă măgulească mult. La mătușa mea e totdeauna foarte interesant. La ultima serată la care tocmai v-am întâlnit, vream să vă întreb dacă acel domn bătrîn care a trecut pe lângă noi nu era François Coppée. Trebuie să cunoașteți toate numele, îmi spuse ea cu o invidie sinceră pe relațiile mele poetice și de asemenea din amabilitate față de mine, ca să acorde mai multă vază în ochii invitaților ei unui tînăr atît de priceput în literatură. Am încredințat-o pe ducasă că nu deosebisem nici o figură celebră la serata doamnei de Villeparisis. „Cum, îmi spuse fără să chibzuiescă doamna de Guermantes, mărturisind prin

aceasta că respectul pe care-l purta literaților și disprețul ei de lume erau mai superficiale decât spunea și poate chiar decât credea, cum ! nu erau scriitori mari ? Mă uimiți, erau totuși atâtea capete caraghioase !“

Îmi aduceam foarte bine aminte de seara aceea, din pricina unui incident cu totul neînsemnat. Doamna de Villeparisis îl prezentase pe Bloch doamnei Alphonse de Rotschild, dar camaradul meu nu-i auzise numele și crezînd că are a face cu o bătrînă englezoaică cam nebună, nu răspunse decât prin monosilabe cuvintelor prolixе ale fostei frumuseți, cînd doamna de Villeparisis, prezentînd-o altcuiva rosti de data aceasta foarte răspicat : baroana Alphonse de Rotschild. Atunci intrară pe neașteptate în arterele lui Bloch și deodată atîtea idei legate de milioane și de prestigiu care ar fi trebuit să fi fost subîmpărțite cu prudență, încît parcă primi o lovitură la inimă sau o congestie la cap și exclamă în prezența amabilei bătrîne : „Dacă aș fi știut !“ exclamație a cărei stupiditate îl împiedicase să doarmă opt zile. Acest cuvînt al lui Bloch era puțin interesant, dar îmi aduceam aminte de el ca dovadă că uneori în viață, sub imperiul unei emoții excepționale, omul spune ce gîndește.

— Cred că doamna de Villeparisis nu e absolut... morală, spuse principesa de Parma care știa că lumea n-o frecventa pe mătușa ducesei și pentru că, datorită celor spuse de aceasta, își dădea seama că putea vorbi liber. Dar doamna de Guermantes, neavînd aerul că aprobă, ea adăugă :

— Dar în acest grad, inteligența șterge orice.

— Vă faceți despre mătușa mea ideea care și-o face îndeobște lumea, răspunse ducesa, și care, în fond, e falsă. E tocmai ceea ce-mi spunea

Mémé, nu mai tîrziu ca ieri. (Ea se înroși, o amin-tire necunoscută mie îi umezi ochii. Am presu-pus că domnul de Charlus o rugase să mă poft eas-că să nu mai vin, așa cum mă rugase prin Robert să nu mă duc la ea. Am avut impresia că roșeața ducelui — de altminteri de neînțeles pentru mine — cînd vorbise un moment de fratele său putea fi atribuită aceleiași cauze.). Sărmana mea mătușă — va păstra reputația unei femei din vechiul re-gim, a unei minți uluitoare și a unei destrăbălări neînfrîinate. Nu există o inteligență mai burgheză, mai serioasă, mai ștearsă ; va trece drept protec-toarea artelor, ceea ce vrea să spună că a fost a-manta unui mare pictor, dar care n-a putut s-o facă să înțeleagă vreodată ce este un tablou ; iar în ce privește viața ei, departe de a fi o destrăbă-lată, era într-atîtă născută pentru căsnicie, era atît de conjugală, încît neputîndu-și păstra soțul, care era de altminteri o canalie, n-a avut niciodată o legătură pe care să n-o fi luat în serios ca și cum ar fi fost o legătură legitimă, cu aceleași suscepti-bilități, aceleași minii, aceeași fidelitate. Vă rog să constatați că uneori sînt cele mai sincere, de fapt sînt mai mulți amănți decît soți inconsolabili.

— Totuși, Oriane, gîndește-te tocmăi la cumna-tul dumitale Palamède, de care vorbești ; nu există amantă care să poată visa să fie plînsă cum a fost plînsă biata doamnă de Charlus.

— Ah ! răspunse ducesa, rog pe altetă-voastră să-mi îngăduiască să nu fiu întocmai de părerea ei. Nu-i place oricui să fie plîns în același chip, fiecare are preferințele lui.

— În sfîrșit, i-a închinat un adevărat cult după moartea ei. E adevărat că se fac uneori, pentru morți, lucruri pe care nu le-ai fi făcut pentru cei vii.

— Mai întâi, răspunse doamna de Guermantes, pe un ton visător care contrasta cu intenția ei glumească, te duci la înmormântarea lor, ceea ce nu faci niciodată cu cei în viață ! Domnul de Guermantes privi cu un aer glumeț pe domnul Bréauté ca și cum ar fi vrut să-l provoace să ridă de spiritul ducesei. Dar, în sfârșit, mărturisesc sincer, urmă doamna de Guermantes, că felul în-care aș dori să fiu plînsă de un bărbat pe care l-aș iubi nu este acela al cumnatului meu.

Fața ducelui se întunecă. Nu-i plăcea ca soția lui să-și dea păreri alandala, mai ales asupra domnului de Charlus. „Ești dificilă. Regretul său a edificat pe toată lumea“, spuse el pe un ton bătos. Dar ducesa avea cu soțul ei acel soi de îndrăzneală a îmblînzitorilor sau a celor ce trăiesc cu un nebun și care nu se tem să-l atîțe :

— Ei bine, nu, ce vrei, e edificator, nu spun nu, se duce în fiecare zi la cimitir să-i povestească cîți musafiri a avut la prînz, o regretă enorm, dar ca pe o vară, ca pe o bunică, ca pe o soră. Nu e un doliu de soț. E adevărat că erau doi sfinți, ceea ce imprimă acestui doliu o pecete deosebită. (Domnul de Guermantes, plictisit de trîncănitul soției sale, ațîntea asupra-i cu o imobilitate îngrozitoare, niște ochi încărcăți). Nu vreau să-l vorbesc de rău pe bietul Mémé, care în treacăt fie spus, nu era liber astă-seară, e fermecător, are o gingășie, o inimă cum nu au îndeobște bărbații. Mémé e o inimă de femeie !

— Ceea ce spui e absurd, întrerupse cu vioiciune domnul de Guermantes, Mémé n-are nimic femeiesc, nimeni nu e mai bărbat decît el.

— Dar nu spun nicidecum că ar fi efeminat. Te rog să înțelegi cel puțin ceea ce spun. Ah ! în-

dată ce vrei să te atingi de fratele lui, ia foc, adăugă ea, întorcîndu-se spre principesa de Parma.

— Lucru foarte drăguț, foarte încîntător de auzit. Nimic nu e mai frumos decît doi frați care se iubesc, spuse principesa de Parma, cum ar fi spus mulți oameni din popor, căci poți aparține unei familii princiare prin sînge și, prin spirit, unei familii foarte populare.

— De vreme ce vorbeam de familia dumitale, Oriane, spuse principesa, l-am văzut pe nepotul dumitale Saint-Loup; cred că voia să-ți ceară un serviciu.

Ducele de Guermantes își încruntă sprînceana de Iupiter. Cînd nu-i plăcea să facă un serviciu, nu voia ca soția lui să se însărcineze cu el, știind că ar însemna același lucru și că cei cărora ducesa ar fi obligată să li-l ceară l-ar înscrie în debitul comun al perechii, ca și cum ar fi fost solicitat de soț.

— De ce nu mi l-a cerut chiar el? întrebă ducesa, a stat aici două ore, ieri, și numai Dumnezeu știe cît a putut fi de plicticos. Nu ar fi mai stupid decît altul, dacă ar fi avut, ca atîția oameni de lume, inteligența de-a ști să rămînă prost. Dar tocmai această spoială de știință e îngrozitoare. Vrea să aibă o minte deschisă... deschisă oricărui lucru pe care nu-l înțelege. Îți vorbește de Maroc, e îngrozitor.

— Nu vreau să se mai întoarcă în Maroc din principina Rachelei, spuse principele de Foix.

— Dar de vreme ce s-au despărțit, întrerupse domnul de Bréauté.

— S-a despărțit atît de puțin, încît am găsit-o acum două zile în garsoniera lui Robert, și vă încredințez că n-avea aerul unor oameni certați, răspunse principele de Foix căruia îi plăcea să răspîndească toate zvonurile care l-ar fi putut face

pe Robert să scape o căsătorie și care de altminteri putea fi zădărnicită prin reluările intermitente ale unei legături care luase cu adevărat sfârșit.

— Rachel mi-a vorbit de dumneavoastră, o văd uneori trecînd dimineața pe Champs-Élysées, e un soi de evaporată, cum spuneți dumneavoastră, ceea ce numiți o descopciată, un soi de „Damă cu camelii“, bineînțeles la figurat. (Acest discurs mi-l turna principele Von care ținea să aibă aerul că e la curent cu literatura franceză și cu finețele pariziene.)

— E tocmai în legătură cu Marocul... exclamă principesa, profitînd repede de prilejul acestei adăugiri.

— Ce-o fi vrînd în legătură cu Marocul? întrebă cu severitate domnul de Guermantes; Oriane nu poate absolut nimic în această privință, și el știe prea bine!

— Crede că a inventat strategia, urmă doamna de Guermantes, apoi întrebuințează niște cuvinte imposibile cînd e vorba de lucrurile cele mai mărunte, ceea ce nu-l împiedică să facă greșeli în scrisorile sale. Mai zilele trecute a spus că a mîncat niște cartofi *sublimi* și că a găsit posibilitatea să închirieze o lojă *sublimă*.

— Vorbește latinește, exageră ducele.

— Cum, latinește? întrebă principesa.

— Pe cuvîntul meu de onoare! Doamna n-are decît s-o întrebe pe Oriane dacă exagerez.

— Da, doamnă, mai zilele trecute a spus într-o singură frază, dintr-o dată: „Nu cunosc pildă mai emoționantă de *Sic transit gloria mundi*“; repet fraza alteței-voastre, pentru că după douăzeci de întrebări și făcînd apel la *lingviști*, am ajuns s-o reconstituim, dar Robert i-a dat drumul fără să

mai răsuflă, abia mai puteai deosebi dacă cuprinde ceva latinească în ea; avea aerul unui personaj din *Bolnavul închipuit* ! Totul se referea la moartea împărătesei Austriei !

— Biata femeie, exclamă principesa, ce ființă fermecătoare era.

— Da, răspunsese ducesa, cam nebună, cam ne-săbuită, dar era o femeie foarte bună, o nebună drăguță foarte amabilă, n-am înțeles niciodată de ce nu și-a cumpărat o dantură care să țină, a ei se desprindea totdeauna înainte de-a sfârși frazele și era silită să le întrerupă ca să n-o înghită.

— Rachel mi-a vorbit de dumneavoastră, mi-a spus că Saint-Loup v-ar adora, v-ar prefera chiar ei, îmi spuse principele Von, în timp ce mânca întocmai ca un căpcăun, cu tenul rumen și al cărui ris neconținut îi descoperea toți dinții.

— Dar atunci trebuie să fie geloasă pe mine și să mă urască, am răspuns.

— Nicidecum, mi-a vorbit foarte bine de dumneavoastră. Amanta principelui de Foix poate ar fi mai geloasă dacă v-ar prefera ei. Nu înțelegeți ? Dacă vreți să plecăm împreună, vă voi explica totul.

— Nu, nu pot, mă duc la domnul de Charlus la ora unsprezece.

— Ia te uită, m-a rugat ieri să cinez la el astă-seară, dar să nu vin după unsprezece fără un sfert. Dacă țiiți să vă duceți la el, veniți cel puțin cu mine până la Comedia Franceză, veți fi în periferie, spuse principele care credea fără îndoială că aceasta însemna „în apropiere“ sau poate chiar „în centru“.

Dar ochii săi dilatați pe fața lui grasă, frumoasă și roșie îmi inspirară teamă și am refuzat, spunând că un prieten avea să vină să mă ia. Acest

răspuns nu mi se părea jignitor. Fără îndoială că principelui îi făcu altă impresie, căci nu mi s-a mai adresat niciodată.

— Trebuie să mă duc să o văd pe regina Neapolului, ce supărată trebuie să fie, îmi spuse sau cel puțin mi s-a părut că spusese principesa de Parma. Căci cuvintele ei îmi ajunseseră cam nedeslușite printre cele mai apropiate pe care mi le adresase totuși foarte încet principele Von care fără îndoială se temea să nu fie auzit de domnul de Foix, dacă ar fi vorbit mai tare.

— Ah ! nu, răspunse ducesa, cred că nu e de loc supărată.

— De loc ? Îți plac totdeauna extremele, Oriane, spuse domnul de Guermantes reluându-și rolul de faleză care, opunându-se talazului, îl silește să-și arunce mai sus panașul de spumă.

-- Basin știe încă mai bine decît mine că spun adevărul, răspunse ducesa, dar se crede obligat să-și ia aere severe 'din pricina prezenței dumneavoastră și se teme că v-aș scandaliza.

— Oh ! nu, te rog, exclamă principesa de Parma, temindu-se ca nu cumva din cauza ei să se denatureze întrucîtva aceste miercuri fermecătoare ale ducesei de Guermantes, acest fruct oprit din care nici chiar regina Suediei n-avusese încă dreptul să guste.

— Dar i-a răspuns chiar lui, cum îi spunca cu un aer trist și banal : Dar regina e în doliu ; care e cauza supărării majestății-voastre ? „Nu e un doliu mare, e un doliu mic, un doliu foarte mic, e vorba de sora mea.“ Este adevărat că e încîntată, Basin știe prea bine, ne-a invitat la o petrecere chiar în aceeași zi și mi-a dat două perle. Aș vrea să piardă cîte o soră în fiecare zi ! Nu pînge moartea sorii ei, rîde de ea cu hohote. Spune pesemne

ca Robert că *sic transit*, în sfârșit nu mai știu, adăugă ea din modestie, deși știa prea bine.

De altminteri, doamna de Guermantes făcea numai în această privință un spirit, și unul din cele mai anapoda, căci regina Neapolului, ca și ducesa d'Alençon, deedind și ea într-un chip tragic, avea inimă bună și i-a plîns sincer pe ai ei. Doamna de Guermantes cunoștea prea bine pe nobilele surori bavareze, verișoarele ei, ca să ignoreze acest lucru.

— Ar fi vrut să nu se mai întoarcă în Maroc, spuse principesa de Parma apucînd din nou numele lui Robert pe care i-l întindea fără să vrea. Doamna de Guermantes ca o mîină de ajutor. Cred că-l cunoașteți pe generalul de Montserfeuil.

— Foarte puțin, răspunse ducesa, care era foarte bună prietenă cu acest ofițer. Principesa explică ce dorea Saint-Loup. „Doamne, dacă îl văd, se poate întîmpla să-l întîlnesc“, răspunse ducesa ca să nu aibă aerul că refuză și relațiile ei cu generalul de Montserfeuil parcă se răriseră de cînd era vorba să-i ceară ceva. Această nesiguranță nu-l mulțumi pe duce care, întrerupîndu-și soția :

— Știi bine că n-ai să-l vezi, Oriane, spuse el și apoi i-ai mai cerut două lucruri pe care nu ți le-a făcut. Soția mea are mania să fie amabilă, urmă el din ce în ce mai furios, ca să o silească pe principesă să-și retragă cererea fără ca să se pună la îndoială amabilitatea ducesei și pentru ca doamna de Parma să pună aceasta pe seama propriului său caracter plin de toane. Robert poate să obțină ce vrea de la Montserfeuil. Dar cum nu știi ce vrea, formulează cererea prin noi, pentru că știe că nu este alt chip ca lucrul să nu reușească. Oriane a cerut prea multe servicii lui Montser-

feuil. O nouă cerere a ei acum, e un motiv s-o refuze.

— Oh ! în aceste condiții, e mai bine ca ducesa să nu mai facă nimic, spuse doamna de Parma.

— Firește, încheie ducele.

— Bietul general, iar a căzut în alegeri, spuse principesa de Parma, ca să schimbe conversația.

— Oh ! nu e lucru grav, e numai a șaptea oară, spuse ducele care fiind el însuși silit să renunțe la politică, gusta îndeajuns insuccesele electorale ale altora.

— S-a consolat, vrînd să facă încă un copil soției sale.

— Cum ! biata doamnă de Montserfeuil e iarăși însărcinată ? exclamă principesa.

— Desigur, răspunse ducesa, e de altminteri singurul *arondisment*¹ în care bietul general n-a dat niciodată greș.

Mai tîrziu n-am încetat să fiu mereu invitat, fie numai cu cîteva persoane, la acele mese ai căror musafiri mi-i închipuisem altădată ca pe apostolii din Sfînta Capelă. Se adunau într-adevăr acolo ca primii creștini, nu numai ca să împartă o hrană materială de altminteri delicioasă, dar într-un soi de Cină socială ; astfel încît într-un număr redus de cine mi-am asimilat cunoștința tuturor prietenilor amfitrionilor mei, prieteni cărora mă prezentau cu o nuanță de bunăvoință atît de pronunțată (ca pe cineva pe care din totdeauna l-ar fi preferat, încît nu era unul care să nu fi crezut că e necuviincios cu ducele și cu ducesa dacă ar fi dat un bal fără să mă facă să figurez pe lista invitaților lui, și în timp ce beam unul din vinurile

¹ Joc de cuvinte : *arondissement* înseamnă sector și rotunjire.

Yquem pe care le ascundeau pivnițele Guermantilor, savuram ortolani gătiți după felurite rețete întocmite și modificate cu grijă de duce. Totuși, cel ce luase loc de mai multe ori la masa mistică, nu trebuia să mănince neapărat ortolani. Unii vechi prieteni ai domnului și doamnei de Guermantes veneau să-i vadă după cină „ca scobitoarea” ar fi spus doamna Swann, fără să fie așteptați și luau iarna o ceașcă de ceai de tei la luminile salonului celui mare, vara un pahar de oranjadă în întunericul colțului din grădina dreptunghiulară. În aceste vizite de după cină, care aveau loc în grădină, nimeni nu cunoscuse vreodată la Guermanti altceva decât oranjada, care avea un caracter oarecum ritual. A-i adăuga alte răcoritoare ar fi însemnat să denaturezi tradiția, după cum un mare *raut*¹ în foburgul Saint-Germain nu mai era unul dacă era însoțit de o comedie sau de muzică. Trebuie să fi considerat că vii numai — chiar dacă ar fi fost cinci sute de persoane — să faci o vizită principesei de Guermantes de pildă. Influența mea fu admirată, pentru că am reușit să pun să se adauge oranjadei o carafă de zeamă de cireși coapte, de pere coapte. Din pricina asta, am prins dușmănie pe principele d'Agrigente care, ca toți oamenii lipsiți de imaginație, dar nu de zgîrcenie, se minunează de băutura pe care o bei și-ți cer voie să servească și ei puțin. Astfel încît, de fiecare dată, principele d'Agrigente, scăzîndu-mi porția, îmi strica plăcerea. Căci această zeamă de fructe nu e niciodată servită în cantitate destul de mare ca să te răcorească. Nimic nu plictisește mai mult decât această transpunere în gust, a culorii unui fruct, care copt ar da înapoi

¹ Petrecere (cngl.).

spre anotimpul florilor. Împurpurat ca o livadă primăvara, sau incolor și proaspăt ca zefirul sub pomii fructiferi, zeama se lasă sorbită și privită picătură cu picătură, și domnul d'Agrigente mă împiedica regulat să mă satur de ea. Fără să țină seama de aceste compoturi, oranjada tradițională dăinuie ca și ceaiul de tei. Sub aceste forme comune, nu este mai puțin adevărat că comuniunea socială avea totuși loc. Fără îndoială că și în această privință, prietenii domnului și doamnei de Guermentes rămăseseră, cum mi-i închipuisem la început, oricum mai deosebiți decât m-ar fi îndemnat să cred înfățișarea lor amăgitoare. Mulți bătrâni veneau să primească la ducesă, împreună cu băutura neschimbată, o întîmpinare adesea destul de puțin amabilă. Dar nu din snobism, ei înșiși fiind de un rang căruia nimeni nu-i era superior ; nici din dragoste de lux ; poate că le plăcea luxul, dar în condiții sociale mai mărunte ar fi putut cunoaște un lux splendid, căci în aceleași seri soția încîntătoare a unui financiar foarte bogat ar fi făcut orice ca să-i aibă la vîntările uluitoare pe care le organiza timp de două zile pentru regele Spaniei. Refuzaseră totuși și veniseră la întîmplare să vadă dacă doamna de Guermentes este acasă. Nici nu erau siguri să găsească acolo păreri cu totul asemănătoare cu ale lor sau sentimente deosebit de călduroase ; doamna de Guermentes făcea uneori asupra afacerii Dreyfus, asupra Republicii, asupra legilor antireligioase, sau chiar cu jumătate de voce asupra lor înșile, o seamă de reflecții pe care trebuiau să se prefacă cum că nu le bagă în seamă. Fără îndoială, dacă-și păstrau acolo tabieturile, o făceau din cauza educației rafinate a cunoscătorului monden de lucruri alese, din cauza cunoașterii depline a desăvîrșitei

și celei dintii calități a mîncării sociale, cu gust familiar, liniștitor și gustos, fără amestec, nedres, a cărei origine și istorie o cunoșteau tot atît de bine ca și aceea care le-o servea, rămînînd astfel mai „nobili“ în această privință decît știau. Întîmplarea făcu ca printre acești vizitatori cărora le-am fost prezentat după cină, să se afle și generalul de Montserfeuil de care vorbise principesa de Parma și despre care doamna de Guermantes, deși era unul din obișnuïții salonului ei, nu știa că avea să vină în acea seară. Se plecă în fața mea, auzindu-mi numele, ca și cum aș fi fost președintele Consiliului superior de război. Crezusem că ducesa aproape că refuzase să-și recomandē nepotul domnului de Montserfeuil numai din pricina unei neserviabilități funciare, pentru care ducele era, ca și cînd era vorba de spirit, dacă nu de dragoste, complicele soției sale. Și vedeam în asta o indiferență cu atît mai vinovată cu cît mi se păruse că înțelesesem din cele cîteva cuvinte care-i scăpaseră principesei de Parma, că postul lui Robert era primejdios și că era prudent să fie mutat într-altul. Dar m-a revoltat adevărata răutate a doamnei de Guermantes, cînd principesa de Parma propunînd sfioasă să vorbească ea însăși și pe seama ei cu generalul, ducesa făcu tot ce-i fu cu putință ca să o abată de la hotărîrea ei.

— Doamnă, exclamă ea, Montserfeuil n-are nici un soi de trecere nici de putere în noul guvern. Ar fi o lovitură în vînt.

— Cred că s-ar putea să ne audă, îngînă principesa poftind-o pe ducesă să vorbească mai încet.

— Alteța-voastră să nu se teamă de nimic, e surd tun, spuse fără să coboare glasul ducesa, pe care generalul o auzea foarte bine.

— Fiindcă sînt convinsă că domnul de Saint-Loup nu e într-un loc prea sigur, spuse principesa.

— Ce vreți, răspunse ducesa, e în situația tuturor, cu deosebire că el a cerut să se ducă acolo. Apoi, nu, nu e primejdios ; altfel vă rog să credeți că aș avea grijă. I-aș fi vorbit lui Saint-Joseph în timpul cinei. E mult mai influent și are o putere de muncă ! Vedeți, a și plecat. De altminteri, ar fi mai puțin delicat decît cu acesta care tocmai are trei fii în Maroc și care n-a vrut să le ceară murtarea ; ar putea obiecta acest lucru. De vreme ce alteța-voastră ține neapărat, voi vorbi cu Saint-Joseph... dacă-l văd, sau cu Beautreillis. Dar dacă nu-i văd, să nu-l plîngeți prea mult pe Robert. Ni s-a explicat mai zilele trecute în ce loc se află. Nu cred că în altă parte ar putea fi mai bine.

— Ce floare frumoasă, n-am văzut niciodată una mai frumoasă, numai dumneata, Oriane, ai asemenea minuni ! spuse principesa de Parma, care de teamă ca nu cumva generalul de Montserfeuil să o fi auzit pe ducesă, încercă să schimbe conversația. Am recunoscut una din plantele pe care Elstir le pictase în fața mea.

— Sînt încîntată că vă place ; sînt minunate, priviți caliciul lor de catifea mov ; dar, așa cum se poate întîmpla și unor persoane foarte frumoase și foarte bine îmbrăcate, au un nume foarte urît și miros urît. Cu toate acestea, îmi plac mult. Dar ceea ce e cam supărător, e că vor muri.

— Dar sînt puse în glastre, nu sînt flori tăiate, spuse principesa.

— Nu, răspunse ducesa rîzînd, dar e tot una, de vreme ce sînt niște doamne. Sînt un soi de plante în care doamnele și domnii nu conviețuiesc pe aceeași tulpină. Eu sînt ca cei ce au o cățea. Mi-ar trebui un bărbat pentru florile mele. Altfel nu voi avea pui !

— Ce lucru curios. Dar atunci, în natură...

— Da, sînt unele insecte care-și iau sarcina să mijlocească nunta, parcă ar fi vorba de niște suverani, prin procură, fără ca logodnicul și logodnica să se fi văzut vreodată. De aceea vă jur că recomand servitorului meu să pună planta la fereastră cît mai mult cu putință, cînd spre curte, cînd spre grădină, în nădejdea că va veni insecta indispensabilă. Dar asta nu poate fi decît din întîmplare. Gîndiți-vă, ar trebui ca ea să fi vizitat tocmai o persoană de aceeași specie și de alt sex și să-i treacă prin gînd să vină să depună cărți de vizită la noi acasă. Pînă acum n-a venit, cred că planta mea tot mai e demnă de a dobîndi un premiu de virtute, mărturisesc că aș prefera mai multă destrăbălare. Iată, ca acel copac frumos din curte, care va muri fără copii, pentru că e o specie foarte rară pe meleagurile noastre. În ce-l privește pe el, e datoria vîntului să opereze împerecherea, dar zidul e cam înalt.

— Într-adevăr, spuse domnul de Bréauté, ar fi trebuit să-l coborîți numai cu cîțiva centimetri, ar fi fost de ajuns. Sînt operații pe care trebuie să știi să le faci. Parfumul de vanilie care înmiresma minunata înghețată pe care ne-ați servit-o adineori, ducesă, se trage dintr-o plantă căreia i se spune vanilier. Ea produce flori în același timp masculine și feminine, dar un soi de perete tare, așezat între ele, împiedică orice comunicație. De aceea nu se puteau obține niciodată fructe pînă în ziua cînd un tînăr negru născut în insula Réunion, numit Albins, ceca ce în treacăt fie spus e foarte hazliu cînd e vorba de un negru, deoa-rece înseamnă alb, a avut ideea de-a pune în legătură organele despărțite prin ajutorul unui mic vîrf.

— Babal, sinteți divin, știți de toate, exclamă ducesa.

— Dar dumneata însăși, Oriane, m-ai învățat o seamă de lucruri de care nici n-aveam habar, spuse principesa.

— Voi mărturisi alteței-voastre că Swann mi-a vorbit totdeauna mult de botanică. Uneori, când ne plictisea prea mult să mergem la vreun ceai sau la un matineu, plecam la țară și-mi arăta căsătorii extraordinare între flori, ceea ce e cu mult mai amuzant decât căsătoriile dintre oameni, fără zăiafet, fără biserică. N-aveam niciodată timpul să ne ducem prea departe. Acum, când s-a inventat automobilul, ar fi minunat. Din păcate, între timp, el însuși a făcut o căsătorie mult mai uimitoare și care îngreuiază totul. Ah ! doamnă, viața e un lucru îngrozitor, îți petreci timpul făcând lucruri ce te plictisesc, și când cunoști din întâmplare pe cineva cu care ai putea să te duci să vezi lucruri interesante, trebuie să se însoare așa cum s-a însoarat Swann. Între renunțarea la plimbările botanice și obligația de a frecventa o persoană dezonorantă, am ales cea dintâi din cele două pacoste. De altminteri, la urma urmei, nu ar fi necesar să mergi atât de departe. Pare-se că pînă și în bucățica mea de grădină se petrec, în plină zi, mai multe lucruri necuviincioase decât noaptea... în Bois de Boulogne ! Dar asta nu se observă pentru că între flori lucrurile se petrec foarte lesne, vezi o mică ploaie portocalie sau o muscă foarte prăfuită care-și șterge piciorușele sau ia un duș înainte de-a intra într-o floare. Și totul e consumat !

— Și scrinul pe care e pusă planta e minunat, cred că e în stil Empire, spuse principesa care nefiind la curent cu lucrările lui Darwin și a urma-

șilor săi nu prea deslușea înțelesul glumelor ducesei.

— Nu-i așa că e frumos, sînt încîntată că-i place doamnei, răspunse ducesa. E un exemplar minunat. Mărturisesc că am adorat totdeauna stilul Empire, chiar atunci cînd nu era la modă. Îmi aduc aminte că la Guermantes mă ocărise soacra mea pentru că poruncisem să fie coborîte din pod toate mobilele splendide în stil Empire pe care Basin le moștenise de la rudele sale Montesquiou, și am mobilat cu ele aripa în care locuiam.

Domnul de Guermantes surise. Trebuia totuși să-și fi adus aminte că lucrurile se petrecuseră în cu totul alt chip. Dar glumele principesei des Laumes în legătură cu prostul gust al soacrei sale fiind tradiționale în scurtul răstimp cît principele fusese îndrăgostit de soția lui, dragostei sale pentru cea de-a doua îi supraviețuise un oarecare dispreț pentru inferioritatea de spirit a celei dintîi, dispreț de altminteri îmbinat cu multă dragoste și mult respect.

Léna au același fotoliu cu încrustări de Wedgwood, e foarte frumos, dar îl prefer pe al meu, spuse ducesa cu același aer de nepărtinire ca și cum n-ar fi posedat nici una din aceste mobile, recunosc de altminteri că ei au niște lucruri minunate pe care nu le avem.

Principesa de Parma tăcea.

-- Să fie oare adevărat, alteța-voastră nu le cunoaște colecția ? Oh ! ar trebui neapărat să vină o dată cu mine. E una din minunile Parisului, parcă ar fi un muzeu viu.

Și cum această propunere era una din îndrăznelile cele mai Guermantes ale ducesei, pentru că Léna erau în ochii principesei de Parma niște adevărați uzurpatori, fiul lor purtînd ca și ei titlul de

duce de Guastalla, doamna de Guermantes strecu-
rînd-o astfel, nu se opri (căci dragostea pe care o
purta propriei sale originalități întrecea în ase-
menea măsură deferența pe care i-o purta prin-
cipesei de Parma) să arunce niște priviri amuzate
și surîzătoare asupra celorlalți musafiri, care se
străduiau să ridă în același timp speriați, minunați
și mai cu seamă încînțați la gîndul că erau mar-
torii „ultimei“ a Orianei și ar putea s-o povestească
„caldă încă“. Nu erau decît pe jumătate uluiți,
știind că ducesa era obișnuită să nu facă caz de
toate prejudecățile Courvoisierilor pentru un suc-
ces în viață mai nostim și mai plăcut. Nu-i împă-
case ea în cursul acestor din urmă ani pe prin-
cipesa Mathilde și pe ducele d'Aumale, care a scris
propriului frate al principesei faimoasa scrisoare :
*„În familia mea toți bărbații sînt curajoși și fe-
meile caste“* ? Dar principii rămînînd curajoși chiar
în clipa în care parcă ar vrea să uite acest lucru,
ducele d'Aumale și principesa Mathilde se simțiră
atît de bine la doamna de Guermantes, încît se
duseseră în urmă unul la altul, cu acea însușire
de-a uita trecutul pe care a dovedit-o Ludovic al
XVIII-lea cînd îl luă de ministru pe Fouché care
votase moartea fratelui său. Doamna de Guerman-
tes făurea același proiect de apropiere între prin-
cipesa Murat și regina Neapolului. Pînă atunci,
principesa de Parma părea tot atît de încurcată
cum ar fi putut fi moștenitorii coroanei Țărilor de
Jos și ai Belgiei, respectiv principele d'Orange și
ducele de Brabant, dacă cineva ar fi vrut să le
prezinte pe domnul de Mailly Nesle, principe
d'Orange, și pe domnul de Charlus, duce de Bra-
bant. Dar mai întîi ducesa, pe care Swann și dom-
nul de Charlus (deși acesta era hotărît să-i igno-

reze pe soții Iéna) o făcuseră cu mare greutate să-i placă stilul Empire exclamă :

— Doamnă, sincer vorbind, nu pot spune ce frumoase vă vor părea ! Mărturisesc că stilul Empire m-a impresionat totdeauna. Dar, la soții Iéna, acolo, parcă ar fi o halucinație. Acest soi, cum să vă spun, de... reflexus al expediției din Egipt, și apoi acea întoarcere a antichității, toate obiectele astea care ne năpădesc casele, sfincșii care se așază la picioarele fotoliilor, șerpii care se încolăcesc pe candelabre, o muză uriașă care-ți întinde o mică făclie în chip de încălzitoare sau care e montată, în tihnă, pe căminul tău și-și reazămă cotul de pendula ta, apoi toate lămpile pompeiane, paturile mici ca niște vapoare care parcă au fost găsite pe Nil și din care te aștepti să vezi ivindu-se un Moise, acele care romane antice care galopează de-a lungul meselor de noapte...

— Nu prea stai comod în mobilele Empire, îndrăzni principesa.

— Nu, răspunse ducesa, dar îmi place, adăugă ea stăruind cu un surîs, să stau incomod pe aceste jilțuri de mahon îmbrăcate cu catifea roșie sau cu mătase verde. Îmi place acea lipsă de confort a războinicilor care se mulțumesc cu scaunul curul și înmănunchează fascii și strâng lauri în mijlocul salonului celui mare. Vă asigur că la soții Iéna, nu te gîndești o clipă la chipul în care stai, cînd vezi în fața ta o pramatie de Victorie pictată, frescă, pe perete. Soțul meu va găsi că nu sînt bună regalistă, dar sînt foarte neconformistă, știți, vă asigur că la acești oameni reușesc să-ți placă toți acei N, toate albinele. Doamne, de vreme ce sub regi n-am fost răsfățați o bună bucată de vreme în privința gloriei, acești războinici care se întorceau cu atîtea cununi încît le puneau pînă și

pe brațele fotoliilor, găsesc că lucrul are oarecare
șic ! Alteța-voastră ar trebui să vie !

— Doamne, dacă sînteți de părere, spuse principesa, dar mi se pare că nu va fi prea ușor.

— Dar doamna va vedea că totul se va aranja foarte bine. Sînt oameni foarte cumsecade, nu sînt niște proști. Am dus-o la ei pe doamna de Chevreuse, adăugă ducesa cunoscînd puterea exemplului, a fost încîntată. Fiul e chiar plăcut... Ceea ce voi spune nu prea e cuviincios, adăugă ea, dar are o odaie și mai ales un pat în care-ai vrea să dormi — fără el ! Lucru și mai puțin cuviincios, m-am dus să-l văd odată cînd era bolnav și culcat. Alături de el, pe speteaza patului, este sculptată o lungă sirenă lungită, încîntătoare, cu o coadă de sidef și care ține în mînă un soi de lotus. Vă încredințez, adăugă doamna de Guermantes încetinindu-și debitul ca să scoată încă mai bine în evidență cuvintele pe care avea aerul că le modelează cu o mișcare a buzelor ei frumoase, cu fuselajul mîinilor ei lungi și expresive, în timp ce ațîntea asupra principesei o privire blîndă, țepănă și adîncă, încît, împreună cu ornamentele în formă de frunză de palmier și coroana de aur de alături, era emoționant ; e tocmai aranjamentul din *Tinărul și Moartea* de Gustave Moreau (Alteța-voastră cunoaște cu siguranță această capodoperă).

Principesa de Parma care ignora pînă și numele pictorului, făcu mișcări violente cu capul și surise cu rîvnă ca să-și manifeste admirația pentru acest tablou. Dar intensitatea mimicei sale nu reuși să înlocuiască acea lumină care stăruie absentă din ochii noștri atît timp cît nu știm despre ce ni se vorbește.

— Cred că e un băiat frumos ? întrebă ea.

— Nu, căci are aerul unui tapir. Ochii sînt oarecum accia ai unei regine Hortense pentru abajur. Dar s-a gîndit pesemne că poate ar fi ridicol pentru un bărbat să desfășoare această asemănare, încît ea se pierde în obrajii lustruiți care-i dau un aer cam de mameluc. Îți dai seama că lustragiul trebuie să treacă în fiecare dimineață. Pe Swann, adăugă ea, aducînd iar vorba de patul tînărului duce, l-a izbit asemănarea acestei sirene cu *Moartea* de Gustave Moreau. Dar de altminteri, adăugă ea pe un ton mai vioi și totuși serios ca să provoace mai mare haz, nu trebuie să ne facem griji, căci era vorba doar de un guturai, iar tînărul e sănătos tun.

— Se spune că e snob? întrebă domnul de Bréauté cu un aer răuvoitor, aprins și așteptînd în răspuns aceeași precizie ca și cum ar fi spus: „Mi s-a spus că ar avea numai patru degete la mîna dreaptă, e adevărat?”

— D... o... a... mne, nuu..., răspunse doamna de Guermantes cu un suris de o blîndă indulgență. Poate e o idee, snob în aparență, pentru că e foarte tînăr, dar m-ar mira să fie în realitate, căci e prea inteligent, adăugă ea, ca și cum, după părerea ei, ar fi existat vreo incompatibilitate între snobism și inteligență. E fin, l-am văzut și hazliu, spuse ea rîzînd cu un aer lacom și cunoscător ca și cum a-și da părerea că cineva e hazliu ar fi cerut anumite expresii de veselie sau ca și cum și-ar fi amintit în acea clipă de glumele ducelui de Guastalla. Cum de altminteri, nu e primit, acest snobism n-are prilejul să se manifeste, urmă ea fără să se gîndească că nu-i dădea astfel mare curaj principesei de Parma.

— Mă întreb ce va spune principele de Guer-
mantes, dacă află că m-am dus la ea.

— Cum, exclamă cu o vioiciune extraordinară
ducesa, știți că tocmai noi i-am cedat lui Gilbert
(ea se căia amar astăzi) o odaie întreagă de joc
în stil Empire pe care-o aveam de la Quiou-Quiou
și care e o minunăție ! N-aveam loc aici, unde totuși
gălesc că s-ar fi potrivit mai bine decît la el. E
un lucru de toată frumusețea, jumătate etrusc, ju-
mătate egiptean...

— Egiptean ? întrebă principesa căreia calitatea
de etrusc nu-i spunea mai nimic.

— Doamne, cîte puțin din amîndouă, Swann ne
spunea asta, el mi-a explicat, știți doar că sînt o
biată neștiutoare. Apoi, în fond, doamnă, trebuie
să mărturisesc că Egiptul din stilul Empire n-are
nici o legătură cu Egiptul autentic, nici romanii
lor cu romanii, nici Etruria lor...

— Adevărat, spuse principesa.

— Desigur că nu, e ca și ceea ce trecea drept
costum Ludovic al XV-lea sub al doilea Imperiu,
în tinerețea Annei de Mouchy sau a mamei scum-
pului nostru Brigode. Adineauri Basin vă vorbea
de Beethoven. Ni s-a cîntat mai zilele trecute ceva
foarte frumos de el, cam rece și în care e o temă
rusească. E emoționant cînd te gîndești că el cre-
dea că bucata avea ceva rusesc. La fel pictorii chi-
nezi au crezut că l-au copiat pe Bellini. De altmin-
teri, chiar în aceeași țară, ori de cîte ori cineva
privește lucrurile într-un chip oarecum nou, patru
sferturi din lume nu deslușesc nimic din ce vrea să
însemne acel lucru. Patruzeci de ani sînt cel puțin
necesari ca să-l deslușească.

— Patruzeci de ani, exclamă principesa înspăi-
mîntată.

— Desigur, urmă ducesa, adăugînd din ce în ce mai mult cuvintelor (care erau aproape cuvintele mele, căci tocmai emisese în fața ei o părere asemănătoare), grație pronunțării ei, echivalentul a ceea ce cînd e vorba de literele tipărite se numesc „cursive”, e ca un soi de prim individ izolat al unei specii care nu există încă și care va mișuna, un individ înzestrat cu un fel de *simț* pe care specia omenească din timpul său nu-l posedă. Nu mă pot cita nicidecum, pentru că, dimpotrivă, manifestările interesante, oricît de noi ar fi fost, mi-au plăcut totdeauna încă de la început. Dar în sfîrșit, mai zilele trecute am fost cu marea ducesă la Luvru, am trecut prin fața *Olympiei* de Manet. Acum nimeni nu se mai miră de ea. Are aerul că e pictată de Ingres ! Și numai Dumnezeu știe cîte lăncii am trebuit să frîng pentru acest tablou care nu-mi place tot, dar care de bună seamă e de cineva. Poate că locul lui nu e tocmai la Luvru.

— Marea ducesă e sănătoasă ? întrebă principesa de Parma, care era cu mult mai obișnuită cu mătușa țarului decît cu modelul lui Manet.

— Da, am vorbit de dumneavoastră. În fond, urmă ducesa care ținea la ideea ei, este adevărat, așa cum spune cumnatul meu Palamède, că întreține și oricare altul se ridică zidul unei limbi străine. De altminteri, recunosc că lucrul acesta nu e mai valabil pentru nimeni ca pentru Gilbert. Dacă vă amuză să vă duceți la soții Léna, sînteți mult prea inteligentă ca să faceți ca faptele-dumneavoastră să atîrne ceea ce ar putea să gîndească acest biet om, care e o făptură scumpă și nevino-vată, dar care are, în sfîrșit idei din altă lume. Mă simt mai aproape, mai consîngeană cu vizitiul meu, cu caii mei, decît cu omul acesta care se gîndește tot timpul la ce ar fi spus lumea sub Filip cel În-

drăzneț sau Ludovic cel Gros. Gîndiți-vă că atunci cînd se plimbă la țară, dă la o parte țaranii cu un aer blajin, cu bastonul, spunînd „Haide, plecați moșicilor !” Sînt în fond tot atît de uimită cînd îmi vorbește ca și cum aș auzi că mi se adresează statuile de pe vechile morminte gotice. Deși această piatră vie e vărul meu, ea îmi inspiră teamă și n-am decît un singur gînd, să-l las în Evul Mediu al lui. Cu această excepție, recunosc că n-a asasinat nici odată pe nimeni.

— Tocmai am cînat cu el la doamna de Willeparisis, spuse generalul, dar fără să surîdă și nici să adere la glumele ducesei.

— Domnul de Norpois era acolo ? întrebă principele Von, care se gîndea mereu la Academia de Științe Morale.

— Da, spuse generalul. Chiar a vorbit de împăratul dumneavoastră.

— Se pare că împăratul Wilhelm e foarte inteligent, dar nu-i place pictura lui Elstir. Nu spun asta împotriva lui, răspunse ducesa, împărtășesc felul său de a vedea. Deși Elstir mi-a făcut un portret frumos. Ah ! nu-l cunoașteți ? Nu seamănă cu mine, dar e curios. E interesant în timpul pozelor. A făcut din mine un soi de bătrînă. Asta imită *Regentele spitalului* de Hals. Cred că cunoașteți aceste lucruri sublime, ca să adopt o expresie scumpă nepotului meu, spuse ducesa întorcîndu-se spre mine și mișcă ușor evantaiul ei de pene negre. Mai mult decît dreaptă pe scaunul ei, ea își arunca cu noblețe capul pe spate, căci deși era totdeauna cucoană mare, cam făcea pe cucoana mare. Am răspuns că fusesem cîndva la Amsterdam și la Haga, dar că timpul meu fiind măsurat și ca să nu le amestec pe toate, lăsasem Haarlemul la o parte.

— Ah ! Haga, ce muzeu ! exclamă domnul de Guermantes. I-am spus că admirase fără îndoială *Vederea din Delft* de Vermeer. Dar ducele era mai puțin cult decît orgolios. De aceea se mulțumi să-mi răspundă, cu un aer suficient, ca ori de cîte ori i se vorbea de o operă dintr-un muzeu, sau de Salon și el nu-și aducea aminte : „Dacă era de văzut, am văzut-o !“

— Cum ați călătorit în Olanda și nu v-ați dus la Haarlem, exclamă ducesa. Dar chiar dacă n-ați fi avut decît un sfert de oră, trebuia să fi văzut tablourile lui Hals. Aș spune bucuros că cineva care nu le-ar putea vedea decît de la înălțimea unei imperiale de tramvai fără să se oprească, dacă ele ar fi expuse afară, ar trebui să deschidă ochii foarte mari.

Aceste cuvinte mi-au dispăcut, căci dovedeau că nu cunoaște chipul în care se alcătuiesc în noi impresiile artistice și pentru că însemnau că ochiul nostru este în acest caz un simplu aparat de înregistrare care ia instantanee.

Domnul de Guermantes, fericit că soția lui îmi vorbea cu atîta competență de subiecte care mă interesau, contempla vestita ei prestanță, asculta ce spunea de Frantz Hals și-și spunea : „E foarte tare în toate. Tînărul meu invitat își poate spune că are în fața lui o doamnă de altădată în toată accepția cuvîntului, căreia nu i se mai găsește azi pereche“. Așa îi vedeam pe amîndoi scoși din acel nume Guermantes în care, odinioară, mi-i închipuiam ducînd o viață de neconceput, acum asemenea celorlalți bărbați și celorlalte femei, întîrziind doar puțin asupra contemporanilor lor, ca atîtea căsnicii din foburgul Saint-Germain în care femeia a avut arta să se oprească la epoca de aur, iar bărbatul nenorocul să coboare la vîrsta ingrată a trecutului,

una rămînînd încă Ludovic al XV-lea cînd soțul este pompos Ludovic-Filip. Faptul că doamna de Guermantes semăna cu alte femei fusese mai înții pentru mine o decepție și era aproape, prin reacțiune, cu ajutorul atîtor vinuri bune, o încîntare. Un Don Juan de Austria, o Isabelle d'Este, pe care-i situăm în lumea numelor, comunică atît de puțin cu istoria cea mare ca și direcția Méséglise cu direcția Guermantes. Isabelle d'Este a fost fără îndoială în realitate o principesă foarte mărunță, semănînd cu acelea care nu obțineau sub Ludovic al XIV-lea nici un rang deosebit la curte. Dar, părăindu-ni-se de o esență unică și, prin urmare, incomparabilă, n-o puteam concepe de o proporție mai mică decît el, astfel încît o cină cu Ludovic al XIV-lea ni s-ar părea că oferă numai oarecare interes, cîtă vreme în Isabella d'Este am crede că, printr-o întîlnire supranaturală, vedem cu ochii noștri o eroină de roman. Dar, după ce studiînd-o pe Isabella d'Este, transplantînd-o cu răbdare din această lume feerică în aceea a istoriei, am constatat că viața, gîndul ei, nu conțin nimic din acea ciudățenie tainică pe care ne-o sugerase numele ei, după consumarea acestei decepții, sîntem nespus de recunoscători acestei principese că a avut despre pictura lui Mantegna cunoștințe aproape deopotrivă cu acelea, pînă atunci disprețuite de noi și pe care le-am fi considerat, cum ar fi spus Françoise, mai prejos de orice, ale domnului Lafenestre. După ce urcasem înălțimile inaccesibile ale numelui Guermantes, coborînd versantul lăuntric al vieții ducesei, încercam, găsind în el numele de altminteri familiare, al lui Victor Hugo, al lui Frantz Hals, și, din păcate, al lui Vibert, aceeași mirare pe care o încearcă un călător, după ce a ținut seama ca să-și închipuiască ciudățenia moravurilor dintr-o

vale sălbatecă din America Centrală sau din Africa de Nord, de depărtarea geografică, de ciudătenia numelor, de floră, descoperind, după ce a străbătut o perdea de aloesi uriași sau de arborii morții, niște locuitori care (uneori chiar în fața ruinelor unui teatru roman sau a unei columnne închinată Venerei) sînt pe cale să citească *Méropé* sau *Alzire*¹. Deși atît de departe, atît de izolată, atît de superioară burghezilor culte pe care le cunoscusem, cultura similară prin care doamna de Guermantes se străduise, fără interes, fără motiv de ambiție, să coboare la nivelul celor pe care nu le va cunoaște niciodată, avea caracterul merituos, aproape emoționant din pricină că era inutilizabilă, al unei erudiții în materie de antichități feniciene la un bărbat politic sau la un medic.

— V-aș fi putut arăta, îmi spuse cu amabilitate doamna de Guermantes vorbindu-mi de Hals, pe cel mai frumos după cum pretind unii, pe care l-am moștenit de la un văr german. Din păcate era „înfeudat” în castel, nu cunoașteți această expresie, și nici eu, adăugă ea cu acea înclinare de a face glume (prin care se credea modernă) pe seama obiceiurilor vechi, dar de care era atît de inconștient și de puternic legată. „Sînt mulțumită că ați văzut tablourile mele de Elstir, dar mărturisesc că aș fi fost și mai mulțumită dacă v-aș fi putut face onorurile tabloului meu de Hals, ale celui tablou „strașnic”.”

— Îl cunosc, spuse principele Von, e acela al marelui duce de Hessa.

¹ Tragedii de Voltaire.

— Întocmai, fratele său s-a însurat cu verișoara mea, spuse domnul de Guermantes, și de altminteri mama lui era vară primară cu mama Orianei.

— Dar în ceea ce-l privește pe domnul Elstir, adăugă principele, mi-aș îngădui să spun că, fără să am vreo părere asupra operelor sale pe care nu le cunosc, ura cu care-l urmărește împăratul nu mi se pare că ar trebui reținută împotriva-i. Împăratul e de o inteligență nemaipomenită.

— Da, am cinat de două ori cu el, o dată la mătușa mea Sagan, altă dată la mătușa mea Radziwill, și trebuie să mărturisesc că l-am găsit ciudat. Nu l-am găsit simplu ! Dar are ceva amuzant, ceva „dobîndit“ (spuse ea desprinzînd acest cuvînt) ca pe o garoafă verde, adică ceva care mă miră și-mi displace nespus, ceva care e de mirare că a putut să-l facă, dar care sînt de părere că ar fi putut tot atît de bine să nu-l fi făcut. Nădăjduiesc că nu vă „jignesc“.

— Împăratul e de o inteligență nemaipomenită, urmă principele, iubește cu pasiune arta ; are în materie de artă un gust infailibil, nu se înșală niciodată ; dacă un lucru e frumos, îl recunoaște îndată ca atare și-l urăște ; dacă nu-i place ceva, nu încapă îndoială că este un lucru excelent !

Toată lumea surise.

— Mă liniștiți, spuse ducesa.

— Să asemui cu plăcere pe împărat, urmă principele care neștiind să rostească cuvîntul arheolog (adică așa cum s-ar fi scris keolog) nu pierdea niciodată prilejul să se slujească de el, cu un bătrîn arheolog (și principele spunea arșeolog) pe care l-am cunoscut la Berlin. Bătrînul arșeolog plînge în fața vechilor monumente asiriene. Dar dacă e vorba de un monument modern trucat, dacă nu e cu adevărat foarte vechi, nu plînge. Atunci, dacă vrei să

știi dacă o piesă arșeologică e cu adevărat veche, o prezinți bătrînului arșeolog. Dacă plînge, piesa e cumpărată pentru muzeu. Dacă ochii săi rămîn uscați, o trimiți înapoi negustorului și-l urmărești pentru fals. Ei bine, ori de cîte ori cinez la Potsdam, toate piesele despre care împăratul îmi spune : „Principe, trebuie să o vedeți, e plină de geniu“, iau notă ca să mă feresc să mă duc să o văd, iar cînd îl aud tunînd împotriva unei expoziții, alerg să o vizitez îndată ce-mi este cu putință.

— Domnul de Norpois nu e oare pentru o apropiere anglo-franceză ? întrebă domnul de Guer-mantes.

— La ce v-ar sluji ? întrebă cu un aer în același timp iritat și șiret principele Von, care nu putea suferi pe englezi. Sînt atît de proști. Știu prea bine că nu v-ar putea da vreun ajutor militar. Dar poți oricum să-i judeci după prostia generalilor lor. Unul din prietenii mei a stat de curînd de vorbă cu Botha, știți, căpetenia boerilor¹. Îi spunea : „O armată ca asta e înspăimîntătoare. Îi iubesc de altminteri pe englezi, dar, în sfîrșit, gîndiți-vă că sînt doar un țaran și i-am burdușit în toate luptele. Iar în cea din urmă, cum mă copleșea un număr de dușmani de douăzeci de ori superior, în timp ce mă predam pentru că eram nevoit, tot am găsit mijlocul să mai fac două mii de prizonieri ! Asta s-a întîmplat pentru că eram doar o căpetenie de țărani, dar dacă imbeciliiăștia ar trebui să se măsoare cîndva cu o armată europeană, tremuri pentru ei gîndindu-te la ce s-ar întîmpla !“ De altfel n-aveți decît să vedeți

¹ Boeri (buri) coloni olandezi din sudul Africei care au luptat împotriva Angliei pentru independența lor.

că regele lor, pe care-l cunoașteți ca și mine, trece drept om mare în Anglia.

Abia ascultam aceste povești de soiul acelora pe care domnul de Norpois le istorisea tatii ; ele nu aduceau nimic visărilor care-mi plăceau ; și chiar dacă ar fi posedat însușirile de care erau lipsite, ar fi trebuit să fie de o calitate mai excitantă, astfel încît viața mea lăuntrică să se fi putut trezi în aceste ore cînd locuiam în epiderma mea, în părul meu bine pieptănat, în pieptarul cămășii mele, adică acolo unde nu puteam încerca nimic din ceea ce era în viața mea, plăcere.

— Ah ! nu sînt de părerea dumneavoastră, spuse doamna de Guermantes care găsea că principele german este lipsit de tact, găsec că regele Edouard e fermecător, atît de simplu, și cu mult mai fin decît s-ar crede. Și regina este, chiar acum, tot ce cunosc mai frumos pe lume.

— Dar, doamnă ducesă, spuse principele ațîțat și care nu-și dădea seama că displăcea, dacă principele de Galles ar fi fost un simplu particular, n-ar fi fost club care să nu-l fi îndepărtat din rîndul membrilor săi și nimeni nu s-ar fi învoit să-i dea mîna. Regina e încîntătoare, peste măsură de blîndă și mărginită. Dar în sfîrșit, e ceva supărător în această pereche regală care e literalmente întreținută de supușii ei, care pune pe seama marilor financiari evrei toate cheltuielile pe care ar trebui să le facă ea, și în schimb îi numește baroneți. E ca principele de Bulgaria...

— E vărul nostru, spuse ducesa, e plin de duh.

— E și vărul meu, spuse principele, dar nu sînt de părere că ar fi un om de ispravă. Nu, ar trebui să vă apropiați de noi, e cea mai mare dorință a împăratului, dar vrea ca apropierea să vină din inimă ; spune : vrem o strîngere de mînă, nu

un singur schimb de saluturi ! Astfel veți fi de neînvinș. Ar fi mai practic decât apropierea anglo-franceză pe care o propovăduiește domnul de Norpois.

— Știu că-l cunoașteți, îmi spuse ducesa de Guermantes, ca să nu mă lase în afara conversației. Aducându-mi aminte de domnul de Norpois spusesese că am avut aerul de a voi să-i sărut mîna, gîndindu-mă că, fără îndoială, povestise acest lucru doamnei de Guermantes și că, în orice caz, nu putuse să-i vorbească despre mine decât cu răutate, deoarece, cu toată prietenia pe care i-o purta tatii, nu șovăise să mă facă atît de ridicol, n-am făcut ce ar fi făcut un om de lume. Un om de lume ar fi spus că-l detestă pe domnul de Norpois și că l-a făcut să simtă acest lucru ; ar fi spus una ca asta ca să aibă aerul că este pricina voluntară a clevețirilor ambasadorului, care n-ar mai fi fost decât niște represalii mincinoase și interesante. Am spus, dimpotrivă, că, spre marele meu regret, cred că domnul de Norpois nu ține la mine. „Vă înșelați, îmi spuse doamna de Guermantes. Ține foarte mult la dumneavoastră. Puteți să-l întrebați pe Basin. Dacă se spune despre mine că sînt prea amabilă, el nu e amabil. Vă va spune că nu l-am auzit nici odată pe domnul de Norpois vorbind de cineva mai draguț decât de dumneavoastră. Iar în ultimul timp, a vrut să vă ofere un loc minunat, la minister. Cum a știut că sînteți bolnav și nu ați putea să-l primiți, a avut delicatețea să nu vorbească de buna lui intenție, nici măcar cu tatăl dumneavoastră, pe care-l apreciază nespus de mult.“ Domnul de Norpois era ultimul om de la care aș fi așteptat vreun serviciu. Adevărul este că fiind batjocoritor, ba chiar destul de răuvoitor, cei ce se lăsaseră înșelați, ca mine, de aparențele sale de Sfînt-Ludovic împărțind drep-

tatea sub un stejar, de inflexiunile vocii sale ușor înduioșate care ieșea din gura sa cam prea armonioasă, credeau într-o adevărată perfidie când aflau o clevetire în legătură cu ei, venind din partea unui om care parcă și pusese inima în spusele sale. Aceste clevetiri erau destul de frecvente la el. Dar ele nu-l împiedicau să aibă simpatii, să laude pe cei la care ținea și să-i placă să se arate serviabil cu ei.

— Nu mă miră că vă apreciază, îmi spuse doamna de Guermantes, e inteligent. Și înțeleg prea bine, adăugă ea pentru ceilalți și făcând aluzie la un proiect de căsătorie pe care-l ignoram, că mătușa mea care nu-l amuză prea mult ca amantă bătrână îi pare inutilă ca soție nouă. De altminteri, cred că nu-i mai este de mult timp amantă, ea este din ce în ce mai bisericească. Booz-Norpois poate spune ca în versurile lui Victor Hugo :

*„Voilà longtemps que celle avec qui j'ai dormi, ô Seigneur, a quitté ma couche pour la vôtre“*¹.

Într-adevăr, biata mea mătușă este ca artiștii de avangardă care au lovit toată viața lor în Academie și care, la bătrînețe, își întemeiază mica lor Academie ; sau ca acei răspopiți care-și confecționează o religie personală. Atunci, era mai bine să-și păstreze rasa sau să nu se încurce. Și cine știe, adăugă ducesa cu un aer visător, poate o face în vederea văduviei. Nimic nu e mai trist decât doliul pe care nu-l poți purta.

— Ah ! dacă doamna de Villeparisis ar ajunge doamna de Norpois, cred că vărul nostru Gilbert s-ar îmbolnăvi, spuse generalul de Saint-Joseph.

— Principele de Guermantes este fermecător, dar e într-adevăr foarte legat de chestiunile de naș-

¹ De multă vreme, Doamne, aceea cu care am dormit, a părăsit culcușul meu pentru al tău !

tere și de etichetă, spuse principesa de Parma. Am fost să petrec două zile la el la țară, în timp ce, din nenorocire, principesa era bolnavă. Eram însoțită de Micuța (porecla doamnei d'Hunolstein, pentru că era enormă). Principele a venit să mă aștepte la capătul peronului, mi-a oferit brațul și se făcea că n-o vede pe Micuța. Am urcat la catul întâi pînă la intrarea în saloane și cînd am ajuns acolo, dîndu-se la o parte ca să mă lase să trec, a spus : „Ah ! bună ziua doamnă d'Hunolsteins“ (îi spune totdeauna numai așa, de cînd cu divorțul ei), prefăcîndu-se că o zărise abia atunci pe Micuța, ca să arate că nu trebuia să vină să o salute jos.

— Nu mă miră de loc. Nu e nevoie să vă spun, spuse ducele care se credea extrem de modern, disprețuitor mai mult ca oricare altul cînd era vorba de obîrșie și chiar republican, că n-am multe idei comune cu vărul meu. Doamna poate să-și dea seama că ne înțelegem aproape în toate privințele ca ziua cu noaptea. Dar trebuie să spun că dacă mătușa mea s-ar mărita cu Norpois, aș fi măcar odată de părerea lui Gilbert. Să fii fata lui Florimond de Guise și să faci asemenea căsătorie, ar însemna, cum se spune, să rîdă pînă și curcile, ce vreți să mai zic ? (Acele din urmă cuvinte pe care ducele le pronunța îndeobște, în mijlocul unei fraze, erau aici cu totul inutile. Dar simțea o nevoie neîncetată să le spună, care l-ar fi făcut să le trîntească la sfîrșitul unei perioade dacă nu le-ar fi găsit în altă parte loc. Asta era pentru el, printre altele, ca o problemă de metrică). Notați, adăugă el, că familia Norpois este o familie de gentilomi cumsecade, de neam bun.

— Ascultă, Basin, nu face să-ți bați joc de Gilbert ca să vorbești ca el, spuse doamna de Guermantes pentru care „soiul“ unei obîrșii nu mai pu-

țin decît acela al unui vin se întemeia întocmai, ca și în ochii principelui și ducelui de Guermantes, pe vechime. Dar mai puțin sinceră decît vărul său și mai fină decît soțul ei, ținea cînd vorbea să nu desmintă spiritul Guermantilor și disprețuia rangul chiar dacă l-ar fi cinstit prin faptele ei.

— Dar nu cumva sînteți veri ? întrebă generalul de Saint-Joseph. Mi se pare că Norpois se căsătorise cu o La Rochefoucauld.

— Nicidecum, în felul acesta. Ea era din spița ducilor de La Rochefoucauld, bunică-mea este din aceea a ducilor de Doudeauville. E chiar bunica lui Edouard Coco, bărbatul cel mai înțelept din familie, răspunse ducele care avea păreri cam superficiale despre înțelepciune, și amîndouă spițele nu s-au mai înrudit de la Ludovic al XIV-lea ; ar fi o rubedenie cam de departe.

— Ia te uită, ce interesant, nu știam, spuse generalul.

— De altminteri, urmă domnul de Guermantes, cred că mama lui era sora ducelui de Montmorency și se măritase mai întii cu un La Tour d'Auvergne. Dar cum acești Montmorency abia sînt Montmorency, iar acești La Tour d'Auvergne nu sînt în nici un chip La Tour d'Auvergne, nu văd că asta i-ar da o situație mare. Pretinde, ceea ce ar fi mai important, că se trage din Saintrilles, și cum noi sîntem urmașii acestuia în linie directă...

La Combray era o stradă Saintrilles la care nu mă gîndisem niciodată, și care ducea din *rue de la Bretonnerie* în *rue de l'Oiseau*. Cum Saintrilles, acest tovarăș al Ioanei d'Arc, căsătorindu-se cu o Guermantes, introdusese în această familie comitatul de Combray, marca lui împărțea în patru părți blazonul familiei Guermantes în jocul vitraliului din biserica Saint-Hilaire. Am revăzut treptele de

gresie negricioasă, în timp ce, grație unei modulații, acest nume de Guermantes revenea pe tonul uitat în care-l auzeam odinioară, atât de deosebit de acela în care însemna pe amfitrionii amabili la care cinam astă-seară. Numele de ducesă de Guermantes era pentru mine un nume colectiv, nu pentru că în istorie prin adunarea tuturor femeilor care-l purtasera, dar și de-a lungul scurtei mele tinereți care văzuse suprapunându-se de pe acum numai în această singură ducesă de Guermantes atâtea femei deosebite, fiecare dispărea când următoarea dobândise destulă consistență. Cuvintele nu schimbă atâtea semnificații timp de veacuri, schimbă în mintea noastră numele, în răstimpul câtorva ani. Memoria și inima noastră nu sînt destul de mari ca să poată fi credincioase. N-avem destul loc, în mintea noastră actuală, ca să păstrăm morții alături de cei vii. Sîntem siliți să construim pe ceea ce a precedat și pe care nu-l găsim decît la împlinirea unei săpături de soiul aceleia pe care o realizase numele Saintrilles. Am găsit inutil să explic toate astea și chiar ceva mai înainte, mințisem implicit nerăspunzînd cînd domnul de Guermantes îmi spusese : „Nu cunoașteți sătucul nostru ?” Poate că știa chiar că-l cunoașteam și nu mai stăruia din bună creștere. Doamna de Guermantes mă trezi din reveria mea.

— Găsesc că toate astea sînt din cale afară de plicticoase. Ascultați, la mine nu e totdeauna așa mare plictiseală. Nădăjduiesc că veți mai veni la cină, ca o compensație, de data aceasta fără genealogie, îmi spuse ducesa cu jumătate voce incapabilă să înțeleagă genul farmecului pe care-l puteam găsi la ea și să aibă umilinta de a-mi place numai ca un ierbar plin de plante demodate.

Ceea ce doamna de Guermantes credea că-mi amăgea aşteptarea era, dimpotrivă, ceea ce la sfârşit — căci ducele şi generalul continuară să vorbească geanealogie — îmi salvă seara de o decepţie desăvârşită. Cum să nu fi încercat una pînă acum ? Fiecare din invitaţii la cină, acoperind cu numele tainic sub care-l cunoscusem şi-l visasem numai de la depărtare, un trup şi o inteligenţă asemenea sau inferioare acelor pe care-i cunoşteam, îmi dăduse impresia de plată vulgaritate pe care o poate da intrarea în portul danez Elseneur oricărui cititor înfrigurat al lui Hamlet. Fără îndoială, aceste regiuni geografice şi acest trecut vechi care le împodobeau numele cu codrii şi cu clopotniţe gotice, le formaseră într-o oarecare măsură faţa, spiritul şi prejudecăţile, dar nu dăinuiau în ele decît aşa cum dăinuieşte cauza în efect, adică poate că inteligenţa le putea desprinde lesne, dar nu erau întru nimic sensibile imaginaţiei.

Şi aceste prejudecăţi de odinioară restituiră deodată prietenilor domnului şi doamnei de Guermantes poezia lor pierdută. Fireşte, noţiunile posedate de nobili şi care fac din ei literaţii, etimologiştii limbei, nu ai cuvintelor, ci ai numelor (şi numai în comparaţie cu media ignorantă a burgheziei, căci dacă la mediocritate egală un credincios va fi mai capabil să-ţi răspundă ceva despre liturghie decît un liber cugetător, în schimb un arheolog anticlerical va putea adesea să arate parohului său tot ce este în legătură cu însăşi biserica acestuia), aceste noţiuni, dacă vrem să ne mărginim la adevăr, adică la spirit, nici măcar n-aveau pentru aceşti mari seniori farmecul pe care l-ar fi avut pentru un burghez. Poate că ştiam mai bine decît mine că ducesa de Guise era principesă de Clèves, d'Orléans, de Porcien etc., dar cunoscuseră, chiar înaintea acestor

nume, fața ducesei de Guise, pe care de acum înainte i-l oglindea acest nume. Eu începusem cu zîna, chiar dacă ea trebuia să piară curînd ; ei cu femeia.

În familiile burgheze, vezi iscîndu-se uneori gelozii dacă sora mezină se mărită înaintea celei mai vîrstnice. Astfel lumea aristocratică, a Courvoisierilor, dar mai ales a Gûermantîlor, își reducea măreția nobiliară numai la niște simple superiorități casnice, în virtutea unei copilării pe care o cunoscusem mai întîi (care constituia în ochii mei singurul ei farmec) în cărți. Tallemant des Réaux n-are oare aerul că vorbește de Guermantî în loc de Rohan, cînd povestește cu o vădită mulțumire că domnul de Guémenée striga fratelui său : „Poți intra aici, aici nu e Luvrul !“ și spunea despre cavalierul de Rohan (pentru că era fiul natural al ducelui de Clermont) : „El, cel puțin este prinț !“ Singurul lucru care m-a mîhnit în această conversație este că am văzut că poveștile absurde în legătură cu fermecătorul mare-duce moștenitor de Luxembourg găseau crezare în acest salon, ca și la camarazii lui Saint-Loup. Hotărît, era o epidemie care poate va dura numai doi ani, dar care-i cuprindea pe toți. S-au reluat aceleași false povești și li s-au adăugat altele. Am înțeles că însăși principesa de Luxembourg, avînd aerul că-și apără nepotul, furniza arme ca să-l atace.

— N-aveți dreptate, luîndu-i apărarea, îmi spuse domnul de Guermantes, așa cum îi spunea Saint-Loup. Iată, să lăsăm la o parte pînă și părerea rudelor noastre, care e unanimă ! Vorbiți cu servitorii lui de el, care sînt de fapt oamenii care ne cunosc cel mai bine. Doamna de Luxembourg dăduse pe micul său negru nepotului său. Negrul s-a întors plîngînd : „Mare duce bate la mine, eu nu

canalie, mare duce rău, e încântător". Și pot vorbi în cunoștință de cauză, e un văr al Orianei.

De altfel nu pot spune de câte ori, în această seară, am auzit cuvintele de văr și vară. Pe de o parte, domnul de Guermantes, aproape la fiecare nume care se rostea, exclama : „Dar e un văr al Orianei !” cu aceeași bucurie cu care un om care s-a pierdut într-o pădure, citește la capătul a două săgeți așezate în sens contrariu pe o placă indicatoare și urmate de o cifră foarte mică în kilometri : „Belvédère Casimir-Perier” și „Croix du Grand-Veneur”, și înțelege prin aceasta că e pe drumul bun. Pe de altă parte, aceste cuvinte de văr și verișoară erau întrebuițate cu o intenție cu totul alta (care făcea aici excepție) de ambasadoarea Turciei, care venise după cină. Măcinată de ambiție mondenă și înzestrată cu o reală inteligență asimilatoare, ea învăța cu aceeași ușurință istoria retragerii celor Zece mii sau perversiunea sexuală la păsări. N-ar fi fost cu puțință să o prinzi cu vreo greșală în legătură cu cele mai recente lucrări germane, fie că tratau despre economie politică, despre nebunie, despre diferitele forme ale onaniei, sau despre filozofia lui Epicur. Era de altminteri o femeie primejdioasă de ascultat, căci plutind mereu în eroare, îți desemna drept femei foarte ușoare acelea de o virtute fără prihană, te sfătuia să te păzești de un domn însuflețit de intențiile cele mai corecte, și istorisea povești care parcă ieșeau dintr-o carte, nu din pricina seriozității ci a neverosimilului lor.

În această epocă era puțin primită. Frecvența timp de câteva săptămâni femei cu totul strălucite, cu ducesa de Guermantes, dar îndeobște rămăsese, prin forța lucrurilor, în ce privește familiile foarte nobile, la niște spițe obscure pe care Guermanții

nu le mai frecventau. Ea nădăjduia să aibă în totul aerul că e primită în lume, citind cele mai mari nume de oameni puțin primiți care erau prietenii ei. Numai decît, domnul de Guermantes, crezînd că este vorba de oameni care cinează adesea la el, tremura voios regăsindu-se printre cunoscuți și scotea strigătul de raliere : „Dar e un văr al Orianei ! Îl cunosc ca pe buznarul meu. Locuiește în rue Vaneau. Mama lui era domnișoara D'Uzès.“ Ambasadoarea era obligată să mărturisească cum că-și scosese pilda din rîndul unor animale mai mici. Încea să-și apropie prietenii de aceia ai domnului de Guermantes, ajungîndu-l pe acesta pe cale ocolită : „Știu prea bine ce vreți să spunți. Nu, nu sînt aceștia, ci niște veri de-ai lor.“ Dar această frază de reflux aruncată de biata ambasadoare expira foarte repede. Căci domnul de Guermantes, dezamăgit, răspundea : „Atunci nu văd la cine faceți aluzie“. Ambasadoarea nu răspundea nimic, căci cunoștea totdeauna numai „verii“ aceleora care ar fi trebuit, și adesea acești veri nici nu se înrudeau. Apoi, deosebeai din partea domnului de Guermantes un flux nou de : „Dar e o verișoară de-a Orianei“, cuvinte care parcă înfățișau pentru domnul de Guermantes, în fiecare din frazele sale, aceeași utilitate ca unele epitete comode, pentru poeții latini, pentru că le furnizau un dactil sau un spondeu pentru hexametrele lor.

Cel puțin explozia : „Dar e vara Orianei“, mi s-a părut foarte firesc aplicată principesei de Guermantes, care era într-adevăr rudă foarte apropiată a ducesei. Ambasadoarea n-avea aerul că-i place această principesă. Îmi spuse în șoaptă : „E stupidă. Ba nu, nu e atît de frumoasă. E o reputație uzurpată. De altminteri, adăugă ea cu un aer în același timp chibzuit, respingător și hotărît, mi-e

foarte antipatică." Dar adesea înrudirea se întindea mult mai departe, doamna de Guermantes făcându-și o datorie să spună „mătușa mea" unor persoane cu care nu i s-ar fi găsit vreun strămoș comun fără să ne urcăm cel puțin pînă la Ludovic al XV-lea, după cum, ori de cîte ori, nenorocirile timpului făceau ca o milionară să se mărite cu vreun principe al cărui al treilea străbunic se în-surase, ca acela al doamnei de Guermantes, cu o fiică a lui Louvois ; una din desfătările Americanei era de a putea spune, încă de la prima vizită în casa Guermantilor, unde de altminteri era mai prost sau mai bine primită și mai bine sau mai prost scărmanată, „mătușa mea" doamnei de Guermantes care o lăsa să-i spună astfel, cu un surîs de mamă. Dar puțin îmi păsa ce însemna „obirșia" în ochii domnului de Guermantes sau ai domnului de Beausseuil ; în conversațiile lor avînd acest subiect, nu căutam decît o plăcere poetică. Fără știrea lor, mi-o procurau așa cum ar fi făcut plugarii sau marinarii vorbind de cultură și de flux, realități prea puțin izolate de ei înșiși ca să poată gusta în ele frumusețea pe care-mi luam sarcina să o extrag personal din ele.

Uneori un nume îmi amintea mai degrabă un fapt deosebit, o dată, decît o rasă. Auzindu-l pe domnul de Guermantes amintind că domnul de Bréauté era Choiseul și bunica lui Lusinge, mi s-a părut că văd, sub cămașa banală cu nasturi simpli de perla, sîngerînd în două globuri de cristal aceste auguste relicve : inima doamnei de Praslin și a ducelui de Berri ; altele erau mai voluptuoase, părul lung și fin al doamnei Tallien sau al doamnei de Sabran.

Cîteodată nu vedeam numai o simplă relicvă. Mai la curent decît soția lui cu faptele strămoșilor lor,

domnul de Guermantes avea amintiri care dădeau conversației sale un aer frumos de locuință veche lipsită de adevărate capodopere, dar plină de tablouri autentice, mediocre și maiestuoase, al căror ansamblu are un aer distins. Principele d'Agrigente întrebînd de ce principele de X..., vorbind de ducele d'Aumale, spusese „unchiul meu“, domnul de Guermantes răspunse : „Pentru că fratele mamei sale, ducele de Württemberg, s-a însurat cu fiica lui Ludovic-Filip“. Atunci am contemplat o întreagă raclă, asemenea acelor pe care le pictase Carpaccio sau Memling, de la primul compartiment în care principesa apărea la nunta fratelui ei, ducele d'Orléans, îmbrăcată într-o rochie simplă de grădină ca să-și arate proasta-i dispoziție că-și văzuse respinși ambasadorii care se duseseră să ceară pentru ea mîna principelui de Siracuza, pînă la ultimul unde tocmai naște un fiu, pe ducele de Württemberg (propriul unchi al principelui cu care cinasem), în acel castel Fantezia, unul din acele locuri tot atît de aristocratice ca unele familii : și ele vād adăugîndu-li-se, de-a lungul unei generații, mai mult de o personalitate istorică ; în acesta, cu deosebire, trăiesc laolaltă amintirile margravei de Bayreuth, ale celeilalte principese puțin cam capricioasă (sora ducelui d'Orléans) căreia i se spunea că numele castelului soțului ei plăcea, ale regelui Bavariei, și în sfîrșit ale principelui X... a cărui adresă, la care îl rugase pe ducele de Guermantes să-i scrie, tocmai era în momentul de față, căci îl moștenise și-l închiria numai în timpul reprezentațiilor operelor lui Wagner, principelui de Polignac, alt „capricios“ fermecător. Cînd domnul de Guermantes, ca să explice cum se înrudește cu doamna d'Arpajon, era obligat să se întoarcă atît de departe și atît de simplu, cu ajutorul lanțului și

al miinilor împreunate a trei sau cinci bunici, la Marie-Louise sau la Colbert, era același lucru în toate aceste cazuri, un mare eveniment istoric nu apărea în treacăt decît mascat, denaturat, restrîns, în numele unei proprietăți, în prenumele unei femei alese ca atare pentru că e nepoata lui Ludovic-Filip și a Mariei-Amélie, considerați nu ca rege și regină a Franței, ci numai în măsura în care, în calitate de bunici, au lăsat vreo moștenire. (Se vede din alte motive, într-un dicționar al operei lui Balzac, în care personajele cele mai ilustre figurează numai în legăturile lor cu *Comedia umană*, că Napoleon ocupă un loc cu mult mai neînsemnat decît Rastignac și asta numai pentru că a stat de vorbă cu domnișoarele de Cinq-Cygne.) Astfel aristocrația, în construcția ei greoaie, cu puține ferești, lăsînd să intre puțină lumină, vădînd aceeași lipsă de avînt, dar și aceeași putere, masivă și orbită ca arhitectura romană, cuprinde toată istoria, • împrejmuieste cu un zid, îi dă înfățișare tristă.

Astfel spațiile memoriei mele se acopereau puțin cîte puțin cu nume care, rînduindu-se în ea, potrivindu-se unele cu altele, țesînd între ele legături din ce în ce mai numeroase, imitau acele opere de artă terminate în care nici o nuanță nu este izolată, în care fiecare parte primește, rînd pe rînd, de la altele, rațiunea de-a fi, așa cum le-o impune pe a ei.

Cum numele domnului de Luxembourg revenise în discuție, ambasadoarea Turcici povesti că bunicul tinerei femei (acela care avea acea avere imensă provenită din făină și paste făinoase), invitîndu-l pe domnul de Luxembourg la prînz, acesta refuzase, punînd să se scrie pe plic „Domnului de X, morar“, la care bunicul răspunsese : „Sînt cu atît mai deznădăjduit că n-ați putut veni, scumpe prie-

tene, cu cît m-aş fi putut bucura de dumneavoastră în intimitate, căci eram în mic comitet, la masă ar fi luat parte numai morarul, fiul său şi dumneavoastră¹. Această poveste nu numai că mi-era odioasă, căci cunoşteam imposibilitatea morală ca scumpul meu domn von Nassau să fi scris bunicului soţiei sale (pe care de altminteri ştia că avea să-l moştenească), spunîndu-i „morar“, dar mai ales stupiditatea ţişnea încă de la primele cuvinte, calificativul de morar fiind pus vădit ca să amintească titlul fabulei de La Fontaine. Dar în foburgul Saint-Germain domneşte asemenea neghiobie cînd reaua voinţă o agravează, încît fiecare găsea că este bine zis şi că bunicul, despre care toată lumea spunea cu toată convingerea că este un om remarcabil, vădise mai mult duh decît ginerele său. Ducele de Châtellerault vru să profite de acest prilej ca să povestească aceea pe care o auzise la cafenea: „Toată lumea se culcă“, dar încă la primele cuvinte şi după ce povestise pretenţia domnului de Luxembourg ca domnul de Guermantes să se ridice în faţa soţiei sale, ducesa îl opri şi protestă: „Nu, e foarte ridicol, dar totuşi nu în asemenea măsură!“ Eram adînc convins că toate poveştile în legătură cu domnul de Luxembourg erau deopotrivă false şi ori de cîte ori mă voi afla în prezenţa unuia din actori sau martori, voi auzi aceleaşi dezminţiri. M-am întrebat totuşi dacă aceea a doamnei de Guermantes se datora grijei de adevăr sau amorului propriu. În orice caz, acesta din urmă cedă în faţa relei voinţi, căci adăugă rîzînd: „De altminteri, am întîmpinat şi eu micul meu neajuns, căci m-a invitat la ceai, dorind să o cunosc pe marea ducesă de Luxembourg, aşa a avut el bunul gust să o nu-

¹ Aluzie la fabula: *Morarul, fiul său şi măgarul*.

mească pe soția lui, scriindu-i mătușei sale. I-am transmis regretele mele și am adăugat : „În ce privește «marea ducesă de Luxemburg», între ghițimele, spune-i că dacă vine să mă viziteze, sînt acasă în fiecare joi, după orele 5. Am întîmpinat chiar al doilea neajuns. Fînd la Luxemburg, i-am telefonat să vină să-mi vorbească la aparat. Al-teța-sa se ducea să prînzească, prînzise, au trecut două ore fără rezultat și m-am folosit de alt mijloc : «Vreți să-i spuneți contelui de Nassau să vină să-mi vorbească ?» Adînc jignit, a venit în grabă, numaidecît.” Toată lumea rise de povestirea ducesei și de altele asemănătoare, adică, sînt convins, de niște minciuni, căci n-am întîlnit niciodată om mai inteligent, mai bun, mai fin și, ca să scurtăm vorba mai fermecător decît acest Luxemburg-Nassau. Urmarea va arăta că am avut dreptate. Trebuie să recunosc că printre toate aceste „întepături”, doamna de Guermantes avu totuși o frază drăguță.

— N-a fost totdeauna astfel, spuse ea. Înainte de a-și fi pierdut mințile, înainte de-a fi ca omul din cărți care crede că a ajuns rege, nu era prost, și chiar în primele timpuri ale logodnei sale vorbea de ea într-un chip atît de simpatic, ca de o fericire neașteptată. „E un adevărat basm, va trebui să-mi fac intrarea în Luxemburg într-o caleașcă de «ferie»”, spunea unchiului său d’Ornessan care-i răspunse, căci știți că Luxemburgul nu e mare : „O trăsură de feerie, mă tem că n-ai putea intra. Te-aș sfătui mai degrabă să iei o trăsură trasă de capre.” Nu numai că Nassau nu s-a supărat, dar a fost cel dintîi care ne-a povestit cuvîntul de spirit și a făcut mare haz de el.

— Ornessan e plin de duh, are de la cine să-l fi moștenit, mama lui e Montjeu. Nu prea o duce bine cu sănătatea, bietul Ornessan.

Acest nume avu darul să pună capăt răutăților searbede care s-ar fi depănat la infinit. Într-adevăr, domnul de Guermantes explică cum că străbunica domnului d'Ornessan era sora Mariei de Castilia Montjeu, soția lui Timoléon de Lorrena și, prin urmare, mătușa Orianei. Astfel încît conversația se învîrte din nou în jurul genealogiei, în timp ce imbecila ambasadoare a Turciei îmi șopti la ureche : „Aveți aerul că sînteți foarte bine văzută de ducele de Guermantes, feriți-vă“, și cum i-am cerut explicații : „Vreau să spun, veți înțelege chiar dacă mă exprim pe ocolite, că e un bărbat căruia i s-ar putea încredința fără primejdie fiica, dar nu fiul tău“. Ori, dacă dimpotrivă, un bărbat a iubit cu pasiune și exclusiv femeile, acesta este cu siguranță ducele de Guermantes. Dar eroarea, lucrul contrar adevărului crezut cu naivitate, erau pentru ambasadoare un soi de mediu vital în afara căruia nu se putea mișca. „Fratele său Mémé care mi-e de altminteri, din alte motive (n-o saluta), foarte antipatic, e foarte mîhnit din pricina obiceiurilor ducelui. Așîșderi și mătușa lor Villeparisis. Ah ! o ador. Iată o femeie sfîntă, tipul adevărat al cucoanelor mari de odinioară. Nu e numai virtutea personificată, ci discreția însăși. Ea îi mai spune încă : «Domnule», ambasadorului Norpois pe care-l vede în fiecare zi și care, fie vorba între noi, a lăsat o foarte bună amintire în Turcia.“

Nici n-am răspuns ambasadoarei, ca să pot auzi genealogiile. Nu toate erau importante. Se întîmplă chiar că, în cursul conversației, una din înrudirile neașteptată pe care o aflam din gura domnului de Guermantes, era o mezialianță, dar nu lipsită de far-

mec, căci, unind sub monarhia din iulie, pe ducele de Guermantes și pe ducele de Fezensac cu două fiice încântătoare ale unui ilustru navigator, ea dădea astfel celor două ducese picantul neprevăzut al unei grații exotice burgheză, ludovico-filipo-indiană. Sau un Norpois ce căsătorise sub Ludovic al XV-lea cu fiica ducelui de Mortemart, al cărui titlu ilustru izbea din depărtarea acestei epoci, în numele lui Norpois pe care-l găseam șters și-l puteam crede recent, și cizela adânc în el frumusețea unei medalii. În aceste cazuri, nu numai numele cel mai puțin cunoscut beneficia de această apropiere : celălalt, care ajunsese banal de atîta strălucire, mă uimea și mai mult sub această înfățișare nouă și mai obscură, după cum printre portretele unui colorist, cel mai surprinzător este adesea unul făcut numai în negru. Mobilitatea nouă cu care mi se păreau înzestrate aceste nume, adăugîndu-se altora de care le-aș fi crezut atît de departe, nu se datora numai ignoranței mele ; nu efectuaseră mișcările pe care le făceau acum în mintea mea, cu mai mare greutate, în acele timpuri cînd un titlu, legat totdeauna de o moșie, o urma dintr-o familie într-alta, astfel încît de pildă, în frumoasa construcție feudală care e titlul de duce de Némours sau de duce de Chevreuse, puteam descoperi rînd pe rînd, înghesuiți, ca în locuința primitoare a unui Bernard l'Hermité, un Guise, un principe de Savoia, un Orléans, un Luynes. Uneori, mai mulți stăruiau în competițiune pentru aceeași găoace : pentru principatul Orange familia regală din Țările-de-Jos și domnii de Mailly-Nesle, pentru ducatul de Brabant, baronul de Charlus și familia regală belgiană, și atîția alții pentru titlul de principe de Neapole, de Parma, de duce de Reggio, Uneori, dimpotrivă, găoacea era de atît timp nelocuită de proprietari

care muriseră de multă vreme, încît nu-mi dădusem niciodată seama că cutare nume de castel ar fi putut fi într-un timp de fapt foarte puțin depărtat, un nume de familie. Astfel, cum domnul de Guermantes răspundea unei întrebări a domnului de Montserfeuil : „Nu, vara mea era o regalistă înfocată, era fiica ducelui de Féterne, care a jucat un oarecare rol în răscoala Chouanilor”¹, văzînd că acest nume Féterne care de la şederea mea la Balbec era pentru mine un nume de castel, ajunsese ceea ce nu crezusem niciodată că ar putea fi, un nume de familie, am încercat aceeaşi uimire ca într-o feerie, unde turlele şi peronul se însufleţesc şi se transformă în nişte personaje. În acest înţeles se poate spune că istoria, chiar numai cea genealogică, însufleţeşte pietrele vechi. În societatea pariziană au fost bărbaţi care au jucat un rol tot atît de covîrşitor, ca ducele de Guermantes sau ducele de la Trémoille, care au fost căutaţi pentru eleganţa sau pentru spiritul lor, ei înşişi fiind de o familie tot atît de ilustră. Dar azi sînt daţi uitării, pentru că, cum n-au avut urmaşi, numele lor pe care nu-l mai auzi niciodată, sună ca unul necunoscut ; cel mult un nume de obiect, sub care nu ne mai dă în gînd să descoperim nume de oameni, supravieţuieşte în vreun castel, într-un sat îndepărtat. Într-una din zilele viitoare, cînd călătorul care se va opri în fundul Bourgognei în cătunul Charlus ca să-i viziteze biserica, dacă nu e destul de studios sau va fi prea grăbit ca să-i cerceteze pietrele funerare, va ignora că numele Charlus a aparţinut unui bărbat care era de-o seamă cu cei mai mari. Acest gînd mi-a adus aminte că trebuie să plec şi, în timp ce-l

¹ Răsculaţi din Vendeea şi Bretania în timpul revoluţiei franceze (1789).

ascultam pe domnul de Guermantes vorbind genealogie, se apropia ora cînd aveam întîlnire cu fratele său. Cine ştie, îmi spuneam mai departe, dacă nu cumva într-o zi însuşi Guermantes nu va părea altceva decît un nume de loc, exceptînd arheologii care se vor opri din întîmplare la Combray şi care vor avea răbdarea în faţa vitraliului lui Gilbert-cel-Rău să asculte vorbele urmaşului lui Théodore sau să citească ghidul parohului. Dar atît timp cît un nume mare nu s-a stins, păstrează în plină lumină pe cei ce-l poartă ; şi, fără îndoială, acesta era în parte interesul pe care-l oferea ochilor mei celebritatea acestor familii, pe care, pornind de astăzi, le poţi urmări întorcîndu-te treaptă cu treaptă pînă dincolo de veacul al XIV-lea şi să găseşti memoriile şi scrisorile tuturor ascendenţilor domnului de Charlus, ai principelui d'Agrigente, ai principesei de Parma, într-un trecut în care un întuneric de nepătruns ar acoperi originile unei familii burgheze, şi în care, sub proiecţia luminoasă şi retrospectivă a unui nume, deosebim originea şi stăruinţa unor caracteristice nervoase, a unor anumite vicii, a neorînduielii cutărilor sau cutărilor Guermantes. Semănînd aproape patologic cu cei de azi, ei trezesc din veac în veac interesul alarmat al corespondenţilor lor, fie că sînt anteriori principesei Palatine sau doamnei de Motteville, sau posteriori principelui de Ligne.

De altminteri, curiozitatea mea istorică era slabă în comparaţie cu plăcerea estetică. Numele citate aveau drept rezultat să dezincarneze invitaţii ducesei pe care masca lor de carne şi de lipsă de inteligenţă sau de inteligenţă, comune, îi schimbaseră în oameni oarecare, astfel încît de fapt nimerisem pe rogojina vestibulului, nu în pragul, cum crezusem, ci la capătul lumii fermecate al numelor. Însuşi

principele d'Agrigente, îndată ce auzisem că mama lui era Damas, strănepoata ducelui de Modène, fu eliberat ca de un' tovarăş chimic nestabil de faţă şi de cuvintele care te împiedicau să-l recunoşti, şi avea să alcătuiască cu familiile Damas şi Modène, care şi ele erau numai nişte titluri, o combinaţie nespus mai seducătoare. Fiecare nume deplasat de atracţia altuia cu care nu-i bănuisem vreo afinitate, părăsea locul imuabil pe care-l ocupa în mintea mea, în care obişnuinţa îl întunecase, şi ducându-se să-i ajungă pe Mortemartî, pe Stuarti sau pe Bourboni, desena cu ei nişte ramuri de efectul cel mai gingaş şi de un colorit sclipitor. Însuşi numele Guermantes primea de la numele frumoase stinse şi aprinse cu atît mai multă înfocare, de care afluam acum că este legat, o determinare nouă, pur poetică. Puteam cel mult să o văd la capătul fiecărei umflături a tulpinei semete cum înfloreau în vreo figură de rege înţelept sau de principesă ilustră, ca tatăl lui Henric al IV-lea sau ducesa de Longueville. Dar cum aceste feţe, în acest înţeles deosebite de acelea ale musafirilor, nu erau îngroşate în ochii mei de nici o zgură de experienţă materială sau de mediocritate mondenă, ele stăruiau în frumosul lor desen şi în reflexele schimbătoare, omogene cu aceste nume, care, la intervale regulate, fiecare de o culoare osebită, se desprindeau din arborele genealogic al Guermantîlor şi nu turburau cu nici o substanţă străină sau opacă, mugurii translucizi, alternînd şi multicolori, care înfloreau de o parte şi de alta a arborelui de sticlă, aşa cum înfloreau pe vitraliile vechi din Jessé strămoşii lui Cristos.

Voisem să mă retrag în mai multe rînduri şi mai mult decît pentru orice alt motiv, din pricina neînsemnătăţii pe care prezenţa mea o impunea aces-

tei întruniri, totuși una din acelea pe care mi-o închipuisem multă vreme atât de frumoasă și care fără îndoială așa ar fi fost, dacă n-ar fi avut martori stingheritori. Plecarea mea avea să îngăduie cel puțin invitațiilor, o dată ce profanul nu va mai fi acolo, să se constituiască, în sfârșit, în comitet secret. Puteau să celebreze misterele pentru a căror sărbătorire se întruniseră, căci de bună seamă nu se adunaseră ca să vorbească de Frantz Hals sau de zgîrcenie și ca să discute asemenea subiecte în același chip ca burghezii. Vorbeau numai nimicuri, fără îndoială pentru că eram de față, și aveam remușcări, văzînd toate aceste femei frumoase despărțite, împiedicate, prin prezența mea, să ducă, în cel mai prețios dintre saloane, viața misterioasă a foburgului Saint-Germain. Dar domnul și doamna de Guermantes împingeau sacrificiul atât de departe încît mă rețineau, vrînd să-mi amîne plecarea pe care voiam s-o efectuez în fiecare clipă. Lucru și mai ciudat încă, multe din doamnele care veniseră grăbite, încîntate, împodobite, constelate cu giuvaeruri ca să asiste, din vina mea, numai la o petrecere care nu se deosebea mai mult de cele ce se dădeau și în altă parte decît în foburgul Saint-Germain, după cum nu te simți la Balbec într-un oraș care se deosebește de ceea ce ochii noștri sînt obișnuiți să vadă, — mai multe din aceste doamne nu s-au retras decepționate, cum de fapt ar fi trebuit să fie, ci mulțumindu-i cu însuflețire doamnei de Guermantes pentru seara minunată pe care o petrecuseră, ca și cum în celelalte zile, la acelea la care nu luam parte, nu s-ar fi petrecut altceva.

Să fie oare adevărat că din pricina unor asemenea-mese toată lumea asta se gătea și refuza să primească pe burghezi în saloanele lor atât de închise, de dragul unor ospățuri ca acestea? La fel cu

acesta dacă aş fi fost absent ? Am avut o clipă această bănuială, dar ea era prea absurdă. Singur bunul simţ îmi îngăduia să o înlătur. Şi, la urma urmei, dacă aş fi admis-o, ce ar fi rămas din numele de Guermantes, atât de degradat de la Combray ?

De altminteri, aceste fete-flori erau într-o măsură ciudată uşor de mulţumit de altă persoană, sau dornice să o mulţumească, fiindcă mai multe cărora le adresasem, toată seara, numai două sau trei cuvinte a căror stupiditate m-a făcut să roşesc, înainte de-a părăsi salonul venită să-mi spună, aţintind asupra-mi ochii lor frumoşi şi mîngietori, în timp ce-şi potriveau ghirlandele de orchidee care le înconjurau pieptul, ce plăcere intensă încercaseră cunoscîndu-mă, şi să-mi vorbească — aluzie învăluită la o invitaţie la cină — de dorinţa de „a pune ceva la cale“, după ce se vor fi înţeles cu doamna de Guermantes.

Nici una din aceste doamne-flori nu plecă înaintea principesei de Parma. Prezenţa acesteia — nu e îngăduit să pleci înaintea unei alteţe — era unul din acele motive pe care nu le ghicisem, pentru care ducesa stăruise atât de mult ca să rămîn. Îndată ce doamna de Parma se ridică, toată lumea răsuflă uşurată. Toate doamnele îngenunchiind în faţa principesei care le ridică, primiră din parte-i o sărutare şi ca o binecuvîntare pe care ar fi cerut-o în genunchi, îngăduinţa să-şi ceară mantoul şi să-şi cheme slugile. Astfel încît în faţa uşii se auzi parcă o recitare strigată de nume mari din istoria Franţei. Principesa de Parma îi interzise doamnei de Guermantes să coboare ca să o însoţească pînă în vestibul, de teamă să nu răcească şi ducele adăugase : „Haide, Oriane, de vreme ce

doamna îngăduie, adu-ți aminte ce ți-a spus doctorul“.

— Cred că principesa de Parma a fost foarte mulțumită să cineze cu dumneavoastră. Cunoșteam formula. Ducele străbătuse tot salonul ca să o rostească în fața mea, cu un aer îndatoritor și pătruns, ca și cum mi-ar fi remis o diplomă sau mi-ar fi oferit prăjituri. Și am simțit, după plăcerea pe care parcă o încerca în această clipă, și care dădea pentru moment o expresie atât de blândă feței sale, că genul de atenții pe care aceasta o înfățișa în ochii săi era dintre acelea de care se va achita până la sfârșitul vieții sale, ca de funcțiile onorifice și ușor de îndeplinit pe care le păstrezi chiar când ești ramolit.

În clipa în care era să plec, doamna de onoare a principesei se întoarse în salon, căci uitase să ia garoafele minunate aduse de la Guermentes, pe care ducesa le dăduse doamnei de Parma. Doamna de onoare era destul de îmbujorată, simțeam că fusese bruftuită, căci principesa atât de bună cu toată lumea, nu putea să-și înfrîneze nerăbdarea în fața neghiobiei însoțitoarei sale. De aceea, aceasta gonia într-un suflet ducînd garoafele, dar ca să-și păstreze aerul dezinvolt și vioi, îmi aruncă trecînd pe lîngă mine : „Principesa găsește că am întîrziat, ar vrea să fi plecat și să aibă în același timp și garoafele. Doamne ! nu sînt o păsărică, nu pot fi în același timp în mai multe locuri.“

Din păcate, motivul de-a nu te ridica înaintea unei altețe nu era singurul. N-am putut pleca îndată, căci mai stăruia unul : pentru că luxul vestit necunoscut Courvoisierilor, cu care Guermanții, opulenți sau pe jumătate ruinați, se pricepeau de minune să-și facă prietenii să se bucure de el, nu era numai un lux material, ci, cum îl experi-

mentasem adesea cu Robert de Saint-Loup, și un lux de cuvinte plăcute, de fapte drăguțe, o întreagă eleganță verbală, alimentată de o adevărată bogăție lăuntrică; dar cum, în trîndăvia mondenă, această bogăție rămîne fără întrebuințare, ea se revărsă uneori, caută un derivativ într-un soi de efuziune fugară, cu atît mai neliniștitoare, și care ar fi putut să te facă să crezi din partea doamnei de Guermantes că e afecțiune. Ea o încerca de altminteri în clipa în care o lăsa să se reverse, căci găsea atunci, în societatea prietenului sau a prietenei în tovărășia căruia se afla, un soi de beție, nicidecum senzuală, asemănătoare cu aceea pe care muzica o prilejuiește unora; i se întîmpla să desprindă o floare din corsajul ei, un medalion și să le dea cuiva cu care ar fi vrut să prelungească seara, în timp ce simțea cu melancolie că asemenea prelungire n-ar fi putut duce la altceva decît la o seamă de discuții inutile în care nimic n-ar fi intrat din plăcerea nervoasă a emoției trecătoare, asemănătoare primelor călduri de primăvară prin impresia de oboseală și de tristețe pe care le lasă. Iar prietenul nu trebuia să se lase prea mult înșelat de făgăduielile, mai îmbătătoare decît oricare pe care le auzise, rostite de aceste femei care, pentru că încearcă cu atîta tărie gingășia unei clipe, fac din ea, cu o gingășie, o noblețe ignorată de făpturile normale, o capodoperă înduioșătoare de grație și de bunătate, și nu mai au nimic de dat din ele însele după sosirea altei clipe. Afecțiunea lor nu supraviețuiește exaltării care o dictează; și finețea de spirit care le făcuse să ghicească toate lucrurile pe care doreai să le auzi și să-ți fie spuse, le va îngădui tot atît de bine, peste cîteva zile, să sesizeze ridicolul tău și să se amuze de el cu alți vi-

zitari cu care ele vor fi pe cale să guste unul din acele „momente muzicale“, atât de scurte.

În vestibul unde am cerut lacheilor șoșonii mei pe care-i pusesem din prevedere, ca să mă apăr de zăpada din care căzuse câțiva fulgi care se transformaseră repede în noroi, fără să-mi dau seama că lucrul nu este elegant, am încercat, din surîsul disprețuitor al tuturor, o rușine care-și atinse gradul cel mai înalt când am văzut că doamna de Parma nu plecase încă și mă vedea încălțându-mi șoșonii americani. Principesa se îndreaptă spre mine : „Oh ! ce idee bună, exclamă ea, ce practici sînt ! Iată un om inteligent, doamnă, ar trebui să ne cumpărăm și noi“, spuse ea doamnei de onoare, în timp ce ironia lacheilor se transforma în respect, iar invitații se grăbeau în jurul meu ca să se intereseze unde putusem găsi aceste minuni. „Grație lor, nu trebuie să vă temeți, chiar dacă ar ninge din nou și ați avea de făcut drumuri lungi ; cu ei nu mai simți asprimea anotimpului“, îmi spuse principesa.

— Oh ! din acest punct de vedere alteța-voastră regală poate fi sigură, întrerupse doamna de onoare cu un aer fin, nu va mai ninge.

— Ce știți dumneavoastră, doamnă, întrebă aspru excelenta principesă de Parma, căci numai prostia doamnei ei de onoare reușea s-o supere.

— Pot s-o afirm alteței-voastre, nu va mai putea să ningă, e materialmente cu neputință.

— Și de ce, mă rog ?

— Nu mai poate ninge, s-au făcut cele de cuviință : s-a aruncat sare !

Naiva doamnă nu-și dădu seama de mînia principesei și de veselie celorlalți căci, în loc să tacă, îmi spuse cu un surîs politicoș, fără să țină seama de tăgăduirile mele în legătură cu amiralul de Ju-

rien de la Gravière : „De altminteri n-are nici o importanță, domnul trebuie să fie obișnuit cu apa. Așchia nu cade departe de pom.“

După ce o însoțise pe principesă, domnul de Guermantes îmi spuse luindu-mi pardesul : „Vă voi ajuta ca să intrați în zdreanța dumneavoastră“. Nici nu mai suridea întrebuintînd această expresie, căci cele mai vulgare deveniseră aristocratice tocmai din pricina simplității exagerate a Guermantilor.

O exaltare ducînd numai la melancolie, pentru că este artificială, e tocmai ceea ce am încercat, deși în cu totul altfel decît doamna de Guermantes, după ce am ieșit de la ea, în trăsura care avea să mă ducă la domnul de Charlus. Putem să ne lăsăm în seama uneia sau alteia din cele două puteri, după alegerea noastră, una izvorăște din noi înșine, purcede din impresiile noastre adînci, cealaltă ne vine din afară. Cea dintîi e însoțită în chip firesc de o bucurie, aceea pe care o degajă viața creatorilor. Celălalt curent, cel ce încearcă să introducă în noi mișcarea care frămîntă persoanele din afară, nu e însoțit de plăcere ; dar putem să-i adăugăm una, prin ricoșare, într-o beție atît de artificială încît se transformă repede în plictiseală, în tristețe, de unde fața atît de întunecată a atîtor mondeni și atîtea stări nervoase pot merge pînă la sinucidere. Dar în trăsura care mă ducea la domnul de Charlus eram pradă acestui de-al doilea fel de exaltare, foarte deosebită de aceea pricinuită de o impresie personală, ca aceea pe care o încercasem în altă trăsură, odinioară la Combray în cariola doctorului Percepied, din care am văzut desenîndu-se în amurg clopotnițele din Martinville, într-o zi la Balbec, în caleașca doamnei de Villeparisis, încercînd să deslușească reminiscența pe care mi-o

oferea o alee de copaci. Dar în aceasta de-a treia
trăsură, aveam în fața ochilor minții conversațiile
care mi se păruseră atât de plictisitoare la cina
doamnei de Guermentes, de pildă poveștile princi-
pelui Von despre împăratul Germaniei, generalul
Botha și armata engleză. Le strecurasem în ste-
reoscopul lăuntric prin care, îndată ce nu mai sîn-
tem noi înșine, îndată ce înzestrați cu un suflet
monden, nu mai vrem să primim viața noastră decît
de la alții, conferim oarecare strălucire celor ce au
spus, celor ce au făcut. Mă minunam, ca un om beat,
bine dispus față de chelnerul care l-a servit, de fe-
ricirea pe care n-o încercam, e adevărat, în clipa
aceea, de a fi cînat cu cineva care-l cunoștea atât
de bine pe Wilhelm al II-lea și povestise despre el,
pe cîntea mea, anecdote foarte spirituale. Aducîndu-
mi aminte o dată cu accentul german al prin-
cipelui, de povestea cu generalul Botha, rideam
tare, ca și cum acest rîs, asemenea unor aplauze
care sporesc admirația lăuntrică, era necesar ace-
stei povestiri ca să-i afirme comicul. În dosul lenti-
lelor, chiar acele păreri ale doamnei de Guerman-
tes care mi se păruseră prostești (de pildă aceea
despre Frantz Hals pe care ar fi trebuit să-l vezi
dintr-un tramvai), dobîndeau o viață, o adîncime
extraordinare. Și trebuie să spun că dacă această
exaltare s-a risipit repede, ea nu era pe de-a-n-
tregul amintită. După cum într-o zi putem fi fe-
riciți să cunoaștem persoana pe care o disprețuiam
cel mai mult, pentru că e prietenă cu fata pe care
o iubim, căreia ne poate prezenta și ne oferă ast-
fel utilitate și plăcere, lucruri de care am fi cre-
zut-o pe veci lipsită, nu e cuvînt după cum nu e
relațiune de care să nu poți fi sigur că vei trage
vreodată folos. Ceea ce-mi spusese doamna de
Guermentes despre tablourile care ar fi interesante

de văzut chiar dintr-un tramvai era fals, dar conținea o parte de adevăr care mi-a fost mai târziu de preț.

De asemenea, versurile lui Victor Hugo pe care mi le citase, trebuie să mărturisesc că erau dintr-o epocă anterioară aceleia în care ajunsese mai mult decât un om nou, când a făcut să apară în evoluție o specie literară încă necunoscută, înzestrată cu organe mai complexe. În aceste dintii poeme, Victor Hugo cugetă încă, în loc să se mulțumească, ca natura, să dea de gândit. Exprima atunci „cugetări“ sub forma cea mai directă, aproape în înțelesul pe care ducele îl dădea cuvîntului, când, găsind că e prea demodat și supărător ca invitații marilor sale petreceri de la Guermantes să-și completeze semnătura lor, pe albumul castelului, cu o reflecție filozofico-poetică, vestea pe noii veniți pe un ton rugător : „Numele dumneavoastră, scumpul meu, dar fără cugetare !“ Dar aceste „cugetări“ ale lui Victor Hugo (aproape tot atât de absente în *Legenda veacurilor* ca și „ariile“, „melodiile“ în maniera a două wagneriană) îi plăceau doamnei de Guermantes în primul Hugo. Dar nu fără oarecare dreptate. Ele erau emoționante și în jurul lor, fără ca forma să fi avut încă adîncimea la care avea să ajungă doar mai târziu, revărsarea de cuvinte numeroase și de rime articulate cu bogăție le făceau neasimilabile acelor versuri care se pot descoperi de pildă la un Corneille, și în care un romantism intermitent, reținut, și care ne emoționează cu atât mai mult, n-a pătruns totuși pînă la izvoarele fizice ale vieții, n-a modificat organismul inconștient și generalizabil în care se adăpostește ideea. De aceea, greșisem, mărginindu-mă numai la ultimele culegeri de poezii ale lui Hugo. Firește că numai o parte foarte mică din cele dintii împodobeau con-

versația doamnei de Guermantes. Dar tocmai citind astfel un vers izolat îi înzecești puterea de atracție. Acelea care intraseră sau reintraseră în memoria mea la această cină, magnetizau la rîndul lor, atrăgeau spre ele cu asemenea tărie versurile în mijlocul cărora aveau obiceiul să fie cuprinse, încît mîinile mele electrizate n-au putut rezista mai mult de patruzeci și opt de ore forței care le conducea spre volumul în care erau legate *Orientalele* și *Cîntecele amurgului*. Am blestemat pe lacheul Françoisei că dăruise pămîntului său natal exemplarul meu din *Frunzele de toamnă* și l-am trimis fără să pierd o clipă să cumpere altul. Am recitit aceste volume din scoartă în scoartă și n-am aflat liniște decît cînd am găsit deodată, așteptîndu-mă în lumina în care le confundase, versurile pe care mi le citase doamna de Guermantes. Din aceste motive, discuțiile cu ducesa semănau cu acele cunoștințe pe care le scoți din biblioteca unui castel, învechită, necompletă, incapabilă de-a forma o inteligență, lipsită aproape de tot ce ne place, dar oferindu-ne uneori vreo informație ciudată, chiar citarea unei pagini frumoase pe care n-o cunoșteam și de care în urmă sîntem fericiți să ne amintim că-i datorim cunoașterea unei minunate case seniorale. Găsind prefața lui Balzac la *Chartreuse* sau scrisorile inedite ale lui Joubert, sîntem atunci îndemnați să exagerăm prețul vicții pe care am dus-o acolo și a cărei frivolitate stearpă o uităm grație acestei înțimplări fericite prilejuită de o seară.

Din acest punct de vedere, dacă această lume n-a putut, din primul moment, să răspundă la ceea ce aștepta imaginația mea și trebuia prin urmare să mă izbească mai întîi prin ceea ce avea comun cu toate lumile mai de grabă decît prin ceea ce o

deosebea de ele, ea mi s-a destăinuit totuși, puțin cîte puțin, ca foarte diferită. Marii seniori sînt aproape singurii oameni de la care înveți tot atît ca de la țărani; conversațiile lor se împodobesc cu tot ce privește pămîntul, locuințele așa cum erau locuite altă dată, vechile obiceiuri, tot ce lumea banului ignorează adînc. Presupunînd că aristocratul cel mai moderat prin năzuințele sale a sfîrșit prin a-și ajunge epoca în care trăiește, mama lui, unchii săi, mătușile sale îl pun în legătură, cînd își aduce aminte de copilăria lui, cu tot ce putea fi o viață astăzi aproape necunoscută. În odaia mortuară a unui mort de azi, doamna de Guermantes n-ar fi făcut observații, dar ar fi sesizat îndată toate încălcările aduse obiceiurilor. Era jignită văzînd la înmormîntări cum femeile se amestecau cu bărbații, cită vreme o anumită ceremonie trebuie să fie celebrată pentru femei. Iar în ce privește baldachinul despre care Bloch ar fi crezut de bună seamă că întrebuintarea lui este rezervată înmormîntărilor, din pricina panglicilor lui despre care se vorbește în dările de seamă, domnul de Guermantes putea să-și aducă aminte de pe timpul cînd era încă copil că-l văzuse la căsătoria domnului de Mailly-Nesle. În timp ce Saint-Loup vînduse prețiosul său „arbore genealogic“, niște vechi portrete ale familiei de Bouillon, scrisorile lui Ludovic al XIII-lea, ca să cumpere tablouri de Carrière și mobile în stil modern, domnul și doamna de Guermantes, împinși de un sentiment în care dragostea arzătoare de artă juca poate un rol mai neînsemnat și care-i lăsa pe ei înșiși mai mediocri, păstrară mobilele lor minunate de Boule, care ofereau un ansamblu altcum seducător pentru un artist. Un scriitor ar fi fost în același chip încîntat de conversația lor, care ar fi fost pentru el — căci flă-

mîndul n-are nevoie de alt flămînd — un dicționar viu al tuturor acestor expresii care se uită pe zi ce trece : cravate „à la Saint-Joseph“, copii închinați albastrului etc., și pe care nu le mai găsești decît la cei ce se fac păstrătorii amabili și de bună voie ai trecutului. Plăcerea pe care o încercă în mijlocul lor, mai mult decît printre alți scriitori, un scriitor, această plăcere nu e lipsită de primejdie, căci el riscă să creadă că lucrurile trecutului au un farmec prin ele însele, să le transporte ca atare în opera sa, născută moartă în acest caz, degajînd o plictiseală de care se mîngîie, spunîndu-și : „E frumos pentru că e adevărat, așa se spune“. Aceste conversații aristocratice aveau de altminteri la doamna de Guermantes farmecul că erau ținute într-o franceză excelentă. Din această pricină, ele îndreptăteau ilaritatea ducesei în fața cuvintelor „vatic“, „cosmic“, „pytic“, „supraeminent“, pe care le întrebuița Saint-Loup — ca și în fața mobilelor sale de la Bing.

Cu toate acestea, poveștile pe care le auzisem la doamna de Guermantes, în această privință foarte deosebită de ceea ce fusesem în stare să simt în fața rujelor albe sau gustînd o madeleină, mi-erău străine. Întrînd o clipă în mine care eram posedat numai fizicește de ele, s-ar fi spus că (de natură socială și nu individuală) erau nerăbdătoare să iasă din mine... Mă agitam în trăsură ca o Pitie. Așteptam o nouă cină în care să pot ajunge eu însumi un soi de principe de X..., al doamnei de Guermantes și să le povestesc. Pînă atunci, din pricina lor îmi tremurau buzele care îngîneau și încercam în zadar să-mi adun mintea cuprinsă vertiginos de o putere centrifugă. De aceea, am sunat la ușa domnului de Charlus cu o înfrigurată nerăbdare ca să nu le mai port mult timp povara

singur într-o trăsură, în care de altminteri amă-
geam lipsa de conversație vorbind cu voce tare,
și am petrecut tot timpul cît am stat în salonul
în care m-a făcut să intru un lacheu pe care eram
prea agitat ca să mă uit la el, în monologuri lungi
cu mine însumi, în care-mi repetam tot ce aveam
să-i povestesc și nu mă mai gîndeam de loc la ce
avea să-mi spună. Aveam asemenea nevoie ca
domnul de Charlus să-mi asculte poveștile pe care
ardeam de nerăbdare să i le spun, încît am fost
crunt decepționat la gîndul că poate stăpînul ca-
sei dormea și că ar trebui să mă întorc, ca să-mi
clocesc acasă beția de cuvinte. Îmi dădusem într-a-
devăr seama că trecuseră douăzeci și cinci de mi-
nute, că fusesem poate uitat în acest salon, despre
care, în ciuda acestei așteptări, aș fi putut cel mult
spune că era imens, verzui, cu cîteva portrete. Ne-
voia de-a vorbi nu numai că te împiedică să as-
culți, dar să și vezi, și în acest caz lipsa oricărei
descrieri a mediului exterior este deja o descriere
a unei stări lăuntrice. Era să ies din salon ca să
încerc să chem pe cineva și, dacă n-aș fi găsit pe
nimeni, să-mi regăsesc calea pînă în anticameră
și să pun să mi se deschidă, cînd, chiar în clipa
cînd mă ridicasem și făcusem cîțiva pași pe par-
chetul mozaicat, intră un lacheu, cu aerul preocu-
pat : „Domnul baron a avut întîlniri pînă acum,
îmi spuse el. Îl mai așteaptă încă vreo cîteva per-
soane. Voi face tot posibilul ca să-l primească
pe domnul, am telefonat de două ori secretaru-
lui său !“

— Nu, nu te deranja, aveam întîlnire cu dom-
nul baron, dar e foarte tîrziu și de vreme ce este
ocupat astă-seară, mă voi întoarce în altă zi.

— Nu, domnul să nu plece, exclamă lacheul. Domnul baron ar putea fi nemulțumit. Voi încerca din nou.

Mi-am adus aminte ceea ce auzisem povestindu-se despre servitorii domnului de Charlus și devotamentul pe care-l purtau stăpînului lor. Nu se putea spune anume despre el ca despre principele de Conti că încerca să placă în aceeași măsură lacheului ca și ministrului, dar știuse să facă atît de bine din lucrurile cele mai mărunte pe care le solicita un soi de favoare încît seara, cînd spunea lacheilor săi adunați în jurul său la distanță respectoasă, după ce-i parcursese cu privirea : „Coignet, sfeșnicul !“ sau : „Ducet, cămașa !“ ceilalți, mormăind de invidie, se retrăgeau, pizmași pe cel ce fusese distins de stăpîn. Doi care se urau, încercau fiecare să răpească favoarea celui alt, ducîndu-se, sub pretextul cel mai absurd, să facă un comision baronului, dacă se urcase mai de vreme, în nădejdea că va fi investit în seara aceea cu sarcina de-a aduce sfeșnicul sau cămașa. Dacă se adresa de-a dreptul unuia din ei pentru vreun lucru care nu făcea parte din serviciu, ba mai mult, dacă iarna în grădină, știind că unul din vizitii e răcit, îi spunea după zece minute : „Acoperă-te“, ceilalți nu-i mai vorbeau cincisprezece zile, din gelozie, din pricina favoarei al cărei obiect fusese.

Am așteptat încă zece minute și după ce mă rugă să nu stau prea mult timp pentru că domnul de Charlus, obosit, fusese silit să concedieze mai multe persoane importante cu care fixase o întîlnire de mai multe zile, am fost introdus la el. Această punere în scenă în jurul domnului de Charlus mi s-a părut întipărită cu mult mai puțină grandoare decît simplitatea fratelui său Guermantes, dar ușa se și deschise, zărisem pe baron, în halat chinezesc, cu

gîtul gol, întins pe o canapea. În aceeași clipă am fost izbit de vederea unui joben pe un scaun cu o blană, ca și cum baronul s-ar fi întors acum. Lacheul se retrase. Am crezut că domnul de Charlus va veni în întîmpinarea mea. Fără să facă nici o mișcare, aținti asupra-mi niște ochi neînduplecați. M-am apropiat de el, i-am spus bună ziua, nu-mi întinse mîna, nu-mi răspunse, nu mă pofti să iau loc. După o clipă l-am întrebat, așa cum i-ai spune unui medic prost crescut, dacă este necesar să stau în picioare. Am făcut-o fără vreo intenție răutăcioasă, dar aerul de mînie aspră al domnului de Charlus parcă se înăspri și mai mult. De altminteri ignoram că la el, la țară, la castelul Charlus, obișnuia după cină, în asemenea măsură îi plăcea să facă pe regele, să se întindă într-un fotoliu în fumuar, lăsînd pe invitați să stea în picioare în jurul său. Cerea un foc, oferea altuia o țigară, apoi spunea după cîteva clipe : „Argencourt, luați loc, luați un scaun, scumpul meu“ etc., ținînd să prelungească șederea lor în picioare, numai ca să arate că el le îngăduia să se așeze. „Luați loc în jilțul Ludovic al XIV-lea“ îmi răspunse el cu un aer poruncitor și mai degrabă ca să mă silească să mă depărtez de el decît ca să mă invite să mă așed. Am pus mîna pe un fotoliu care nu era departe de ei. „Ah ! iată ce numiți jilț Ludovic al XIV-lea ! Văd că sînteți un tînar cultivat“, exclamă el în deridere. Eram atît de uluit încît nu n-am mișcat nici ca să plec, cum ar fi trebuit, nici ca să schimb scaunul, cum ar fi vrut el. „Domnule, îmi spuse el cumpănind toate cuvintele, precedînd pe cele mai obraznice printr-o îndoită pereche de consonante conversația pe care am condescins să vi-o acord ! rugămîntea unei persoane care nu dorește să o numesc, va însemna punctul final al legăturilor

noastre. Nu vă voi ascunde că m-am așteptat la mai bine ; poate aș silui puțin înțelesul cuvintelor, ceea ce nu trebuie chiar cu cineva care le ignorează valoarea și din simplu respect pentru mine însumi, spunându-vă că am avut simpatie pentru dumneavoastră. Cred totuși că «bunăvoință» în înțelesul ei cel mai eficace protector n-ar depăși nici ceea ce simțeam, nici ceea ce-mi propuneam să manifestez. Încă de la întoarcerea mea la Paris, v-am făcut să aflați la Balbec că puteți să vă bizuiți pe mine.“ Eu, care-mi aduceam aminte cu ce insultă nesăbuită se despărțise domnul de Charlus de mine la Balbec, am schițat un gest de tăgăduire. „Cum ! exclamă el mînios și, într-adevăr, fața lui congestionată și albă se deosebea tot atît de fața sa obișnuită ca marea pe care zărești într-o dimineată de furtună în locul obișnuitei suprafețe surizătoare, mii de șerpi de spumă și de bale, pretindeți că n-ați primit mesajul meu — aproape o declarație — că trebuie să vă aduceți aminte de mine ? Cum era împodobită cartea pe care v-am trimis-o ?“

— Cu niște figurine foarte frumoase, i-am răspuns.

— Ah ! răspunse el cu un aer disprețuitor, tinerii francezi nu prea cunosc capodoperele țării noastre. Ce s-ar spune despre un tinăr berlinez care n-ar cunoaște *Walkyria* ? De altminteri, trebuie să aveți ochi ca să nu vedeți, de vreme ce mi-ați spus că ați petrecut două ore în fața acelei capodopere. Văd că nu vă pricepeți mai bine la flori decît la stiluri ; să nu protestați, în ce privește stilurile, exclamă el pe un ton mînios supra-acut, nici un știți pe ce vă așezați. Oferiți posteriorului dumneavoastră un scăunel Directoire în locul unui jilt Ludovic al XIV-lea. Într-una din aceste

zile veți confunda genunchii doamnei de Villeparisis cu un lavabou și nu se știe ce veți face cu el. Așșderi, nici n-ați recunoscut pe legătura cărții de Bergotte grinda împodobită cu *nu mă uita* a bisericii din Balbec. Se putea oare concepe chip mai limpede de-a vă spune : „Nu mă uitați !“

Îl priveam pe domnul de Charlus. De bunăseamă, capul său magnific și respingător întrecea totuși capetele alor săi ; s-ar fi spus un Apollon îmbătrinit ; dar o zeamă măslinie, hepatică, parcă era gata să țîșnească din gura sa rea ; în ce privește inteligența, nu se putea nega că a lui, printr-o vastă deschidere de compas, vedea multe lucruri care vor rămîne totdeauna necunoscute ducelui de Guermantes. Dar cu oricîte cuvinte frumoase și-ar fi colorat ura, simțai, chiar dacă era în ea cînd un orgoliu ofensat, cînd o dragoste decepționată sau o pizmă, un sadism, o cicăleală, o idee fixă, acest om era în stare să asasineze și să dovedească prin logică și vorbă frumoasă că avea motiv să asasineze, era totuși superior cu o sută de coți fratelui său, cumnatei sale, etc., etc. „Ca în *Lăncile* lui Velasquez, urmă el, învingătorul înaintează spre cel mai umil, și așa cum trebuie să facă orice ființă nobilă, deoarece eram totul și dumneavoastră nimic. Eu eram acela care făceam primii pași către dumneavoastră. Ați răspuns prosteste la ceea ce nu mi se cade să numesc măreție. Dar nu m-am lăsat descurajat. Credința noastră ne propovăduiește răbdare. Răbdarea pe care am avut-o cu dumneavoastră va fi ținută în seamă, nădăjduiesc, precum și că am suris la ceea ce putea fi socotit o obraznicie, dacă v-ar sta la îndemînă dumneavoastră să fiți obraznic cu cine vă întrecă cu atîția coți ; dar, în sfîrșit, domnule, de toate acestea nu mai e vorba. V-am supus încercării pe

care singurul om de seamă din lumca noastră o numește cu duh proba amabilității prea mari și pe care, pe bună dreptate, o declară cea mai grozavă dintre toate, singura care poate despărți griul de neghină. Abia v-aș învinui că ați îndurat-o fără succes, căci cei ce triumfă sînt foarte rari. Dar cel puțin, și aceasta este încheierea pe care vreau s-o trag din aceste din urmă cuvinte pe care le schimbăm pe pămînt, înțeleg să fiu la adăpostul scornirilor dumneavoastră calomnioase.“

Nu mă gîndisem pînă acum că minia domnului de Charlus ar fi putut fi pricinuită de vreun cuvînt neplăcut care i s-ar fi repetat ; mi-am întrebam memoria ; nu vorbisem nimic de el cu nimeni. Vreun răutăcios îl ticluise de-a binelea. L-am încredințat pe domnul de Charlus că nu spusese absolut nimic despre el. „Nu cred că v-aș fi putut supăra spunînd doamnei de Guermantes că sînt prieten cu dumneavoastră.“ Surîsc cu dispreț, ridică vocea pînă în registrele cele mai acute și atacînd acolo, ușor, nota cea mai acută și cea mai impertinentă :

„Oh ! domnule, spuse el revenind cu mare încetineală la o intonație firească și parcă încîntîndu-se în trecere de ciudățeniile acestei game coborîtoare, cred că v-ați făcut un rău dumneavoastră, acuzîndu-vă că ați spus că am fi «prietenii». N-aștept prea mare precizie verbală din partea cuiva care ar confunda lesne o mobilă Chippendale cu un scaun rococo, dar în sfîrșit, nu cred, adăugă el, cu mîngîieri vocale din ce în ce mai răutăcioase și care făceau să-i fluture pe buze chiar un surîs încîntător, nu cred că ați spus, nici că ați crezut, că sîntem *prieteni* ! Iar în ce privește faptul că v-ați lăudat că mi-ați fost *prezen-*

tat, că ați stat de vorbă cu mine, că mă cunoașteți puțin, că ați obținut aproape fără să fi solicitat să puteți fi într-o zi protejatul meu, găsesc, dimpotrivă, că e foarte firesc și inteligent că ați spus asemenea lucru. Marea deosebire de vîrstă dintre noi îmi îngăduie să recunosc, fără să cad în ridicol, că această prezentare, aceste conversații, acest vag început de relații, erau pentru dumneavoastră, nu e rostul meu să o spun, o cinste, dar în sfîrșit, cel puțin un avantaj, și sînt de părere că n-ați făcut o prostie divulgîndu-l, ci neștiind să-l păstrați. Aș adăuga chiar, spuse el, trecînd brusc și pentru o clipă de la minia trufașă la o gingășie atît de plină de tristețe, încît am crezut că va începe să plîngă, că atunci cînd ați lăsat fără răspuns propunerea pe care v-am făcut-o la Paris, lucrul acesta mi s-a părut atît de neașteptat din partea dumneavoastră, care mi-ați părut bine crescut și dintr-o bună familie burgheză (pe acest adjectiv am deosebit în vocea lui o mică fluierătură plină de obrăznicie), încît am avut naivitatea să cred în toate fleacurile care nu se întîmplă niciodată în scrisorile care n-ajung la destinație, în adrese greșite. Recunosc că era din parte-mi o mare naivitate, dar sfîntul Bonaventure prefera să creadă mai degrabă că un bou zboară decît că fratele său minte. În sfîrșit, toate acestea s-au sfîrșit, lucrul nu v-a plăcut, nu mai e vorba de el. Mi se pare doar că ați fi putut (și am deslușit într-adevăr un plinset în vocea lui) să-mi scrieți dacă n-ar fi fost decît din respect pentru vîrsta mea. Concepușem pentru dumneavoastră o seamă de lucruri nespuse de seducătoare pe care m-am ferit să vi le spun. Ați preferat să refuzați în necunoștință de cauză, treaba dumneavoastră. Dar cum v-am mai spus, omul poate oricînd să scrie. În locul

dumneavoastră și chiar în locul meu, așa fi scris. De aceea prefer din această pricină locul meu locului dumneavoastră, pentru că sînt de părere că toate locurile sînt egale, și am mai multă simpatie pentru un lucrător inteligent decît pentru mulți duci. Dar pot spune că-mi prefer locul, pentru că știu că n-aș fi făcut niciodată ceea ce ați făcut, în viața mea care începe să fie lungă.” (Capul său era întors în umbră, nu puteam vedea dacă ochii săi lăcrimau, așa cum îmi dădea de bănuț vocea lui). „Vă spuneam că am făcut o sută de pași în întîmpinarea dumneavoastră, și asta a avut drept efect că v-ați dat înapoi cu două sute. Acum e rîndul meu să mă îndepărtez, și nu ne vom mai cunoaște. Nu voi reține numele, ci cazul dumneavoastră, pentru ca atunci cînd voi fi îndemnat să cred că oamenii au inimă, politețea, sau numai inteligența ca să nu scape un noroc fără pereche, să-mi aduc aminte că asta înseamnă să-i situez prea sus. Nu, nu pot găsi decît foarte firesc faptul că ați spus că mă cunoașteți, cînd era adevărat — căci acum va înceta să mai fie adevărat — și-l consider un omagiu, adică un lucru plăcut. Din nenorocire, ați rostit în alte locuri și în alte împrejurări, lucruri cu totul altele.”

— Domnule, vă jur că n-am nimic care v-ar fi putut ofensa.

— Și cine vă spune că m-au ofensat? exclamă el furios, îndreptîndu-se violent de pe canapeaua pe care stătea pînă acum nemișcat, în timp ce șerpilii palizi și spumoși ai feței sale se crispau, vocea sa devenea rînd pe rînd pițigăiată și gravă, ca o furtună asurzitoare și dezlănțuită. (Puterea cu care vorbea de obicei, și din pricina căreia necunoscuții întorceau capul, era însoțită ca un *forte* care în loc să fie cîntat de piano e cîntat de or-

hestră, ba mai mult, se transformă în *fortissimo*, domnul de Charlus urla.) Credeți că vă stă la îndemână să mă ofensați ? Nu știți cu cine vorbiți ? Credeți că saliva înveninată a cinci sute de prieteni mărunți ai dumneavoastră cocoțați unii peste alții, ar reuși să-mi murdărească măcar augustele mele degete de la picioare ?

De o clipă, dorinței de a-l convinge pe domnul de Charlus că nu-l vorbisem niciodată de rău, nici n-auzisem că fusese vorbit de rău, îi urmasse o furie nebună, pricinuită de cuvintele pe care după părerea mea i le dicta orgoliul său nemărginit. Poate de altminteri erau, cel puțin în parte, efectul acestui orgoliu. Aproape tot restul se datora unui sentiment pe care-l ignoram încă și căruia nu eram deci vinovat că nu-i făceam parte. În lipsa sentimentului necunoscut, aș fi putut cel puțin adăuga orgoliului puțină nebunie, dacă mi-aș fi amintit cuvintele doamnei de Guermantes. Dar în această clipă, ideea nebuniei nici nu mi-a venit în minte. După părerea mea, îl stăpînea numai orgoliul, iar eu eram sub imperiul furiei, pe care (în clipa în care domnul de Charlus înceta să urle ca să-mi vorbească de augustele sale degete de la picioare, cu o maiestate însoțită de o grimasă, cu o revărsare de dezgust la adresa bîrfitorilor săi obscuri), n-am mai putut s-o stăpînesc. Cu o mișcare impulsivă, am vrut să lovesc ceva, dar un rest de judecată făcîndu-mă să respect un bărbat cu atîta mai vîrstnic decît mine, ba chiar, din pricina demnităților lui artistice, porțelanurile germane așezate în jurul său, m-am năpustit asupra jobenului nou al baronului, l-am aruncat pe jos, l-am călcat în picioare, m-am înverșunat să-l desfac de-a binelea, i-am smuls fundul, am despicat în două coroana, fără să ascult vociferările

domnului de Charlus care continuau și, străbătînd odaia ca să plec, am deschis ușa. Spre marea mea uimire, de amîndouă părțile ei stăteau doi lachei care se depărtară încet, ca să aibă aerul că se aflau acolo numai în trecere, pentru serviciu. (Am aflat mai tîrziu numele lor, pe unul îl chema Burnier, pe celălalt Charmel.) Nu m-a înșelat nici o clipă explicația pe care mersul lor trîndav părea să mi-o propună. Era neverosimilă ; alte trei mi s-au părut mai puțin neverosimile ; una, că baronul primea uneori musafiri împotriva cărora putea avea nevoie de ajutor (dar de ce ?), și de aceea credea că e necesar să aibă un post de ajutor apropiat. Alta, era că atrași de curiozitate, trăgeau cu urechea, nebănuind că voi ieși atît de repede. A treia, că toată scena pe care mi-o făcuse domnul de Charlus fiind pregătită și jucată, chiar el le poruncise să tragă cu urechea, de dragul spectacolului căruia poate i se adăuga un „*Nunc erudimi*“¹, din care fiecare va frage un folos.

Mînia mea nu potoli furia baronului, ieșirea mea din odaie parcă îi pricinuisese o mare durere, mă chemă înapoi, trimise după mine și, în sfîrșit, uitînd că vorbind cu o clipă mai înainte de „*augustele sale degete de la picioare*“ gîndise că face din mine martorul propriei sale zeificări, alergă cît îl ținură picioarele, mă ajunse în vestibul și-mi închise drumul ușii. „*Haideți, îmi spuse el, nu faceți pe copilul, întoarceți-vă o clipă ; cel ce iubește cu pasiune, pedepsește cu pasiune, și v-am pedepsit cu pasiune tocmai pentru că țin mult la dumneavoastră.*“ Mînia mea se risipise, am trecut peste cuvîntul „*pedepsi*“, l-am urmat pe baron care, chemînd un lacheu, puse, fără urmă de

¹ Acum învață-mă (lat.).

amor-propiu, să fie ridicate rămășițele pălăriei distruse care fu înlocuită printr-alta.

— Dacă vreți să-mi spuneți, domnule, cine m-a calomniat cu perfidie, i-am spus domnului de Charlus, rămân ca să aflu și să-l înfund pe impostor.

— Ce ? Nu-l cunoașteți ? Nu vă aduceți aminte de ce spuneți ? Credeți că cei ce-mi fac serviciul să mă informeze de asemenea lucruri nu încep prin a-mi solicita secretul ? Și credeți că n-o să mă țin de cuvântul pe care l-am dat ?

— Domnule, nu e oare cu putință să-mi spuneți ? l-am întrebat, căutînd pentru ultima oară în capul meu (în care n-am găsit pe nimeni) cu cine putusem vorbi despre domnul de Charlus.

— N-ați auzit că am făgăduit indicatorului meu să păstrez secretul ? îmi spuse el cu o voce plină de ifose. Văd că îmbinați înclinarea spre cuvintele obiecte cu aceea spre stăruințele deșarte. Ați trebui să aveți cel puțin inteligența să profitați de o ultimă întrevvedere și să deschideți gura ca să spuneți ceva care să nu însemne tocmai nimic.

— Domnule, am răspuns, îndepărtîndu-mă, mă insultați, sînt dezarmat deoarece sînteți cu atît mai vîrstnic decît mine, partida nu e egală, pe de altă parte nu vă pot convinge, v-am jurat că n-am spus nimic.

— Atunci mint eu ! exclamă el pe un ton îngrozitor și făcînd asemenea salt încît m-am pomenit cu el la doi pași de mine.

— Ați fost înșelat !

Atunci, cu o voce blîndă, afectuoasă, melancolică, la fel ca în simfoniile care se cîntă fără întrerupere între diferitele părți și în care un scherzo plăcut, idilic, urmează unor lovituri de trăsnet din partea întîia : „Tot ce e cu putință, îmi spuse el. În principiu, un cuvînt repetat e rareori adevărat. E vina

dumneavoastră dacă, neprofitînd de ocaziile de-a
mă vedea pe care vi le oferisem, nu mi-ați dat pri-
lejul, prin acele cuvinte deschise și zilnice care
creează încrederea, pavăza unică și absolută împo-
triva unui cuvînt care vă înfățișa ca pe un tră-
dător. În orice caz, fals sau adevărat, cuvîntul și-a
făcut efectul. Nu mă mai pot despărți de impresia
pe care mi-a produs-o. Nici nu mai pot spune că
cine iubește cu pasiune pedepsește cu pasiune, căci
v-am pedepsit, dar nu mai țin la dumneavoastră.”
Spunînd aceste cuvinte, mă obligase să iau loc și
sunase. Alt lacheu intră. „Adu ceva de băut și
spune să se înhame cupeul.” Am spus că nu mi-este
sete, că e foarte tîrziu și că de altminteri am o
trăsură. „A fost probabil plătită și i s-a dat dru-
mul, îmi spuse el, nu vă mai ocupați de ea. Pun
să se înhame, ca să vă ducă acasă... Dacă vă temeți
că ar fi prea tîrziu... aș putea să vă ofer o odaie
aici...” I-am spus că, mamă ar fi îngrijorată. „Ah !
da, adevărat sau nu, cleveteala și-a făcut efectul.
Simpatia mea oarecum prematură înflorise prea
de vreme, și asemenea merilor de care vorbeați
atît de poetic la Balbec, n-a putut rezista la primul
îngheț.” Dacă simpatia domnului de Charlus n-ar
fi fost distrusă, el n-ar fi putut proceda altminteri,
deoarece, în timp ce-mi spunea că sîntem certați,
îmi spunea să stau, îmi dădea de băut, îmi oferea
să dorm la el și voia să-mi pună la dispoziție tră-
sura lui ca să mă ducă acasă. Avea aerul că parcă
se temea de clipa în care se va despărți de mine și
va rămîne singur, acel soi de teamă cam neliniștită
pe care mi se păruse că o încercase cumnata și
vara sa Guermantes, acum o oră, cînd voise să mă
silească să rămîn, cu un soi de aceeași înclinare
trecătoare pentru mine, de aceeași sfortare ca să
prelungască o clipă.

„Din nenorocire, n-am darul de-a face să reînflorască ce a fost distrus odată. Simpatia mea pentru dumneavoastră a murit. Nimic nu o mai poate învia. Cred că nu e nedemn de mine să mărturisesc că regret acest lucru. Mă simt totdeauna cam singur ca Booz al lui Victor Hugo :

*«Je suis veuf, je suis seul, et sur moi le soir tombe»*¹.

Am străbătut iarăși, însoțit de el, marele salon verzui. I-am spus, cu totul la întâmplare, cât de frumos îl găseam. „Nu e așa ? îmi răspunse el. Trebuie să-ți placă ceva. Lemnăria e de Bagard. Ceea ce e destul de frumos, vedeți, e că lemnăria e oarecum făcută pentru jilțurile de Beauvais și pentru console. Băgați de seamă că acestea repetă aceleași motive decorative ca și acelea. Mai sînt două case unde se găsesc asemenea lucruri : Luvrul și palatul domnului de Hinnisdal. Dar, firește, îndată ce am vrut să locuiesc în această stradă, s-a găsit un vechi palat Chimay pe care nimeni nu-l mai văzuse, pentru că nimeni n-a mai venit pe aici, afară de *mine*. La urma urmelor, e bine. Ar putea fi și mai bine, dar, în sfîrșit, nu e rău. Nu-i așa, sînt lucruri frumoase ; portretul unchilor mei, regele Poloniei și regele Angliei, de Mignard. Dar ce să vă mai povestesc, știți tot atît de bine ca mine, deoarece ați așteptat în acest salon. Nu ? Ah ! Poate ați fost introdus în salonul albastru, spuse el, cu un aer fie obraznic la adresa lipsei mele de curiozitate, fie dintr-un sentiment de superioritate personală și de-a nu fi întrebat unde fusesem introdus ca să aștept. Iată, în această odaie sînt toate pălăriile pe care le-a purtat madame Elisabeth, principesa de Lamballe și re-

¹ Sînt văduv, sînt singur, și noaptea coboară peste mine.

gina. Nu vă interesează, s-ar spune că nu vedeți. Poate sînteți atins de o afecțiune a nervului optic. Dacă vă place mai mult acest soi de frumuseți, iată un curcubeu de Turner care începe să strălucească. între aceste două tablouri de Rembrandt, în semn al împăcării noastre. Auziți : Beethoven i se alătură." Într-adevăr, deosebeam primele acorduri ale părții a treia din *Simfonia pastorală*, „Bucuria după furtună“, executată nu departe de noi, la primul etaj fără îndoială, de niște muzicanți. Am întrebat cu naivitate, prin ce întîmplare se cîntă această bucată și cine erau muzicanții. „Nu știu. Nu poți ști niciodată. Sînt niște muzici invizibile. E frumos, nu-i așa ? îmi spuse el, pe un ton ușor impertinent, dar care totuși amintea întrucîtva influența și accentul lui Swann. Dar puțin vă pasă, după cum un pește nu se sinchisește de un măr. Vreți să vă duceți acasă cu riscul de a fi nerrespectuos cu Beethoven și cu mine. Vă judecați și vă condamnați singur“, adăugă el cu un aer afectuos și trist, cînd veni momentul plecării mele. „Mă veți acuza că nu vă însoțesc, așa cum m-ar obliga bunacuviința, îmi spuse el. Dornic de a nu vă mai revedea, puțin îmi pasă dacă voi petrece cinci minute mai mult cu dumneavoastră. Dar sînt obosit și am mult de lucru.“ Totuși, băgînd de seamă că timpul era frumos : „Ba da, voi urca în trăsură. E un clar de lună minunat, pe care mă voi duce să-l privesc la Bois după ce vă voi fi recon dus. Cum, nu știți să vă radeți, chiar în seara în care cinați în oraș mai aveți cîteva fire, spuse el, apucîndu-mă de bărbie cu două degete ca să spun așa magnetizate, care, după ce rezistară o clipă, urcară pînă la urechile mele, ca degetele unui bărbier. Ah ! ce plăcut ar fi să privesc acest «clar de lună albăstru» la Bois cu cineva ca dum-

neavoastră“, îmi spuse el cu o gingășie subită și parcă involuntară, apoi cu aerul trist : „Căci sînteți drăguț orișicum, ați putea fi mai drăguț decît oricine, adăugă el atingîndu-mă pîrintește pe umăr. Altădată, trebuie să mărturisesc că vă găseam foarte insignifiant.“ Ar fi trebuit să adaug că tot mă mai găsea ca atare. N-aveam decît să-mi aduc aminte de furia cu care-mi vorbise, abia acum o jumătate de oră. Cu toate acestea, aveam impresia că era sincer în această clipă, că inima sa bună biruia ceea ce consideram că era o stare aproape delirantă de susceptibilitate și orgoliu. Cînd trăsură ajunsese în fața noastră, el prelungi conversația. „Haideti, spuse brusc, urcați-vă ; peste cinci minute vom fi la dumneavoastră. Și vă voi spune un bună seara care va curma scurt și pe veci relațiile noastre. E mai bine așa, și cum trebuie să ne despărțim pe veci, să o facem ca în muzică, pe un acord perfect.“ În ciuda acestor afirmații solemne că nu ne vom revedea niciodată, aș fi jurat că domnul de Charlus, plictisit că-și ieșise din fire mai adineauri și temîndu-se că m-a necăjit, nu s-ar fi supărat dacă m-ar fi văzut încă o dată. Nu mă înșelam, căci după o clipă : „Haideti, spuse el, iată, am uitat lucrul de căpetenie. În amintirea doamnei, bunica dumneavoastră, am dat la legat pentru dumneavoastră o ediție ciudată a doamnei de Sévigné, ceea ce va împiedica această întrevvedere să fie cea din urmă. Trebuie să ne consolăm spunîndu-ne că lichidăm rareori într-o zi treburile complicate. Gîndiți-vă cît timp a ținut Congresul de la Viena.“

— Dar aș putea trimite după ea, fără să vă deranjez, i-am spus îndatoritor.

— Vă rog să tăceți, prostuț mic, răspunse el mînios, și să n-aveți acru grotesc de a privi ca un

lucru de nimic onoareă de-a fi primit probabil (nu spun cu siguranță, căci se poate ca lacheul meu să vă înmîneze volumele), de mine.

Își veni în fire. „Nu vreau să mă despart de dumneavoastră cu aceste cuvinte. Nici o disonanță ; înaintea tăcerii veșnice, acordul de dominantă.“ Se temea, tocmai din pricina propriilor săi nervi, de întoarcerea sa îndată după aceste cuvinte aspre de supărare. „Nu vreți să mergeți pînă la Bois, îmi spuse el pe un ton nu întrebător, ci afirmativ și, după cîte mi s-a părut, nu pentru că nu voia să-mi ofere acest lucru, ci pentru că se temea ca nu cumva amorul său propriu să încerce un refuz. Iată, îmi spuse el, trăgănînd și mai mult, e clipa în care, cum spune Whistler, burghezii se întorc acasă (poate voia să facă apel la amorul meu propriu) și cînd se cuvine să începem să privim. Dar nu știți cine e Whistler.“ Am schimbat conversația și l-am întrebât dacă principesa de Lēna este inteligentă. Domnul de Charlus mă opri și adoptînd tonul cel mai disprețuitor pe care i-l cunoscusem :

— Ah ! domnule, faceți aici aluzie la un ordin de nomenclatură cu care nu am nimic a face. Poate există o aristocrație la tahitieni, dar mărturisesc că n-o cunosc. Numele pe care l-ați rostit, lucru ciudat, a răsunat mai acum cîteva zile în urechile mele. Am fost întrebât dacă condescind să-mi fie prezentat tînărul duce de Guastalla. Întrebarea m-a mirat, căci ducele de Guastalla n-are nici o nevoie să-mi fie prezentat, pentru motivul că e vărul meu și mă cunoaște de totdeauna ; e fiul principesei de Parma și, ca rudă tînără și bine-crescută, nu uită niciodată să vină să mă felicite de Anul Nou. Dar, după ce am luat informații, am aflat că nu este vorba de ruda mea, ci de un fiu

al persoanei care vă interesează. Cum nu există principesă cu acest nume, am presupus că este vorba de o săracă ce doarme sub podul Iéna și care a luat în chip pitoresc titlul de principesă de Iéna, așa cum se spune Pantera din Batignolles sau Regele Oțelului. Dar nu, era vorba de cineva bogat ale cărei mobile foarte frumoase le admirasem la o expoziție și care au asupra proprietarului superioritatea că nu sînt false. Iar pretinsul duce de Guastalla trebuie să fie agentul de schimb al secretarului meu, banii procură atîtea lucruri ! Dar nu ; pare-se că împăratul s-a amuzat să dea acestor oameni un titlu tocmai indisponibil. Poate e o dovadă de putere, sau de ignoranță, sau de răutate, găsesc mai ales foarte proastă gluma pe care-a făcut-o acestor uzurpatori fără voie. Dar, în sfîrșit, nu vă pot da lămuriri în toate aceste privinți, competența mea se mărginește la foburgul Saint-Germain unde printre toți Courvoisierii și Gallardonii, dacă ajungeți să găsiți pe cineva care să vă introducă, veți afla niște ciume bătrîne scoase dinadins din Balzac și care vă vor amuza. Firește, acest lucru n-are nimic a face cu prestigiul principesei de Guermantes, dar fără mine și Sesamul meu, casa ei e inaccesibilă.

— Palatul principesei de Guermantes e într-adevăr foarte frumos, domnule.

— Oh ! nu e foarte frumos. E tot ce este mai frumos, dar după principesă.

— Principesa de Guermantes e superioară ducesei de Guermantes ?

— Oh ! n-are nici o legătură. (Trebuie observat că îndată ce oamenii de lume au oarecare imaginație, încununează sau detronează, după simpatiile sau certurile lor, pe cei a căror situație părea mai trainică și mai bine statornicită.) Ducesa de Guer-

mantes (poate că nespunându-i Oriane voia să pună o distanță mai mare între ea și mine) e delicioasă, într-adevăr superioară după cîte v-ați putut da seama. Dar, în sfîrșit, nu se poate măsura cu vara ei. Aceasta e tocmai ceea ce oamenii de la Hale își pot închipui că era principesa de Metternich, dar principesa de Metternich credea că-l lansase pe Wagner, pentru că-l cunoștea pe Victor Maurel. Principesa de Guermantes sau mai degrabă mama ei, l-a cunoscut pe cel autentic. Ceea ce e un prestigiu, fără să mai vorbim de frumusețea nemaipomenită a acestei femei. Și dacă n-ar fi decît grădinile Estherei !

— Nu pot fi vizitate ?

— Nu, trebuie să fii invitat, dar nu invită pe nimeni, afară numai dacă intervin eu.

Dar retrăgînd îndată momeala acestei oferte după ce o aruncase, îmi întinse mîna, căci ajunsesem acasă.

— Rolul meu a luat sfîrșit, domnule ; adaug numai aceste cîteva cuvinte. Poate că într-o zi altcineva vă va oferi simpatia, așa cum v-am oferit-o eu. Pilda de astăzi să vă slujească drept învățămînt. N-o neglijați. O simpatie e totdeauna prețioasă. Ce nu poți face singur în viață, pentru că sînt lucruri pe care nu poți nici să le ceri, nici să le faci, nici să le vrei, nici să le înveți prin tine însuși, le poți face dacă ești cu mai mulți și fără să fie nevoie să fie treisprezece ca în romanele lui Balzac, nici patru ca în *Cei trei mușchetari*. Adio.

Trebuie să fi fost obosit și să fi renunțat la ideea să se ducă să vadă clarul de lună, căci mă rugă să spun vizitiului să se întoarcă acasă. Făcu îndată o mișcare bruscă ca și cum ar fi vrut să continue. Dar transmisese deja ordinul și ca să nu întîrzie mai mult, m-am dus să sun la poartă,

fără să mă mai fi gîndit că aveam de vorbit cu domnul de Charlus despre împăratul Germaniei, despre generalul Botha, o seamă de lucruri atît de obsedante adineauri, dar pe care întîmpinarea lui neaşteptată şi fulgerătoare le făcuse să zboare foarte departe de mine.

Întorcîndu-mă acasă, am văzut pe biroul meu o scrisoare pe care tînărul lacheu al Françoisei o scrisese unui prieten al său şi pe care o uitase acolo. De cînd mama era plecată, el nu se da înapoi de la nici o neruşinare ; m-am făcut vinovat de a-i citi scrisoarea fără plic, larg deschisă, şi care, singura mea scuză, avea aerul că mi se oferă.

„Scumpul meu prieten şi văr,

Nădăjduiesc că o duci tot bine cu sănătatea şi că acelaşi lucru se întîmplă cu toată mica familie, mai ales cu micul meu fin Joseph pe care n-am încă plăcerea să-l cunosc, dar pe care-l prefer vouă tuturor, fiind finul meu, aceste relicve ale inimii au şi ele colbul lor şi nu e bine să ne atingem de rămăşiţele lor sfinte. De altminteri, scumpe prieten şi văr, cine îţi spune că mîine tu şi scumpa ta soţie, vara mea Maria, nu veţi fi aruncaţi amîndoi pînă în fundul mării, ca marinarul legat în virful catargului înalt, căci viaţa aceasta nu e decît o vale întunecoasă. Scumpe prieten, trebuie să-ţi spun că ocupaţia mea de căpetenie, de uimirea ta sînt sigur, este acum poezia care-mi place la desfătare, căci trebuie doar să-ţi treacă timpul. De aceea, scumpe prietene, să nu fii surprins dacă nu am răspuns încă la ultima ta scrisoare, iar în lipsa iertării lasă să se aşterne uitarea. După cum ştii, mama coniştei a murit în chinuri inexprimabile care au obosit-o destul, căci a văzut pînă la trei doctori pe zi. Ziua înmormîntării ei a fost foarte frumoasă, căci toţi

prietenii conaşului au venit grămadă, cît şi mai mulţi miniştri. Drumul pînă la cimitir a durat mai bine de două ore, ceea ce o să vă facă să căscaţi ochii mari în satul vostru, unde de bună seamă nu va ţine atîta, cînd o fi vorba de bătrîna Michu. De aceea viaţa mea nu va mai fi decît un lung suspin. Mă amuz enorm cu motocicleta pe care am învăţat s-o conduc în ultimul timp. Ce aţi spune, scumpii mei prieteni, dacă aş sosi aşa, în viteză, la Ecorces. Dar despre aceasta nu voi mai tăcea, căci simt că beţia nenorocirii îmi curmă judecata. Frecventez pe ducesa de Guermantes, o seamă de persoane ale căror nume nu le-ai auzit pe meleagurile noastre ignorante. De aceea îţi voi trimite cu plăcere cărţile lui Racine, Victor Hugo. Pagini alese de Chenedollé, de Alfred de Musset, căci aş vrea să vindec locul meu de baştină de ignoranţa care duce în chip fatal la crimă. Nu mai văd ce aş avea să-ţi mai spun şi îţi trimit, ca pelicanul obosit după o lungă călătorie, bunele mele saluturi cît şi soţiei tale, fi-nului meu şi sorii tale Rose. Doresc să nu se spună despre ea: Et Rose elle n-a vécu que ce que vivent les roses¹, aşa cum a spus Victor Hugo, sonetul de Arvens, Alfred de Musset, toate aceste mari genii pe care-i pui din pricina asta să moară pe flăcările rugului ca şi Jeanne d'Arc. Aştept pe curînd viitoarea ta scrisoare, primeşte sărutările mele ca acelea ale unui frate.

Périgot Joseph“

Ne atrage orice viaţă care ne înfăţişează un lucru necunoscut, printr-o ultimă iluzie pe care trebuie să o distrugem.

Multe lucruri pe care mi le spusese domnul de Charlus îmi biciuiseră puternic imaginaţia şi, fă-

¹ Şi Roza n-a trăit decît atît cît trăiesc rozele (François de Malherbe, 1555—1628).

cînd-o pe aceasta să uite cît o decepționase realitatea la ducesa de Guermantes (cu numele persoanelor se întîmpla același lucru ca și cu numele de țări), o îmboldiseră spre vara Orianei. Domnul de Charlus nu m-a înșelat de altminteri cîtva timp asupra valorii și varietății imaginare a oamenilor de lume, decît pentru că el însuși se înșela. Și aceasta poate pentru că el nu făcea nimic, nu scria, nu picta, nici chiar nu citea nimic într-un chip serios și profund. Dar, superior cu cîteva trepte altor oameni de lume, dacă trăgea din ei și din înfățișarea lor materia conversației sale, nu era totuși înțeles de ei. Vorbind ca artist, putea cel mult să degajeze farmecul amăgitor al oamenilor de lume, dar să-l degajeze numai pentru artiști, față de care ar fi putut juca rolul renului în raport cu eschimoșii; acest animal prețios rupe pentru ei, pe stînci sterpe, licheni, mușchi pe care ei n-ar fi în stare să le descopere, nici să le întrebuinteze, dar care, odată digerate de reni, devin pentru locuitorii din extremul nord un aliment asimilabil.

La care voi adăuga că aceste descrieri pe care domnul Charlus le făcea despre lume erau în-sufletețite de multă viață, prin îmbinarea urilor sale feroce și a simpatiilor sale cucernice — urile îndreptate mai cu seamă împotriva tinerilor, adorația stîrnită îndeosebi de unele femei.

Dacă printre acestea, domnul de Charlus o așeza pe principesa de Guermantes pe tronul cel mai înalt, cuvintele sale misterioase despre „palatul inaccesibil al lui Aladin“ pe care-l locuia vara lui, nu reușesc să-mi explice uimirea urmată în curînd de teama de-a fi victima unei farse proaste pusă la cale de cineva care ar fi vrut să mă facă să fiu dat afară dintr-o casă în care m-aș fi dus

fără să fiu invitat, cînd, aproximativ după două luni de la cîna la ducesă și în timp ce aceasta era la Cannes, deschizînd un plic a cărui înfățișare nu-mi vestea nimic extraordinar, am citit următoarele cuvinte tipărite pe un carton : „Principesa de Guermantes, născută ducesă de Bavaria, va fi acasă la X“. Fără îndoială, că a fi invitat la principesa de Guermantes poate nu era din punct de vedere monden un lucru mai dificil decît a cîna la ducesă, și slabele mele cunoștințe heraldice îmi arătasera că titlul de principe nu era superior celui de duce. Apoi, îmi spuneam că inteligența unei femei de lume nu poate fi de o natură atît de eterogenă față de aceea a semenilor ei, după cum susținea domnul de Charlus. Dar imaginația mea, asemănătoare aceleia a lui Elstir redînd un efect de perspectivă fără să țină socoteală de noțiunile de fizică pe care le putea poseda, îmi înfățișa nu ceea ce știam, dar ceea ce vedea ea ; ceea ce vedea ea, adică ceea ce-i înfățișa numele. Dar, chiar atunci cînd n-o cunoșteam pe ducesă, numele Guermantes precedat de titlul de principesă, ca o notă sau o culoare sau o cantitate adînc modificată de valorile înconjurătoare prin „semnul“ matematic sau estetic care-i este destinat, îmi evocase totdeauna ceva cu totul deosebit. Cu acest titlu îl întîlnești mai ales în *Memoriile* din epoca lui Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea ; și-mi închipuiam palatul principesei de Guermantes mai mult sau mai puțin frecventat de ducesa de Longueville și de marele Condé, a căror prezență făcea foarte puțin verosimilă împrejurarea că aş pătrunde vreodată în el.

În ciuda celor ce depind de diferite puncte de vedere subiective despre care voi avea prilejul să

vorbesc, nu e mai puțin adevărat că, mărite artificial, în toate aceste ființe dăinuiește o realitate obiectivă și prin urmare o deosebire între ele.

De altminteri, cum ar putea fi altfel? Omenirea pe care o frecventăm și care seamănă atât de puțin cu visurile noastre este totuși aceeași ca în memorii, în scrisorile oamenilor remarcabili, pe care am văzut-o descrisă și pe care am dorit să o cunoaștem. Bătrînul cel mai insignifiant cu care cinăm este acela a cărui scrisoare plină de mîndrie adresată principelui Frederic-Carol am citit-o cu emoție într-o carte despre războiul din 1870. Te plictisești la cină, pentru că imaginația e absentă și te amuzi cu o carte, pentru că ne ține tovărășie. Dar e vorba de aceleași persoane. Ne-ar fi plăcut să o fi cunoscut pe doamna de Pompadour care a ocrotit atât de bine artele și ne-am fi plictisit tot atât de mult în tovărășia ei ca în aceea a Egeriilor moderne la care nu ne putem hotărî să mai mergem, atât sînt de mediocre. Nu e mai puțin adevărat că aceste deosebiri dăinuiesc. Oamenii nu sînt niciodată la fel unii cu alții, felul de a se purta cu noi, s-ar putea spune la prietenie egală, trădează deosebiri care, la urma urmelor, se compensează. Cînd am cunoscut-o pe doamna de Montmorency, i-a făcut plăcere să-mi spună lucruri neplăcute, dar dacă aveam nevoie de un serviciu, ea punea la contribuție ca să-l obțină cu eficacitate, toată trecerea de care se bucura, fără să cruțe nimic. În timp ce cutare alta, ca doamna de Guermantes, care n-ar fi vrut niciodată să-mi pricinuiască vreo supărare, spunea despre mine numai ceea ce-mi putea face plăcere, mă copleșea cu toate amabilitățile care alcătuiau bogatul mod de

viață moral al Guermantilor, dar dacă, în afară de asta, i-aș fi cerut un lucru de nimic, n-ar fi făcut un pas ca să ni-l procure, ca în acele castele unde ai la dispoziție un automobil, un lacheu, dar unde nu e cu putință să obții un pahar de cidru, pentru că nu e prevăzut în rînduiala zaiafeturilor. Care din două mi-era adevărată prietenă, doamna de Montmorency, atît de bucuroasă să mă jignească și totdeauna gata să mă servească, sau doamna de Guermantes care suferea de pe urma celei mai mici neplăceri care mi s-ar fi pricinuit, dar era incapabilă de cea mai mică strădanie ca să-mi fie de folos? Pe de altă parte, se spunea că ducesa de Guermantes vorbea numai despre frivolități, iar vara ei, cu inteligența cea mai mediocră, spunea lucruri totdeauna interesante. Formele inteligenței sînt atît de felurite, atît de opuse, nu numai în literatură, dar și în lume, încît nu numai Baudelaire și Mérimée au dreptul să se disprețuiască reciproc. Aceste particularități alcătuiesc, la toate persoanele, un sistem de a privi, de a vorbi, de a acționa, atît de încheșat, atît de despotic, încît cînd sîntem în prezența lor ni se pare superior restului. La doamna de Guermantes, cuvintele ei deduse ca o teoremă din genul ei de inteligență mi se păreau singurele care ar fi putut fi rostite. Și, la urma urmelor, eram de părerea ei, cînd îmi spunea că doamna de Montmorency este stupidă și are inteligența deschisă tuturor lucrurilor pe care nu le înțelege, sau cînd, aflînd vreo răutate de-a ei, ducesa îmi spunea: „Și pretindeți că este o femeie bună, eu susțin că una ca asta este un monstru“. Dar această tiranie a realității care ni se înfățișează, această evidență a luminii lămpii care face

ca aurora de-acum depărtată să pălească întocmai ca o simplă amintire, dispăreau cînd eram departe de doamna de Guermantes și cînd altă doamnă îmi spunea socotindu-se pe același plan cu mine și susținînd că ducesa e cu mult sub nivelul nostru : „Oriane nu se sinchisește la urma urmelor de nimic, de nimeni“, ba chiar (ceea ce în prezența doamnei de Guermantes ar fi părut imposibil de crezut, în asemenea măsură ea însăși proclama contrariul) : „Oriane e snoabă.“ Cum nici o matematică nu ne-ar fi îngăduit să le transformăm pe doamna d'Arpajon și pe doamna de Montpensier în cantități omogene, mi-ar fi fost cu neputință să răspund, dacă aș fi fost întrebat care din ele mi se pare superioară celeilalte.

Dar printre trăsăturile deosebite ale salonului principesei de Guermantes, aceea citată de cele mai multe ori era un exclusivism datorit în parte originii regale a principesei și mai ales rigorismului aproape fosil al prejudecăților aristocratice ale principelui (prejudecăți de care, de altfel, ducele și ducesa nu s-au abținut să-și bată joc în fața mea) și care, firește, trebuiau să mă facă să consider ca și mai neverosimil faptul de a fi invitat de acest om pentru care contau numai altele și ducii și la fiecare cină făcea tîmbălău pentru că nu i se dăduse la masă locul la care ar fi avut dreptul sub Ludovic al XIV-lea, loc pe care, grație marei sale erudiții în materie de istorie și genealogie, îl cunoștea numai el. Din această pricină, mulți oameni de lume se pronunțau în favoarea ducelui și a ducesei cînd era vorba de deosebirile care-i despărteau de verii lor. „Ducele și ducesa sînt mult mai moderni, mult mai inteligenți, nu se ocupă, ca ceilalți, numai de numărul blazoanelor

de noblețe, salonul lor e cu trei sute de ani mai avansat decît acela al vărului lor“, erau fraze obișnuite a căror amintire mă făcea acum să tremur privind invitația căreia îi acordam mult mai mulți sorți să-mi fi fost trimeasă de vreun mistificator.

Dacă ducele și ducesa n-ar fi fost la Cannes, aș fi putut încerca să aflu, prin ei, dacă invitația pe care o promisem era autentică. Îndoiala care mă cuprinsese nu era de loc, cum mă amăgisem să cred o clipă, sentimentul pe care un om de lume nu l-ar încerca și pe care, prin urmare, un scriitor, chiar dacă ar face parte în afară de aceasta din casta oamenilor de lume, ar trebui să-l reproducă, pentru a fi „obiectiv“ și să descrie fiecare clasă în alt chip. Într-adevăr, am găsit de curînd într-un minunat volum de memorii, însemnarea unor incertitudini asemănătoare cu acelea prin care mă făcea să trec invitația principesei de Guermantes. „Georges și cu mine (sau Hély și cu mine, n-am cartea la îndemînă ca să verific), ardeam atît de mult de dorința să fim admiși în salonul doamnei Delessert, încît primind o invitație din parte-i, am crezut că e prudent să ne încredințăm, fiecare la rîndul nostru, că nu sîntem victimele unei păcăleli de 1 aprilie“. Ori povestitorul nu e altul decît contele d'Haussonville (cel ce s-a însurat cu fiica ducelui de Broglie) și celălalt tînăr care se duce la rîndul său să se încredințeze că nu e victima unei mistificări, este, după cum îl cheamă Georges sau Hély, unul sau altul din cei doi prieteni nedespărțiți ai domnului d'Haussonville, domnul d'Harcourt sau principele de Chalais.

În ziua în care trebuia să aibă loc această serată la principesa de Guermantes, am aflat că ducele și

ducesa se întorseseră din ajun la Paris și m-am hotărât să mă duc să-i văd de dimineată. Dar ei ieșiseră devreme și nu se întorseseră încă. Am pîndit mai întii dintr-o odăiță, care credeam că e un loc bun de pîndă, sosirea trăsurii. În realitate, nu-mi alesesem bine observatorul meu de unde abia deosebeam curtea noastră, dar am zărit multe altele, ceea ce m-a distrat o clipă, fără să-mi fie de vreun folos. Asemenea puncte din care se poate vedea peste mai multe case în același timp și care au ispitit pe pictori, nu se găsesc numai la Veneția, dar și la Paris. Nu spun Veneția la întîmplare. Unele cartiere sărace din Paris te fac să te gîndești la acele cartiere sărace din Veneția, dimineata, cu hornurile lor înalte și largi, pe care soarele le colorează cu rozul cel mai aprins, cu roșul cel mai deschis ; deasupra caselor înflorește o adevărată grădină cu nuanțe atît de variate, încît ai spune că s-a plantat pe oraș grădina unui amator de lalele din Delft sau din Haarlem. De altminteri, apropierea foarte mare dintre casele cu ferestre care dau în aceeași curte face din fiecare fereastră cadrul în care o bucătăreasă visează cu ochii plecați, sau mai departe o fată căreia o bătrînă cu fața de vrăjitoare, care abia i se poate desluși în umbră îi piaptănă părul ; astfel fiecare curte, suprimînd zgomotul din intervalul ei, lăsînd să se vadă gesturile tăcute într-un dreptunghi așezat sub sticlă prin îngrădirea ferestrei, este pentru vecinul casei o expoziție de o sută de tablouri olandeze suprapuse. Fi-rește, palatul Guernanților nu-ți oferea același soi de vedere, dar totuși unele ciudate, mai ales din straniul punct trigonometric în care mă așezasem și unde nimic nu împiedica privirea pînă la înălți-

mile depărtate pe care le alcătuiau terenurile relativ nedeslușite care precedau fiind în pantă mare, palatul principesei de Silistrie și al marchizei de Plassac, verișoare foarte nobile ale domnului de Guermantes, pe care nu le cunoșteam. Pînă la acest palat (acela al tatălui lor, domnul de Bréquigny) numai niște corpuri de clădiri puțin ridicate, orientate în chipurile cele mai felurite și care, fără să împiedice vederea, prelungeau depărtarea cu planurile lor oblice. Turnul de țigle roșii al remizei în care marchizul de Frécourt își gara trăsurile, se termina printr-un vîrf mai înalt, dar atît de subțire, încît nu ascundea nimic, și te făcea să te gîndești la acele construcții frumoase și vechi din Elveția, care se înalță izolate la poalele unui munte. Datorită tuturor acestor puncte nedeslușite și divergente pe care odihneau ochii, palatul doamnei de Plessac, în realitate destul de învecinat, dar la o depărtare himerică întocmai ca un peisaj alpin, părea mai depărtat decît dacă l-ar fi despărțit de noi mai multe străzi sau numeroși contraforți. Cînd ferestrele sale largi, pătrate, sticlind de soare ca niște foi de cristal de stîncă erau deschise, cînd se scutura prin casă, încercai aceeași plăcere urmărind la diferitele etaje pe lacheii care nu se puteau deosebi bine, dar care băteau covoarele, ca și cum ai vedea într-un peisaj de Turner sau de Elstir un călător în diligență sau o călăuză, la diferitele înălțimi ale Sfîntului Gothard. Dar din acest „observator“ în care mă așezasem aș fi riscat să nu-i văd întorcîndu-se pe domnul și doamna de Guermantes, astfel încît cînd am avut după-amiază răgazul să-mi reiau pînda, m-am suit doar pe scară, de unde puteam vedea deschizătura por-

ții, și m-am postat pe scară, deși de aici nu mi s-au mai înfălișat frumusețile alpine ale palatelor Bréquigny și Tresmes, atît de orbitoare cu lacheii lor reduși la proporții minuscule de depărtare și făcînd curățenie. Ori, această așteptare, pe scară, avea să aibă pentru mine urmări atît de considerabile și să-mi descopere un peisaj care nu mai era turnerian, ci atît de însemnat din punct de vedere moral, încît e preferabil să-i amîn cu cîteva clipe povestirea, precedîndu-l mai întîi de aceea a vizitei mele la Guermanți, cînd am aflat că se întorseseră.

Ducele m-a primit singur în bibliotecă. În clipa în care intrasem în bibliotecă, ieșea un bărbat mărunt cu părul alb, cu aerul sărăcăcios, cu o cravată mică, neagră, cum purtau notarul de la Combray și mai mulți prieteni ai bunicului, dar cu o înfățișare și mai sfioasă și care, adresîndu-mi saluturi mari, nu vru să coboare înainte să fi trecut eu. Ducele îi strigă din bibliotecă ceva ce n-am înțeles și celălalt răspunse cu noi saluturi adresate peretelui, căci ducele nu putea să-l vadă, dar oricum repetate fără sfîrșit, ca acele surisuri inutile ale celor ce vorbesc cu tine la telefon; avea o voce pițigăiată și mă salută din nou cu umilînța unui om de afaceri. De altminteri, putea fi un om de afaceri din Combray, căci avea aerul foarte provincial, demodat și blînd al oamenilor mărunți, al bătrînilor modești de pe acele meleaguri.

— O veți vedea îndată pe Oriane, îmi spuse ducele cînd am intrat. Cum Swann trebuie să vină dintr-o clipă într-alta, ca să-i aducă corecturile studiului său despre monetele Ordinului de Malta

și, ceea ce e mai grav, o fotografie imensă pe care a pus să se reproducă ambele fețe ale acestor monete, Oriane a preferat să se îmbrace mai întâi, ca să poată sta cu el pînă la cină. Sîntem copleșiți de atîtea obiecte încît nu mai știm unde să le punem, și mă întreb unde vom mai așeza și această fotografie. Dar am o soție prea amabilă, care nu mai știe cum să facă plăcere. A crezut că e amabil să-l roage pe Swann să-i arate, adunați laolaltă, toți acești mari maestri ai Ordinului ale căror medalii le-a găsit la Rodos. Deși spuneam Malta, e Rodos, dar e vorba de același Ordin al Sfîntului Ion din Ierusalim. În fond, o interesează acest lucru numai pentru că Swann se ocupă cu așa ceva. Familia noastră nu e de loc străină de această istorie, fratele meu, pe care-l cunoașteți, este actualmente unul din cei mai înalți demnitari ai Ordinului de Malta. Dacă aș fi vorbit de toate acestea Orianei, nici nu m-ar fi ascultat. În schimb, a fost de ajuns ca cercetările lui Swann asupra Templierilor (căci e nemaipomenită furia cu care unii oameni de o religie studiază religia altora) să-l fi condus la *Istoria cavalerilor de Rodos*, moștenitorii Templierilor, pentru ca Oriane să vrea numaidecît să vadă mutrele acestor cavaleri. Erau niște copii alături de Lusignani, regii Cyprului, din care coborîm în linie directă. Dar pînă acum Swann nu s-a ocupat de ei, așa încît Oriane nu vrea să știe nimic de Lusignani.

N-am putut să-i spun numaidecît ducelui pentru ce venisem. Într-adevăr, cîteva rude sau prietene, ca doamna de Silistrie și ducesa de Montrose, veniră să-i facă o vizită ducesei care primea adesea înainte de cină, și negăsind-o, rămaseră un moment cu ducele. Cea dintîi din aceste doamne (principeasa de Silistrie), îmbrăcată cu simplitate,

uscată, dar cu aerul amabil, ținea în mână un baston. M-am temut mai întâi să nu se fi rănit cumva sau să fie infirmă. Era, dimpotrivă, foarte sprintenă. Vorbi cu tristețe ducelui de un văr primar al său — nu din partea Guermantilor, dar și mai strălucit dacă era cu puțință — a cărui sănătate, foarte proastă de cîtva timp, se agravase subit. Dar era vădit, că ducele, în timp ce compătimea soarta vărului său repetînd : „Bietul Mamă ! un băiat atît de bun“, punea un diagnostic favorabil. Într-adevăr, cina la care ducele de Guermantes urma să ia parte îl amuza, marea serată la principesa de Guermantes nu-l plictisea, dar mai ales trebuia să se ducă la unu noaptea cu soția lui la un mare supeu și bal costumat în vederea căruia stăteau pregătite un costum Ludovic al XI-lea pentru el și al Isabellei de Bavaria pentru ducesa. Ducele înțelegea ca suferința bunului Amanien d'Osmond să nu-i turbure aceste multiple petreceri. Alte două doamne cu baston, doamna de Plessac și doamna de Tresmes, amîndouă fiicele contelui de Bréquigny veniră apoi să-i facă o vizită lui Basin și declarară că starea vărului Mamă este deznădăjduită. După ce dădu din umeri și ca să schimbe discuția, ducele le întrebă dacă aveau de gînd să se ducă diseară la Marie-Gilbert. Răspunseră negativ, din cauza stării lui Amanien care era pe moarte, ba chiar se decomandasera de la cina unde se ducea ducele și ai cărei musafiri îi înșirară, fratele regelui Théodose, infanta Marie-Conception etc. Cum marchizul d'Osmond se înrudea mai de aproape cu Basin decît cu ele, „defecțiunea“ lor i se părea ducelui ca un soi de dojană indirectă la adresa purtării sale, așa încît el nu se arată prea amabil. De aceea, deși ele coborîseră de la înălțimea palatului Bréquigny ca să o

vadă pe ducesă (sau mai degrabă ca să-i vestească caracterul alarmant și incompatibil, pentru rude, cu reuniunile mondene, al bolii vărului lor), nu rămăseseră mult timp, și, înarmate cu bastonul lor de alpinist, Walpurgia și Dorothea (acestea erau prenumele celor două surori), o luară înapoi pe calea povîrnită a piscului lor. Nu m-am gîndit nici-odată să-i întreb pe Guermanti la ce corespundeau aceste bastoane atît de obișnuite într-un anumit foburg Saint-Germain. Poate pentru faptul că priveau toată parohia drept domeniul lor și neplăcîndu-le să ia vreo trăsură, făcea drumuri lungi, pentru care vreo veche fractură datorată dedării necumpătate la vînătoare și a căderilor de pe cal pe care aceasta le comportă adesea, sau numai reumatismelor pricinuite de umezeala cartierelor de pe malul stîng al Senei și a caselor vechi, bastonul le era necesar. Poate că nu porniseră, în cartier, într-o expediție atît de depărtată, ci, coborînd doar în grădina lor (puțin depărtată de aceea a ducesei) ca să culeagă fructele necesare compoturilor, înainte de a se întoarce acasă, se duceau să-i dea bună seara doamnei de Guermantes, la care, totuși, nu mergeau atît de departe încît să vină cu vreo foarfecă de grădinar sau cu vreo stro-pitoare.

Ducele păru mișcat că venisem în vizită chiar în ziua întoarcerii sale. Dar fața i se întunecă cînd i-am spus că am venit să o rog pe soția lui să se informeze dacă vara ei mă invitasă cu adevărat. Adusesem vorba de unul din serviciile pe care domnul și doamna de Guermantes nu le făceau cu plăcere. Ducele îmi spuse că este prea tîrziu, că dacă principesa nu-mi trimisese o invitație, el ar avea aerul că solicită una, că verii săi îi și refuzaseră cîndva una și că nu voia să aibă aerul că

„se amestecă“ nici de aproape, nici de departe în listele lor, în sfîrșit, că nici nu știa dacă el și soția lui care cinau în oraș, nu se vor întoarce îndată acasă, că, în acest caz, cea mai bună scuză că nu s-au dus la serata principesei era să-i ascundă întoarcerea la Paris, că fără îndoială, dacă lucrurile n-ar sta astfel, s-ar fi grăbit dimpotrivă să-i fi adus la cunoștință întoarcerea, trimițîndu-i o scrisoare sau dîndu-i un telefon cu privire la mine, și firește prea tîrziu, căci în orice ipoteză, listele principesei erau cu siguranță încheiate. „Nu sînteți în termeni rîi cu ea“, îmi spuse el cu un aer bănuitor, Guermantii temîndu-se totdeauna că nu sînt în curent cu ultimele neînțelegeri și ca nu cumva să încerci să te împaci pe spinarea lor. În sfîrșit, cum ducele obișnuia să ia asupra-și toate hotărîrile care puteau părea puțin amabile : „Iată, dragul meu, îmi spuse el deodată, ca și cum ideea i-ar fi venit brusc în minte, parcă nici nu-mi vine să-i spun Orianei că mi-ați vorbit de acest lucru. Știți cît este de amabilă, apoi ține enorm la dumneavoastră, ar vrea să trimeată la vara ei orice aș fi în stare să-i spun, iar dacă e obosită după cină, nu va mai fi nici o scuză, va fi nevoită să se ducă la serată. Nu, hotărît lucru, nu-i voi spune nimic. De altminteri, o veți vedea îndată. Nici un cuvînt, vă rog. Dacă vă hotărîți să vă duceți la serată, nu trebuie să vă spun ce bucuroși vom fi să petrecem seara împreună.“ Motivele umanitariste sînt prea sfinte pentru ca acela față de care sînt invocate să nu se închine în fața lor, fie că le crede sincere sau nu ; nu voiam să am măcar o clipă aerul că pun în cumpănă invitația mea și oboseala posibilă a doamnei de Guermantes, și am făgăduit să nu-i pomenesc de scopul vizitei mele, ca și cum m-aș fi lăsat înșelat de mica comedie pe care mi-o ju-

case domnul de Guermantes. L-am întrebat pe duce dacă crede că voi avea oarecari sorti de a o vedea pe doamna de Stermaria la principesă.

— Nicidecum, spuse el cu un aer de cunoscător ; cunosc numele pe care-l roștiți pentru că-l văd în anuarele cluburilor, dar nu e în nici un caz soiul de lume pe care o primește Gilbert. Veți vedea acolo numai oameni din cale-afară de ispravă și foarte plicticoși, ducese purtînd titluri pe care le credem stinse și scoase la iveală de circumstanță, toți ambasadorii, mulți Cobourgi, altele străine, dar nici măcar umbră de Stermaria. Simpla dumneavoastră presupunere l-ar îmbolnăvi pe Gilbert. Iată, dumneavoastră căruia vă place pictura, trebuie să vă arăt un tablou superb pe care l-am cumpărat de la vărul meu, în parte în schimbul Elstirilor care, hotărît, nu ne plac. Mi-a fost vîndut drept un Philippe de Champagne, dar cred că e mai de valoare. Vreți să-mi cunoașteți părerea ? Cred că e un Velasquez și din cea mai frumoasă epocă, îmi spuse ducele privindu-mă țintă în ochi, fie ca să-mi cunoască impresia, fie ca s-o sporească. Un lăcheu intră.

— Doamna ducesă îl întreabă pe domnul duce, dacă domnul duce vrea să-l primească pe domnul Swann, pentru că doamna ducesă nu e încă gata.

— Pofteste-l pe domnul Swann, spuse ducele după ce se uitase la ceas și-și dăduse seama că mai are cîteva minute înainte de-a se duce să se îmbrace. Firește, soția mea care l-a chemat, nu e încă gata. Inutil să vorbim în fața lui Swann de serata Mariei-Gilbert, îmi spuse ducele. Nu știu dacă e invitat. Gilbert ține mult la el, pentru că-l crede nepotul natural al ducelui de Berri, e o întregă poveste. (Altfel, vă închipuiți ! vărul meu pe care-l lovește damblaua cînd zărește un evreu la o sută

de metri.) Dar în sfârșit, acum toate s-au înrăit din pricina afacerii Dreyfus, Swann ar trebui să înțeleagă că, mai mult decît oricare altul, ar fi cazul să înceteze orice legături cu oamenii aceștia ; dar, dimpotrivă, spune lucruri supărătoare.

Ducele chemă pe lacheu ca să afle dacă se întorsese cel pe care-l trimisese la vărul său d'Osmond. Planul ducelui era, într-adevăr, următorul : cum credea cu drept cuvînt că vărul său e pe moarte, ținea să aibă vești înainte de-a fi murit, adică înaintea doliului forțat. Odată acoperit de siguranța oficială că Amanien este încă în viață, se va duce la cină, la serata principelui, la petrecerea unde va fi costumat în Ludovic al XI-lea și unde avea întîlnirea cea mai picantă cu o nouă amantă, și nu va mai trimite după știri înainte de a doua zi, cînd plăcerile vor fi luat sfîrșit. Atunci va lua doliu, dacă vărul său va fi murit în timpul serii. „Nu, domnule duce, nu s-a întors încă.“ „Pentru numele lui Dumnezeu, aici toate se fac numai în ultimul moment“, spuse ducele la gîndul că Amanien avusese timpul să „plesnească“ pentru un ziar de seară, făcîndu-l să piardă petrecerea. Ceru să i se dea ziarul *Temps* în care nu era nimic.

Nu-l mai văzusem de mult pe Swann și m-am întrebat o clipă dacă altădată își tăia mustața, sau nu purta părul tuns în perie, căci îl găseam cam schimbat ; era, într-adevăr, foarte „schimbat“, căci era foarte suferind, și boala produce pe față transformări atît de adinci ca și cum te-ai apuca să porți barbă sau să-ți schimbi locul cărării. (Boala lui Swann era aceea care o doborîse pe mama lui și de care ea fusese lovită tocmai la vîrsta lui de acum. Datorită eredității, existențele noastre sînt, în realitate, tot atît de pline de cifre

cabalistice, de zaruri aruncate, ca și cum vrăjitoarele ar exista cu adevărat. Și cum există o anumită durată a vieții pentru omenire îndeobște, există una și pentru familii îndeosebi, adică pentru familiile ai căror membri seamănă între ei.) Swann era îmbrăcat cu o eleganță care, ca și aceea a soției sale, asocia ceea ce era cu ceea ce fusese. Strîns într-o redingotă *gris perle* care-i puneă în valoare talia-i înaltă, zveltă, cu mânuși albe vărgate cu negru, purta un joben cenușiu de o formă lărgită pe care Delion o făcea numai pentru el, pentru principele de Sagan, pentru domnul de Charlus, pentru marchizul de Modène, pentru domnul Charles Haas și pentru contele Louis de Turenne. Am fost surprins de surîsul fermecător și de strîngerea de miini afectuoasă cu care răspunse salutului meu, căci credeam că după atîta timp nu m-ar mai fi recunoscut îndată ; i-am împărtășit mirarea mea ; o întîmpină cu hohote de rîs, oarecare indignare și o nouă strîngere de mină, ca și cum faptul de-a presupune că nu mă recunoaște ar însemna că pun la îndoială integritatea minții sau sinceritatea afecțiunii sale. Și totuși, ăsta era adevărul ; am aflat cu mult mai tîrziu că nu m-a identificat decît după cîteva minute, cînd mi-a auzit numele. Dar nici o schimbare pe fața lui, în cuvintele sale, în lucrurile pe care mi le spuse, nu trădă descoperirea pe care i-o făcu un cuvînt al domnului de Guermantes, în asemenea măsură dispunea de stăpînire și siguranță în jocul vieții mondene, în care aducea chiar cea spontanitate în maniere și acele inițiative personale, chiar în materie de îmbrăcăminte, care caracterizau genul Guermantilor. Astfel, felul cum mă salutase, fără să mă recunoască, bătrînul clubman nu era salutul rece și țeapăn al omului de

lume numai formalist, ci un salut plin de o amabilitate reală, de o grație adevărată, așa ca de pildă ducea de Guermantes (mergînd atît de departe, încît îți suridea cea dintîi înainte să o fi salutat dacă te întâlnea), spre deosebire de salutarile mecanice, obișnuite ale doamnelor din foburgul Saint-Germain. Astfel încă, pălăria lui pe care după un obicei care tindea să dispară, o pusese jos lîngă el, era căptușită cu piele verde, ceea ce nu se făcea de obicei, dar pentru că (după cît spunea el) se murdărea mult mai puțin, în realitate pentru că stătea foarte bine.

— Iată, Charles, dumneata care ești mare cunoscător, vino să vezi ceva, după asta, dragii mei, vă voi cere îngăduința să vă las o clipă împreună în timp ce o să-mi pun fracul ; cred de altminteri că Oriane n-o să întîrzie. Și-i arată lui Swann „Yelasquezul“ său. „Dar mi se pare că-l cunosc“, spuse Swann cu grimasa celor suferinzi, pentru care a vorbi constituie o oboseală.

— Da, spuse ducele, pus pe gînduri de întîrzierea cunoscătorului de a-și exprima admirația. L-ați văzut pesemne la Gilbert.

— Ah ! într-adevăr, îmi aduc aminte.

— Cine credeți că este ?

— Ei, a fost la Gilbert, pesemne că e unul din *strămășii dumneavoastră* spuse Swann cu un amestec de ironie și de deferență față de o mărime pe care ar fi găsit că e nepolitic și ridicol să o nesocotești, dar despre care nu voia să vorbească decît „jucîndu-se“, tocmai ca să fie cuviincios.

— De bună seamă, spuse ducele cu violență. E Boson, nu mai știu care număr dintre Guermantes. Dar puțin îmi pasă. Știți că nu sînt atît de feudal ca vărul meu. Am auzit rostindu-se numele lui Rigaud, al lui Mignard și chiar al lui Ve-

lasquez ! spuse ducele ațintind asupra lui Swann o privire de inchiizitor și de călău, vrînd să încerce totodată să-i citească gîndul și să-i influențeze răspunsul. În sfîrșit, încheie el (căci atunci cînd îi puneai în situația să provoace în chip artificial o părere pe care o dorea, avea după cîteva clipe facultatea de a crede că ea fusese emisă spontan), dați-i drumul, fără măgulire. Credeți că ar fi de unul din marii pontifi pe care i-am citat ?

— Nuuu, răspunse Swann.

— Dar atunci, în sfîrșit, nu mă pricep, nu e rostul meu să hotărăsc de cine e tabloul acesta. Dar dumneavoastră, un cunoscător, un meșter în materie, cui îl atribuiți ?

Swann șovăi o clipă în fața acestui tablou pe care vădit îl găsea îngrozitor : „Relei voințe !“ răspunse el rîzînd ducelui, care nu putu înfrîna o pornire de minie. După ce se potoli : „Sînteți amîndoi foarte gentili, așteptați-o pe Oriane o clipă, mă duc să-mi pun pîalele lungi și mă întorc. Voi pune să i se spună consoartei mele că o așteptați amîndoi.“

Am discutat o clipă cu Swann despre afacerea Dreyfus și l-am întrebat cum se face că toți Guermanții sînt antidreyfusarzi. „Înainte de toate pentru că, în fond, sînt cu toții antisemiți“, răspunse Swann care știa totuși din experiență că unii nu erau, dar care, ca toți oamenii care au o părere dîrză preferă ca să explice că unele persoane nu o împărtășeau, să le presupună un motiv preconcepțut, o prejudecată împotriva căreia nu era nimic de făcut, mai degrabă decît niște motive care s-ar putea discuta. Ajuns de altminteri la capătul prematur al vieții sale, ca o vită obosită pe care o hîrțuiești, nu putea suferi aceste perse-

cuții și se întorcea la căminul religios al părinților săi.

— În ce privește principele de Guermantes, este adevărat, i-am răspuns, mi s-a spus că e antisemit.

— Oh ! de acesta nici nu mai vorbesc. E atât de înverșunat, încît cînd era ofițer și l-a apucat o durere de dinți îngrozitoare, a preferat să rabde decît să consulte singurul dentist din regiune care era evreu, și mai tîrziu a lăsat să-i ardă o aripă a castelului care luase foc pentru că ar fi trebuit să ceară niște pompe la castelul vecin care era al Rotschilzilor.

— Vă duceți din întîmplare diseară la el ?

— Da, îmi răspunse el, deși mă simt foarte oboșit. Dar mi-a trimis o depeșă prin care mă vestește că ar avea să-mi spună ceva. Simt că voi fi prea suferind zilele acestea ca să mă duc la el sau să-l primesc, m-ar turbura, prefer să scap îndată de această chestiune.

— Dar ducele de Guermantes nu e antisemit.

— Vezi bine că este, deoarece e antidreyfusard, îmi răspunse Swann, fără să-și dea seama că făcea o petițiune de principiu. Asta nu mă împiedică să-mi pară rău că l-am decepționat pe acest om

— ce spun ! pe acest duce — neadmirînd pretinsul său Mignard, sau mai știu eu ce.

— Dar, în sfîrșit, am urmat reîntorcîndu-mă la afacerea Dreyfus, ducesa e inteligentă.

— Da, e fermecătoare. După părerea mea, a fost și mai fermecătoare pe timpul cînd era principesă des Laumes. Inteligența ei a devenit mai colțuroasă, toate astea erau mai delicate în tînăra cucoană mare. Dar, în sfîrșit, mai mult sau mai puțin tineri, bărbați și femei, ce vreți, toți oamenii aștia sînt de altă rasă, nu poți avea o mie de ani

de feudalitate în singe și să rămîi nepedepsit. Fi-rește ei cred că acest lucru nu le influențează cu nimic părerea.

— Dar Robert de Saint-Loup e totuși dreyfusard.

— Ah ! cu atît mai bine, cu atît mai mult cu cît știți că mama lui e foarte antidreyfusardă. Mi s-a spus că el este dreyfusard, dar nu eram sigur. Îmi face mare plăcere. Nu mă miră, e foarte inteligent. Ceea ce e mult.

Dreyfusismul îl făcuse pe Swann de o naivitate extraordinară și imprimase felului său de a vedea un imbold, o deraiere mai notorie decît odinioară căsătoria lui cu Odette ; această nouă clasare care trebuia numită mai bine reclasare era onorabilă pentru el, deoarece îl făcea să apuce din nou calea pe care veniseră ai săi și din care îl abătuseră frecventările sale aristocratice. Dar tocmai în însăși clipa în care, atît de lucid, îi era dat, grație celor moștenite de la înaintașii săi, să vadă un adevăr încă ascuns oamenilor de lume, Swann se vădea totuși comic în orbirea lui. Își puna la încercarea unui criteriu nou, dreyfusismul, toate admirațiile și toate disprețurile sale. Că antidreyfusismul doamnei Bontemps îl făcea să o găsească proastă nu era mai de mirare decît că ar fi găsit-o inteligentă cînd s-a însurat. Nici nu era prea grav faptul că valul cel nou atingea în el și părerile politice și-l făcea să uite că tratase e drept om de afaceri, un spion al Angliei (ceea ce era o absurditate a mediului Guermantes), pe Clémenceau despre care spunea acum că-l consideraseră totdeauna ca un caracter, un om de fier, ca și Cornély. „Nu, nu v-am spus niciodată altceva, confundați.“ Dar, depășind părerile politice, curentul răsturna la Swann părerile literare și chiar și felul

de-a le exprima. Barrès pierduse orice urmă de talent și chiar lucrările lui din tinerețe erau slabe, abia puteau fi recitite. „Încercați, nu veți putea ajunge pînă la capăt. Ce deosebire între el și Clémenceau ! În ce mă privește, nu sînt anticlerical, dar alături de el îți dai bine seama că Barrès nu are chiag ! Bătrînul Clémenceau e un om foarte remarcabil. Ce bine își cunoaște limba !” Antidreyfusarzii n-ar fi avut de altminteri dreptate să critice aceste nebunii. Ei explicau că ești dreyfusard pentru că ești de origină evreiască. Dacă un catolic practicant ca Saniette era și el pentru revizuire, aceasta se datora faptului că era pus la cale de doamna Verdun, care activa ca o radicală convinsă. Ea era înainte de toate împotriva „bisericosilor”. Saniette era mai prost decît rău și nu știa ce mare rău îi făcea Patroana. Dacă se obiecta că Brichot este tot atît de bun prieten al doamnei Verdun și în același timp membru al „Patriei franceze”, aceasta se întîmpla tocmai pentru că este mai inteligent.

— Îl vedeți uneori, l-am întrebat pe Swann, vorbind de Saint-Loup.

— Nu, niciodată. Mi-a scris mai zilele trecute ca să-l rog pe ducele de Mouchy și pe alții să voteze pentru el la Jockey Club, unde de altminteri a trecut ca o scrisoare pe la cutie.

— În ciuda afacerii Dreyfus ?

— Nu s-a ridicat chestiunea. Trebuie să adaug că de cînd cu toate astea, nu mai calc pe acolo.

Domnul de Guermantes se întoarce și în curînd intră și soția lui gata, înaltă și superbă, într-o rochie de satin roșu cu fusta bordisită cu paiete. Avea în pînă o pană mare de struț purpurie și pe umeri o eșarfă de tul de același roșu. „Ce bine faci că-ți căptușești pălăria cu verde, spuse ducesa căreia

nu-i scăpa nimic. De altfel, la dumneta, Charles, totul e frumos, atît ce porți cît și ce spui, ceea ce citești și ceea ce faci.“ Între timp, Swann care n-avea aerul că o aude, o admira pe ducesă ca pe un tablou pictat de un meșter și-i căută apoi privirea, făcînd cu gura grimasa care voia să spună : „Drace !“ Doamna de Guermantes hohoti în rîs. „Toaletă mea îți place, sînt încîntată. Dar trebuie să mărturisesc că nu-mi prea place, urmă ea cu un aer posac. Doamne, cît e de plicticos să te îmbraci, să ieși, cînd ai prefera să stai acasă !“

— Ce rubine minunate !

— Ah ! micul meu Charles, se vede că cel puțin dumneata te pricepi, nu ești ca bruta aceea de Montserfeuil care mă întreba dacă sînt veritabile. Trebuie să mărturisesc că n-am văzut niciodată altele mai frumoase. E un dar al marei-ducese. În ce mă privește, sînt prea mari, cam ca un pahar de bordeaux plin pînă sus, dar le-am pus pentru că ne vom întîlni diseară cu marea ducesă la Marie-Gilbert, adăugă doamna de Guermantes fără să se gîndească că afirmația aceasta anula pe aceea a ducelui.

— Ce-o să fie la principesă ? întrebă Swann.

— Aproape nimic, se grăbi să răspundă ducele pe care întrebarea lui Swann îl făcuse să creadă că acesta nu era invitat.

— Dar cum se poate, Basin ? Toată nobilimea e convocată. Va fi o înghesuială, o plictiseală ! Ceea ce va fi frumos, adăugă ea privindu-l pe Swann cu un aer delicat, dacă furtuna care plutește în aer nu izbucnește, vor fi grădinile acelea minunate. Le cunoști ? Am fost acolo acum o lună, atunci cînd liliacul înflorise, nu-ți poți închipui cît de frumos putea fi. Apoi jocul acela de ape, în sfîrșit, cu adevărat Versailles-ul la Paris.

— Ce soi de femeie e principesa ? am întrebat eu.

— Știți doar, de vreme ce ați văzut-o aici, că e frumoasă ca lumina zilei, că e și cam idioată, foarte drăguță în ciuda trufiei sale germanice, plină de suflet și de gafe.

Swann era prea fin ca să nu vadă că doamna de Guermantes încerca în această clipă să reproducă „spiritul Guermantilor“ și fără prea mare trudă, căci servea doar sub o formă mai puțin desăvârșită niște vechi glume ale ei. Ca să dovedească totuși ducesei că-i înțelege intenția de a fi hazlie, și ca și cum ea ar fi fost cu adevărat, el surise cu un aer oarecum silit, pricinuindu-mi, prin acest soi deosebit de lipsă de sinceritate, aceeași stinghereală pe care o încercam odinioară când îi auzeam pe părinții mei vorbind cu domnul Vinteuil despre corupția unor medii (cu toate că știau prea bine că acea corupție care domnea la Montjouvain era mult mai mare, sau numai când, în lume, îl auzeam pe Legrandin nuanțându-și debitul pentru proști, alegând epitete gingașe care știa bine că nu puteau fi înțelese de un public bogat sau șic, dar incult.

— Ce tot spui, Oriane, spuse domnul de Guermantes. Marie e proastă ? A citit tot, e muziciană ca vioara.

— Dar bietul meu Basin, ești un copil nou născut. Ca și cum n-ai putea fi citită și muziciană și cam idioată ! Idioată e de altminteri exagerat, nu, e nebuloasă, e Hesse-Darmstadt, Sfintul Imperiu și molie. Pronunțarea ei mă enervează îndeosebi. Dar recunosc, că e o smintită simpatică. Mai întâi, doar ideea de-a fi coborât de pe un tron german ca să se mărite burghezește cu un simplu particular. Adevărat, că l-a ales ! Ah ! dar e adevărat, spuse

ea întorcându-se spre mine, nu-l cunoașteți pe Gilbert ! Vă voi da o idee despre el : odată s-a îmbolnăvit pentru că am depus cărți de vizită doamnei Carnot... Dar, dragul meu Charles, spuse ducesa ca să schimbe conversația văzînd că povestea cu cărțile de vizită parcă-l supăra pe domnul de Guermantes, știi că nu mi-ai trimis fotografia cavalierilor noștri de Rodos care-mi plac tocmai din pricina dumitale și cu care am atîta poftă să fac cunoștință.

Între timp, ducele nu încetase să-și fixeze soția. — Oriane, cel puțin ai trebui să spui adevărul și să nu-l mănînci pe jumătate. Trebuie să spui, rectifică el adresîndu-se lui Swann, că ambasadoarea Angliei din acea epocă, care era o femeie foarte de ispravă, dar care trăia în lună și obișnuia asemenea stîngăcii, avusese ideea nesăbuită să ne invite cîu Președintele (Republicii) și soția lui. Am fost, chiar și Oriane, foarte surprinși, cu atît mai mult cu cît ambasadoarea cunoștea destul de bine aceeași lume ca și noi ca să nu ne invite tocmai la o reuniune atît de stranie. Era acolo un ministru care furase, în sfîrșit, trec cu buretele, nu fusesem înștiințați, am fost prinși în cursă și trebuie să recunosc că toată lumea asta a fost foarte politicoasă. Dar atît erva destul. Doamna de Guermantes, care nu-mi face totdeauna cinstea să mă consulte, a crezut că trebuie să depună o carte de vizită în cursul săptămîinii la Elysée. Gilbert a mers poate prea departe, văzînd în aceasta parcă o pată pe numele nostru. Dar nu trebuie să uităm că, lăsînd politica la o parte, domnul Carnot care-și ținea cu multă cuviință locul, era nepotul unui membru al Tribunalului revoluționar care a condamnat unsprezece dintre ai noștri, într-o singură zi.

— Ei, Basin, atunci de ce te duceai să cinezi în fiecare săptămână la Chantilly ? Ducele d' Aumale e totuși strănepotul unui membru al Tribunalului revoluționar, cu deosebirea că Carnot era un om de ispravă, iar Philippe Egalité o canalie îngrozitoare.

— Vă cer iertare că vă întrerup ca să vă spun că am trimis fotografia, spuse Swann. Nu știu de ce nu vi-a fost înminată.

— Pe mine mă miră numai pe jumătate, spuse ducesa. Servitorii mei nu-mi spun decît ce cred de cuviință. Pesemne că nu le place ordinul Sfintului Ioan. Și sună.

— Știi, Oriane, că mă duceam să cinez fără nici un entuziasm la Chantilly.

— Fără entuziasm, dar cu o cămașă de noapte pentru cazul cînd principele te ruga să petreci noaptea acolo, ceea ce de altminteri făcea rareori, ca perfect nătărău ce este, ca toți Orléanii... Știi cu cine cinăm la doamna de Saint-Euverte ? Întrebă doamna de Guermantes pe soțul ei.

— În afară de musafirii pe care-i știi, în ultimul moment a fost invitat fratele regelui Théodose.

Auzind această veste, trăsăturile ducesei vădiră mulțumire, iar cuvintele ei plictiseală. „Ah ! Doamne, iar prinți.“

— Dar acesta e gentil și inteligent, spuse Swann.

— Dar orișicum nu pe de-antregul, răspunse ducesa avînd aerul că-și căuta cuvintele ca să confere mai multă noutate gîndului ei. Ați băgat de seamă că printre principi, cei mai gentili nu sînt cu totul gentili ? Ba da, vă asigur ! Trebuie să aibă totdeauna o părere în orice privință. Atunci, cum n-au nici una, își petrec partea dinții a vieții ca să ne ceară părerile noastre, iar cea de-a doua ca

să ni le servească din nou. Trebuie să spună neapărat că asta a fost bine jucată, iar cutare alta a fost mai prost jucată. Fără nici o deosebire. Iată, acest Théodose Junior (nu-mi aduc aminte de numele său) m-a întrebat cum i se spune unui motiv de orchestră. I-am răspuns, spuse ducesa cu ochi strălucitori și începînd să ridă cu buzele ei fermecătoare : „I se spune un motiv de orchestră“. Ei bine ! la urma urmelor, tot n-a fost mulțumit. Ah ! dragul meu Charles, urmă doamna de Guermantes fără vlagă, ce plicticos este să cînezi în oraș ! Sînt seri cînd aș prefera să mor ! E adevărat că a muri e tot atît de plicticos, căci nu știi ce înseamnă.

Un lacheu apăru. Era tinărul logodnic care se ciorovăise cu portarul pînă ce, în bunătatea ei, ducesa îi împăcase în aparență.

— Să mă informez în astă-seară de starea sănătății domnului marchiz d'Osmond ? întrebă el.

— Nicidecum, nimic pînă mîine dimineață ! Nici nu vreau să stai aici deseară. Lacheul său pe care-l cunoști, ar putea să vină să te informeze și să-ți spună să te duci după noi. Ieși în oraș, du-te unde vrei, fă un chef, dormi în oraș, dar nu vreau să aud de tine pînă mîine dimineață.

O bucurie fără margini se revărsă de pe fața lacheului. Putea în sfîrșit petrece ceasuri întregi cu logodnica lui pe care aproape nu o mai putea vedea, de cînd în urma unei recente neînțelegeri cu portarul, ducesa îi explicase, cu duhul blîndeței, că este mai bine să mai iasă, ca să înlătore orice noi conflicte. La gîndul că deseară va fi liber, înota într-o fericire pe care ducesa o observă și o înțelese. Ea încercă un soi de stringere de inimă și de mîncărime în toate membrele, luînd act de această fericire gustată fără știrea ei, ascunzîndu-se de ea,

care o irita și o făcea geloasă. „Nu, Basin, să stea aici, dimpotrivă, să nu se urnească de acasă“.

— Dar, Oriane, e absurd, toți servitorii tăi sînt aici, iar la miezul nopții vei avea pe deasupra femeia care te va ajuta la îmbrăcat și costumierul pentru petrecerea noastră. Nu-ți poate fi de nici un folos, și cum numai el e prieten cu lacheul lui Mamă, prefer de o mie de ori să-l îndepărtez de aici.

— Ascultă-mă. Basin, lasă-mă, voi putea să-i spun ceva tocmai în timpul serii, nu știu precis la ce oră. Să nu te miști de aici nici o clipă, spuse ea lacheului desperat.

Dacă ciorovăielile nu mai conteneau și dacă se stătea puțin la ducesă, persoana căreia trebuia să-i atribui acest război constant era inamovibilă, dar nu era portarul; desigur, pentru muncile grele, pentru martiriul mai obositor de impus, pentru certurile care se terminau cu bătăi, ducea îi încredința lui grelele instrumente; de altminteri, își juca rolul fără să bănuiască că-i fusese încredințat. Ca și ceilalți servitori, admira bunătatea ducesei; iar după plecarea ducesei, lacheii prea puțin pătrunzători veneau adesea să o vadă pe Françoise, spunînd că palatul ducelui ar fi fost cel mai bun loc din Paris, dacă n-ar fi fost loja portarului. Ducesa folosea loja, așa cum erau folosite odinioară clericalismul, francmasoneria, primejdia evreiască etc., etc... Alt lacheu intră.

— De ce nu mi-ai adus pachetul pe care mi l-a trimis domnul Swann? Dar în legătură cu asta (știi că Mamă e foarte bolnav, Charles). Jules, care s-a dus să se informeze de starea domnului marchiz d'Osmond, s-a întors?

— A sosit chiar acum, domnule duce. Se așteaptă dintr-o clipă într-alta moartea domnului marchiz.

— Ah ! trăiește încă, exclamă ducele oftînd ușurat. Se așteaptă, se așteaptă ! Să te ia dracul ! Cît timp e în viață, sînt nădejdi, ne spuse ducele cu aerul voios. Nu mai știu cine mi l-a descris mort și îngropat. Peste opt zile va fi mai zdravăn decît mine !

— Tocmai doctorii au spus că nu mai apucă seara. Unul din ei voia să se întoarcă la noapte. Șeful lor le-a spus că e inutil. Domnul marchiz ar trebui să fi murit ; a supraviețuit numai grație spălăturilor cu ulei camforat.

— Taci, dobitocule, îi strigă ducele în culmea furiei. Cine te-a întrebat asemenea lucruri ? N-ai înțeles nimic din ce ți s-a spus.

— Nu mi s-a spus mie, ci lui Juliens.

— Nu vrei să taci ? urlă ducele și, întorcîndu-se spre Swann : ce fericire că e încă în viață ! Își va redobîndi puțin cîte puțin puterile. E încă în viață după asemenea criză. Ce lucru minunat ! Nu poți cere totul deodată. Nu trebuie să fie neplăcută o mică spălătură cu ulei camforat, spuse ducele frecîndu-și mîinile : E în viață, ce vreți mai mult ? După ce a trecut prin cîte a trecut, e foarte frumos. E chiar de invidiat, că are asemenea temperament. Ah ! bolnavii ! ai cu ei unele atenții pe care nu ți le îngădui cu tine. Azi-dimineață, o pramatie de bucătar mi-a făcut un gigou cu sos béarnaise, reușit de minune, recunosc, dar tocmai din această pricină am mîncat atîta, încît îl simt încă în stomac. Dar cu toate acestea, nimeni un va veni să se informeze de starea mea, ca de scumpul meu Amanien. Unii iau chiar prea multe informații, ceea ce-l obo-

sește. Trebuie lăsat să răsuflă. Îl ucid, trimițînd tot timpul după vești la el.

— Ei bine, spuse ducesa lacheului care se re-trăgea, cerusem să se urce fotografia împachetată pe care mi-a trimis-o domnul Swann.

— Doamnă ducesă, e atît de mare încît nu știam dacă o să încapă pe ușă. Am lăsat-o în vestibul. Doamna ducesă dorește să o aduc ?

— Nu, ar fi trebuit să mi se fi spus, dar dacă e atît de mare, o voi vedea mai tîrziu, cînd voi coborî.

— Am mai uitat să spun doamnei ducese că doamna contesă de Molé a lăsat azi-dimineață o carte de vizită pentru doamna ducesă.

— Cum, azi-dimineață ? spuse ducesa cu un aer nemulțumit găsind că o femeie atît de tînără nu-și putea îngădui să lase cărți de vizită dimineața.

— Către ora zece, doamnă ducesă.

— Arată-mi cărțile de vizită.

— În orice caz, Oriane, cînd spui că Marie a avut o idee ciudată măritîndu-se cu Gilbert, urmă ducele care se întorcea la prima lui conversație, ai un fel ciudat de-a scrie istoria. Dacă cineva a fost un prost în această căsătorie, apoi tocmai Gilbert a fost prostul, pentru că s-a căsătorit cu o rudă atît de apropiată a regelui Belgiei care a uzurpat numele de Brabant, care ne aparține nouă ! Într-un cuvînt, avem același sînge ca și familia de Hesse și dintr-o spiță mai vîrstnică. E totdeauna lucru stupid să vorbești de tine, spuse el adresîndu-mi-se, dar, în sfîrșit, cînd ne-am dus nu numai la Darmstadt, dar și la Cassel și în toată Hessa electorală, landgravii au avut totdeauna grijă, cu amabilitate, să ne acorde înțietatea și pe primul loc, tocmai pentru că ne tragem din spița primului născut.

— Dar, în sfârșit, Basin, n-ai să-mi spui că această persoană care era maior în toate regimentele din țara sa și pe care au logodit-o cu regele Suediei...

— Oh ! Oriane, e prea din cale-afară, s-ar spune că nu știi că bunicul regelui Suediei își vedea de ogoare la Pau, pe cînd noi de nouă sute de ani ocupam un rang însemnat în toată Europa.

— Ceea ce nu împiedică dacă s-ar striga pe stradă : „Iată-l pe regele Suediei“, toată lumea să alerge să-l vadă pînă în Piața Concordiei, iar dacă s-ar spune : „Iată-l pe domnul de Guermantes“, nimeni n-ar ști despre cine e vorba.

— Halal argument.

— De altfel nu pot înțelege că din moment ce titlul de duce de Brabant a trecut în familia regală a Belgiei, mai poți avea pretenție la el.

Lacheul se întoarșe cu cartea de vizită a contesei Molé sau mai degrabă cu ceea ce lăsase drept carte de vizită. Pretinzînd că n-avea la ea nici una sco-sese din buzunar o scrisoare pe care o primise și, păstrînd conținutul, îndoise colțul plicului pe care era scris numele : contesa Molé. Cum plicul era destul de mare, după formatul hîrtiei de scris, la modă în anul acela, această „carte“ scrisă cu mîna era aproape de două ori mai mare decît o carte de vizită obișnuită.

„E ceea ce numește simplitatea doamnei Molé, spuse ducesa ironic. Vrea să ne facă să credem că n-avea cărți de vizită și să-și arate originalitatea. Dar cunoaștem asemenea apucături, nu-i așa scumpul meu Charles, noi înșine sîntem oarecum destul de bătrîni și originali ca să facem cunoștință cu spiritul unei mici cucoane care iese abia de patru ani.

E încântătoare, dar nu mi se pare că are totuși destul volum ca să-și închipuie că poate uimi lumea cu lucruri atât de ieftine ca lăsarea unui plic drept carte de vizită și încă la ora zece dimineața. Bătrîna ei șoricioaică de mamă îi va arăta că știe și ea tot atât de mult în această privință.

Swann nu putu să-și înfrîneze rîsul, gîndindu-se că ducesa care de altfel era cam geloasă, pe succesul doamnei Molé, va găsi, desigur, în „spiritul Guermantilor“ vreun răspuns obraznic la adresa vizitatoarei.

— În ce privește titlul de duce de Brabant, ți-am spus de o sută de ori, Oriane..., urmă ducele, căruia ducesa îi tăie vorba, fără să-l asculte.

— Dar dragul meu Charles, mă plictisește fotografia dumitale.

— Ah! *extintor dracomis latrator Anubis*¹, spuse Swann.

— Da, e așa de frumos ce mi-ai spus în această privință, în comparație cu San Giorgio din Veneția. Dar nu înțeleg de ce *Anubis*.

— Cum, e acela care e strămoșul lui Babal? întrebă domnul de Guermantes.

— Ai vrea să-i vezi babacul, spuse doamna de Guermantes cu un aer aspru, ca să arate că ea însăși disprețuia acest calambur. Aș vrea să-i văd pe toți.

— Ascultă Charles, să coborîm o clipă în așteptarea trăsorii, spuse ducele, ne vei face vizita în vestibul, pentru că soția mea n-o să ne lase în pace atît timp cît n-a văzut fotografia dumitale. La drept vorbind, sînt mai puțin nerăbdător, adăugă el cu un aer mulțumit. Eu sînt un om liniștit, dar ea poate să te omoare.

¹ *Anubis*, nimicitorul balaurului lătrător (lat.).

— Sînt cu totul de părerea dumitale, Basin, spuse ducesa, haideti în vestibul, ştim cel puţin de ce coborîm din cabinetul dumitale, în timp ce nu vom şti niciodată de ce coborîm din conţii de Brabant.

— Ți-am repetat de o sută de ori cum a intrat titlul în casa de Hessa, spuse ducele (în timp ce ne duceam să vedem fotografia și mă gîndeam la acelea pe care mi le aducea Swann la Combray), prin căsătoria lui Brabant în 1241 cu fiica ultimului landgraf de Thuringia și Hessa, astfel încît mai degrabă a intrat titlul de principe de Hessa în casa de Brabant, decît acela de Brabant în casa de Hessa. Îți aduci de altfel aminte că strigătul nostru de război era acela al ducilor de Brabant: „Limburgul celui ce l-a cucerit“, pînă ce am schimbat blazoanele Brabanților cu acelea ale Guermantilor, în care privință de altminteri cred că am greșit, și pilda Grammonților nu-mi poate schimba părerea.

— Dar, răspunse doamna de Guermantes, cum l-a cucerit regele Belgiei.. De altfel, moștenitorul tronului Belgiei poartă titlul de duce de Brabant.

— Dar, draga mea, ceea ce spui nu stă în picioare și e greșit din temelie. Știi tot atît de bine ca și mine că unele drepturi de pretenție dănuiesc chiar cînd teritoriul e ocupat de un uzurpator. De pildă, regele Spaniei se intitulează duce de Brabant, invocînd prin aceasta o stăpînire cu mult mai recentă decît a noastră, dar mai veche decît aceea a regelui Belgiei. Își spune și duce de Bourgogne, rege al Indiilor Occidentale și Orientale, duce de Milan. Ori, nu stăpînește nici Bourgogne, nici Indiile, nici Brabantul, după cum nici

eu nu stăpînesc Brabantul, după cum nu-l stăpîneşte nici ducele de Hessa. Regele Spaniei se proclamă şi rege al Ierusalimului ca şi împăratul Austriei, şi nici unul nici altul nu stăpînesc Ierusalimul.

Se opri o clipă, jenat că numele Ierusalimului l-ar fi putut stingheri pe Swann, din pricina „afacerilor în curs“, dar urmă totuşi în grabă.

Ceea ce spui în această privinţă poate fi afirmat în toate. Am fost duci d'Aumale, ducate care a trecut pe cale regulată în casa Franţei, după cum Joinville şi Chevreuse au trecut în casa lui Albert. Nu formulăm mai multe revendicări asupra acestor titluri decît asupra aceluia de marchiz de Noirmoutiers, care a fost al nostru şi care a ajuns în chip normal în posesia casei la Trémoille, dar din faptul că unele cesiuni sînt valabile nu urmează că toate sînt la fel. De pildă, spuse el întorcîndu-se spre mine, fiul cumnatei mele poartă titlul de principe de Agrigente pe care l-am moştenit de la Ioana Nebuna, aşa cum au moştenit la Trémoille, pe acela de principi de Tarent. Dar Napoleon a dat acest titlu de Tarent unui soldat care putea fi foarte bun ostaş, dar în această privinţă împăratul a dispus de ceea ce-i aparţinea încă mai puţin decît lui Napoleon al III-lea titlul de Montmorency care a creat un duce de Montmorency, dar un Périgord avea cel puţin ca mamă o Montmorency, cită vreme Tarentul lui Napoleon I n-avea alt Tarent decît voinţa lui Napoleon ca să fie Tarent. Asta nu l-a împiedicat pe Chaix d'Est-Ange, făcînd aluzie la unchiul dumitale Condé, să-l întreb pe procurorul imperial dacă culesese titlul de Montmorency din şanţurile din Vincennes.

— Ascultă, Basin, sînt de acord să te urmez în şanţurile din Vincennes şi chiar la Tarent. În această privinţă, dragul meu Charles e tocmai ceea ce voiam să-ţi spun în timp ce-mi vorbeai de San Giorgio al dumitale din Veneţia. Tocmai aveam de gînd, Basin şi cu mine, să petrecem primăvara viitoare în Italia şi în Sicilia. Dacă vii cu noi, gîndeşte-te cum s-ar schimba lucrurile ! Nu vorbesc numai de bucuria de a te vedea, dar închipuieşte-ţi, cu cele ce mi-ai povestit adesea în legătură cu amintirile cuceririlor normande şi amintirile antice, închipuieşte-ţi ce ar însemna o călătorie făcută în tovărăşia dumitale ! Adică însuşi Basin, ce spun, Gilbert ! ar profita, pentru că-mi dau seama că pînă şi pretenţiile asupra coroanei de Neapole şi toate aceste drăcii m-ar interesa dacă ni le-ai explica dumneata în vechile biserici romane sau în satele, micuţe cocoţate ca în tablourile primitivilor. Dar să vedem fotografia dumitale. Desfă plicul, spuse ducesa unui lacheu.

— Oriane, nu astă-seară ! O vei admira mîine, o imploră ducele care, văzînd proporţiile fotografiei, îmi şi adresase nişte semne de groază.

— Dar mă amuză să o văd în tovărăşia lui Charles, spuse ducesa cu un surîs totodată artificial, concupiscent şi fin psihologic, căci în dorinţa ei de-a fi amabilă cu Swann, ea vorbea de plăcerea pe care ar încerca-o privind fotografia ca de aceea pe care un bolnav simte că o va avea mîncînd o portocală, sau ca şi cum ar fi pus în acelaşi timp la cale o escapadă cu prieteni şi ar fi destăinuit unui biograf unele gusturi care o măguleau.

— Ei bine, va veni să te vadă numai pentru asta, spuse ducele căruia ducesa fu silită să-i ce-

deze. Veți petrece trei ore în fața ei, dacă vă amuză, spuse el ironic. Dar unde ai să pui o jucărie de această dimensiune ?

— În odaia mea, nu vreau să o scap din ochi.

— Ah ! n-ai decît, dacă e în odaia ta, am norocul să n-o văd niciodată, spuse ducele fără să se gîndească la destăinuirea pe care o făcea cu atîta lipsă de chibzuință asupra caracterului negativ al raporturilor lor conjugale.

— Atunci ai să desfăci cu grijă fotografia, porunci doamna de Guermantes servitorului (sporea recomandările din amabilitate pentru Swann). Nu cumva să strici plicul.

— Trebuie să respectăm și plicul, îmi spuse ducele la ureche, ridicînd brațele spre cer. Dar Swann, adăugă el, eu care nu sînt decît un biet soț prozaic, admir că ai putut găsi un plic de asemenea dimensiuni. Unde l-ai descoperit ?

— Firma de fotogravuri face adesea asemenea expediții. Dar e un mitocan, căci văd că a scris : „ducesa de Guermantes“, fără „doamna“.

— Îl iert, spuse distrată ducesa care, parcă ispitită pe neașteptate de o idee care o înveseli, își înfrînă un surîs ușor, dar întorcîndu-se repede spre Swann : Ei, nu spui dacă vei veni cu noi în Italia ?

— Doamnă, cred că nu va fi cu putință.

— Atunci doamna de Montmorency are mai mult noroc. Ai fost cu ea la Veneția și la Vicenza. Mi-a spus că în tovărășia dumatăle se văd lucruri pe care altminteri nu le-ai vedea, de care nimeni n-a vorbit niciodată, că i-ai arătat niște lucruri nemaipomenite, ba chiar cînd era vorba de lucruri cunoscute, a reușit să înțeleagă unele

amănunte în fața căroră, fără dumneata, ar fi putut trece de douăzeci de ori, fără să le observe vreodată. Hotărît, a fost mai favorizată decît noi... Vei lua plicul imens al fotografiilor domnului Swann, spuse ea servitorului, și te vei duce să-l depui îndoit la colț, din partea mea, astă-seară la ora zece și jumătate, la doamna contesă Molé. Swann izbucni în rîs.

— Aș vrea oricum să știu, îl întrebă doamna de Guermantes, cum poți ști cu zece luni mai dinainte că va fi cu neputință.

— Scumpă ducesă, vă voi spune dacă țineți, dar mai întii dați-vă seama că sînt foarte suferind.

— Da, dragul meu Charles, găsesc că n-arăți de loc bine, nu sînt mulțumită de tenul dumitale, dar nu-ți cer asta pentru peste opt zile, ci peste zece luni. Iar în zece luni ai tot timpul să te îngrijești, să știi.

În această clipă intră un lacheu vestind că trăsura trăsese la scară. „Haide, Oriane, pe cal“, spuse ducele care tropăia de o clipă, de nerăbdare, ca și cum ar fi fost el însuși unul din caii care așteptau.

— Atunci, într-un cuvînt motivul care te va împiedica să vii în Italia ? întrebă ducesa, ridicîndu-se ca să-și ia rămas bun de la noi.

— Dar scumpă prietenă, fiindcă voi fi mort de mai multe luni. După medicii pe care i-am consultat la finele anului, boala de care sufăr, și care mă poate ucide imediat nu-mi dă în orice caz mai mult de trei sau patru luni de trăit, și acesta este încă un termen maximal, răspunse Swann surîzînd, în timp ce lacheul deschidea ușa cu geamlic a vestibulului ca să o lase pe ducesă să treacă.

— Ce tot spui ? exclamă ducesa oprindu-se o clipă în drumul ei spre trăsură, ridicînd ochii ei

frumoși și melancolici, dar plini de neîncredere. Pusă să aleagă întâia oară în viață între două îndatoriri atât de deosebite, anume să urce în trăsură ca să cineze în oraș și să manifeste compătimire față de un om care va muri, ea nu găsea nimic în codul conveniențelor care să-i indice jurisprudența de urmat și, neștiind pe care să o prefere, crezu că trebuie să se prefacă a nu crede că alternativa a doua s-ar fi putut pune, astfel încât să asculte de cea dintâi care cerea în acest moment mai puține eforturi și socoti că cel mai nimerit chip de a soluționa conflictul era de a-l tăgădui. „Vrei să glumești“, îi spuse ea lui Swann.

— Ar fi o glumă de un gust fermecător, răspunse Swann ironic. Nu știu de ce vă spun una ca asta, pînă acum nu v-am vorbit niciodată de boala mea. Dar cum m-ați întrebat și cum s-ar putea să mor dintr-o zi într-alta... Dar mai ales nu vreau să întîrziati, cinați în oraș, adăugă el, pentru că știa că, în ochii altora, propriile lor obligații mondene au întietate asupra morții unui prieten și grație politeței se puse astfel în locul lor. Dar aceea a ducesei îi îngăduia să-și dea nedeslușit seama că cina la care se ducea trebuia să conteze mai puțin în ochii lui Swann decît propria lui moarte. De aceea, în timp ce-și continua drumul spre trăsură, ea își plecă umerii, spunînd : „Nu te ocupa de această cină. N-are nici o importanță !“ Dar aceste cuvinte stîrniră proasta dispoziție a ducelui, care exclamă : „Haide, Oriane, ce stai la taifas și te tîngui cu Swann, știi prea bine că doamna de Saint-Euverte ține să ne așezăm la masă la opt precis. Trebuie să știi ce vrei, sînt cinci minute de cînd așteaptă caii. Îți cer iertare, Charles, spuse

el întorcîndu-se spre Swann, dar e opt fără zece. Oriane e totdeauna în întîrziere, ne trebuie mai mult de cinci minute ca să ajungem la bătrîna Saint-Euverte.“

Doamna de Guermantes înaintă hotărîtă spre trăsură și adresează un ultim rămas bun lui Swann. „Știi, vom vorbi din nou despre asta, nu cred nici un cuvînt din cîte spui, dar trebuie să stăm de vorbă împreună. Te-au speriat prosteste, vino să prînzești cînd vei voi (doamna de Guermantes soluționa orice printr-un prînz), ai să-mi comunci ziua și ora dumitale“, și ridicîndu-și rochia roșie puse piciorul pe scară. Tocmai era să intre în trăsură cînd, văzînd acest picior, ducele exclamă cu o voce îngrozitoare :

— Dar bine Oriane, ce aveai de gînd să faci, nenorocito ? N-ai schimbat pantofii negri ! Cu o toaletă roșie ! urcă repede să-ți pui pantofii roșii, sau, se adresează el lacheului, spune-i cameristei doamnei ducese să coboare cu pantofii roșii.

— Dar, dragul meu, răspunse blajin ducesa stingherită văzînd că Swann, care ieșise cu mine dar voise ca trăsura să treacă înaintea noastră, auzise, de vreme ce sîntem în întîrziere !

— N-are nici o importanță, avem tot timpul. Este doar opt fără zece, n-o să ne trebuiască zece minute ca să ajungem pînă la parcul Monceau. Apoi, în sfîrșit, ce vrei, chiar dacă ar fi opt și jumătate, n-au decît să aștepte, nu te poți duce cu rochie roșie și cu pantofi negri. De altminteri n-o să fim cei din urmă, vin și soții Sassenage, care, știi, nu sosesc niciodată înainte de nouă fără douăzeci.

Ducesa se urcă în odaia ei.

— Ei, ne spuse domnul de Guermantes, bieții bărbați, fîți bați joc de ei, dar și ei sînt oricum buni la ceva. Fără mine, Oriane s-ar fi dus la cină în pantofi negri.

— Nu e lucru urît, spuse Swann și băgasem de seamă pantofii negri care nu mă izbiseră de loc.

— Nu te contrazic răspunse ducele, dar e mai elegant să fie de aceeași culoare cu rochia. Apoi, fii liniștit, cum ar fi ajuns și-ar fi dat seama și aș fi fost silit să mă întorc ca să aduc pantofii. Aș fi cinat la ora nouă. Adio, copii, ne spuse el împingîndu-ne blajin, duceți-vă, înainte să fi coborît Oriane. Nu vreau să spun că nu-i face plăcere să vă vadă. Dimpotrivă, tocmai pentru că-i place prea mult să vă vadă. Dacă vă mai găsește aici, va sta iar la taifas, e deja foarte obosită, va ajunge istovită la cină. Și eu vă mărturisesc sincer că sînt mort de foame. Am prînzit foarte prost azi-dimineață, coborînd din tren. A fost un blestemat de sos béarnais, dar, totuși, nu m-ar supăra de loc, dar de loc, să mă așed la masă. Opt fără cinci ! Ah ! Femeile ! O să ne provoace dureri de stomac amîndorura. Nu e atît de zdravănă pe cît se crede.

Ducele nu era nicidecum stingherit vorbind de indispozițiile soției sale și de ale lui unui muribund, căci cele dintîi îl interesau mai mult, i se păreau mai importante. De aceea, numai din bună educație și dispoziție veselă, după ce ne goni cu eleganță, strigă cu o voce de stentor, din ușă, lui Swann care ajunsese acum în curte : „Și dumneavoastră, nu vă lăsați impresionat de prostiile medicilor, ce dracu ! Sînt niște măgari. Sînteți să-nătos tun. Ne veți îngropa pe toți !”

În atenția cititorilor noștri :

În paginile volumelor V și VI ale romanului *În căutarea timpului pierdut* (Guermentes, B.P.T. nr. 507—508) s-au strecurat câteva greșeli de tipar dintre care pe cele mai importante le semnalăm cititorilor noștri.

VOL. V

Pag. 65 — începînd cu rîndul 8 de sus textul se va citi astfel : „venită aici numai ca să o vadă, gata să o urmeze aiurea dacă“... Cuvintele cursive au fost omise din text fiind înlocuite cu altele care nu au nici un sens. *Pag. 118* — rîndul 5 de jos, după cuvîntul *zăpezii* se va pune punct și virgulă. *Pag. 180* — rîndul 2 de sus, în loc de *admirînd* se va citi *admițînd*. *Pag. 188* — rîndul 2 de jos se va citi : „pe-aci să fie tratat“...

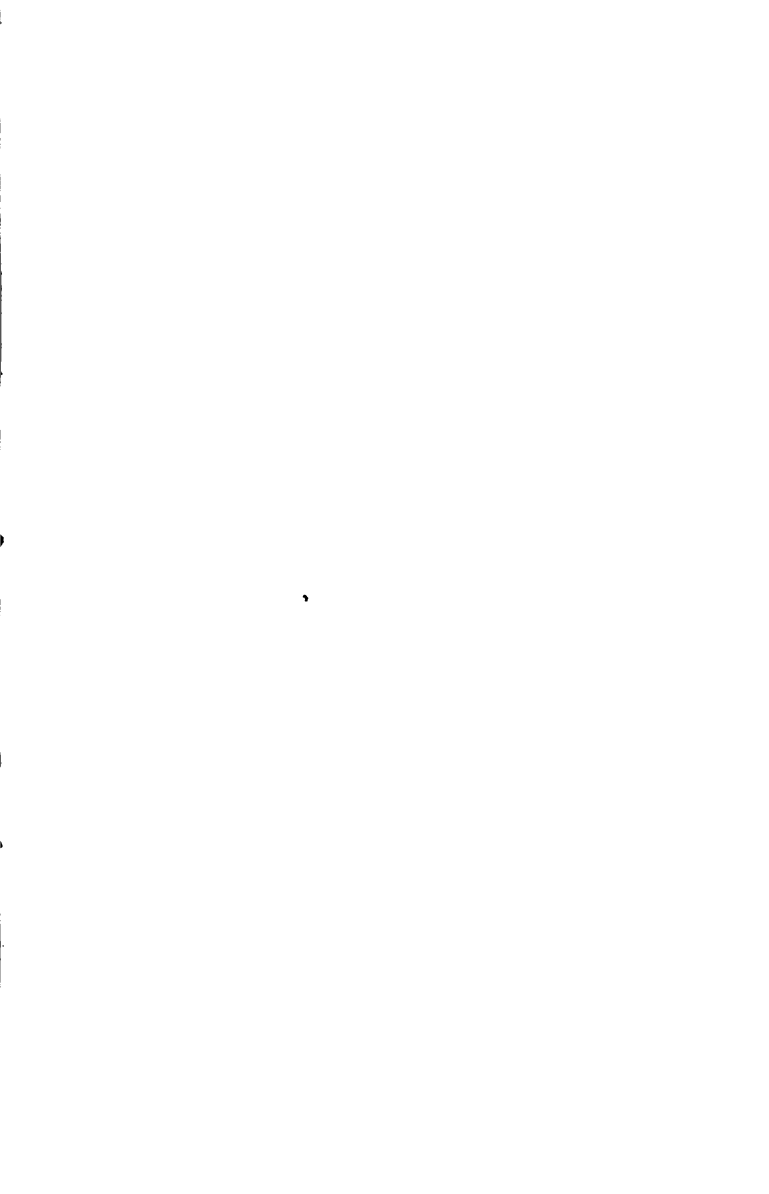
VOL. VI

Pag. 13 — rîndul 14 de sus, se va citi : „...o ființă nu și-i dezlipi pe ai ei“... *Pag. 154* — începînd cu rîndul 13 de sus, se va citi : „atît de *delicios de interesate* erau să cunoască“...

Redactor : TEODORA POPA
Tehnoredactor : ION TUDOR

*Dat la cules 05.12.1968. Bun de tipar 21.04.1969.
Apărut 1969. Tiraj 80.175 ex. broșate. Hîrtie ziar
de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 16,47. Coli
tipar 11,50. A. nr. 20.575/1968. C.Z. pentru biblio-
tecile mari și mici 34—31=59*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic „Casa
Scînteii“, Piața Scînteii nr. 1, București — Re-
publica Socialistă România, comanda nr. 90 033

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

